

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

ИЗДАЈЕ:

ОДСЕК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И ЛИНГВИСТИКУ

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У НОВОМ САДУ

НОВИ САД

56
2025

РЕДАКЦИЈА

Проф. др Душанка Звекић-Душановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Жељко Марковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Душанка Вујовић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Милан Ајдановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Исидора Бјелаковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Марина Курешевић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јасмина Дражић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Наташа Киш (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Ајдановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Редли (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Данка Вујаклија (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), prof. dr. Monica Fin (Dipartimento di Studi Linguistici e Letterari (DiSLL), Università degli Studi di Padova, Italia), prof. dr Davide Astori (Università degli Studi di Parma Italia), prof. dr Motoki Nomachi (Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University, Japan), prof. dr Tomasz Kwoka (Uniwersytet Jagielloński, Wydział Filologiczny Instytut Filologii Słowiańskiej, Zakład Filologii Serbskiej, Kraków, Polska), проф. др Владимир Поломац (ФИЛУМ, Крагујевац), доц. др Биљана Бабић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), доц. др Александра Цолић Јовановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), доц. др Мила Драгић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), др Марија Брадаш (Катедра за српски и хрватски језик, Università Ca' Foscari, Venezia, Italia), др Марина Шафер (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), Марина Обижаева (Институт славяноведения РАН, Москва, Россия)

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др Милан Ајдановић

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ

Др Марина Шафер

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Исидора Бјелаковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Наташа Драгин (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Жељко Марковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Душанка Вујовић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јасмина Дражић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Ајдановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Марина Курешевић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Редли (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Наташа Ајдановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Александар Милановић (Филолошки факултет, Универзитет у Београду), проф. др Владимир Поломац (ФИЛУМ, Универзитет у Крагујевцу), проф. др Вања Станишић (Филолошки факултет, Београд), доц. др Мила Драгић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), доц. др Александра Цолић Јовановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), др Марина Шафер (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду)

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ У ВУКОВИМ *СРПСКИМ* *НАРОДНИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА* (1853)¹

Мада је у науци о усменој књижевности назначено да је при издавању *Српских народних приповиједака* (1853) Вук редиговао записе које су му слали његови помагачи, у науци о језику досад није детаљно истражено на које је све начине он интервенисао у језик народне прозе, и то пре свега на синтаксичком нивоу. Стога је предмет истраживања кондензација реченица из рукописа у глаголски прилог садашњи заступљен у штампаним приповеткама како би се представила Вукова језичка стилизација народних приповедака и установио њен значај у стандардизацији српскога језика. Од 50 издатих текстова корпус чини 28 приповедака чији су оригинални записи сачувани. Поређењем са стилизованим верзијама дистрибутивном методом се из рукописа ексцерпирају и класификују реченице које се кондензују, као и реченице које се преносе у редиговани текст, док се потврде глаголског прилога садашњег и у рукописима и у штампаном издању анализирају у оквиру установљених таксисних поља. Резултати анализе показали су да је дистрибутивни опсег глаголског прилога садашњег у редакцији заснован на стању у рукописним приповеткама, а Вукова се интервенција огледа у повећању фреквенције глаголског прилога садашњег и последичној конзервацији облика. Герунд, старији хронолошки слој у вернакуларној синтакси, чак је заступљенији и у рукописима и у Вуковој редакцији од зависне реченице адвербијалног типа, конкурентног синтаксичког средства у народном језику. Однос конкуренције у народним говорима реинтерпретира се као поступак кондензације реченичног садржаја у стандардном језику. Напослетку, показало се да, противно језичкој интуицији савремених говорника српскога језика, герунди у *Српским народним приповијеткама* чешће кондензују независне реченице од зависних.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски књижевни језик, српски народни језик, стандардизација, Вук Караџић, кондензација, партицип, герунд, глаголски прилог садашњи, историјска синтакса, адвербијализација, транзитивизација, 19. век, таксис.

¹ Овај прилог представља прилагођен и унеколико измењен део мастерског рада *Глаголски прилози у Вуковим „Српским народним приповијеткама“ (1853)*, одбрањеног 18. 9. 2024. г. на Филозофском факултету у Новом Саду под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић, којој и овом приликом захваљујем на сугестијама. У изворном тексту обрађен је и глаголски прилог прошли, а дистрибуцији обају глаголских прилога приступљено је из различитих микролингвистичких и макролингвистичких аспеката. За било какве пропусте у изворном и за ову прилику прилагођеном тексту одговорност је искључиво моја сопствена.

1. Предмет и циљ истраживања

Међу свим синтаксичким особинама којима је Вук елаборирао свој књижевнोजезички модел, због свог употребног статуса посебно се издвајају глаголски прилози. Да је Вук сматрао глаголске прилоге делом структуре српског језика и кад је постао реформатор језика у пуном смислу речи, види се по томе што их у *Граматници* (1818) у односу на *Писменицу* (1814) не избацује, а што је нпр. учинио с пасивним партиципом презента (Ивић, П. 1991: 44),² нити их проглашава цртом несвојственом народним говорима а неопходном у писању, како је, под Копитаревим утицајем, дефинисао партиципе (Ивић, П. 1991: 50). Према томе, Вук у својој *Граматници* на следећи начин описује употребу глаголског прилога садашњег у народном језику:

„Истина да народ овакове ријечи у говору свагда узима као *gerundia*, н. п. оде играјући, пјева копајући, копа пјевајући, једе стојећи и т. д.; али би се у писању могле узети и за права причастија [партиципи – Б.В.] (као прилагателна имена [придеви – Б.В.]), н. п. играјући, играјућа играјуће; зашто је и народ ђекоје узео и обратио у прилагателна имена, н. п. текућа вода, стајаћа кошуља, спаваће аљине, плетића игла и т. д.” (Карацић 1966: LX, у фус.).³

Слично описује и употребу глаголског прилога прошлог у народном језику (уп. Карацић 1966: LX–LXI, у фус.). Међутим, кад се у обзир узме описано стање глаголских прилога у већини дијалекатских студија (Реметић 1981), као и њихова фреквенција у савременом стандардном језику (Грицкат 1969: 32), поставља се питање да ли су заиста у Вуково време глаголски прилози били типична одлика народног језика или су већ тад били пред губљењем. Наиме, глаголски прилог прошли данас је у говорном стандардном језику изузетно редак и среће се пре свега у писаном језику као стилско средство (Ivić, М. 1997: 25), док се у дијалектима у већини говора у потпуности губи (Реметић 1981: 71–73; Грковић-Мејдор 2015: 164) или се чувају његови петрификовани остаци, неретко у измењеном значењу (Реметић 1981: 74; Грковић-Мејдор 2015: 164). Слична је и ситуација с глаголским прилогом садашњим, који је у народним говорима на путу да нестане (Грковић-Мејдор 2015: 164),

² Индикативно је да у језику писаца предвуковске епохе (1802–1868) И. Бјелаковић (2008: 44) у свом истраживању бележи примере пасивног партиципа презента у релативно малом броју примера.

³ Већина примера попридевљених партиципа које Вук наводи заправо творбено не одговарају образовању партиципа. Реч је о облицима који се у савременом стандардном језику могу појављивати, поред облика који се из синхроне перспективе посматрају као попридевљени глаголски прилози, првенствено у устаљеним изразима (уп. Burzan 1990: 46–47, 154).

па је и у стандардном језику све ређи у поређењу с клаузом или номиналним типом кондензатора (Грковић-Мејдор 2015: 165).⁴

Иако је у науци о народној књижевности истакнуто да је при издавању *Српских народних приповиједака* (1853) Вук стилизовао записе које су му слали његови помагачи, у науци о језику досад није детаљно истражено на које је све начине он интервенисао у језик народне прозе, и то пре свега на синтаксичком нивоу. Стога је предмет истраживања кондензација реченица из рукописних приповедака у глаголски прилог садашњи заступљен у штампаним приповеткама с основним циљем да се тиме представи Вукова језичка редакција народних приповедака и установи њен значај у стандардизацији српскога језика.⁵ Од 50 издатих приповедака корпус чини 28 приповедака чији су оригинални записи сачувани. Другим речима, при истраживању се користимо паралелним изворима грађе – рукописне приповетке служе као предлошци, а издате приповетке као њихова текстолошка редакција. Циљ истраживања је одређивање дистрибутивног опсега глаголског прилога садашњег у штампаним народним приповеткама као и фреквенцијског односа циљних и полазних структура у оквиру установљених синтаксичко-семантичких поља. Уз то, утврђује се употреба глаголског прилога садашњег у српском народном језику у 19. веку те како је Вук при елаборацији стандардног језика засновао дистрибуцију герунда као реченичног кондензатора.

Претпоставља се да ће резултати анализе показати да је, у складу с унутарјезичким развојним тенденцијама и дискурсним чиниоцима, у стилизованим верзијама приповедака већа заступљеност глаголског прилога садашњег него у рукописима, те да се одређени синтаксичко-семантички типови реченица чешће кондензују од других. Такође, очекује се да ће се својства кондензације реченица у датом временском пресеку разликовати од типова кондензације у данашњем увелико елаборираном српском стандардном језику.

⁴ Оваква ситуација није уникатна у словенском свету – у руском стандарду такође су глаголски прилози првенствено одлика писаног али не и говорног језика (Храковский 2007: 286).

⁵ Реченична кондензација јесте појављивање нереченичних језичких средстава (тј. средстава без предикације у финитном глаголском облику) у служби саопштавања реченичног садржаја (Radovanović 1990: 13).

2. Теоријско-методолошки оквир

2.1. Герунди: порекло, развој и употреба у савременом српском језику

Од три главна тока у настанку и развоју језика као појаве (језичка фило-генеза, језичка онтогенеза и дијахронија), управо је дијахронија, као историјски развој појединачног језика, најнепосреднији узрок структури конкретног језика, самим тиме и разноликости светских језика (Givon 2009). Да бисмо објаснили дистрибутивни опсег герунда како у Вуковом језику тако и у савременом стандардном српском језику,⁶ као експланаторни модел у овом истраживању применићемо дијахронијски приступ, те ћемо развој герунда сагледати у когнитивно-типолошкој перспективи заступљеној у радовима Ј. Грковић-Мејдор (2007, 2013).⁷ Наиме, глаголски прилози у српском језику континуанти су прасловенских активних партиципа (Ивић, П. 1990: 61–62): садашњи активног партиципа презента (Белић 1969: 68), а прошли активног партиципа прошлог (Белић 1969: 71–72). Пошто је реч о синкретичној номинално-вербалној категорији, која с именским речима дели обележја рода, броја, падежа и вида, а с глаголима обележја стања и времена, у употреби у реченици могла су до изражаја доћи њихова номинална или глаголска својства (Курешевић 2014: 27–28). Активни партиципи у својству именских речи губе се пре првих писаних споменика на старим словенским вернакуларним језицима, те постају *differentia specifica* старословенског језика, односно његових редакција (Грковић-Мејдор 2007: 231; Курешевић 2014: 27–28). Стога такви партиципи настављају своју егзистенцију у српској писмености и при замени српске редакције руском у првој половини 18. века, те се појављују и у 19. веку као типично књишко средство, без корелата у народним говори-

⁶ Иако М. Ивић (1983: 155) истиче да је *герунд* за означавање нефинитног глаголског облика с прилошким функцијама у реченици општелингвистички термин, у англосаксонској лингвистичкој средини њиме се конвенционално означава сасвим друга језичка појава налик девербативној именици (Radovanović 1990: 14) – партиципска форма с наставком *-ing* у номиналној употреби, тј. на позицији субјекта, објекта или у оквиру предлошке фразе (De Smet 2010: 1153–1154, Fonteyn – Van de Pol 2016: 185–187). Пандан српском и уопште словенском глаголском прилогу био би термин *адвербијални партицип* (*‘adverbial participle’*) (Fonteyn – Van de Pol 2016: 188–190), односно герундској конструкцији одговарао би термин *партиципска клауза* (*‘participial clause’*) (De Smet 2010: 1173–1175). У новијим радовима из типолошке лингвистике све се чешће користи нови, краћи термин из лингвистике алтајских језика – *‘converb’*, којим се означава нефинитни глаголски облик с адверб(ијал)ним функцијама (Ylikoski 2003: 188–189, 195–196).

⁷ Износимо само основне принципе процеса транзитивизације праиндоевропског и потоњих индоевропских језика. Детаљније образложење, с низом примера и прегледом литературе, налази се у цитираној литератури (в. Грковић-Мејдор 2007: 77–97; 2013: 8–32, 33–54).

ма (Суботић 1984: 5–7), чиме заправо представљају старословенски слој у оновременом књижевном језику (Грицкат 1969: 7; Толстој 2004: 194–195).⁸

Развој активних партиципа у вернакулару текао је у складу с процесима који одражавају типолошки преображај започет у праиндоевропском језику а настављен и у историји посебних индоевропских језика, тако и прабалто-словенског и прасловенског (Грковић-Мејдор 2007: 77; 2013: 33–34). Будући да се за прасловенски све до распада општесловенске језичке заједнице не може реконструисати ниједан тип субординиране реченице, која настаје у току историје посебних словенских језика (Грковић-Мејдор 2013: 48), партиципи су у прасловенској епоси представљали номинална предикативна средства, којима је исказивана дубинска хипотактичка семантика, док су на површинској структури енкодирани као паратактичка средства (Грковић-Мејдор 2013: 42; Курешевић 2014: 27–28). Номинална предикативна средства јесу наслеђе активно-инактивног језичког типа, којем је праиндоевропски језик припадао у својој раној фази.⁹ Наиме, како се с временом развијало праиндоевропско друштво тако се мењао њихов поглед на свет, а самим тиме и њихов језик. Праиндоевропски језик креће се од језичког типа који одражава човекову спознају да се прилагођава природи, чије је устројство унапред дато, какав је случај нпр. у данашњем језику Навахо Индијанаца, ка новом језичком типу – номинативно-акузативном, који одражава човекову спознају да у том свету делује као свесно и вољно биће, потчињавајући природу себи (Грковић-Мејдор 2013: 26–27).¹⁰ Типолошки преображај узрокован културолошком променом, тј. променом погледа на свет, условљава промене у језичком систему, а системске промене теку различитим темпом у различитим подсистемима, „променама се гради нови, когнитивно транспарентан систем,

⁸ Иако имају исто порекло, у савременим словенским стандардним језицима у којима постоје континуанти активних партиципа у номиналној употреби, као што је то случај с руским стандардним језиком, који је имао већи уплив црквенословенских црта (Brozović 1970: 51–54), из синхроне перспективе прави се дистинкција између партиципских и герундских синтаксичких конструкција (Höck 1979: 1–3).

⁹ У активно-инактивном језичком систему не постоји синтаксичка транзитивност, реченични чланови јесу аутономни, ниједан члан не управља другим, те је основни принцип структурирања реченице *апозиција*. Реченични чланови могли су се довести у семантичку везу, која се површински мапира слагањем реченичних чланова у падежу, те је принцип везивања реченичних чланова био *конгруенција* (Грковић-Мејдор 2013: 81–82). Глагол и именица слагали су се према семантичком обележју [активан +/-] (Грковић-Мејдор 2013: 33–34).

¹⁰ Основна одлика номинативно-акузативног језичког типа јесте синтаксичка транзитивност. Реченични чланови постају синтаксички зависни од предиката, који постаје главни реченични члан, центрипетално језгро око којег се групишу сви остали делови реченичне структуре (Грковић-Мејдор 2013: 42–43). Тиме се развија и субјекатско-објекатски однос, у којем прототипични агенс добија на значају (Грковић-Мејдор 2013: 61).

усклађен с типом језика” (Грковић-Мејџор 2013: 59). Синтаксичке промене јесу поступне и дуготрајне, а често трају вековима јер су:

„потребне и хиљаде година да се одређени крупнији синтаксички процес доведе до краја, тј. да се површинске структуре доведу у склад са дубинским променама, трагови некадашњег доминативног типа присутни су и у историјски засведоченим индоевропским језицима” (Грковић-Мејџор 2013: 61).

Како је један од процеса у општем развоју транзитивности настанак и развој сложене реченице, који тече најспорије, номинална предикативна средства, којима припадају и партиципи и партиципске конструкције, као траг старијег језичког типа у новој, транзитивној реченици – или су се у потпуности губила и замењивала вербалним средствима, тј. стратегијама за грађење просте реченице (Грковић-Мејџор 2013: 42–43) или су се реинтерпретирала: у прасловенском активни партиципи постепено губе предикативну самосталност везујући се за реченични предикат (Курешевић 2014: 28). Реинтерпретација је зависила од јачине синтаксичко-семантичке везе с предикатом (Грковић-Мејџор 2013: 43–44). Тако се апсолутни датив, као партиципска конструкција, губи пре првих писаних словенских вернакуларних језика због тога што је хетероагентна конструкција, а притом означава секундарну радњу или стање (Грковић-Мејџор 2013: 43–44), па не постоји ни у једном савременом словенском језику (Večerka 1961: 162). Међутим, партиципи неодређеног вида у својству герунда (Курешевић 2014: 35–36) дуже ће трајати у вернакуларима јер су јаче везани за предикат као таутоагентна структура, те се спорије мењају зависним реченицама и дуже остају у систему (Грковић-Мејџор 2015: 163).

У старосрпском језику везивање герунда за предикат даље је текло у виду процеса адвербијализације, која се манифестовала како на плану синтаксе тако и на плану морфологије. Наиме, активни партицип као герунд, односно секундарни предикат, везивао се за лични глаголски облик везницима/конективима и, а или тере, чиме се чувала синтаксичка самосталност партиципа (Грковић-Мејџор 2007: 182). С временом, губи се спојни елеменат између два глагола, чиме партицип у функцији герунда постаје синтаксички зависан од предиката (Грковић-Мејџор 2007: 183), па увлачењем у његов валентни оквир постаје адвербијална одредба (Грковић-Мејџор 2013: 66–68). Тиме партицип у герундској функцији почиње губити везу са субјектом и, будући да након губљења партиципа у номиналној функцији губи парадигматски ослонац у деklinацији, тј. у разликовању рода и броја (Пешикан 1959: 97–98), све већим везивањем за предикат постаје адвербијализована форма (Курешевић 2022: 245). Како је пореклом номинативни облик (Musić 1935), партицип у функцији герунда на морфолошком плану постаје прави глаголски прилог губљењем

различитих наставака за род и број, што је процес који се завршио у 14. веку (Brozović – Ivić 1988: 34). Најчешћи завршеци глаголског прилога садашњег и прошлог могли су бити некадашњи наставци мушког рода множине *-ће* и *-више*, односно некадашњи наставци женског рода једине *-ћи* и *-виши*, касније и наставци множине мушког рода (Даничић 1874: 356–361; 375–380; Белић 1969: 67–74).

Будући да је у старосрпском забележена варијација конструкција које припадају различитим хронолошким слојевима – герунда са спојним елементом и герунда без њега (Грковић-Мејџор 2007: 183–184), у међувремену се у српском народном језику све више губи спојни елеменат између герунда и предиката, те се герунд све више „увлачи” у реченицу и реинтерпретира као пропратна околност предикатске радње, а маркер некадашње самосталности јесте реченична интонација (уп. Грковић-Мејџор 2015: 161, 163). Промена у екстерној синтакси одсликава се у интерној, што се опет испољава различитим хронолошким слојевима употребе герундске конструкције: а) најстарији – герунд у контактном положају са субјектом чини синтаксичку целину издвојену реченичном интонацијом: *Чувши цар ове ријечи, стане на путу*¹¹; б) млађи – у герундској конструкцији мења се ред речи, па се герунд приближава предикату: *Царев син чувши то, потрчи брже боље ка кориту*; в) најмлађи – мења се реченична интонација: *Цар чувши ово зачуди се* (уп. Грковић-Мејџор 2015: 163). Поред таутоагентног герунда, у српском народном језику постојала је још једна изворно партиципска конструкција – апсолутни номинатив, чија је употреба била хетероагентна. Будући да је због тога слабије синтаксичко-семантички везана за предикат, она се постепено губи да би се процес окончао у Вуково време (Грковић-Мејџор 2015: 163). На морфолошком плану, до Вуковог времена преовладали су наставци *-ћи* и *-виши*, при чему је у Вуковом језику глаголски прилог прошли појединих глагола кретања могао завршавати и на *-в*: *пошав*, *дошав*, *ушав* (Maretić 1963: 233–234).

Без обзира на то да ли је реч о старословенском и његовим редакцијама, старосрпском или славеносрпском и доситејевском, оно што везује све језичке идиоме у погледу герунда јесу његова инваријантна основна семантика и функција.¹² Основна семантика герунда, која се задржала и у савременим

¹¹ Примере је Ј. Грковић-Мејџор ексерпирала управо из Вукових *Српских народних приповиједака* (1853).

¹² Дистрибутивни опсег старословенског активног партиципа у функцији герунда, који тиме одражава и прасловенско стање, јесте обрађен (в. Večerka 1961: 116–117). Истражена је и ситуација у српскословенском језику вишег стила (в. Грковић-Мејџор 2007: 237–240, 245–246), као и ситуација у српскословенском нижег стила (в. Куршевић 2014: 37–39, 42–45). Дистрибуција глаголских прилога такође је испитана у старосрпском језику (в. Лутовац Казновац 2023), те у мешовитом типу језика (в. Јовић 2011). Не изостаје ни обрада глаголских прилога као кондензатора у књижевном језику 19. века (в. Суботић 1983).

словенским језицима (Höck 1979: 124; Храковский 2007: 286), јесте категорија таксиса¹³, односно значење ‘релативног времена’ (Храковский 2003: 37).¹⁴ Наиме, активни партицип презента у функцији герунда, потоњи глаголски прилог садашњи, обележава радњу која је истовремена, симултана с радњом обележеном предикатом, док активни партицип претерита у функцији герунда, потоњи глаголски прилог прошли, означава пре свега радњу која претходи предикатској радњи (Курешевић 2014: 36). Како је реч о семантички дифузним средствима, која немају формални маркер значења, њихово значење у реченици индукује се на основу контекста (Грковић-Мејџор 2013: 42), као и лексичког значења глаголâ у функцији герунда и предиката, њиховог вида и позиције герунда односно предиката у реченици (Курешевић 2014: 36). Пошто се унутар категорије таксиса могу изражавати различити међуреченични односи (Храковский 2003: 33), из таксисних се значења истовремености и претхођења изводе сва остварена значења герунда у реченици, без обзира на то да ли кондензују паратактички или хипотактички синтаксичко-семантички однос (Курешевић 2014: 36).¹⁵ Стога и данашњи дистрибутивни опсег глаголских прилога у српском језику произилази из инваријантне таксисне семантике герунда, која би представљала темпорални фон или тзв. позадински таксис за остварење других односа – узрочних, намерних, последичних, погодбених, допусних, начинских (уп. Поповић, Љ. 2011: 154–157).

¹³ Таксис би се могао дефинисати као *узајамна временска оријентација* (Поповић, Љ. 2011: 162). У општу лингвистику уводи га Р. Јакобсон (1971: 135) дефинишући га на следећи начин: “*taxis characterizes the narrated event in relation to another narrated event and without reference to the speech event*”. Таксис јесте синтаксичко-семантичка категорија – подразумева значењски однос међу предикацијама, који се одражава и на тип синтаксичких структура у којима се остварује. Семантичка зависност једне предикације од друге остварује се у реченичним комплексима с хипотактичком структуром – било с временском зависном реченицом, било с герундском конструкцијом (Храковский 2007).

¹⁴ У категорији таксиса, оствареној у двопредикатским или вишепредикатским структурама, једно средство изражава *независну* или *главну* таксисну ситуацију, те се време радње исказане глаголом одређује према моменту говора, док друго средство изражава *зависну* таксисну ситуацију, која се савиђује према независној, тј. временски одсек једне радње одређује се према временском одсеку друге, независне (Храковский 2003: 32–37). Пошто глаголски прилози као нелични глаголски облици кондензују зависне реченице, категорији таксиса у оквирима темпоралних синтаксичко-семантичких односа одговара *релативна временска детерминација*, коју је у србистици детаљно приказала И. Антонић у својој докторској дисертацији (2001).

¹⁵ Поред комбинације неличног као таксисно зависног и личног глаголског облика као таксисно независног, општелингвистички је могуће да се категорија таксиса остварује и комбинацијом двају личних или двају неличних глаголских облика, док је немогућа комбинација личног глаголског облика као таксисно зависног а неличног као таксисно независног (уп. Храковский 2003: 38).

У свему томе огледа се трајност дубинске семантике глаголских прилога у српском језику (Грковић-Мејдор 2007: 30). Уз то, како је герунд од самог постанка кроз историју прасловенског и потоњих словенских језика означавао радњу која је у функционалној реченичној перспективи секундарна, информативно мање битна од оне исказане личним глаголским обликом, која чини главни ток наратива (Грковић-Мејдор 2007: 183; 2015а: 162), основна функција глаголских прилога и у савременом српском језику јесте перспективизација радњи које чине једну догађајну целину (Ivić, M. 1983: 155).

2.2. Корпус

Од 50 приповедака које се налазе у издању *Српских народних приповедака* (1853) 11 је Вук писао по сећању, чиме је био и казивач и записивач (Пантић 1988: 461),¹⁶ док преосталих 39 представљају редакције туђих записа.¹⁷ Од 39 приповедака које је Вук стилизовао за њих 28 сачувани су оригинални записи Вукових сакупљача у Архиву САНУ, под бројем 8552/258, кутија ХС/4 (Мојашевић 1953: 314).¹⁸ Тако су од десет сакупљача чија имена Вук наводи у свом „рачуну од приповиједака” (уп. Карацић 1988: 48–50), како тај део предговора именује М. Пантић (1988: 461) по угледу на истоврсне појаве у збиркама народних песама, сачувани сви записи њих шесторице: Вука Врчевића (15), Груја Механцића (9), Димитрија Чобића (2), Василија Јовановића, Дамјана Груборовића и кнеза Михаила Обреновића (уп. Мојашевић 1953: 301–302), док записи преосталих четворо записивача – Лазара Марјановића (4), Милице Стојадиновић Српкиње (3), Вука Поповића (2) и непознатог ђака из Рисна (2) – нису остали сачувани (Пантић 1988: 470–471).¹⁹ Сви досад пронађени аутографи први пут су штампани заједно у оквиру критичког издања *Српских народних приповедака* М. Пантића (1988), те

¹⁶ Од тих 11 осам је Вук писао по властитом сећању на приповетке које је чуо у детињству, за две му је казивач био Тешан Подруговић, а једну је забележио након што ју је чуо од просјака у Новом Саду (Пантић 1988: 461–463). Ниједан његов лични запис приповетке није сачуван (Пантић 1988: 463).

¹⁷ Наспрам 39 Вукових приповедака постоји већи број могућих изворника јер је за неке приповетке Вук добијао више варијанти (Пантић 1988: 465–466).

¹⁸ Наспрам 28 Вукових редакција стоји заправо 29 аутографа. Наиме, за приповетку *Опет змија младожења* (бр. 10), Вук се користио двама записима земунских учитеља – записом Димитрија Чобића и записом Василија Јовановића (Милошевић, Н. 1964: 156). Н. Милошевић је у свом истраживању утврдила за које је тачно делове издате приповетке Вук користио који од записа.

¹⁹ Оригинали народних новела *Краљ чобанин* (бр. 45) и *Ко умије њему двије* (46), које је Вуку забележило *ђаче из српске школе у Рисну* (Карацић 1988: 49), нису сачувани, иако их је још увек било кад је припремано прво државно издање Вукових *Српских народних приповедака* 1897. г., чији је приређивач био Ђорђе Ђорђевић (Мојашевић 1953: 301–302). Уместо њих М. Мојашевић (1953: 301–302) пронашао је у Архиву САНУ два Чобићева аутографа.

ће у овом истраживању примери бити ексцерпирани из штампаних аутографа.

У Вуковој заоставштини сачувано је и више рукописних приповедака које су му послала поменута шесторица сакупљача, од којих Вук не редигује све за потребе издања из 1853. г., већ се води антологијским приступом (Пантић 1988: 465). Од шесторице сакупљача чији су записи сачувани први је Вуку испрва казивао приповетке 1829. г., у земунском карантину (*кантунацу*), а онда их на његов наговор и записао Грујо Механџић, трговац из Сентомаша, данашњег Србобрана (Маринковић 1966: 183; Пантић 1988: 416–417). Од десетак његових записа Вук је стилизовао девет приповедака за издање из 1853. г.: *Немуштити језик* (3) < [НЈ],²⁰ *Златна јабука и девет пауница* (4) < [ЗЈ], *Стојша и Младен* (5) < [СМ], *Ђаво и његов шегрт* (6) < [ЂШ], *Права се мука не да сакрити* (7) < [ПМ], *Аждаја и царев син* (8) < [АЦС], *Усуд* (13) < [У], *Ко мање иште, више му се даје* (14) < [КМИ] и *У цара Тројана козје уши* (39) < [ЦТ] (Пантић 1988: 463). По старини следе четири записа Димитрија Чобића, земунског учитеља и писца, које је Вук са закашњењем добио почетком 1841. године (Маринковић 1966: 184–185; Пантић 1985: 433–434). Од те четири Вук штампа две приповетке чији је казивач била извесна баба Филипа (Милошевић, Н. 1964: 152; Пантић 1985: 433–434) – *Змија младожења* (9) < [ЗМ] и *Опет змија младожења* (10) < [ОЗМ] (Пантић 1988: 464). Највероватније на наговор Вука при њиховој заједничкој посети браћи Грим у Берлину с краја 1843. и почетка 1844. г., кнез Михаило Обреновић записује приповетку *Чардак ни на небу ни на земљи* (2) < [ЧНЗ] (Пантић 1988: 463–464), коју му је у детињству казивала дадиља (Маринковић 1966: 191; Пантић 1988: 435–436). Иако се не зна кад је тачно Дамјан Груборовић, српски православни свештеник с територије данашње Хрватске (Пантић 1988: 436), могао записати и послати Вуку последњу приповетку у збирци – *Лисица се осветила вуку* (50) < [ЛВ] (Пантић 1988: 464) – претпоставља се да је то могло бити у време кад и кнез Михаило записује своју (Маринковић 1966: 192). Иста је ситуација и с Василијем Јовановићем, још једним земунским учитељем и писцем, који шаље другу рукописну варијанту бајке *Опет змија младожења* (10) < [ОЗМ] (Пантић 1988: 436–438). Најзад, Карацићев најзначајнији сакупљач према броју записа, које му шаље почетком 1849. и у току 1850. г. (Пантић 1988: 442–443), јесте његов имењак Вук Врчевић с преко 20 рукописних приповедака (Пантић 1988: 446–447). Вук у збирци издаје следећих 15: *Правда и кривда* (16) < [ПК], *Ђавоља маштанија и Божја сила* (19) < [ЂБ], *Побратимски дарови* (20) < [ПД], *Калуђер и четири грјешника* (21) < [КЧГ], *Копане блага* (22) < [КБ], *Лијепе хаљине много којешта учине* (23) < [ЛХ],

²⁰ У угластим заградама даје се скраћеница којом ће у даљем тексту бити означен аутограф с ког је Вук вршио редактуру приповетке.

Дјевојка бржа од коња (25) < [ДБК], *Чудновата тица* (26) < [ЧТ], *Црно јагње* (27) < [ЦЈ], *Царева кћи овца* (28) < [ЦКО], *Три јегуље* (29) < [ТЈ], *Чудотворни нож* (30) < [ЧН], *Чудотворна длака* (31) < [ЧД], *Зла маћеха* (33) < [ЗМ] и *Цар Дукљан* (40) < [ЦД] (Пантић 1988: 464). Вук Врчевић био је трговачки помоћник, самоук и нешколован, кад га је Карацић упознао 1835. на свом путу у стару Црну Гору и при боравку у Боки которској (Пантић 1988: 438–439), а општински службеник у Котору и Рисну кад шаље своје записе приповедака, у чијем прибављању му је помагала и његова супруга (Пантић 1988: 441–442). Наиме, како и сам Врчевић у писму Карацићу сведочи, уздао се у супругу своју да му прибавља бајке јер се оне казују у женском друштву (Пантић 1988: 442).

Све стилизоване приповетке жанровски би потпадале под Вукову категорију *женских прича*, које су „дугачке и пуне су чудеса којекакви (о царским кћерима и о бајалицама)” (Карацић 1966: IX), тј. у начелу би представљале народне бајке: „по свој прилици само ће за њих бити ријеч *гатка*, Њемачки *Märchen*” (Карацић 1988: 48). Међутим, за неке од њих карактеристично је да би заправо представљале тзв. приповетке на међи (Карацић 1988: 48), укључујући у себе и жанровске одлике других усмених прозних врста (Самарџија 2004: 57). Тако Механџићева приповетка *Немуштин језик* у својој фабуларној линији бајке апсорбује и законитости басне (Самарџија 2004: 58), док Врчевићева прича *Дјевојка бржа од коња* комбинује елементе демонолошког предања и бајке (Самарџија 2004: 59).

Будући да сами аутографи представљају текстуализоване народне приповетке (Мојашевић 1953: 313), лишене синкретичности као једног од основних обележја усменопоетске варијанте (Клеут 2015: 12), тј. свих вантекстовних и контекстуалних елемената који одликују усмено казивање (Младеновић 2021: 370), језик рукописних приповедака удаљава се од језика фолклорне књижевности, те представља прелаз из говорног у писани језик. Текст рукописних приповедака могао би се подвести под наративе, „тип дискурса у којем се у писаној форми преносе реченични модели својствени усменој комуникацији” (Курешевић 2014: 18).

2.3. Методе истраживања

Поређењем са стилизованим верзијама приповедака дистрибутивном методом се из рукописа ексерпирају реченице које се кондензују, као и реченице које остају у редигованом тексту.²¹ На основу реченица које се кондензују одређују се дистрибутивне класе, тј. семантичка поља конденса-

²¹ Процес кондензације реченичних структура, тј. њихових пропозиција, тзв. вербидским структурама, односно неличним глаголским облицима, назива се у србистици и *вербидизација* (Антонић 2022: 578). Како вербидска кондензациона средства у српском језику јесу глаголски прилог садашњи, глаголски прилог прошли и инфинитив (Антонић 2022: 578), у даљем

тора, у која се притом класификују како примери некондензованих реченица тако и примери глаголског прилога садашњег из изворника, који у Вуковој редакцији остају исти или се развијају у реченицу. Другим речима, могућа су четири текстолошка паралелизма: РЕЧЕНИЦА : ГЕРУНД, РЕЧЕНИЦА : РЕЧЕНИЦА, ГЕРУНД : ГЕРУНД, ГЕРУНД : РЕЧЕНИЦА,²² при чему је основ класификације први наведени текстолошки паралелизам. Емпиријски заснованом класификацијом превазилазе се ограничења трансформационе методе.²³ При одређивању механизма вербидизације експерирани примери из рукописних приповедака обављају улогу полазне структуре, док примери из издања у том погледу представљају циљне трансформе.²⁴ Стога тест парафразе, односно интерпретације у нашем истраживању, служи једино као помоћна метода којом се по неопходности интерпретира значење глаголског прилога садашњег посведоченог у исказима заједничким рукописима и штампаном издању, тј. значење у текстолошком паралелизму ГЕРУНД : ГЕРУНД.

Напоследку, користићемо се елементима упоредно-историјске методе поређењем различитих резултата анализе са стањем регистрованим у славеносрпском и доситејевском типу књижевног језика (Суботић 1983; Суботић 1986; Суботић 1998; Ајџановић 2008), као и с истраживањима о употреби герунда у првим фазама стандардног српског језика, оличеним у Вуковом језику (Стојановић 1928–1929; Maretić 1963: 656–662; Самарџија-Грек 2011), и каснијим фазама, оличеним пре свега у језику модерних српских писаца

излагању ћемо у складу с предметом истраживања под појмом *вербидизација* подразумевати процес сажимања реченичног садржаја герундским структурама.

²² Први члан пара представља средство употребљено у изворницима, а други члан пара средство употребљено у Вуковој стилизацији.

²³ Наиме, будући да су герунди семантички дифузни, у безброј србистичких истраживања у којима се само анализирају примери реченичних структура с герундом као резултатом кондензације показало се, било на старијем било на савременом језичком корпусу, да је могуће више различитих интерпретација герунда у конкретном примеру. Уз то, како је реч о језичкој грађи од пре два века, паралелним изворима грађе, помоћу којих је посведочена језичка интуиција Вука Караџића као говорника деветнаестовековног српског језика, у већој мери, али не и у потпуности, превазилази се и једно од основних методолошких ограничења у историјској синтакси – недостатак живих информатора (Грковић-Мејџор 2007: 14).

²⁴ Отуд ће, без обзира на то што се не ради о трансформационој методи заснованој на језичкој интуицији истраживача као говорника датог језика или анкетираних испитаника, сви примери из рукописа при анализи бити симболички представљени као полазне структуре у трансформацији, конвенционалним знацима [← ...], будући да је реч о посведоченој Вуковој језичкој интуицији. Иако се дати симболи у тесту парафразе користе, пре свега, у зависности од аутора, при реконструкцији тзв. базичне структуре или тзв. дубинске структуре, због упореднокорпусне природе нашег истраживања определили смо се за дату симболизацију. Полазну структуру представљала би реченична структура остварена као исказ или део исказа у изворницима, док би циљну структуру представљала реченична структура остварена као исказ или део исказа у Вуковом издању народних приповедака.

(Вуковић 1969; Суботић 1977–78; Јакобсен 1981; Kazimierz 1981; Ivić, М. 1983: 155–176; Стевановић 1989: 734–759; Поповић, Љ. 2011).

3. Анализа ексцерпираних грађе²⁵

3.1. Анализа дистрибутивног опсега глаголског прилога садашњег

У нашем истраживању смер трансформације синтаксичко-семантичких структура обрнут је од оног у србистичким истраживањима дистрибутивног опсега герунда како у савременом језику тако и у старијем језику – иде се од реализоване полазне структуре ка герунду као трансформу, а не од герунда ка његовој могућој полазној структури. Отуд се при анализи процеса кондензације у Вуковој редактури рукописних приповедака показало да као изворишни модели заправо доминирају јукстапониране и паратактичке реченичне структуре, саставног или супротног односа. Наиме, стање у изворницима у погледу зависних реченица разликује се од стања забележеног у савременом српском стандардном језику. Будући да је језик изворника ближи ондашњем говорном, тј. народном језику, ова чињеница не изненађује. Како развоју хипотаксе погодује пре свега писани језик, у аутографима Вукових народних бајки неки од савремених хипотактичких структурно-семантичких

²⁵ При анализи исказа користе се следећи симболи и скраћенице: А – анафоричко језичко средство; AG – герунд у оквиру конструкције акузатива с герундом; AN – конструкција апсолутни номинатив у целини или хетероагентни герунд као управни члан дате конструкције; Aor – глагол употребљен у облику аориста; Aor/NarPrez – глагол употребљен у облику аориста или наративног презента; DirObj – директни (ближи) објекат; G – таутоагентни герунд; Gprez – глаголски прилог садашњи; Impf – глагол употребљен у облику имперфекта; Impg – глагол употребљен у облику (наративног) императива; Inf – глагол употребљен у облику инфинитива; IPFV – имперфективни (несвршени) глаголски вид; NarPrez – наративни презент; NDeadj – деадјективна именица или падежна конструкција с деадјективном именицом као њеним лексичким експонентом; NDev – девербативна именица или падежна конструкција с девербативном именицом као њеним лексичким експонентом; Prez – презент употребљен у свом референцијалном значењу, тј. при идентификацији временске сфере садашњости; Prf – глагол употребљен у облику перфекта; PFV – перфективни (свршени) глаголски вид; V – предикат напоредне или управне реченице; Vfaz – фазни семикопулативни глагол; Vsemikop – семикопулативни глагол; Vsub – предикат зависне реченице; Ø – одсуство члана циљне структуре у изворишној структури; / / – узрочно-последични однос између независних предикација, симбол је преузет из истраживања К. Милошевић (1986); [← ...] – полазна реченична структура посведочена у изворнику. Скраћенице и симболи унутар изложених примера индексирани су уз граfiјски лик речи било с редовним штампарским слогом било с курзивом, којим се граfiчки повезују делови синтагми и предлошко-падежних израза, мартирају сложени предикати и истичу негирани или рефлексивни глаголи. Уз то, курзивом се наглашава синтаксичко-семантичко или прагматичко својство одређене синтаксичке конструкције као целине.

типова, који се могу наћи у таутоагентним реченичним структурама, изузетно су ретки или чак непосведочени. Тако нпр. у аутографима није посведочена ниједна временска зависна реченица у сфери симултаности уведена везником *док*, било у таутоагентној, било у хетероагентној реченичној структури, а која је и те како својствена савременом стандардном језику (уп. *Antonić 2001: 88–107*).²⁶ Уз то, изразито ниској фреквенцији појединих типова зависних реченица могао је допринети и тип дискурса. Иако је наративни тип текста отворен за најразличитије синтаксичко-семантичке реченичне структуре, нарација у изворницима због специфичности жанра бајке тежи што већој динамичности, док је карактеризација јунака статична, схематизована, па су поступци главног јунака, најчешће царевог сина или будућег цара, као носиоца радње у бајци унапред мотивисани и окарактерисани као етички исправни (Проп 1982). Приповедач нема потребу да детаљнијој карактеризацији јунака допринесе нпр. употребом узрочних или условних зависних реченица, којима би притом само успорио нарацију. Стога је забележено тек неколико примера таквих зависних реченица у изворницима, али ниједан пример кондензације одговарајућих структурно-семантичких типова спецификованих за та значења. Другим речима, не кондензују се зависне реченице уведене везницима *ЈЕР* и *АКО*, док се кондензују зависне реченице уведене везником *КАД*, које се због лексичке семантике предиката управне реченице и зависне реченице, тј. герунда у Вуковој редакцији, могу интерпретирати као узрочне (уп. Милошевић, К. 1986: 289). Како је и рукописним и редигованим приповеткама својствена објективна нарација, у њима је најважнија димензија управо време (Jacobsen 1981: 146), па од типова зависних реченица највише доминирају временске реченице.

Стање у изворницима разликује се од данашњег писаног језика, па принцип класификације грађе према категоријалним значењима хипотактичких структура, примењен у истраживањима герунда као кондензатора реченичног садржаја у српском стандардном језику или књижевнојезичким идиомима предстандардне епохе, није погодовао нашем истраживању. Како се по начелима новосадске лингвистичке школе синтакса и семантика „не могу раздвојити без штете по тачност, домашај и, напokon, научност” (*Radovanović 1990: 5*), те се говори о „споју *синтаксичко-семантичком*” (*Radovanović 1990: 5*), као основ класификације употребе глаголских прилога у својству герунда узима се категорија таксиса, као што је то учинила М. Курешевић у својој студији (2014). У анализи дистрибутивног опсега глаголског прилога садашњег прво се кретало од његове функције у реченици, те су забележени, поред

²⁶ Везник се употребљава искључиво у терминативном значењу, те се оваква употреба везника док слаже са употребом истог везника у старијем фонолошком лику у старосрпској пословноправној писмености (уп. Павловић 2009: 187–193).

доминантне употребе облика као герунда, тј. одредбе предиката, и примери употребе облика као дела предикатског израза, па се такве употребе у нашој класификацији подводе под нетаксисно значење. Пошто се у духу теорије прототипа семантичке категорије сагледавају као поља која имају свој центар и периферију, што се често одражава на њихове синтаксичке експоненте (Радовановић 2009: 9–16), три основна таксисна значења – симултаност²⁷, те anteriornost и posteriornost, као два значења сукцесивног односа²⁸ – даље се разлажу на посебне подтипове, које је у својим типолошким истраживањима разрадио В. С. Храковски (2003, 2007), а на грађи српског стандардног језика применила Љ. Поповић (2011). Због корпусног карактера нашег истраживања, забележени су и таксисни типови непотврђени у истраживању Љ. Поповић, која се пре свега фокусира на однос герунда према временској зависној реченици као једном од маркера таксисних односа у српском језику. Иако се у независносложеним реченицама с предикатима израженим истим глаголским обликом не остварује категорија таксиса као ‘релативног времена’ јер било који од предиката у паратактичком низу може фигурирати као независна таксисна ситуација према којој би преостали предикати функциониса-

²⁷ Под симултаносту подразумева се истовременост две предикације, герундске и управне, односно њихово поклапање или паралелност унутар издвојеног одсека на временској оси (Antonić 2001: 89). Симултаност се даље дели на подтипове. Наиме, под потпуном линеарном симултаносту подразумева се смештање две предикације, герундске и управне, унутар издвојеног одсека на временској оси при којем се остварује истовременост две корелативне предикације у целом току њиховог трајања (Antonić 2001: 90). Затим, под делимичном симултаносту подразумева се смештање две предикације, герундске и управне, унутар издвојеног одсека на временској оси при којем се остварује истовременост две корелативне предикације у једном делу њиховог трајања (Antonić 2001: 99). У нашем истраживању реч је о делимичној симултаности, по дефиницији линеарној, у којој се герундском радњом идентификује временски одсек у који се смешта предикатска радња – зависна таксисна ситуација представља „темпоралну основу за реализацију краткотрајне главне” (Поповић, Љ. 2011: 162). Најзад, под пунктуалном симултаносту подразумева се смештање две истовремене предикације, герундске и управне, унутар издвојеног одсека на временској оси који се поима као тачка/тренутак, те две корелативне предикације подразумевају тренутност, а не трајање (Antonić 2001: 107).

²⁸ Како је главни фокус истраживања на дистрибутивном опсегу глаголског прилога садашњег, под anteriornostу се подразумева смештање радње означене герундом у време које претходи радњи означеној предикатом, а под posteriornostу се подразумева смештање радње означене герундом у време које следи после радње означене предикатом. Иако су и у синхроној (уп. Antoniћ 2001: 114–123, 126–134) и у дијахроној србистици (уп. Павловић 2009: 164–179) anteriornost и posteriornost остварене у реченичном комплексу с временском зависном реченицом одређиване из перспективе управне предикације, па је таква номенклатура примењена и у дијахроним студијама о кондензацији (уп. Ајџановић 2008: 34–37), сагледавање anteriornosti и posteriornosti из угла фокусиране синтаксичке конструкције (уп. Бјелаковић 2008: 7–8) у складу је с јакобсоновском теоријом таксиса, те је оваква терминологија већ примењивана у истраживањима таксисних значења герунда (уп. Jacobsen 1981: 142; Поповић, Љ. 2011: 162; Курешевић 2014: 37–39, 45).

ли као зависне таксисне ситуације (Храковский 2003: 34–37),²⁹ хронолошки след у њима основ је таксисне интерпретације која се добија при вербидизацији с обзиром на то да герунд представља средство перспективизације радњи (Ivić, M. 1983: 159–160), чиме некондензована предикација постаје независна таксисна ситуација, а кондензована зависна. Уз то, анализа синтаксичке сукцесије у независнословеним реченичним комплексима на српској језичкој грађи општелингвистички и типолошки је исправна будући да редослед предиката у паратактичким структурама одсликава хронолошку сукцесију радњи у човековом искуству (Jakobson 1965: 27),³⁰ што је поготово изражено у фолклорној нарави.

Примери вербидизације разврставају се на основу синтаксичког односа полазних структура у изворницима, тј. герунди се деле на кондензаторе јукстапонираних и паратактички повезаних независних реченица, с једне стране, и хипотактичких структура, с друге стране. У оквиру установљених таксисних поља издвајају се и случајеви преношења таксисног значења герунда у друга синтаксичко-семантичка поља. С једне стране, коментарише се остварена додатна семантичка нијанса у полазној јукстапонираној и паратактичкој структури саставног и супротног односа на основу које кондензатор независних реченица стиче пренесено значење. С друге стране, све посведочене кондензације различитих структурно-семантичких типова адвербијалних зависних реченица подводе се под таксисна значења будући да се за хипотактичке структуре, изузев временских зависних реченица као граматикализатора таксисног значења (Храковский 2007: 287), тј. релативне хронологије (уп. Курешевић 2014: 137–155), подразумева таксисни фон на којем је заснован синтаксичко-семантички однос полазне зависне реченице с управном (Jacobsen 1981: 144–145; Поповић, Љ. 2011: 154–157),³¹ па је и пре-

²⁹ Уп. пример из нашег корпуса: Онда она отиде к свињарима и заиште у њих једно прасе (СНПр: 153) [← Дође к свињарима и заиште од њи едно прасе] (Дам ЛВ: 573), у којој би било која од две сукцесивне радње могла послужити као предикат у циљној структури с герундом.

³⁰ Реч је о тзв. дијаграмској иконичности – језичка ознака одсликава односе између елемената означеног, што Јакобсон илуструје чувеним Цезаровим исказом *Veni, vidi, vici* 'Дођох, видех, победих' (1965: 27). Координирани низ предиката, изражен облицима претерита, опонаша редослед догађаја како су се они одвијали у стварности.

³¹ При анализи грађе показало се да се већина категорија из семантичког поља начина, тј. адвербијалне квалификативности, у ондашњем говорном језику реализовала готово по правилу само у независнословеној реченици с две истовремене предикације и да се индуговала на основу лексичке семантике глагола. Идентификација начинских семантичких категорија – средстава, посредништва, комитативности, критеријума, кроз историјски развој српског језика својствена је пре свега падежном синтаксичком систему (уп. Павловић 2013: 220–235), те начинске зависне реченице не одликују вернакуларну синтаксу 19. века, што се надовезује на процес развоја поредбених клауза квалификативног типа као јединог вида начинске детерминације зависном клаузом забележеног у старосрпској пословноправној писмености

несено значење герунда у циљној структури, као нпр. узрочно, у основи временско значење (Стојановић 1928–1929: 6).

Парафраза случајева Вуковог преношења герунда из изворника у редакцију усклађена је с посведоченим вербидизацијама, те се такви примери убрајају искључиво у већ установљена таксисна семантичка поља. Овакав поступак оправдан је тиме што се, у складу са структурно-семантичким реченичним типовима чија је кондензација потврђена у корпусу, део примера преношења може тумачити двојако – или као кондензатори паратактичке или као кондензатори хипотактичке структуре (уп. Суботић 1977–78: 59–64), док таксисно значење у обе интерпретације остаје непромењено.³² На могућност да се герунд третира као кондензатор било напоредне било зависне реченице, будући да врло често осим формалних показатеља не постоје садржински маркери који би разликовали независносложену од зависносложеног реченичног комплекса, указао је К. Фелешко (Feleszko 1981), поредећи глаголске прилоге у српскохрватском и пољском.³³ Према мишљењу поменутог аутора, интерпретација односно значење герунда примарно зависи од одашиљаоца поруке, док је интерпретација примаоца секундарна (Feleszko 1981: 141). С обзиром на то да је Вук Карацић тај који је одашиљаоца поруке, односно *писац* издатих приповедака, он истовремено и декодира временски след у полазним структурама, односно енкодира таксисно значење у циљним структурама. Уз то, на основу тзв. везивног контекста (Evans – Wilkins 2000: 550) унутар исказа у рукописним приповеткама Вук као прималац поруке декодира било каква семантичка померања, односно метафоризације у независним реченицама, док при стилизацији приповедака као пошиљалац поруке енкодира остварено значење у полазној структури, тј. кондензује га у значење герунда остварено у циљној структури, па од њега примарно и зависе значење и функција анализираних герунда.

(уп. Павловић 2009: 210–229; 235–238). Индикативно је да су се проучаваоци герунда у српском језику разликовали међу собом управо у интерпретацији полазне структуре с начинским значењем – док је нпр. Јб. Суботић (1977–78: 57) парафразирао герунд начинском клаузом уведеном сложеним везником ТАКО ШТО или НА ТАЈ НАЧИН ШТО, коју М. Радовановић (1990: 24–25) подводи под значење средства, М. Ивић (1983: 165) *начински* герунд интерпретира паратактичком структуром с катафоричким прилогом ОВАКО и јукстапонирањем реченице као експликације начинског значења – нпр. *приближава нам се пузећи* [← *приближава нам се ОВАКО: пузи*], што би било ближе дијахронијским чињеницама.

³² Јб. Суботић (1977–78) прва у србистици указује на то да је могуће герунд у поједином примеру интерпретирати на више начина – двоструко или чак троструко, те при класификацији случајева двоструке интерпретације указује на могућност да нпр. одређене употребе глаголског прилога садашњег могу бити трансформи саставне или супротне реченице, саставне или зависне или двеју врста зависних.

³³ Као пример за немогућност семантичке диференцијације реченичних комплекса различитих синтаксичких хијерархија наводи: ‘Људи су се смејали и причали вицеве’ наспрам ‘Људи су се смејали док су причали вицеве’ (Feleszko 1981: 140–141).

Стога су у анализи значења у сложеној реченици у изворнику, односно таксисног значења оствареног у реченичном комплексу с герундом у Вуковој редакцији, кључни критеријуми били: а) видска конфигурација двеју предикација – да ли се глаголи слажу у виду или не; б) морфолошковременска конфигурација – разликују ли се предикати у изворишној структури према облику глаголског времена;³⁴ в) могућност инверзије зависне таксисне ситуације без промене таксиса; г) као и лексичка семантика обају глагола. Како паратакса доминира међу структурама које се кондензују, управо се лексичка семантика показала као најважнија при даљој класификацији значења и анализи конкретних примера. Поред тога, релевантни су били и претходни унутарјезички контекст, негација једне од предикација, реченична интонација – маркирана запетом у писаном тексту, те временска сфера независне таксисне ситуације, тј. предиката у комплексу с герундом. Заправо, временска сфера сагледавала се у светлу остварености радње – сфера реалиса (прошлост и садашњост) или сфера иреалиса (будућност и свевременост), будући да се разлика у временској сфери одражава на дистинкцију *узрок : услов* (уп. Radovanović 1990: 21).

Пошто су забележени и понеки примери апсолутног номинатива у изворницима, који је у то време и даље био наративно средство својствено говорном језику, хетероагентна структура није посебно издвојена при класификацији грађе,³⁵ већ се дистрибутивни опсег апсолутног номинатива сагледава у оквиру дистрибутивног опсега таутоагентног герунда,³⁶ дакле дистрибутивног опсега глаголског прилога садашњег уопште. Исто је учињено и с конструкцијом акузатив с герундом.³⁷

³⁴ У ексцерпираној грађи честа је употреба наративног презента. Реч је о нереференцијалној употреби презента – облик се транспонује у прошлост (Танасић 2005: 376–382), чиме је наративни догађај представљен динамички (Ивић, М. 1958: 141). Видска опозиција остаје релевантна, те имперфективни наративни презент одговара имперфекту, а перфективни аористу (Comrie 1976: 75). Будући да уз наративни презент и аорист представља често наративно средство у изворницима и Вуковој редакцији, код појединих свршених глагола хомоморфни су облици у трећем лицу једине, те је без реализованог акцента у појединим контекстима немогуће идентификовати о којем је глаголском времену реч (Танасић 2005: 425–426).

³⁵ Под хетероагентним герундом подразумева се герунд који нема исти агенс као предикат (уп. Курешевић 2022: 241). Конструкција апсолутни номинатив може се везивати за предикат преко заједничког аргумента, али и не мора (уп. Стојановић 1928–1929: 3–5).

³⁶ Под појмом герунда, тј. глаголског прилога у традиционалној србистичкој терминологији, подразумева се „глагол исказан без личног наставка чију радњу говорно лице повезује са радњом реченичног предиката у јединствену догађајну целину” (Ivić, M. 1983: 155). Под таутоагентношћу подразумева се да герунд има исти агенс као и предикат (уп. Курешевић 2022: 241).

³⁷ Како се процес морфолошке адвербијализације активних партиципа завршава у 14. веку (Brozović – Ivić 1988: 34), реч је о конструкцији која је континуант акузатива с партиципом.

Због великог броја ексцерпираних потврда кондензовања, као и некондензовања, у оквиру таксисних семантичких поља ради илустрације дистрибутивног опсега глаголског прилога садашњег дају се само репрезентативни примери својстава герунда, док ће квантитативном анализом бити представљена и фреквенција таксисних значења. Репрезентативни примери дају се у минималном контексту, тј. у контексту неопходном за њихову синтаксичко-семантичку анализу. При представљању семантичких поља дају се примери текстолошких паралелизама који су забележени током анализе. Примери из изворника дају се у неизмењеној графици и ортографији, тј. у српској традиционалној ћирилици грађанског типа, а једина интервенција ради јасноће јесте одвајање клитика од акцентогених речи у складу са савременим правописним узусом.³⁸ Поред четири текстолошка паралелизма, у анализи дистрибуције забележени су и случајеви текстолошког неподударања – Вук у преписану реченицу умеће герунд или при преношењу герунда из изворника у редакцију умеће још један предикат. Први тип неподударања неће улазити у анализу учесталости Вукове кондензације будући да недостаје полазна структура у изворнику.

3.1.1. Таксисно значење симултаности

У нашем корпусу показало се да глаголски прилог садашњи као кондензатор паратактичких структура пре свега остварује своју основну таксисну семантику – значење симултаности (Sim). Будући да се гради од несвршених глагола (Стојановић 1928–1929: 7; Ivić, M. 1983: 156; Radovanović 1990: 16),³⁹ остварени тип односа с управном предикацијом зависиће најпре од видске конфигурације у изворишној и циљној структури. Из подтипова значења симултаности на основу лексичке семантике глагола зависне и независне таксисне ситуације индукује се и пренесено значење герунда у циљној структури.

Прва компонента у конструкцији има двоструку улогу: објекат је управног глагола, а истовремено и логички субјекат зависне предикације, док партицип (> герунд) има функцију предикатива (Курешевић 2022: 244).

³⁸ Занимљиво је да Грујо Механџић у својим рукописима користи графему <j> (уп. СНПр: 764), што је и М. Панџић као приређивач критичког издања *Српских народних приповиједака* уважао при рашчитавању рукописа – нпр. Само айде дете скочи у води и почне пливати ш нјимъ заедно.

³⁹ Од овог правила постоје одступања – суплетивизми у глаголсковидском пару глагола, као и перфективна аспектуализација двовидског глагола, о чему ће у даљој анализи бити речи.

3.1.1.1. Потпуна линеарна симултаност

Потпуна линеарна симултаност (SimPotLin) у корпусу се остварује искључиво кондензацијом изворишне независносложене структуре у којој су комбинована два несвршена глагола, и то у облику перфекта или наративног презента. У циљној структури с герундом, оба глагола задржавају свој вид. Уз то, значење потпуне симултаности у забележеним примерима модификује се и додатним семантичким обележјем [+ ПРОЦЕСУАЛНОСТ] (уп. Antić 2001: 91), које М. Ивић (1955–1956: 167) под именом *моциони тип* дефинише као кретање кроз време.

Остварено примарно таксисно значење (SimPotLin) герунда као кондензатора напоредног предиката могло би се у циљној структури спецификовати као значење актуализације предикатске радње, што је условљено лексичком семантиком глаголског пара. Наиме, несвршени глагол у облику герунда припада групи глагола кретања *кроз простор*, па герундска предикација својим оствареним значењем [+ ПРОЦЕСУАЛНОСТ], односно значењем кретања *кроз време*, иступа као мера времена вршења радње. Како би се мером времена могао идентификовати временски одсек у који се смешта тренутак вршења предикатске радње, неопходно је да појам временске мере добије уза себе ближу одредбу, актуализатор, што се постиже везивањем елемента који упућује на већ поменути догађај у дискурсу, одмеравањем према говорном догађају или одмеравањем према конвенционалној тачки у времену, какав је случај с рачунањем према календару (Ивић, М. 1955–1956: 167–168). Другим речима, испада да је актуализација значење које се у реченици остварује на основу контекста – било да је реч о унутарјезичком контексту, па се користе анафорски елементи, било да је реч о ванјезичком контексту – говорном догађају и пресупозицијама његових учесника. Глагол у функцији предиката представља итеративни глагол, те бисмо актуализацију засновану на потпуној линеарној симултаности могли дефинисати као идентификацију „одређеног временског одсека без прецизирања у који простор у оквиру његових граница пада време вршења радње” (Ивић, М. 1955–1956: 188), тј. време вршења узастопних радњи.⁴⁰ Притом се герунд као маркер временске актуализације налази у препозицији. Уп. пример кондензације јукстапониране независне реченице:

⁴⁰ Овим је герунд у својству маркера временске актуализације аналоган актуализованом акузативу у падежној парадигми непосредне временске локализације (уп. Антић 2005: 221). Такво подударање не чуди ако се узме у обзир да наведени акузатив заправо представља метафоризацију падежних конструкција из просторног падежног система (Павловић 2013: 211–215), при чему се позициони параметар испољава као релевантан, те се контактност из изворног просторног домена у циљном временском мапира као симултаност (Павловић 2013: 208–209).

- (1) Онда се мати врати кући и идући_{G_{prez}IPFV} путем_A није се освртала_{PFIPFV}, а кад дође својој кући, а то место њезине куће двори бољи од царевих. (СНПр: 81) [← Мати ишла_{PFIPFV} није се освртала_{PFIPFV}, а двори се за њоме правили бољи него царев.] (Чоб ЗМ: 529).⁴¹

У датом примеру значење актуализације остварено је на основу претходног контекста – просекутивни инструментал *путем* реферише о путу који агенс (мати) прелази од царевог двора до своје куће. Анафорски елеменат у герундској конструкцији Вук умеће при кондензацији, због чега истовремено у циљну структуру убацује и нови предикат препонован у односу на герунд како би исказао референцију.

При анализи рукописних приповедака није посведочен ниједан пример таутоагентне временске зависне реченице симултаног односа, из чега следи да самим тиме нема ни примера њене кондензације. На основу тога могли бисмо претпоставити да је у српском народном језику 19. века примарна структура за исказивање временске напоредности двеју радњи била ипак независносложена реченица, која се пропозитивно скоро уопште није разликовала од потенцијалне временске реченице (уп. Feleszko 1981: 140–141), док је за обележавање таксисног значења SimPotLin служио пре свега глаголски прилог садашњи. Отуд је индикативан специфичан случај преношења кондензоване структуре из изворника у редакцију, забележен у бајци *Чардак ни на небу ни на земљи*. Како је њен записивач кнез Михаило Обреновић, у рукопису се појављују средства номинализације нетипична за тадашњи народни језик, као и за језик Вукове редакције народних бајки. Реч је о номинализованој падежној конструкцији у својству темпоралног детерминатора симултаног типа при + $N_{Dev}(Loc)$ (уп. Антонић 2005: 287–288), потврђеној у тадашњем предвуковском књижевном језику (уп. Ајдановић 2008: 19–22). Вук локативну падежну конструкцију с девербативном именицом у својству номинализатора, тј. кондензатора временске зависне реченице са значењем потпуне симултаности претвара у глаголски прилог садашњи:

⁴¹ Иако М. Ивић (уп. 1983: 163–164) у свом истраживању за овакву комбинацију глаголсковидске конфигурације и позиционирања герунда (оба глагола несвршена, герунд у препозицији) даје пример у ком герунд интерпретира као идентификатор стања у којем се налази субјекат при вршењу радње, пример из нашег корпуса показује да се у зависности од семантичког односа глагола у таквој реченичној линеаризацији може остварити и значење актуализације предикатске радње: герунд служи да се уведе прототипична агентна радња – агенс се креће кроз простор, а предикатом се догађај конкретизује. Да је друга радња била кондензована, постпоновани герунд представљао би начинску одредбу прве радње, у том случају предикатске.

- (2) спуштајући_{Gprez} ђевојке браћи, сваку је намјењивао_{PrfIPFV} чија ће која бити (СНПр: 56) [$\leftarrow$ при спуштано_{NDev} дђвояка сваку е намђњивао_{PrfIPFV} чия ће коя быти] (Обр ЧНЗ: 510).

Вук у својој редакцији преноси из изворишне структуре герунде с таксисним значењем потпуне линеарне симултаности. У примерима с герундима који се могу недвосмислено интерпретирати као трансформи независне реченице герунд означава актуализацију предикатске радње, док предикатска радња представља конкретизацију догађајне целине. Уп. пример:

- (3) *Онда мати пође кући*_A, и идући_{GprezIPFV} није се освртала_{PrfIPFV} (СНПр: 81) [$\leftarrow$ И тако_A мати идући_{GprezIPFV} одъ Цара ниѣ се нимало освртала_{PrfIPFV}] (Чоб ЗМ: 529).⁴²

У датом примеру недостаје анафорски елеменат у циљној герундској структури, али је на основу предиката који Вук убацује при преношењу герунда јасно да је герундска радња актуализована. Уз то, Вук на тај начин одмењује анафорски елеменат из изворишне структуре, тј. на својеврстан начин га експлицира.

У следећем су примеру у изворнику два герунда и предикат, док Вук други герунд претвара у напоредни предикат, те је циљна реченична структура истовремено и пример развијања изворишне герундске конструкције:

- (4) *Чобан пође кроз шуму*_A, и идући_{GprezIPFV} чујаше_{Impf} и разумеваше_{Impf} све што говоре тице и траве и све што је на свету. (СНПр: 57) [$\leftarrow$ Чобанъ пође крозъ шуму и тако_A путуюћи_{GprezIPFV} и слушајући_{GprezIPFV} разговоре све разуме штогодъ беседи и птице и траве и све што е на свету].

3.1.1.1.a. Метафоризација таксисног значења потпуне линеарне симултаности

На таксисном значењу симултаности засновано је значење пропратне околности (Radovanović 1990: 24), које би потпадало под категорију комитативности у начинском семантичком пољу.⁴³ При идентификацији пропратне околности вршења финитне радње герунд се значењски непосредно везује за

⁴² Иако би се герунд у примеру текстуалног преношења структуре, барем из савремене перспективе гледано, могао читати и као кондензатор временске зависне реченице, одговарајући пример кондензације из исте бајке поткрепљује паратактичку интерпретацију.

⁴³ Термин комитативности у србистику уводи С. Павловић преузимајући га од Г. А. Золотове, те категорију дефинише као „тип начинске детерминације којом се присуство лица, предмета или појава које прате реализацију управне радње препознаје као квалитет остваривања те радње” (Павловић 2015: 229).

реченични предикат означавајући радњу која према предикатској иступа као „својеврсна пратња” (Ivić, M. 1983: 161) и која је „изразито динамичка по карактеру” (Вуковић 1969: 68). Реч је о значењу герунда које се остварује искључиво при кондензацији паратактичких структура. Семантичка веза између напоредних глагола у изворишној структури заснована је на њиховој лексичкој семантици, те један од глагола означава радњу која је инхерентно праћена, у српском језику најчешће глаголи који означавају кретање кроз простор, а други радњу која је пратилачка – било каква друга физичка радња наспрам инхерентно праћене или психичка радња наспрам какве физичке (Ivić, M. 1983: 159–163).⁴⁴

У нашем корпусу значење герунда као пропратне околности засновано је на таксисном значењу SimPotLin. Забележена је кондензација физичке радње, док предикат означава комуникативну радњу, обележену ‘одговорношћу’ агенса (Ивић, М. 2002), те поседује већи степен агентности. У циљној структури предикат представља темпорални фон за пропратну околност (Поповић, Љ. 2011: 144–145):

- (5) он мучи_{NarPrezIPFV} као камен, рукама показујући_{GprezIPFV} као да је нијем и да иште помоћи. (СНПр: 124) [← он *не одговара*_{NarPrezIPFV} колико ни камен, него *јој* на моте кажуе_{NarPrezIPFV} као да не уме зборит, и као да иште од *њ* помоћи] (Врч ЧД: 562).⁴⁵

Уз то, забележен је и пример преношења герунда у својству одредбе пропратне околности, при чему радња у предикату поседује већи степен агентности од герундске. Стога радња с мањим степеном агентности не може бити предикат у временској зависној реченици симултаног типа (Ivić, M. 1983: 160), па је недвосмислено реч о кондензацији паратактичке структуре. Како је пример забележен у реплици књижевног лика, независна таксисна ситуација, предикат *ишје*, налази се у временској сфери садашњости:

⁴⁴ Тврдња М. Ивић из 80-их година 20. века уклапа се у потоња лингвистичка сазнања о својствима прототипичног агенса, а која се слажу и са српском језичком грађом – прототипични агенс има својства ‘бити у покрету’, ‘вољно узроковати радњу’, ‘контролисати је’ (Ивић, М. 2000: 463), при чему се друга два обележја могу представити и као ‘одговорност’ агенса (Ивић, М. 2002: 15–16). Будући да глаголи кретања кроз простор одражавају сва три обележја прототипичног агенса, дато лексичко поље глагола јесте на врху скале агентности радње.

⁴⁵ Иако се у науци истицало да се кондензује супротна реченица повезана везником *а*, као и везником *али* (Суботић 1977–1978: 55–56), те да је герунд као њихов кондензатор увек негиран (Maretić 1963: 658; Суботић 1977–1978: 55), пример из нашег корпуса показује да је могуће кондензовати и супротну реченицу повезану везником *него*, чији кондензатор самим тиме не добија негацију.

- (6) једна везе, друга плете, а трећа пјевајући_{GprezIPFV} прђију шије_{PrezIPFV} (СНПр: 116) [← една везе, друга плете а трећа пѣвајући_{GprezIPFV} прђију шије_{PrezIPFV}] (Врч ЦЈ: 555).⁴⁶

3.1.1.2. Делимична симултаност

Како се у рукописним бајкама смењивањем наративних глаголских облика имперфективног и перфективног вида постиже ритам у нарацији (Radovanović 1990: 167–178), конфигурација неједнака по глаголском виду преноси се и у циљну структуру с герундом, па је најзаступљенији однос симултаности који глаголски прилог садашњи остварује у нашем корпусу однос делимичне симултаности, по дефиницији линеаран (SimDel). У зависности од лексичке семантике глагола таксисно значење герунда као кондензатора напоредне реченице интерпретира се у циљној структури или као типична делимична симултаност или као значење актуализације предикатске радње.

Кад је реч о типичној делимичној симултаности, несвршени глаголи којима се идентификује временски одсек у који се смешта предикатска радња јесу глаголи који означавају типичне агентне радње, нпр. прелазни глаголи попут *свирати* и *преметати*, те прави повратни *купати се*. У изворишним структурама, ако је реч о разновидској конфигурацији, глагол који се кондензује налази се у постпозицији (7), или у препозицији у случају да је део фазне конструкције у својству сложеног предиката (8–9),⁴⁷ чиме се постиже истовидска конфигурација у рукописном исказу. Дакле, у фазној

⁴⁶ Иако М. Ивић (1983: 163) у својој чувеној студији о герундима истиче како глаголски прилог садашњи има значење пропратне околности искључиво ако се налази иза предиката несвршеног вида, тј. у постпозицији, на трагу резултата истраживања Г. Вуковић (1969: 68), у којем су регистровани примери герунда пропратне околности и у препозицији, при чему се у реченичном трансформу пратилачка радња обавезно налази у постпозицији, нпр. *Шуштећи пада иње* [← Иње пада и притом шушти] – тумачимо да се пропратна околност заснована на потпуној линеарној симултаности може налазити и у препозицији, а што је засновано на семантичком односу двеју радњи. То је у складу с разматрањима М. Радовановића (уп. 1990: 15) да средства реченичне кондензације показују већи степен мобилности од еквивалентних реченичних структура – док је саставна реченица са значењем пропратне околности обавезно постпонована, њен кондензатор може бити препонован или чак интерполисан.

⁴⁷ Љ. Суботић (1977–1978: 55) у свом истраживању прва указује на то да се реченични комплекси с предикатом свршеног вида и герундом несвршеног вида као кондензатором саставне реченице трансформишу тако што се у паратактичком трансформу герунд развија у фазну конструкцију, нпр. испљуну већ сажвакану храну, гутајући отвореним устима прохладни ветар [← испљуну [...] храну и поче да гута отвореним устима прохладни ветар]. Поред тога, у нашем корпусу потврђени су и примери кондензације глагола несвршеног вида у низу са свршеним глаголима.

конструкцији фазни глагол носилац је аспекта предиката (Antonić 2001: 85), у случају изворника – носилац свршеног вида:

- (7) па свирајући_{GprezIPFV} крене_{Aor/NarPrezPFV} овце и пође_{Aor/NarPrezPFV} двору царе-
ву, а девојка поред њега још у страху (СНПр: 79) [← онь крене_{Aor/NarPrezPFV}
овце узме_{Aor/NarPrezPFV} девојку за руку теші е не бои се садъ ништа,
свира_{NarPrezIPFV} у гайде, сокола метнуw на раме свое, и тако дођу у дворъ]
(Мех АЦС: 527);⁴⁸
- (8) Он премећући_{GprezIPFV} длаке по глави као да је биште, једва нађе_{Aor/NarPrezPFV}
ону длаку црљену, па је одвоји од друге косе (СНПр: 124) [← он поче_{VfazPFV}
премећати_{InfIPFV} длаке по глави као да е биште, и едва нађе_{Aor/NarPrezPFV} ону
длаку црлѣну, па одвои е од друге косе] (Врч ЧД: 562);⁴⁹
- (9) дођоше виле на извор, и купајући_{GprezIPFV} се поче_{VfazPFV} једна другима го-
ворити (СНПр: 101) [← дођоше виле и пођоше_{VfazPFV} се купати_{InfIPFV},
поче_{VfazPFV} една другу звати_{InfIPFV} и говорити_{InfIPFV}] (Врч ПК: 543).⁵⁰

У погледу значења актуализације, којом се дочарава хронотоп у бајци, у циљној структури свршени глагол у својству предиката исказан је или аористом (10) или наративним презентом (11), а негде је без прозодијске информације могуће у датом контексту читати глагол на два начина (12). Уз то, могуће је и да се и облик у редакцији промени (10) или да се у полазној структури на месту герунда циљне структуре налази наративни инфинитив или наративни императив (13). Глагол у изворишној јукстапонираној или паратактичкој структури пре кондензације често је у облику крњег перфекта,⁵¹

⁴⁸ У овом примеру најбоље се огледа значење делимичне симултаности које остварује герунд и механизам кондензације напоредне реченице – у читавом наративном низу глагол *свирати* једини је несвршен, те се у временски одсек који он идентификује смештају све перфективне радње. Иако је у изворишној структури глагол у постпозицији, Вук при кондензацији премешта глагол у препозицију како би нагласио делимичну симултаност наративних радњи.

⁴⁹ Фазном конструкцијом, тј. сложеним предикатом, имплицирано је трајање радње исказане инфинитивом у својству допуне фазног семикопулативног глагола, те Вук несвршени глагол из фазне конструкције кондензује у герунд.

⁵⁰ Иако би се савременом говорнику српског језика конструкција с инфинитивом у изворишној структури чинила као финална конструкција, глагол кретања овде има значење ‘почети’ забележено у фолклорном језику (RJAZU X: 190), па је реч о фазном семикопулативном глаголу. Стога Вук опет кондензује инфинитивну допуну у герунд.

⁵¹ Индикативно је да су сви примери кондензације са значењем актуализације забележени у бајкама Груја Механџића. Будући да је Грујо живео у Сентомашу, данашњем Србобрану, долазио је с дијалекатског терена на којем је имперфекат као глаголски облик редукван на петрефакте или га уопште нема (уп. Поповић, И. 1968: 190; Ивић и др. 1997: 378). Стога није могуће да се кондензује саставна реченица с имперфектом у разновидској конфигурацији, тј. у споју с реченицом чији је предикат у облику аориста, што Љ. Суботић (1977–1978: 55) у свом истраживању истиче – уп. Његови пријатељи се сјатише око њега

али су посведочени и примери фазних конструкција (14). Герундска радња исказана је глаголом који означава кретање кроз простор, односно глаголе с обележјем [+ ПРОЦЕСУАЛНОСТ].⁵² Уз то, у герундској конструкцији по правилу се налази и актуализатор. Као и код потпуне линеарне симултаности, кад герунд остварује значење актуализације, обавезно се налази у препозицији у односу на предикат:

- (10) *Иза тога*_A царев син опет дуго путујући_{GprezIPFV} сrete_{Aor} једнога човека, па га запита: (СНПр: 63) [← После тога путовао_{PrfIPFV} и наиће_{Aor/NarPrezPFV} на еднога човека, пита онџ човека] (Мех 3Ј: 516);
- (11) Идући_{GprezIPFV} тако_A дође_{NarPrezPFV} на једну воду, па почне викати: „О водо! о водо! пренеси ме!” (СНПр: 94) [← После ишао_{PrfIPFV} дође_{NarPrezPFV} на едну воду и почне викати водо водо принеси ме.] (Мех У: 539);
- (12) *После некога времена*_A идући_{GprezIPFV} тако по свету нађе_{Aor/NarPrezPFV} лисицу где се ухватила у гвожђа. (СНПр: 62) [← Ишао_{PrfIPFV} после нађе_{Aor/NarPrezPFV} лисицу уваћену у гвожђа.] (Мех 3Ј: 516);
- (13) Идући_{GprezIPFV} тако_A од села до села и од града до града најпосле дође_{Aor/NarPrezPFV} у друго царство и у царев град, под којим је у језеру била аждаја. (СНПр: 77) [← Тако ишао_{PrfIPFV} ѿ града до града ѿ вароши до вароши доћи_{InfPFV/ImprPFV} у то царство ди е та Аждаја] (Мех АЦС: 526);⁵³
- (14) И тако_A путујући_{GprezIPFV} наиће_{Aor/NarPrezPFV} на велике вратнице, и прошавши их, одмах узме десно (СНПр: 61) [← и поће_{VfazPFV} путовати_{InfIPFV}, и тако наиће_{Aor/NarPrezPFV} на капию. ѿ капије таки узме десно] (Мех 3Ј: 515).⁵⁴

уверавајући га да ни они нису ни за шта криви [← Његови пријатељи се сјатише око њега и увераваху га...]. Испада да је такву улогу у језику приповедача и записивача Груја Механџића имао превасходно крњи перфекат, који као прост глаголски облик стиче обележје динамичности својствене имперфекту (Ивић, М. 1958: 142–145), те се њиме покрива значење временске напоредности с неком другом радњом или ситуацијом (Ивић, П. и др. 1997: 378). На дискурсном нивоу крњи перфекат несвршеног вида служи мењању ритма и одржавању динамичности наратије, а притом може означавати и неки карактеристичан податак о ситуацији (Radovanović 1990: 175).

⁵² Међу њима, највећи број потврда кондензације забележен је управо код архилексемског глагола *ићи*.

⁵³ Будући да Механџић графемом <h> бележи обе меке палаталне африкате – и /h/ и /h̥/, немогуће је недвосмислено утврдити о ком је тачно облику реч. У дијалектима традиционалних информатора због своје једноставне структуре користе се оба облика као наративна средства с обележјем динамичности. Како у студији о бачким говорима нема података о временском транспоновању глаголских облика (Поповић, И. 1968), једино бисмо се могли ослонити на опис српских говора у суседном Банату, у којем се као наративно средство користи императив (уп. Ивић и др. 1997: 388–389).

⁵⁴ Не искључујемо могућност и да је у запису Груја Механџића реч о примарном значењу глагола *поћи*, те би инфинитив уз глагол представљао средство варијантно с намерном реченицом. За фазно „читање” определили смо се због тога што смо у другим примерима утврдили да Вук кондензује фазне конструкције.

У својству предиката у циљним структурама налазе се тренутно-свршене глаголи, тј. пунктуални глаголи, којима се делимична симултаност поима као тренутност (Antonić 2001: 101), или се налазе завршно-свршени глаголи, којима се упућује на завршеност радње с имплицираним претходним трајањем (Antonić 2001: 101). Глаголи у герундско-предикатском пару делом се подударају у својим оствареним значењима, тј. припадају истим или сродним лексичким пољима, па су неки од глагола у својству предиката и префиксали глагола у својству герунда (11–13). Поред тога што герунд исказује актуализацију, која се остварује глаголом кретања и актуализатором који уз њега иде, управна радња због семантичке везе с герундом и аспектуалних подтипова заправо представља терминативну радњу, којом се идентификовани временски одсек ограничава. Наиме, семантичка веза герунда и предиката јесте у стварности такве природе да предикатска радња прекида трајање герундске радње коју врши исти агенс. То се поготово види у примеру (13), у којем се прилогом *најпосле* наглашава крај временског одсека идентификованог герундом. У свим примерима герунда са значењем актуализације приметно је да герундска радња претходи предикатској радњи, као што управна предикација подразумевано претходи зависној у реченичном комплексу с терминативном зависном реченицом (уп. Antoniћ 2001: 156–158),⁵⁵ те да се у свом крајњем сегменту поклапа с предикатском радњом терминативног карактера. У комплексу с актуализованим герундом симултани моменат не зависи од предиката којим се означава терминативна радња, већ од несвршеног вида герунда, што се разликује од реченичног комплекса с терминативном временском реченицом – у том случају симултаност зависи од глаголског вида предиката терминативне зависне реченице (Павловић 2009: 184–185).⁵⁶ Тако се у оквиру таксисног значења делимичне симултаности издваја anteriornost која прераста у симултаност, било пунктуалног типа

⁵⁵ Тиме се кондензација независне реченице актуализованим герундом разликује од природе делимичне линеарне симултаности у појединим реченичним комплексима с временском зависном реченицом у савременом стандардном српском језику. Наиме, ако је условно речено *дужа* радња, тј. радња означена глаголом несвршеног вида, означена управном предикацијом, она може и да претходи условно речено *крађој* радњи, тј. радњи исказаној глаголом свршеног вида у зависној предикацији, и да је следује (Antonić 2001: 101). Другим речима, при употреби такве временске зависне реченице типа делимична линеарна симултаност, не наглашава се обавезно који је од сегмената несвршене радње истовремен с радњом свршеног глагола.

⁵⁶ Овим би актуализација заснована на делимичној симултаности била аналогна актуализованом генитиву. Као што се актуализовани акузатив и генитив разликују на основу односа целина : део (Ивић, М. 1955–1956: 206), тако се и два типа актуализованих герунда разликују на основу потпуне или делимичне симултаности. Уз то, тенденција да актуализовани генитив потискује актуализовани акузатив у савременом језику сагласна је с резултатима нашег истраживања – актуализовани герунд типа делимична симултаност далеко је чешћи од актуализованог герунда типа потпуна симултаност.

(Anter > SimPunkt) ако је реченични предикат пунктуални глагол (10), било линеарног типа (Anter > SimLin) уколико је реченични предикат завршно-свршени глагол (11–14).⁵⁷

Ипак, герунд са значењем актуализације управне радње не мора нужно бити заснован на таксисном значењу антериорности која прелази у симултаност (Anter > SimLin / Anter > SimPunkt). Глаголски пар није у таквој семантичкој вези да управна предикација означава крај актуализавоне герундске:

- (15) Једном_A идући_{GprezIPFV} за овцама чује_{NarPrezPFV} у шуми неку писку, а не знадијаше шта је. (СНПр: 56) [← Тако случайно трифи се еданпють кодъ вваца служио_{rffPFV} у шуми а нику врисну_{Aor} а ние знао шта е.] (Мех НЈ: 511);⁵⁸

У нашем корпусу забележене су и кондензације временских зависних реченица с таксисним значењем делимичне симултаности. Све клаузе у изворишним структурама уведене су везником КАД, а глаголи који врше функцију предиката зависних реченица јесу прототипичне агентне радње (уп. Ivić, M. 1983: 160). Уп. примере:

- (16) Идући_{ANprezIPFV} тако_A човек измакне_{NarPrezPFV} напред, а жена заостане_{NarPrezPFV}. (СНПр: 58) [← кад су били_{rffIPFV} у путу_A човек напредъ ишишао_{rffPFV}, а жена встала_{rffPFV}] (Мех НЈ: 512);⁵⁹

⁵⁷ Поред свега овога, герундске радње попут *идући* могле би се у контексту фолклорне књижевности, у којој су чувају трагови митско-магијског мишљења, интерпретирати и као узрочне. Наиме, ако се узме у обзир да су у старосрпском језику, за разлику од савременог језика, мапирања просторних падежних конструкција у узрочне засноване пре свега на просекутивности, чиме се одражава фаталистичко виђење узрока и последице, у којем „узрок није оно из чега радња произилази као последица, већ нешто са чиме се она у свом току напросто додирује” (Павловић 2013: 242), такве метафоризације највероватније су биле одлика и српског народног језика 19. века. У узрочности заснованој на просекутивности узрок и последица конципирају се као паралелне радње, при чему узрок (судбина) прати последичну радњу, усмерава је и одређује њен исход (Павловић 2013: 242–243). Заправо, у оваквим примерима одражава се конципирање судбине у традиционалној култури Срба као појаве којој се *иде у сусрет* (Веселиновић 2023).

⁵⁸ Изворишна структура лепо илуструје синтаксу ондашњег говорног језика – предикација којом се експлицира садржај евентивног глагола *трифи се* ‘догоди се’ није уведена зависним везником *да*, те не представља синтаксички зависну реченицу, већ јукстапонирану. Вук у својој редакцији избацује евентивни глагол, који би као формула заправо био ближи аутентичном усменом приповедању. Уз то, Вук изворну хетероагентну структуру претвара у таутоагентну.

⁵⁹ У изворишној структури лексичко језгро копулативног предиката има истовремено и улогу актуализатора на основу којег временска реченица стиче значење актуализације.

- (17) Идући_{GprezIPFV} тако_A за дуго, најпосле дође_{Aor/NarPrezPFV} у једну шуму, и онде нађе једнога пустиника (СНПр: 94) [$\leftarrow$ Кадъ тако_A ишао_{PrfIPFV} дође_{Aor/NarPrezPFV} у шуму єдноме пустинику] (Мех У: 539).

У датим примерима с кондензацијом временске реченице с глаголом кретања кроз простор као предикатом, герунд стиче значење актуализације, што се види и по актуализаторима који се налазе у оквиру циљне герундске конструкције. Притом је актуализација остварена и у изворишној структури. Зато се и у изворишној и у циљној структури глагол налази у препозицији. Као и код примера кондензације напоредних реченица, кондензација временске реченице актуализованим герундом не значи нужно и таксисно значење anteriornosti која прелази у симултаност ($\text{Anter} > \text{SimLin} / \text{Anter} > \text{SimPunkt}$). Подтип таксисног значења делимичне симултаности остварује се у зависности од семантичке везе глаголског пара. Док се у примеру (17) два глагола налазе у одговарајућој семантичкој вези, при чему је терминативност предикатске радње наглашена прилогом *најпосле*, у преосталим примерима на снази су другачији синтаксичко-семантички фактори, те предикатска радња није терминативне природе. У примеру (16) координирани предикат јесте неодређено-свршени глагол, а притом је и реч о конструкцији апсолутног номинатива.

Могуће је и да се временска зависна реченица кондензује без додатног оствареног значења актуализације, те је веза између герунда и предиката заснована на типичном значењу делимичне симултаности. Занимљиво је да у следећем примеру Вук изворишну структуру с таксисним значењем сукцесије кондензује тако што напоредне предикате у зависној структури претвара у један кондензовани несвршени глагол с таксисним значењем делимичне симултаности, при чему предикат означава психофизиолошку радњу, тј. перцепцију:

- (18) Момак бријући_{GprezIPFV} цара опази_{Aor/NarPrezPFV} да су у њега козје уши (СНПр: 140) [$\leftarrow$ кадъ га *е обрѣа и уредѣо*_{PrfPFV}, онъ види_{NarPrezPFV} да у Цара имаду козіе уши] (Мех ЦТ: 567).

Забележени су и примери Вуковог преношења герунда с таксисним значењем делимичне симултаности из изворника у редакцију. Због подударана кондензатора саставних и временских зависних реченица у могућим таксисним значењима немогуће је иједан пример недвосмислено интерпретирати као кондензатор првог или другог типа структуре.

Унутар примера пренесених герунда с таксисним значењем типичне делимичне симултаности у облику глаголског прилога садашњег глагол означава прототипичну агентну радњу:

- (19) Бјежећи_{GprezIPFV} *обазру се*_{NarPrezPFV} (СНПр: 106) [← Бѣжећи_{GprezIPFV} *обазру се*_{NarPrezPFV}] (Врч ЋМ: 546).

Регистровани су и примери преношења актуализованог герунда заснованог на таксисним подтипovima *Anter > SimLin* (20) или *Anter > SimPunkt* (21):

- (20) Хоџајући_{GprezIPFV} по свијету_A дође_{Aor/NarPrezPFV} у некакав велики град (СНПр: 120) [← Оџајући_{GprezIPFV} по свијету_A дође_{Aor/NarPrezPFV} у некакав велики град] (Врч ТЈ: 559);
- (21) У тој мисли_A идући_{GprezIPFV} сретe_{Aor} једну бабу (СНПр: 105) [← Путуюћи_{GprezIPFV} у тој мисли_A, сретe_{Aor} едну бабу] (Врч ЋБ: 545).

Забележени су и одговарајући примери преношења герунда неограничене актуализације. Уп. пример:

- (22) Једно вече_A стојећи_{GprezIPFV} он са женом својом на прозору, угледа_{Aor/NarPrezPFV} недалеко од куће некаку велику гору је сва у великоме пламену пламти (СНПр: 120) [← едну вечер стојећи_{GprezIPFV} са женом на прозор, угледа_{Aor/NarPrezPFV} недалеко од куће некакву велику гору је сва у велики пламен пламти] (Врч ТЈ: 559).

Регистровани су и примери развијања герундске конструкције из изворника, које могу бити и актуализоване (23). Герунд заснован на таксисном значењу делимичне симултаности може постати саставна реченица, при чему нови предикат мења глаголски вид (23) или чак независна реченица за себе ако је реч о конструкцији апсолутног номинатива (24):

- (23) она по штапу изађе, па њему на руку, па по руци домили_{NarPrezPFV} до врата и савије_{NarPrezPFV} му се око врата. (СНПр: 57) [← змија по штапу изађе па на руку нѣгову и тако_A милећи_{GprezIPFV} по руцы дође_{Aor} до врата и *сави се*_{Aor} око врата] (Мех НЈ: 512);
- (24) То бијаше_{Impf} око поноћи о уштапу, и небо бијаше_{Impf} ведро. Лисица доведе_{Aor/NarPrezPFV} вука на једну воду (СНПр: 158) [← међу тиeм будући_{ANIPFV} ноћ, и мѣсец сяюћи_{ANIPFV} доведе_{Aor/NarPrezPFV} она вука над воду] (Дам ЛВ: 574).⁶⁰

⁶⁰ Мада је А. Мусић (1935: 173), полазећи од Вуковог корпуса, тврдио да се облик *будући* не појављује у народним умотворинама, наш пример показује да је могућа употреба герунда *будући* у записима народних приповедака.

Могуће је и развијање герунда у зависну временску реченицу истога таксисног значења. Уп. пример у којем Вук развија типични апсолутни номинатив у хетероагентну временску реченицу:

- (25) Јадни вук почне је носити, а она отегне пјевати; „Болан здраву носи, болан здраву носи.” И кад је она ово једнако *понављала*_{PrfIPFV}, запита_{Aor/NarPrezPFV} је вук: „Шта ти, тето, говориш?” (СНПр: 158) [← онда јадни вук носити почне; а она стане пјвати, болестан здраву носа, и тако понављајући_{ANIPFV} ово више реда, запита_{Aor/NarPrezPFV} € вук шта ти тето говориш] (Дам ЛВ: 574).

3.1.1.2.а. Метафоризација таксисног значења делимичне симултаности

Док је у случају потпуне линеарне симултаности наративно секундарну радњу у координираном низу, коју одликује мањи степен агентности, могуће кондензовати у герунд са значењем пропратне околности, на таксисном значењу делимичне симултаности у нашем корпусу засновано је једно друго значење из категорије комитативности у начинском семантичком пољу – пропратно стање (Павловић 2013: 229–230). Да би герундска радња добила начинску интерпретацију, обе радње, и предикатску и герундску, мора вршити исто лице (Пешикан 1959: 99–100), те се у одговарајућем значењу не бележе хетероагентне конструкције. Герунд у значењу пропратног стања заправо идентификује радњу „којом се карактерише стање субјекта за време вршења радње реченичног предиката” (Курешевић 2014: 44), те се глаголски прилог садашњи семантички повезује с предикатом посредно, преко заједничког агенса:

- (26) Мати му плачући_{GprezIPFV} одговори_{Aor/NarPrezPFV}: „Има, храно моја, три марама што су оне својим рукама везле” (СНПр: 67) [← мати плаче_{NarPrezPFV} па говори_{NarPrezPFV}, има рано моя три марама што су они својомъ рукомъ везли];⁶¹

Забележени су и примери преношења делимично симултаног герунда с пренесеним значењем пропратног стања, и то примери с глаголима мањег степена агентности од глагола у својству предиката. Како такви глаголи не могу бити предикати зависних временских реченица (уп. Ivić, M. 1983: 160), недвосмислено се случајеви преношења интерпретирају као вербидизација паратактичке структуре:

⁶¹ Премда се у изворној структури налази везник *па*, због кондензације у циљној структури јасно је да је Вук низ глагола несвршеног вида интерпретирао као делимично симултан, а да прва радња креће пре друге. Стога и мења други глагол у свршени глагол *одговорити*.

- (27) отац *радујућу се*_{GprezIPFV} поведе_{Aor/NarPrezPFV} их у свој двор, па их вјенча (СНПр: 118) [← отац *радујућу се*_{GprezIPFV} поведе_{Aor/NarPrezPFV} их у царев двор, па их чини вјенчати] (Врч ЦЈ: 556).

Поред пропратног стања, герундом заснованим на таксисном значењу SimDel може се исказати још једна семантичка категорија из поља начина (уп. Radovanović 1990: 24–25; Павловић 2013: 224) – значење средства (Пешикан 1959: 91). У полазној паратактичкој структури саставне реченице не могу мењати позиције – препонована реченица има омогућивачко значење, а постонована значење омогућене радње, при чему је семантички однос предикација наглашен везником *те*. Иако је у полазној структури остварена истовидска конфигурација, Вук кондензује несвршени глагол из фазне конструкције, чиме у циљној структури добија одговарајуће таксисно значење. Пошто средства кондензације имају већи степен мобилности од својих реченичних еквивалената (Radovanović 1990: 15), герунд који означава омогућивачку радњу може се и препоновати:⁶²

- (28) она *се* опет забави_{Aor/NarPrezPFV} чудећу се_{GprezIPFV} и загледајућу_{GprezIPFV}, док они јадни чоек опет подобро одмаче (СНПр: 124) [← кад ова ђевојка на нџ набаса, узме га и почне_{VFazPFV} *се* чудећу_{InfIPFV} како е боятисан, те се и околџ нџга добар діџ забави_{Aor/NarPrezPFV}, те тако они јадни човек опет неколико одмакне] (Врч ЧД: 562).⁶³

Посведочени су и одговарајући примери преношења герунда са значењем средства из изворника у редакцију, при чему је значење средства герундске конструкције наглашено падежним конструкцијама с истоветним значењем:

- (29) долете два гаврана те падну на једно дрво и почну_{VFazPFV} *се разговарати*_{InfIPFV} својим језиком *говорећу*_{GprezIPFV}: (СНПр: 57) [← долете два гаврана на једно дрво и почну_{VFazPFV} *се разговарати*_{InfIPFV} своимџ ѓзикомџ *говорећу*_{GprezIPFV}] (Мех НЈ: 512).

У појмовном мишљењу могућа су два типа узрочно-последичних односа: објективни, који истражују природне науке као онтолошку категорију, и

⁶² Тиме је у нашем корпусу посведочена вербидизација саставне реченице с оствареном семантичком нијансом средства, што се разликује од парафразе герунда датог значења зависном реченицом уведеном везником *тима* што у истраживањима савременог стандардног језика (уп. Ivić 1983: 167–168).

⁶³ Због везника *те* у изворишној структури могао би се герунд у циљној структури интерпретирати и с узрочним значењем, што је у складу с израженом интерференцијом значења средства са значењем узрока при кондензацији реченичног садржаја (Radovanović 1990: 24–25).

људски, варијативни, iskazan у природним језицима, а који истражују друштвене науке као гносеолошку, спознајну категорију (Милошевић, К. 1986: 280–281). Пошто у језику у узрочно-последичне односе ступају пре свега догађаји, као најадекватније језичко средство њихове репрезентације издваја се сложена реченица, у савременом стандардном језику првенствено зависносложеног типа, али је у истом својству могућа и независносложена реченица, која се ослања на подразумевано знање саговорника о ванјезичкој стварности (Милошевић, К. 1986: 281–282). У изворницима међу реченичним структурама за означавање узрочних односа управо доминирају независне реченице. Уколико је у изворишној паратактичкој структури остварена додатна узрочна семантичка нијанса, могуће је кондензаторе напоредних реченица, с таксисним значењем делимичне симултаности, интерпретирати као герунде с узрочним значењем. Тиме узрочна радња означена глаголским прилогом садашњим бар делом претходи последичној радњи означеној предикатом (Стевановић 1989: 739). Герунд се у циљној структури чешће позиционира испред предиката, али је могућа и његова постпозиција.

Узрочна интерпретација у нашем корпусу пре свега је могућа при кондензацији паратактичких структура супротног односа повезаних везником НЕГО.⁶⁴ При кондензацији у циљној структури глагол, у својству герунда, остаје негиран. Глагол у облику глаголског прилога садашњег означава психички процес који стимулише радњу означену глаголом у предикату, тј. директни узрок типа стимулатор (Ајцановић 2008: 53).⁶⁵

- (30) Она опет ни за то *не марећу*_{GprezIPFV} једнако навали_{Aor/NarPrezPFV} говорећи да друкчије не може бити него да јој каже. (СНПр: 58) [← Она опетъ то *не мари*_{NarPrezIPFV} ништа што би онъ умрео // него све еднако навалила_{PrIPFV} да јој каже] (Мех НЈ: 513).

Најдискретнији тип узрочне семантике јесте у јукстапонираној структури (Милошевић, К. 1986: 282–283). У таквој структури препонованом реченицом описује се неки догађај, док се постпонованом даје објашњење, те она има каузалну функцију (Милошевић, К. 1986: 284). У циљној структури

⁶⁴ К. Милошевић (1986: 284–285) прва је скренула пажњу да је могућ узрочно-последични однос у независносложеној реченици, те је за примере напоредних реченица које се кондензују дала саставне реченице повезане везницима *и*, *па* и *те*, који сви имају заједничку сему ‘нешто што следи након чега’. Јасно је да такви случајеви одговарају таксисном значењу постериорности. Наш корпус показује да је могућа узрочно-последична семантичка нијанса и у супротним реченицама, при чему је при кондензацији остварено таксисно значење симултаности.

⁶⁵ Управо због тога што узрочна радња стимулише вољну последичну, дати примери се разликују од сличних примера пропатног стања заснованих на истом таксисном значењу – типичној делимичној симултаности.

глаголским прилогом садашњим представљен је психички процес који стимулише предикатску радњу (Ајџановић 2008: 53), тј. вољну, свесну агенсову радњу (Kovačević 1988: 110):

- (31) А царев Син не хтедне ићи за њим, него пође_{Aor/NarPrezPFV} да тражи другога лова *говорећи у себи*_{GprezIPFV}: „Кад се вратим, наћи ћу ја тебе.” (СНПр: 76) [← а онъ нис тео ићи за њимъ у рекавицу, него ишао_{PrfIPFV} тражити другога лова, // мисли_{NarPresIPFV} кад се вратимъ наћи ћу я тебе.] (Мех АЦС: 526).⁶⁶

У нашем корпусу забележен је и глаголски прилог садашњи с узрочним значењем као кондензатор зависне реченице. Иако је реч о временској реченици уведеној везником пошто,⁶⁷ мењајући глагол у пар герунда, Вук у следећем примеру мења и глаголски вид, чиме истиче да су герундске радње делимично симултане с радњом означеном предикатом у циљној структури. На основу новог таксисног значења остварено је и узрочно значење у циљној структури – когнитивни глаголи у својству герунда представљају психолошко стање као разлог, док рефлексивни глагол у својству предиката представља агенсово стање као спонтану последицу. Тиме герундске радње представљају тзв. ситуацијски узрок (Kovačević 1988: 143, 148) као тип индиректног узрока:

- (32) пошто себе у њему виђе, *не знајући*_{GprezIPFV} да је оно она него мислећи_{GprezIPFV} да је некака друга налик на њу *заблену се*_{Aor} у огледало (СНПр: 124) [← пошто себе у њ виђе, и пошто промисли_{Aor/NarPrezPFV} да нисе она оно него некаква друга на начин нѣ, *заблене се*_{NarPrezPFV} у њ] (Врч ЧД: 562).

Уз то, као и код потпуне симултаности, у Вуковој редакцији бајке *Чардак ни на небу ни на земљи* забележена је замена једног типа средства кондензације другим – номинализатора герундом. У полазној структури налази се узрочна падежна конструкција из + *NDeadj(Gen)* којом се исказује директни узрок типа стимулатор (Антонић 2005: 166–167), потврђен у предвуковском књижевном језику (Ајџановић 2008: 50–51), те и герунд исказује исти тип значења, што се види и по природи предикатске радње – реч је о вољној радњи агенса:

⁶⁶ Глагол у изворишној структури представља психички, прецизније когнитивни процес, те је и израз у циљној структури остварен у таквом значењу. Уз то, Вук мења и аспект предикатске радње, претворивши глагол имперфективног вида у глагол перфективног вида.

⁶⁷ Наиме, Вук је у свом језику везник пошто искључиво користио као везник за увођење временских реченица (Maretić 1963: 543–546; Стевановић 1963–1964: 129), те је вероватно тако читао и исказ у рукопису. Уз то, и у рукописима се везник користи као временски будући да везник *пошто* до тада у народном језику није имао улогу увођења узрочних реченица (Грицкат 2004: 130–131).

- (33) Браћа његова *завидећу*_{GPezIPFV} му што је он био јунак те је сестру нашао и избавио, пресијеку_{NarPrezPFV} опуту да он не би могао сићи (СНПр: 56) [← Браћа његова *изъ зависти*_{NDeadj}, што е његова дѣвойка најлепша была, а равно и ствари њой принадлежеће најдрагоцѣние одсечу_{NarPrezPFV} обуту, како се онѣ скинути не може] (Обр ЧНЗ: 510).

Регистровани су и одговарајући примери преношења узрочног герунда из изворника у редакцију. С обзиром на то да у нашем корпусу није регистрована кондензација узрочне зависне реченице у којој је предикат несвршеног вида, примери би се условно могли интерпретирати као кондензатори координираних реченица с узрочном семантичком нијансом. У зависности од семантике глаголског пара, реч је о индиректном узроку (34), који представља „прву, почетну појаву у низу збивања која су довела до вршења радње, односно појаву која даје разлога, повода за вршење неке акције, за појаву неког стања” (Ајдановић 2008: 54), при чему радња означена предикатом може бити и вољна и невољна (Ајдановић 2008: 54), или пак о узроку типа стимулатор (35):

- (34) *не могући*_{GPezPFV} нигђе ни откле добавити *врати се*_{Aor/NarPrezPFV} јадан и жалостан дома без залогаја круха. (СНПр: 115) [← не могући_{GPezPFV} нигђе ни одкле добавити *врати се*_{Aor/NarPrezPFV} јадан и жалостан дома без залогаја крува.] (Врч ЧТ: 554);
- (35) Калуђер *бојећи се*_{GPezIPFV} да коњи што не учине чоєку, притрчи_{NarPrezPFV} к њима изненада (СНПр: 108) [← Калуђер *боєћи се*_{GPezIPFV} да ови коњи што не учине овоме човеку притрчи_{NarPrezPFV} к’ њима изненада] (Врч КЧГ: 548).

Уз то, забележени су и одговарајући примери развијања узрочног герунда у независну реченицу с узрочном семантичком нијансом:

- (36) Овај је чоєк *имао*_{NarPrezIPFV} у колима у торби три сирца. // Лисица која се била утајала, *дигне се*_{NarPrezPFV} полако пак извуче сва три сирца из торбе, па побјегне с њима. (СНПр: 158) [← имаюћи_{ANIPFV} он у коліе у торби три сира, лисица која се била утаила сва три однесе_{Aor/NarPrezPFV}, два поєде а єдан метне на врат] (Дам ЛВ: 574).

Развијени узрочни герунд у циљну структуру може се интегрисати и као зависна реченица намерног значења. Наиме, ако се узме у обзир да је намера „тип прекомпоноване, усложњене узрочности која обједињује експлицирану циљну акцију или стање, тј. циљност и имплицирани вољни подстицај, односно жељу или хтење субјекта да својом радњом досегне пројектовани циљ” (Павловић 2013: 249–250), при чему управна радња „према имплицираној вољи [...] свог субјекта има статус последице, а према циљној ситуацији [...]

иступа као средство” (Павловић 2013: 251), узрок типа стимулатор експлициран герундом у полазној структури постаје у циљној структури имплициран, док последична вољна радња из полазне структуре постаје синтаксички надређена. Као намерна реченица иступа ситуација у супротности с узрочном радњом експлицираном у изворнику – циљ као допуна узроку (Павловић 2013: 251) у редакцији је представљен као његово поништење, па је глагол у намерној реченици негиран:

- (37) више пута *се канио* да их једно јутро *побије*_V да *не гледа*_{VSub} јада ће му од глади умиру, али му жена брањаше. (СНПр: 123) [← више пута канио се *е* да *иј* едно јутро побіе од јада гледајући_{GprezIPFV} *иј* ће липсую од глади да му ніе жена забранјивала.] (Врч ЧД: 561).⁶⁸

У семантичко узрочно поље убраја се и категорија допусности као тзв. недовољни (и)ли неадекватни узрок (уп. Милошевић, К. 1985: 34). Иако у нашем корпусу није забележена кондензација допусних зависних реченица, посведочена је кондензација независне реченице с оствареном допусном семантичком нијансом, што је у складу с доминацијом независних реченица у семантичком потпољу реалног узрока. Неусаглашеност двеју ситуација као контекстуални регулатор допусности (Павловић 2013: 178–179) забележена је у полазној независносноложеној структури. Глагол који се кондензује јесте негиран, а притом је и у другачијем глаголском облику од предиката. На основу реченичне интонације, тј. запете у писаном дискурсу, као и због постпозиције независне реченице која се кондензује, чини се да је синсемантична реч у изворнику више партикула (уп. Грковић-Мејџор 2007: 180), те је заправо реч о јукстапонираној структури (Милошевић, К. 1986: 284) – реченица са значењем неадекватног узрока постпонавана је као објашњење препоноване:

- (38) залелече_{Aor} што је више могао не жалећи_{GprezIPFV} онијех сто цекина што је за тицу избројио (СНПр: 115) [← залелече_{Aor} што *е* више могао, *и* ніе жаліо_{rIPFV} оно 100 цекинах што *е* за тицу изброіо] (Врч ЧТ: 554).⁶⁹

И у циљној структури с герундом може бити употребљена делимитативна партикула *и*. Наиме, забележен је пример преношења герунда с допусним значењем из изворника у редакцију, при чему Вук употребом партикуле

⁶⁸ Агенсова намера у датом примеру експлицирана је волунтативним глаголом *канити*.

⁶⁹ Овим се потврђује да герунд може имати и допусно значење, иако је М. Ивић (1983: 173–174) сматрала да је герунд као кондензатор зависне реченице упитан у том значењу.

уоквирује у наративни низ Врчевићев приповедачки коментар исказан герундском конструкцијом:⁷⁰

- (39) Тадар његов брат *и не тражећу*_{GprezIPFV} другога суда извади_{Aor/NarPrezPFV} нож пак му извади оба ока (СНПр: 100) [← тадаръ нѣговъ братъ (*не тражећу*_{GprezIPFV} другогъ суда) извади_{Aor/NarPrezPFV} ножъ пакъ му извади оба ока] (Врч ПК: 543).

Иако се у узрочно семантичко поље убраја и услов као латентни, неоства-рени узрок (уп. Ковачевић 1988: 221), у нашем корпусу није забележена кондензација паратактичке или хипотактичке структуре с глаголом несврше-ног вида при којој би герунд добио значење услова. Такав резултат не изненађује уколико се узме у обзир да се условна семантичка нијанса у паратактичкој струкутри или у хипотактичкој структури уведеном поли-функционалним везником остварује пре свега у временској сфери будућности и свевремености (уп. Radovanović 1990: 21),⁷¹ које су у начелу слабије заступљене у наративном тексту.

3.1.1.3. Пунктуална симултаност

Будући примарно средство за исказивање симултаности, у вези с пер-фективним глаголом могуће је да глаголски прилог садашњи исказује пун-ктуалну симултаност (SimPunkt). Наиме, изворишна структура представља елиптичну реченичну структуру својствену говорној нарацији – нижу се реченични чланови који у типичној реченичној структури с предикатом представљају његове допуне и одредбе, те је радња у таквом исказу импли-цирана. Стога би се могло рећи да је у таквим исказима заправо заступљена елизија предиката и уопште глагола. Вук у својој редакцији експлицира пре-дикат, као и герунд. Реченична интонација, тј. недостатак запете, у рукопи-сном исказу указује на то да су подразумевани глаголи у изворишној струк-тури заправо јукстапонирани, чиме се истиче да су обе радње извршене истовремено, у једној временској тачки. Да је у изворишним структурама реч о јединственој догађајној целини оствареној у једној временској тачки, показује и то што структури с елидираним глаголима претходи везник *па*. У посведоченим редакцијским исказима ради се о комбинацији типичне, фи-

⁷⁰ За разумевање Врчевићевог приповедачког коментара битан је претходни контекст – у бајци *Правда и кривда* у свим претходним ситуацијама у којима су се браћа кладила чекали су трећу особу да се појави као меродавна.

⁷¹ Могуће је и да се у временској сфери прошлости појави условно значење ако је зависна реченица везана за управну реченицу у којој је употребљен потенцијал (Radovanović 1990: 21), но примери вербидизације таквих структура нису забележени у нашем корпусу.

зичке агентне радње, исказане личним глаголским обликом и радње говорења, исказане герундом. Предикат за себе везује спроводника идентификованог беспредлошким инструменталом, док се уз герунд експлицира садржај говорења:⁷²

- (40) Он онда удари_{Aor/NarPrezPFV} уларом о земљу говорећи_{GprezPFV}: „Дура бабина кобила!” (СНПр: 64) [← онъ тамо па Ø уларомъ по ньой Ø дура бабина кобила] (Мех 3Ј: 517).

Глагол *говорити*, кроз историју српског језика граматикализован као несвршен, у датим примерима употребљен је као свршени глагол. То не треба да чуди ако се узме у обзир да дати глагол у видској опозицији заправо исказује суплетивизам – видски парњак био би му глагол *рећи*, другачијег корена. Тиме се показује да се у Вуковом језику код појединих глагола и даље чувају трагови непреврелог стања у погледу граматикализације глаголског вида (уп. Грицкат 2004: 249–250). Постпозицијом условно свршеног глагола у облику глаголског прилога садашњег Вук остварује пунктуалну симултаност која се у савременом језику исказује на другачији начин – употребом глаголског прилога прошлог у постпозицији с обавезним маркером таксисног значења, односно таксисним спецификатором *притом* (Ivić, М. 1983: 162, Поповић, Љ. 2011: 146).⁷³ Будући да су маркери таквог типа својствени писаном језику с дужом традицијом елаборације сложених синтаксичко-семантичких односа, Вук се у оваквим примерима ослања на инваријантну семантику облика глаголског прилога садашњег, који је од прасловенске епохе у основи средство симултаности.⁷⁴

Како спојни елеменат наратије и саопштења често изостаје у изворном народном казивању бајки (Милошевић, Н. 1964: 155), оваква употреба гла-

⁷² Симултаност агентне радње која подразумева спроводника и радње говорења у народној бајци није нимало случајна. Употреба магичног предмета у народној бајци један је од главних делова њеног сјжеа (Проп 1982). Заправо се у народним умотворинама огледају традиционална веровања заједнице. Наиме, магијску радњу у традиционалној култури често одликују предмет над којим се баја и речи којима се баја, као одраз веровања у магијску моћ речи, тј. прагматичку функцију чарања, гатања и бајања (Клеут 2015: 6–7).

⁷³ У случају да је условно свршени глагол у облику глаголског прилога садашњег у препозицији, остварује се други тип таксисног значења о којем ће у даљој анализи бити реч.

⁷⁴ Дистрибуција облика *говорећи* у Вуковом језику проблем је за себе. У свом истраживању Т. Самарџија-Грек (2011) бави се Вуковом употребом тог облика уз друге глаголе говорења у његовом преводу *Новог завета*, при чему такву употребу идентификује као наслеђе из старословенског језика, односно као тзв. синтаксички семитизам, који је преко *Септуагинте*, грчког превода Старог завета, изворно писаног на семитским језицима – хебрејском и арамејском – ушао и у грчке преводе Новог завета. У даљем излагању показаћемо да је Вукова употреба облика *говорећи* при редиговању народних приповедака разноврснија од његове употребе истог облика при преводу *Новог завета*.

голског прилога садашњег могла је бити својствена ондашњем писаном језику. То потврђује пример преношења герунда, и то управо из Механџићеве бајке, у којој Вук кондензује таксисно значење пунктуалне симултаности герундом *говорећи*:

- (41) Онда он удари_{Aor/NarPrezPFV} уларом по води говорећи_{GprezPFV}: „Дура бабина кобила!” (СНПр: 64) [← онда он удари_{Aor/NarPrezPFV} уларом по локви говорећи_{GprezPFV}: дура бабина кобила] (Мех 3Ј: 516–517).

Отуд би се дата употреба глаголског прилога садашњег *говорећи* у језику Груја Механџића могла подвести под књишке конструкције, каквих у усменом казивању сигурно није било (Bošković-Stuli 1959: 111).⁷⁵

3.1.2. Таксисно значење постериорности

Поред основног значења симултаности, глаголски прилог садашњи у српском језику може означавати и следственост радње (Feleszko 1981: 143), односно таксисно значење постериорности (Poster). Мада Љ. Поповић постериорни герунд у српском језику смешта у обични тип постериорности по В. С. Храковском (уп. Поповић 2011: 137–139), он наглашава да је постериорност означена герундом непосредна (Поповић 2011: 154). Пошто сви примери кондензације у нашем корпусу показују да је управо реч о таквом типу постериорности, у даљем излагању говорићемо о непосредној постериорности као таксисном значењу. Сви посведочени герунди у овом таксисном пољу кондензатори су независних реченица. Таксисно значење непосредне постериорности засновано је на специфичној видској конфигурацији: у својству предиката увек је глагол свршеног вида, и то тренутно-свршени или завршно-свршени, док је герунд увек несвршеног вида.⁷⁶ Притом, глаголски прилог садашњи са значењем постериорности увек је у постпозицији будући да је и одговарајућа реченица у изворишној структури постпонована. При премештању герунд не би више имао значење непосредне постериорности већ делимичне симултаности.

⁷⁵ Грујо у изворнику само после јунакове употребе првог од трију магијских предмета користи овакав исказ, док код употребе друга два убрзава нарацију елидираним исказима. Упркос томе, Вук код све три магијске радње јунака користи исказ с герундом *говорећи* као рефрен, чиме паралелизам у нарацији, својствен бајкама, исказује и на плану израза.

⁷⁶ Овим је оповргнута тврдња Љ. Стојановића (1921: 201; 1928–1929: 8) да постериорни глаголски прилог садашњи представља неправилну употребу тог облика. Поред примера кондензације, потврђени су и примери Вуковог преношења глаголског прилога садашњег с одговарајућим таксисним значењем. На трагу Љ. Стојановића, и М. Ивић (1983: 156) тврдила је да корелативне предикације у реченичној структури с глаголским прилогом садашњим могу бити само истовремене.

Најзаступљенија је кондензација саставних реченица с комуникативним глаголом као предикатом, при чему се њиме уводи управни говор. У зависности од записивача бајки, разликују се два типа структура: док Механџић управни говор уводи структуром и/ПА + *говори*_{NarPrezIPFV}, те је предикат постпоноване реченице несвршеног вида (42–43), Врчевић управни говор јунака уводи структуром и + *рече*_{Aor}, у којој се у функцији предиката постпоноване реченице налази свршени глагол (44).⁷⁷ У случају Вукове кондензације полазних структура из Врчевићевих записа, реч је о истом типу суплетивизма при кондензацији какав је регистрован у таксисном значењу пунктуалне симултаности.⁷⁸ Чест показатељ постериорности у циљној структури јесте и реченична интонација, односно запета у писаном тексту. Уп. примере:

- (42) Онда се он сагне те извади новчић из воде, па га однесе_{NarPrezPFV} господару натраг говорећи_{GprezIPFV}: „Господару! ево ти новчић натраг, ја га још нисам заслужио, него ћу те служити још једну годину дана.” (СНПр: 74) [← онъ узме новчић и однесе_{NarPrezPFV} Господару и нђму говори_{NarPrezIPFV} Господару ево вамъ новчић нисам заслужио, и морамъ служити јоштъ за годину дана.] (Мех ПМ: 524);
- (43) Онда Усуд устане, па отвори сандук с новцима, и стане_{VfazPFV} бацати_{InfIPFV} по соби све саме дукате, говорећи_{GprezIPFV}: „Како мени данас, тако њима до века.” (СНПр: 94) [← Онъ устане, па ѿвори касу сѣ новци па стане_{VfazPFV} просипати_{InfIPFV}, па говори_{NarPrezIPFV}, како мени данасѣ, тако њјима довека.] (Мех У: 539);⁷⁹
- (44) даде_{Aor} му један штап двороги, црљен као ватра, говорећи_{GprezIPFV} му: „Ево ти ови штап, кад ти гођ буде потреба од новаца, њиме у штогођ куцнеш ондоле ће излазити на стотине онаке аспре како ти намијениш.” (СНПр: 107) [← даде_{Aor} му едан штап двороги црлѣн како ватра, и рече_{Aor} му: Ево ти ови штап, кад гођ ти буде потреба од новаца, ш њиме у што гођ куцнеш ондоле ће се израчунавати на стотине онаке аспре како тѣј намиѣниш] (Врч ПД: 547).

⁷⁷ Везник и у датим структурама има значење ‘нешто што следи након чега’ (Милошевић, К. 1986: 284–285).

⁷⁸ Употреба герунда *говорећи* у циљној структури била би својеврстан вид синтаксичке кооптације (Курешевић 2014: 24). Иако је герундска конструкција формално зависна структура, семантички је у лабавијој вези с предикатом, те иступа као својеврсно објашњење претходне радње – у наративном тексту као мотивација претходно изреченог поступка јунака. Пошто се у у својству предиката налазе глаголи који означавају прототипичне агентне радње, оваква употреба облика *говорећи* не би представљала комуникативно немотивисани текстуални маркер како га је представила Т. Самараџија-Грек (уп. 2011: 549) јер се таква употреба герунда *говорећи* везује пре свега за други глагол говорења.

⁷⁹ Постериорност герундске радње остварена је тиме што се у препонованој реченици налази фазна конструкција.

Посведочени су и одговарајући примери преношења глаголског прилога *говорећи* с таксисним значењем непосредне постериорности:

- (45) Онда му баба да_{NarPrezPFV} један љешник говорећи_{GprezIPFV} му: „Држи при себи ови љешник, јере ће ти служити.” (СНПр: 105) [← она нџму даде_{Aor} едан лџшник, говорећи_{GprezIPFV} му: „Држи при себи ови лџшник, ере ће ти служити.”] (Врч ЂБ: 545).

Забележени су и примери Вуковог развијања герундске конструкције у напоредну реченицу. Како би нагласио постериорност постпоноване реченице, Вук при развијању користи типични везник па. Герунд *говорећи* у циљној паратактичкој структури постаје глагол свршеног вида *рече*:

- (46) Ђевојка стане на билегу и сви просиоци нареде се на коњма а она између њих без коња него на својијем ногама, па им онда рече_{Aor}: „Ја сам онамо поставила златну јабуку, који најприје до ње дође и узме је, ја ћу бити његова (СНПр: 112) [← Стане ђевојка на билџгу и успореде се сви просиоци на коњ, а она између њи, без коња, него на свое ноге говорећи_{GprezIPFV} им: ја сам онамо поставила златну јабуку, кой најприје до нџ дође и узме е ја ћу бити нџгова] (Врч ДБК: 552).

И постериорни герунд *говорећи* и постпоноване саставне реченице с комуникативним глаголима у својству предиката представљају наративне формуле за увођење реплике јунака, које нису својствене изворном усменом казивању бајки (Милошевић, Н. 1964: 155). Како је у фолклористици утврђено да су и Грујо Механџић (Bošković-Stuli 1959: 111) и Вук Врчевић (Пантић 1988: 445–446) имали конструкције несвојствене усменом казивању у својим записима, може се претпоставити да је постериорни глаголски прилог садашњи првенствено био својствен ондашњем писаном језику, иако су као кондензатори радње којој претходи управна предикација у проучаваном корпусу забележени само номинализатори (уп. Ајџановић 2008: 34–36).⁸⁰

Међутим, поред примера постериорног герунда *говорећи* у структури типичној за језик развијене синтаксичке транзитивности, у нашем корпусу регистровани су и примери употребе постериорног герунда у структурама које представљају старије хронолошке слојеве у синтакси. Наиме, забележена

⁸⁰ Детаљнија истраживања рукописне грађе народног језика 18. и 19. века могла би понудити одговор на питање о пореклу облика *говорећи* у значењу постериорности, а којим се уводи управни говор. На такву претпоставку наводи нас чињеница да су у корпусу дипломатских аката из српских канцеларија на султановим дворовима из 15. и 16. века у облику глаголског прилога садашњег најчешћи глаголи говорења (уп. Лутовац Казновац 2023: 39–40).

је Вукова употреба глаголског прилога садашњег повезаног везником с реченичним предикатом. Реч је о остатку предикативног герунда, који је био својствен старосрпском језику (Грковић-Мејџор 2007: 174–187). Употреба везника/конектива између предиката и герунда представљала је међуфазу у развоју словенске сложене реченице, ону између реченичне структуре с аутономним члановима и реченичне структуре с члановима централизованим око предиката, при чему употреба спојног елемента упућује на то да су у старијем језичком типу партиципи имали предикативни карактер (Грковић-Мејџор 2007: 182–183). Иако је врло тешко утврдити да ли се међу суседним предикацијама, финитном и герундском, остварује линеарни или хијерархизовани синтаксички однос (Курешевић 2014: 41), могуће је недвосмислено утврдити да је остварена категорија таксиса у датим примерима будући да је инваријантна семантика герунда изказивање ‘релативног времена’. Док су у старосрпском регистровани примери с везником *ТЕРЕ* (Грковић-Мејџор 2007: 180–181), предикативни герунд при Вуковој кондензацији повезан је с препонованом реченицом везником *ПА*. Уп. пример:

- (47) Кад буде пред ноћ, царев син крене_{NarPrezPFV} овце као и пре, па кући свирајући_{GprezIPFV} у гајде. Кад уђе у град, сав се град ускелеба и стане се чудити где чобан долази кући свако вече, што пре ниједан није могао. (СНПр: 78) [← крене_{NarPrezPFV} овце и поће у градъ. Свира_{NarPrezIPFV} у гайде сокола метне на раме идѣ тако да савъ градъ сколева се и чуди како чобанъ долази кући свако вече, што ниједанъ није могао доћи.] (Мех АЦС: 527).

Да је ово одлика која је врло вероватно и даље постојала у прози на народном језику, показују и примери преношења самосталног предикативног глаголског прилога из Врчевићевих изворника. У изворишној структури глаголски прилог садашњи повезан је с предикатом саставним везницима и или *ТЕ*, док Вук у својој редакцији мења везник и везником *ПА(К)*⁸¹ како би нагласио постериорно таксисно значење:

- (48) он их сазва_{Aor} све у сватове, пак с ђевојком дома пјевајући_{GprezIPFV} и лубардајући_{GprezIPFV} (СНПр: 111) [← он сазва_{Aor} свиѣх у сватове и с ђевојком дома пѣвајући_{GprezIPFV} и лубардајући_{GprezIPFV}] (Врч ЛХ: 551);
- (49) И ово му обоје цар дарује_{NarPrezPFV}, те он дома натраг с ђевојком и ножем пјевајући_{GprezIPFV}. (СНПр: 123) [← и ово му обоје цар даруе_{NarPrezPFV} те он дома натраг с ђевојком и са сабљом пѣвајући_{GprezIPFV}.] (Врч ЧН: 561).

⁸¹ Облик *пак* аналоган је везнику *па* у старом језику (RJAZU IX: 565).

Индикативно је да је у свим примерима у герундској конструкцији употребљена директивна просторна адвербијална одредба *кући* или *дома*, што би могло указивати на формулаичност исказа у народној прози (Клеут 2015: 27–28). Да би се заиста могло радити о формулама усмене прозе, показује и то што су оба примера Врчевићевих предикативних герунда забележени на самом крају бајке, из чега следи да је реч о завршним формулама приповедања. Ни избор глаголских лексема није случајан – како се бајке увек завршавају срећним крајем, глаголи употребљени као предикативни герунди дочаравају веселу атмосферу која прати приповедани догађај. Стога не изненађује то што Вук предикативни герунд – који користи као формулу унутар наративног текста, а не на крају – лексикализује глаголом *свирати*, који би могао у тексту послужити и за опис срећног краја бајке.

3.1.3. Таксисно значење непосредне anteriornosti

Поред значења симултаности и постериорности, глаголски прилог садашњи може остварити и таксисно значење anteriornosti (Anter). Први је К. Фелешко (1981: 143) уочио способност датог облика да означава и претходност, при чему је на основу ситуације у пољском језику претпостављао да је такво значење својствено пре свега глаголима из групе *verba sentiendi* (перцептивни глаголи) као што су *видети* и *чути*.⁸² Заправо, ако се узме у обзир да су та два глагола у српском језику парадигматски двовидска, при чему одговарајући вид остварују у синтагматском низу, anteriornost је у датим случајевима остварена перфективном реализацијом двовидског глагола. Другим речима, глаголски прилог садашњи са значењем anteriornosti гради се од свршеног глагола.⁸³ Будући да је глаголски прилог прошли од сврше-

⁸² Уз то, Фелешко (1981: 143) изводи трансформацију глаголског прилога садашњег других глагола попут *мислећи* временским зависним реченицама са свршеним парњаком датог глагола као предикатом, уп. *Мислећи на ону згodu, Октавијан се тихо насмијешео* [← *Кад је помислио на ону згodu, Октавијан се тихо насмијешео*]. Међутим, на основу наше досадашње анализе сматрамо да би герунд у датом примеру био заснован на таксисном значењу делимичне симултаности. Заправо, до истраживања Љ. Поповић (2011) у србистици није узимана у обзир могућност герунда да значи делимичну симултаност, при чему би несвршена радња делом и претходила свршеној.

⁸³ Премда је реченице с *видећи* и *чујући* у одговарајућим контекстима, забележене и у нашем корпусу, реинтерпретирао у реченице с *видевши* и *чувши* Љ. Стојановић је тврдио, позивајући се на Ф. Миклошича, да се глаголски прилог садашњи не може градити од свршених глагола у словенским језицима, док је, налазећи одговарајуће примере само у преводу Библије, могућност глаголског прилога садашњег да означава претходност у српском језику одбацивао као неправилну (Стојановић 1928–1929: 8). Међутим, наш корпус показује да је прва тврдња тачна само ако се у обзир узму системски једновидски глаголи свршеног вида, тј. они који су се граматикализовали као перфективни, док то не важи за двовидске глаголе који су рефлекс непреврелог стања у разликовању глаголског вида, које је кроз

них глагола типично средство антериорности, у случају да се дати таксис остварује глаголским прилогом садашњим или несвршеним глаголом, реч је о маркираним типовима антериорности – глаголским прилогом садашњим у одговарајућој семантичкој вези с предикатом свршеног вида реализује се тзв. прекинута антериорност, док се глаголским прилогом прошлим од несвршених глагола реализује непосредна антериорност (Поповић, Љ. 2011: 137–139).⁸⁴ С обзиром на то да у нашем корпусу ниједан од предиката за који се везују двовидски глаголи као посведочени кондензатори реченичног садржаја, нема такву семантику да се герундска радња њиховом појавом не може наставити, као што су глаголи *погинути* и *заспати* (уп. Поповић, Љ. 2011: 143–144) – случајеви глаголског прилога садашњег од двовидских, тј. свршених глагола у датом реченичном окружењу, пандан су глаголском прилогу прошлом од несвршених глагола, те је остварено таксисно значење непосредне антериорности (NepAnter).

Глаголски прилог садашњи са значењем непосредне антериорности увек је препонован, док је предикат свршеног вида увек постпонован. Полазне структуре јесу паратактичке, при чему непосредна антериорност у циљној структури може бити наглашена герундским низом:

- (50) Она истрчи, и видећи_{ANPFV} ђевера који бијаше исто као брат, као да си јабуку разрезао по наполи, а видећи_{ANPFV} истога коња, истога пса, исту сабљу, притрче_{NarPrezPFV} обоје и цар и шћер к њему (СНПр: 121) [← она се стрчи види_{NarPrezPFV} ђевера_{DirObj}, и будући_{AGIPFV} исто као брат да си јабуку разрезао по наполи, а види_{NarPrezPFV} истога коња, истога пса, а исту сабљу притрче_{NarPrezPFV} к њему обоица] (Врч ТЈ: 559).⁸⁵

историју српског језика било подржано језичким контактом – балканске романске језике одликује безвидска ситуација (Грицкат 2004: 249–250).

⁸⁴ Премда Љ. Поповић (2011) према појмовно-терминолошком апарату В. С. Храковског користи термин *контактна антериорност*, сматрамо да је подеснији термин *непосредна антериорност*, који се већ користи у србистици (Антонић 2005; Павловић 2009), с денотативном вредношћу својственом нашем истраживању, јер би придев *контактна* асоцирао на то да се две радње преклапају, што је заправо случај код делимичне симултаности и њеног подтипа антериорности која прераста у симултаност.

⁸⁵ Мада би се у проучавањима савременог српског језика конструкција с обликом *будући* сматрала тзв. полукондензацијском конструкцијом, насталом у знатном броју примера превођењем зависне узрочне реченице формализоване везником *будући да* и копулативним предикатом у нефинитну конструкцију са задржаним делом сложеног везника и предикативом (Ковачевић 2023: 15–17), такав вид усложњеног синтаксичко-семантичког односа, својствен савременом стандардном језику, не би требало пројектовати на старију језичку грађу (Грковић-Мејџор 2007: 14–15). Премда је синтаксички статус конструкције замагљен употребом делимитативне партикуле *и*, која би при везничком „читању” заиста асоцирала на полукондензацијску структуру, у полазној структури, на шта упућује Вуково решење у редакцији, заправо се налази конструкција акузатива с герундом. Изворно партиципска, а

Такође, Вук преноси одговарајуће облике из изворника у редакцију. Уп. примере:

- (51) она видећи_{GPRezPFV} златни и лијепи прстен, узме_{NarRezPFV} га те стави на први прст од десне руке (СНПр: 119) [← она видећи_{GPRezPFV} златни и лијепи прстен узме_{NarRezPFV} га те стави на десни прст од руке] (Врч ЦКО: 557);
- (52) Чујући_{GPRezPFV} сватови што лисица говори, изиђу_{NarRezPFV} пред кућу и почну хвалити њезину пјесму (СНПр: 158) [← чујући_{GPRezPFV} ови шта лисица говори, почму_{NarRezPFV} фалити њзину пјснѹ] (Дам ЛВ: 574).

Забележен је и пример развијања глаголског прилога садашњег с таксисним значењем непосредне антериорности. Вук герунд развија у релативну реченицу, при чему замењује двовидски глагол из записа глаголом несвршеног вида:⁸⁶

- (53) дође вук који је за сјеком слушао_{rffIPFV} сав њихов разговор, па се стисне_{Aor/NarRezPFV} што је већма могао и почне врло танкијем гласом: „Кобо, кобилице! отвори ми врата: носим ти студене водице и зелене травице.” Јадно ждријебе превари се па отвори врата (СНПр: 157) [← Но вук чујући_{GPRezPFV} за сјком сав њиов разговор, скупи_{Aor/NarRezPFV} све свое силе, и почне врло танким гласом Кобо кобилице отвори ми врата носим ти студене водице и зелене травице, и тако јадно ждријебе отвори] (Дам ЛВ: 574).

3.1.4. Нетаксисно значење глаголског прилога садашњег

У нашем корпусу регистрована је и употреба глаголског прилога садашњег у другачијим синтаксичко-семантичким позицијама од оне коју

потом герундска компонента у датој конструкцији има функцију предикативног атрибута јер стоји уз објекат глагола перцепције (Subotić – Petrović 2000: 1150). Како је у облику глаголског прилога садашњег копулативни глагол, у конструкцији герунд има израженије атрибутивно него предикативно значење (уп. Куршевић 2014: 57), те Вук у циљној структури герунд развија у релативну реченицу. Тиме се на посредан начин показује да је, бар у деветнаестовековном српском језику, могуће и адноминалне структуре кондензовати герундом (Jacobsen 1981: 144), упркос томе што је Г. Вуковић (1969: 68), на основу савремене грађе, тврдила да се глаголски прилог садашњи у герундској употреби никад не може интерпретирати као релативна реченица. Уз то, иако је А. Мусић (1931: 173) полазећи од Вуковог корпуса тврдио да се облик *будући* не појављује у народним умотворинама, наш пример показује да је могућа употреба герунда *будући* у записима народних приповедака.

⁸⁶ Употреба релативне реченице у циљној структури условљена је хронолошким следом наративних догађаја. Наиме, радња у релативној реченици десила се пре оне у управној, коју Вук при редакцији уводи, те се адноминалном детерминацијом реченичног субјекта, који је и агенс хронолошки старије радње, надомешћује нарушени иконички принцип секвентивности у паратактичкој структури.

заузима герунд. Наиме, у изворницима је регистрована употреба глаголског прилога садашњег као допуне семикопулативног глагола, при чему Вук преноси конструкцију и у своју редакцију:

- (54) и тако отиду сретно у њезино царство и онде остану_{VSemikopPFV} царујући_{GprezIPFV} до свога века (СНПр: 66) [← па у нђно царство и ту встану_{SemikopPFV} царствуюћи_{GprezIPFV} довека] (Мех 3Ј: 517).

Међутим, Вук такве конструкције уме и да развија. Герунд употребљен као допуна у оквиру фазне конструкције Вук мења у типичну фазну конструкцију:

- (55) Кад их цар виђе, потаја се и стаде_{VfazPFV} вирке да гледа_{prezIPFV} ђе ће шта ли ће ови чоек. (СНПр: 141) [← Кад иј цар виђе потая се и стаде_{VfazPFV} вирке гледајући_{GprezIPFV} ђе ће и шта ли ће ови човек с' конђм радити.] (Врч ЦД: 569).

Будући да и семикопулативни глагол *остати* подразумева фазну сему, ови би примери били аналогни тзв. предикативном партиципу уз фазни глагол у старословенском језику (Večerka 1961: 65–92), односно српскословенском (Курешевић 2014: 58–60). С обзиром на њихову изразито ретко фреквенцију и непосредочену Вукову кондензацију, остаје нејасно њихово порекло. С једне стране, могли бисмо претпоставити да се ради о конструкцијама које су у усмену прозу ушле из средњовековних романа у виду формула (Грицкат 1969: 6), иако се већ и у њима ретко бележе (уп. Курешевић 2014: 58). С друге стране, ретки посведочени пример употребе глаголског прилога садашњег као лексичког језгра копулативног предиката у језику народне епске поезије: *Кад су били путем путујући* (уп. Бурић 2016: 389), говори у прилог томе да је конструкција могла ући из једног фолклорног жанра у други.⁸⁷ Наиме, у фолклористици је већ уочено да су у рукописним народним приповеткама могући и десетерци у виду наративних исказа, честих у рефрену (Мојашевић 1953: 309–310). Оно што је сигурно јесте да Вук преноси пример допунског герунда који се налази на крају бајке, из чега следи да се ради о завршној фолклорној формули. Иако се испрва није располагало одговарајућим потврдама (уп. Пешикан 1959: 89), овим се показује да су континуанти предикативног партиципа вероватно постојали и у српском народном језику и то у регистру фолклорне књижевности.

⁸⁷ У *Српској Александриди* управо је овај структурни тип активног партиципа као саставног дела предиката и најчешћи, при чему је активни партицип презента заступљенији од претерита (Курешевић 2014: 58–60).

Поред таксисно засноване употребе глаголског прилога садашњег *говорећи* у значењима SimPunkt (40–41) и Poster (42–45), као и метафоризоване употребе у таксисном пољу SimDel (29, 31), у нашем корпусу забележена је и употреба облика *говорећи* која је синтаксички и комуникативно немотивисана. Ради се о текстуалном маркеру *говорећи* уз други глагол говорења у ширем смислу, који је Вук користио при превођењу *Новог завета* (Самарција-Грек 2011), а који заправо представља синтаксички семитизам (Грковић-Мејџор 2007: 144–145). Наиме, герунд је у датим примерима редундантан јер глаголи у својству предиката својим реализованим значењем или у контексту обележавају говорне догађаје у којима учествују ликови у делу. Тиме дата употреба текстуалног герунда постаје Вукова стилема. Вук у својој редакцији бајки најчешће умеће *говорећи* као текстуални маркер управног говора (56), али је могуће и да се њиме назначи неуправни говор (57). Текстуални герунд може бити лексикализован и неким другим глаголом говорења (58). Уз то, регистровани су и примери у којима Вук кондензује глагол говорења, а у својству предиката умеће други глагол који означава комуникативни догађај (59). У свим примерима могуће је изоставити герунд у писаном дискурсу, док би се двотачком уводила експликација садржаја говорног догађаја. Уп. мере:

- (56) он га одбије_{NarPrezPFV} говорећи_{Gprez}: „Да ја дајем свакоме по чашу вина, не би тога било.” (СНПр: 98) [← Онъ нѣму тако ѿговори_{NarPrezPFV}. Ей мой драги да ја даемъ свакомъ чашу вина не би тога било.] (Мех КМИ: 542);
- (57) Она опет ни за то не марећи једнако навали_{Aor/NarPrezPFV} говорећи_{Gprez} да друкчије не може бити него да јој каже. (СНПр: 58) [← Она опетъ то не мари ништа што би онъ умрео него све еднако навалила_{rPFV} да јој каже] (Мех НЈ: 513);
- (58) па га стане_{vfazPFV} одвраћати_{InfIPFV} и молити_{InfIPFV} да не иде, казујући_{Gprez} му како је то било давно и Бог зна јесу ли већ и живе (СНПр: 66) [← Мати молила_{rPFV} и заклињала_{rPFV}, куда би знао ићи: ѿо доба има готово 20 година Богъ зна ди су како ли су и есу ли живе] (Мех СМ: 518);
- (59) А он рече баби: „Та шта ћу бирати, дај ми онога из буцака, губавог, за мене нису лепи.” Онда га баба стане одвраћати: „Како би ти узео онога губавог код таквих красних коња!” Али он једнако остане_{NarPrezPFV} на своме говорећи_{Gprez}: „Дај ти мени кога ја хоћу, тако је погођено.” (СНПр: 65) [← Онъ баби говори та шта ћу бирати дай ми оногъ из Бужака Шугавогъ, за мене нису лепи, баба салети нѣга како ти узео онога шугавогъ кодъ таки красни. Онъ каже_{NarPrezPFV} баби ти дай мени кога ја хоћу такое погођено] (Мех 3Ј: 517).

Међутим, Вук није једини који користи герунд *говорећи* као текстуални маркер: посведочени су и одговарајући примери у Чобићевим и Врчевићевим

записима народних приповедака, при чему их Вук преноси у своју редакцију. Уп. примере:

- (60) Она *се* онда *изда*_{Aor/NarPrezPFV} свекрви *говорећи*_{Gprez}: „Мати моја! он није змија, већ је он момак да лепшега нема. Свако вече он излази из оне змијиње кошуље, а ујутру се опет у њу завлачи.” (СНПр: 81) [← Онда *се* она свекрви *издала*_{PlPFV} *говорећи*_{Gprez}: Мати моя! онџ ние змија, већџ є онџ єданџ юношџ да му нема пара] (Чоб ЗМ: 530);
- (61) виленик хоћаше да му вила нешто силом каже, а вила бојећи се *закле* му *се*_{Aor} *говорећи*_{Gprez}: „Тако ми седамдесет и седам извора што је у овој планини, не знам.” (СНПр: 110) [← виленик оћаше да му вила нешто силом каже; а вила боећи се *закле* му *се*_{Aor} *говорећи*_{Gprez}: „тако ми седамдесет и седам извора што є у овой планини, не знам”] (Врч КБ: 550).

3.2. Заступљеност глаголског прилога садашњег у изворницима и рукописима

Дистрибутивни опсег глаголског прилога садашњег у Вуковом издању слаже се с дистрибутивним опсегом глаголског прилога садашњег у рукописима, што поткрепљује и квантитативна анализа. Процентуално је однос између различитих таксисних значења обележених герундом готово једнак у оба типа текстова. У оба случаја доминантно је инваријантно таксисно значење глаголског прилога садашњег – симултаност (61,4% : 59,4%), при чему је делимична симултаност најфреквентнији таксисни тип (51% : 52,1%).

ЗНАЧЕЊЕ ГЛАГОЛСКОГ ПРИЛОГА САДАШЊЕГ	Тип текста	
	Вуково издање	рукописи
симултаност		
потпуна симултаност	6,5%	4,2%
делимична симултаност	51%	52,1%
пунктуална симултаност	3,9%	3,1%
сукцесивност		
непосредна антериорност	12,4%	10,4%
постериорност	17%	20,8%
нетаксисно значење		
допунска употреба	0,7%	2,1%
текстуални маркер	8,5%	7,3%

Табела 1. Дистрибутивни опсег глаголског прилога садашњег

Фреквенцијски однос глаголског прилога садашњег у Вуковој редакцији и у рукописима јесте 1,6 : 1. Разлика у заступљености герунда у различитим типовима текстова долази до изражаја ако се не рачунају случајеви текстуалних преношења. Тад је однос герунда као посведочених кондензатора у Вуковој редакцији и герунда који су регистровани само у записима знатно већи од првобитног – 3,9 : 1.

Будући да се категорија таксиса као узајамне временске детерминације не остварује у јукстапонираним и паратактичким спојевима,⁸⁸ ради одређивања конкуренције герунда и реченица у текстолошки паралелним исказима узима се фреквенцијски однос између глаголских прилога и таутоагентних адвербијалних зависних реченица у оквиру доминантног таксисног значења.⁸⁹ Глаголски прилог садашњи у таксисном пољу симултаности далеко је заступљенији од таутоагентне адвербијалне зависне реченице у Вуковој редакцији (87%), а сличан је фреквенцијски однос (81%) и у рукописима. Дати статистички подаци указују на то да је у таутоагентним структурама глаголски прилог садашњи у 19. веку и даље био продуктивно синтаксичко средство за исказивање категорије таксиса, чак чешћи од конкурентне адвербијалне зависне реченице.

Кад се узме у обзир фреквенцијски однос полазних структура које Вук кондензује герундом, показује се да је кондензација у српском језику 19. века као вид синтаксичке трансформације пре свега захватала независне реченице. Наиме, фреквенцијски однос глаголског прилога садашњег као кондензатора независне реченице и као кондензатора таутоагентне адвербијалне зависне реченице у таксисном пољу симултаности јесте 5,7 : 1.

Кад је реч о заступљености метафоризације таксисног значења, симултани глаголски прилог садашњи појављује се с пренесеним значењем у Вуковом издању у 20,2% случајева, а у изворним записима у 21% случајева. Већа фреквенција изворно таксисних значења одговара уоченој тенденцији у погледу синтаксичко-семантичког типа реченица које се кондензују.

⁸⁸ Неподесност поређења временске напоредности и хронолошког следа у независносложеним реченицама, односно симултане (уп. Павловић 2014: 11–12; Цолић Јовановић 2022: 104–106) и сукцесивне континуиране копулативности (уп. Павловић 2014: 12–15; Цолић Јовановић 2022: 106–118), с категоријом таксиса узрокована је тиме што се било која од радњи у координираном низу може истовремено посматрати и као таксисно независна и као таксисно зависна.

⁸⁹ При рачунању фреквенцијског односа нису узимани у обзир герунди које Вук користи у својој редакцији, а чије полазне структуре нису посведочене у рукописима.

4. Закључна разматрања

Већина текстова (39/50) у *Српским народним приповијеткама* (1853) заправо представља стилизоване записе које је Вук добијао од својих сарадника. За 28 издатих народних приповедака сачувани су оригинални записи шесторице Вукових сакупљача: кнеза Србије Михаила Обреновића, земунских учитеља Димитрија Чобића и Василија Јовановића, банијског свештеника Дамјана Груборовића, сентомашког трговца Груја Механџића и бокелског самоука и општинског писара Вука Врчевића, који је касније и сам издавао народну прозу. Рукописне народне приповетке разликују се по језику у зависности од личности записивача и његовог стила, али углавном веродостојно одражавају говорну, вернакуларну синтаксу српскога језика 19. века. При анализи Вукове редактуре у погледу кондензације реченичних садржаја глаголским прилозима уочена су четири могућа текстолошка паралелизма између рукописне и стилизоване народне приповетке: РЕЧЕНИЦА : ГЕРУНД, РЕЧЕНИЦА : РЕЧЕНИЦА, ГЕРУНД : ГЕРУНД, ГЕРУНД : РЕЧЕНИЦА. У анализи кондензације герундом у *Српским народним приповијеткама* као најадекватнија за тумачење значења герунда показала се категорија таксиса, у којој се огледа како инваријантна семантика глаголског прилога тако и његова комуникативно зависна и наративно секундарна функција. При утврђивању таксиса неколико параметара показало се као више или мање битно (видска конфигурација двеју предикација; морфолошковременска конфигурација у полазној структури; могућност инверзије зависне таксисне ситуације без промене таксиса; лексичка семантика обају глагола; претходни унутарјезички контекст; негација једне од предикација; реченична интонација – маркирана запетом у писаном тексту; временска сфера независне таксисне ситуације), при чему семантичка веза герундско-предикатског пара игра најважнију улогу. Другим речима, лексичка семантика глагола иступа као својеврсни „расковник” могућих таксисних значења герунда у рукописним и стилизованим народним приповеткама, али и таксиса зависних реченица или хронолошког следа независних реченица у изворницима. Уз то, битна је и видско-временска корелација финитних предикација у полазној структури, односно видска конфигурација финитне и нефинитне предикације у циљној структури, као и позиционирање герунда у реченичном комплексу, у чему се огледа иконизација оствареног значења. Поред иконизације, због тога што облике герунда могу имати глаголи из различитих лексичких поља, присутни су и процеси метафоризације значења које герунд остварује, при чему семантичка веза глагола као параметар анализе и критеријум класификације долази највише до изражаја.

Глаголски прилог садашњи у нашем корпусу остварује сва три могућа таксисна значења – симултаност (Sim), антериорност (Anter) и постериорност

(Poster). У оквиру симултаности као основног таксисног значења глаголског прилога садашњег као најдоминантније таксисно подзначење остварује се делимична симултаност (SimDel) (51% : 52,1%).⁹⁰ Значење делимичне симултаности такође се разлаже на семантичке типове, који могу, али и не морају да се остварују истовремено. Тако је у оквиру датог таксисног субпоља могућа даља разрада таксисног значења у виду актуализације герундске радње или таксисног типа anteriornosti која прераста у симултаност, било линеарног (Anter > SimLin) било пунктуалног типа (Anter > SimPunkt). Поред делимичне симултаности, глаголским прилогом садашњим означавају се и друга два могућа типа симултаности – потпуна линеарна симултаност (SimPotLin) (6,5% : 4,2%) и пунктуална симултаност (SimPunkt) (3,9% : 3,1%), која се остварују у посебним синтаксичко-семантичким условима. После симултаности, најфреквентније таксисно значење глаголског прилога садашњег у нашем корпусу јесте постериорност (Poster) (17% : 20,8%), која се остварује у два структурна типа – у реченичном комплексу с герундом *говорећи* и предикатом одговарајуће лексичке семантике и у структури с предикативним герундом који је повезан копулативним везницима *те* или *па(к)* с предикатом. У нашем корпусу значење anteriornosti (Anter) (12,4% : 10,4%) глаголским прилогом садашњим остварује се искључиво као таксисни тип непосредне anteriornosti (NerAnter). Глаголи који остварују дато значење јесу парадигматски двовидски, али у синтагматском низу остварују се као перфективни, те се показује да условно и свршени глаголи могу имати глаголски прилог садашњи, и то у таксисном пољу anteriornosti, које је својствено глаголском прилогу прошлом од свршених глагола. Што се тиче процеса метафоризације, и то мапирања у семантичка макропоља начина и узрока, глаголски прилог садашњи реализује се у реченици у пренесеном значењу првенствено у оквиру таксисног поља симултаности (у 20,2%, односно 21% случајева). Уз то, у нашем корпусу забележена је и нетаксисна употреба глаголског прилога садашњег, која се преплиће и с могућим дискурсним улогама герунда у наративном тексту. Наиме, глаголски прилог садашњи посведочен је у оба типа текстова (0,7% : 2,1%) и као допуна фазним глаголима, уп.: и тако отиду сретно у њезино царство и онде остану_{VSemikopPFV} царујући_{GprezIPFV} до свога века (СНПр: 66) [← па у њџно царство и ту встану_{SemikopPFV} царствуюћи_{GprezIPFV} довека] (Мех 3Ј: 517); и као синтаксичко и комуникативно немотивисани текстуални маркер (8,5% : 7,3%), којим се уз већ постојећи глагол говорења уводи управни или неуправни говор књижевног лика, уп.: он га одбије_{NarPrezPFV} говорећи_{Gprez}: „Да ја дајем свакоме по чашу вина, не би тога било.” (СНПр:

⁹⁰ Први број представља проценат заступљености таксисног значења унутар дистрибутивног опсега глаголског прилога у Вуковом издању, а други број проценат у рукописима.

98) [← Онъ нѣму тако ѿговори_{NarPrezPFV}. Ей мой драги да я даемъ свакомъ чашу вина не би тога было.] (Мех КМИ: 542).

Графикон 1. Схематски приказ дистрибутивног опсега глаголског прилога садашњег у испитаном корпусу

Кад је реч о глаголским прилозима као семантички дифузним језичким јединицама, без увида у синтаксичка својства језика у рукописима дошло би се до тумачења употребе герунда у *Српским народним приповијеткама* у складу с одликама савременог стандардног српског језика, што би представљало пројекцију аткуелних језичких категорија на старији језички корпус. Истраживач као заступник одређених лингвистичких теорија или методологија, склон интерпретацијама глаголског прилога као кондензатора зависних реченица, при постављању хипотезе истраживања без увида у изворнике не би могао претпоставити да је већина потврда глаголског прилога садашњег у Вуковој редакцији заправо настала кондензацијом независних реченица (5,7 : 1 однос у значењу симултаности). Уз то, истраживач навикнут на корпус засићен хијерархијски разрађеним и линеаризацијски развијеним реченичним комплексима, какав је корпус књижевнојезичких и стандарднојезичких идиома, с дужом традицијом писмености, занемарио би могућност да паратактички спојеви, полазне структуре у кондензацији герундом, у контексту остварују значења својствена хипотактичким структурама. Сходно томе, у обрнутом смеру трансформације, тј. при интерпретацији герунда реченичном структуром, тај би истраживач упао у замку да реализовано адвербијално значење герунда у кондензованој структури, каква су значења адвербијалне квалификативности или каузалности, тумачи искључиво као значења која се остварују у зависној реченици, чиме и герунд с оствареним значењем тумачи као кондензатор зависне реченице. Отуд су

се досад, с понеким изузецима, у истраживањима герунда као примери кондензације независне реченице узимале једино независне реченице са значењем пропратне околности, при чему се у реченичном трансформу готово по правилу смешта таксисни маркер и притом. Међутим, истраживање кондензације вернакуларне синтаксе показује да су такви таксисни маркери резултат развоја у стандардном језику, а не унутарјезичких тенденција у његовој дијалекатској основици. Према томе, управо се у јукстапонираним и паратактичким синтаксичко-семантичким типовима реченица као полазних структура у вербидизацији огледа порекло глаголских прилога као типолошки и хронолошки старијих средстава од адвербијалних зависних реченица у српскоме језику.

Ипак, герунд као циљна структура у вербидизацији унутар Вуковог језика постаје развијено хипотактичко средство будући да су *Српске народне приповијетке* послужиле као вид елаборације стандардног језика, представљајући како језички корпус за потоње граматографе тако и узор језика прозе будућих књижевника. Вук конструише синтаксичку норму тиме што глаголском прилогу садашњем, окамењеном облику активног партиципа презента у својству герунда, повећава фреквенцију и унеколико шири дистрибутивни опсег, чиме се реанализира синтаксичка конструкција која је у то време и даље била релативно постојано средство у вернакулару. Таква реанализа синтаксичке конструкције била је својствена и другим значајним личностима у историји словенске писмености.⁹¹

Према томе, историјска лингвистика, која језик динамички посматра као „континуум, тј. панхрону фазичну структуру” (Павловић 2013: 123, у фус.), а језичке промене као последице како разних унутарјезичких чинилаца тако и спољашњих, друштвених и културних фактора – нуди погодан модел за објашњење језичких јединица које се из синхроне перспективе могу третирати као периферне категорије, семантички, граматички или стилски маркиране. Тако се и унутар теоријско-методолошких оквира историјске синтаксе, у којој се укрштају тековине различитих лингвистичких праваца (Грковић-Мејџор 2007: 31–44), осветљавају глаголски прилози као средства кондензације. Иако се из перспективе савременог стандардног српског језика посматрају као синтаксички деривати реченица, и то најпре зависних, герунди заправо представљају старији хронолошки слој у синтакси српскога језика а зависне реченице млађи. Притом, због дуготрајног типолошког кретања језика, које може трајати вековима, герунди, као континуанти старијег, но-

⁹¹ Пре свега мислимо на Солунску браћу, која су при преводу богослужбених текстова с грчког на старословенски ревитализовала и повећала фреквенцију појединих партиципских конструкција. Не искључујемо могућност да су се слични поступци при настанку књижевнојезичких и стандарднојезичких идиома остваривали у другим словенским срединама, али и у несловенским.

миналног језичког типа, постају категорија у повлачењу, па се с временом готово у потпуности губе у дијалекатској основици стандардног језика, у којој се стабилизује временска/адвербијална зависна реченица као одлика новијег, вербалног језичког типа. Међутим, инваријантна таксисна семантика герунда и њихова изворна дискурсна функција као средстава за обележавање наративно секундарног догађаја омогућиле су да у писаном стандардном језику, који изискује различите типове структура у складу с потребама одређеног функционалног стила, глаголски прилози стекну статус стилских средстава и опстану у језичком систему. Из негдашњег деветнаестовековног односа варијације два маркера категорије таксиса – герунда и временске/адвербијалне зависне реченице, у међувремену, Вуковом заслугом, настаје синтаксичко-семантички однос који савремени говорник српског језика интерпретира као поступак кондензације (зависно)реченичног садржаја.

ИЗВОРИ

- Вас, Врч, Дам, Мех, Обр, Чоб: Напомене и објашењења. У: [Сабрана дела Вука Караџића. Књига трећа]. *Народне српске приповијетке* (1821). *Српске народне приповијетке* (1853) / Приредио Мирослав Пантић. Београд: Просвета, 1988. 498–575.
- СНПр: Српске народне приповијетке. У: [Сабрана дела Вука Караџића. Књига трећа]. *Народне српске приповијетке* (1821). *Српске народне приповијетке* (1853) / Приредио Мирослав Пантић. Београд: Просвета, 1988. 51–159.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајџановић, Јелена (2008). *Кондензација адвербијалних значења у језику писаца 19. века*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска. 119–300.
- Антонић, Ивана (2022). Један вид кондензовања временске клаузе у српском језику. *Јужнословенски филолог*. LXXVIII/2: 577–596.
- Белић, Александар (1969). *Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 2 (Речи са конјугацијом)*. Београд: Научна књига.
- Бјелаковић, Исидора (2008). *Партиципски пасив у књижевном језику код Срба у XIX веку*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Бурић, Милена (2016). *Језик и стил у народним епским десетерачким пјесмама. Докторска дисертација*. Никшић: Универзитет Црне Горе, Филолошки факултет.
- Веселиновић, Бранислав (2023). О појму судбине из појмовнометафоричког угла. *Прилози проучавању језика*. 54: 113–156.
- Вуковић, Гордана (1969). Прилог времена садашњег у делима Добрице Ћосића. *Прилози проучавању језика*. 5: 61–81.

- Грицкат, Ирена (1969). Језик књижевности и књижевни језик – на основу српског писаног наслеђа из старијих епоха. *Јужнословенски филолог*. XXVIII/1–2: 1–36.
- Грицкат, Ирена (2004). *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2013). *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2015). О једној архаичној црти Вуковог језика: апсолутни номинатив. У: *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)* (ур. Нада Милошевић-Ђорђевић). Београд: САНУ. 159–168.
- Даничић, Ђуро (1874). *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*. Београд: Државна штампарија.
- Ивић, Милка (1955–1956). Из проблематике падежних временских конструкција. *Јужнословенски филолог*. XXI/1–4: 165–214.
- Ивић, Милка (1958). Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. III: 139–152.
- Ивић, Милка (2000). О модификатору „улоге” агенс. *Јужнословенски филолог*. LVI/1–2: 463–467.
- Ивић, Милка (2002). О појму ’одговорност’ и ’агентивној’ улози оруђа за вршење радње. *Јужнословенски филолог*. LVIII: 15–22.
- Ивић, Павле (1990). *О језику некадашњем и садашњем*. Београд–Приштина: БИГЗ–Јединство.
- Ивић, Павле (1991). *О Вуку Караџићу*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић, Павле и др. (1997). Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Морфологија, синтакса, закључци, текстови. У: *Српски дијалектолошки зборник*. XLIII: 1–585.
- Јакобсен, Пер (1981). Српскохрватски глаголски прилози. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 10/1: 141–146.
- Јовић, Надежда (2011). Партиципи, глаголски прилози и придеви у Хиландарском медицинском кодексу. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 54/1: 79–86.
- Караџић, Вук Стефановић (1966). [Сабрана дела Вука Караџића. Књига друга]. *Српски рјечник (1818)* / Приредио Павле Ивић. Београд: Просвета.
- Караџић, Вук Стефановић (1988). Предговор *Српским народним приповијеткама*. У: [Сабрана дела Вука Караџића. Књига трећа]. *Народне српске приповијетке (1821)*. *Српске народне приповијетке (1853)* / Приредио Мирослав Пантић, Београд: Просвета. 47–50.
- Клеут, Марија (2015). *Народна књижевност. Фрагменти скрипти*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ковачевић, Милош (2023). Полукондензацијске конструкције у српском језику. *Српски језик: студије српске и словенске*. 28: 5–29.
- Курешевић, Марина (2014). *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет.

- Курешевић, Марина (2022). *Сему же сице бившу: О синтакси и језичком стилу српско-словенских текстова*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Лутовац Казновац, Тамара (2023). Континуанти партиципа у писмима Портине српске канцеларије Дубровнику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. LXVI/2: 37–50.
- Маринковић, Боровој (1966). Вук Стеф. Карацић и прозна народна традиција. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. IX: 163–206.
- Милошевић, Ксенија (1985). Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 15/1: 33–44.
- Милошевић, Ксенија (1986). Језички и вањјезички сигнали каузалне зависности између простих реченица у сложеној. *Књижевни језик*. 15/3–4: 280–296.
- Милошевић, Нада (1964). Три Вукове прозне варијанте о змији младожењи. *Ковчежић: прилози и грађа о Доситеју и Вуку*. VI: 151–162.
- Младеновић, Марина (2021). Збирка народних приповедака Милоша Ивковића у светлу савремене фолклористике. У: *Савремена српска фолклористика 9*. (ур. Биљана Сикимић, Бранко Златковић, Марија Думнић Вилотијевић). Београд–Лозница–Тршић: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”; Центар за културу „Вук Карацић”; Научно-образовно културни центар „Вук Карацић”. 353–374.
- Мојашевић, Миљан (1953). О Вуковој стилизацији српских народних приповедака. *Зборник Етнографског музеја у Београду: 1901–1951* (ур. Митар Влаховић). Београд: Научна књига. 300–316.
- Павловић, Слободан (2009). *Старосрпска зависна реченица*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Павловић, Слободан (2013). *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Павловић, Слободан (2014). Саставне напоредносложене реченице у српском језику XII–XV века. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. LVII/1: 7–30.
- Пантић, Мирослав (1988). Вук Стефановић Карацић и српске народне приповетке. У: *Сабрана дела Вука Карацића. Књига трећа. Народне српске приповијетке* (1821). *Српске народне приповијетке* (1853) / Приредио Мирослав Пантић. Београд: Просвета. 351–483.
- Пешикан, Митар (1959). Неке напомене о развоју активних партиципа. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. II: 88–106.
- Поповић, Иван (1968). *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Поповић, Људмила (2011). Таксисные значения деепричастия в сербском языке. *Јужнословенски филолог*. LXVII: 135–162.
- Радовановић, Милорад (2009). *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Реметић, Слободан (1981). Судбина глаголског прилога прошлог у централним дијалектима српскохрватског језика (с освртом на ситуацију у једном источnobосанском говору). *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 7: 71–78.

- Самарџија, Снежана (2004). Приповетке „на међи” у Вуковој збирци: поводом 150 година од објављивања Вукових *Српских народних припов[и]једака*. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 33/2: 57–62.
- Самарџија-Грек, Татјана (2011). Глаголски прилози *садашњи, говорећи и одговарајући у Новом завету* Вука Караџића и њихови еквиваленти у оригиналном тексту и неким француским преводима. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 40/1: 543–556.
- Стевановић, Михаило (1963–64). Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик. *Јужнословенски филолог*. XXVI/1–2: 73–150.
- Стевановић, Михаило (1989). *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Стојановић, Љубомир (1924). *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*. Београд: Штампарија графичког завода „Макарије”.
- Стојановић, Љубомир (1921). *О значењу и употреби глаголских облика у реченици*. *Јужнословенски филолог*. II/3–4: 187–210.
- Стојановић, Љубомир (1928–29). Значење глаголских партиципа. *Јужнословенски филолог*. VIII: 1–12.
- Суботић, Љиљана (1977–78). Значење и функција глаголских прилога у роману „Уста пуна земље” Бранимира Шћепановића. *Прилози проучавању језика*. 13–14: 53–67.
- Суботић, Љиљана (1983). Из синонимије глаголских прилога у књижевном језику 19. века. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 12/1: 183–187.
- Суботић, Љиљана (1984). Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку. *Прилози проучавању језика*. 20: 5–81.
- Суботић, Љиљана (1986). Један облик кондензације зависних реченица (из језика српских писаца 19. века). *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 15/1: 133–139.
- Танасић, Срето (2005). Синтакса глагола. У: *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска. 345–476.
- Толстој, Никита И. (2004). *Студије и чланци из српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Матица српска.
- Храковский, Виктор С. (2003). Категория таксиса (Общая характеристика): история вопроса. *Вопросы языкознания*. 2: 32–54.
- Храковский, Виктор С. (2007). Трансформационный потенциал деепричастных таксисных конструкций и семантика глаголов. *Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований*. III/1: 285–302.
- Цолић Јовановић, Александра (2022). *Синтаксичке одлике „Романа о Троји”*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет.

*

- Antonić, Ivana (2001). *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Bošković Stuli, Maja (1959). O narodnoj priči i njezinu autentičnom izrazu. *Slovenski etnograf*. XII: 107–120.
- Brozović, Dalibor (1970). *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Brozović, Dalibor i Pavle Ivić (1988). *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”.
- Burzan, Mirjana (1990). *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.
- Comrie, Bernard (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Smet, Hendrik (2010). English -ing-clauses and their problems: The structure of grammatical categories. *Linguistics*. 48: 1153–1193.
- Evans, Nicholas and David Wilkins (2000). In the Mind's Ear: The Semantic Extension of Perception Verbs in Australian Languages. *Language*. 76/3: 546–592.
- Feleszko, Kazimierz (1981). Српскохрватски прилошки партиципи – неке карактеристике. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 7: 139–145.
- Fonteyn, Lauren and Nikkie van de Pol (2016). Divide and conquer: The formation and functional dynamics of the Modern English -ing-clause network. *English Language and Linguistics*. 20/2: 185–219.
- Givon, Talmy (2009). Introduction. In: *Syntactic Complexity: Diachrony, ontogeny, neuro-cognition, evolution* (ed. Givon Talmy and Masayoshi Shibatani). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 1–19.
- Höck, Christoph (1979). *Zur syntaktischen und kommunikativen Struktur slawischer Partizipial- und Gerundialkonstruktionen*. München: Verlag Otto Sagner.
- Ivić, Milka (1983). *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.
- Ivić, Milka (1997). *O Vukovom i vukovskom jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Jakobson, Roman (1965). Quest for the Essence of Language. *Diogenes*. 13: 21–37.
- Jakobson, Roman (1971). Shifters, verbal categories and the Russian verb. In: *Selected Writings II, Word and Language*. Hague – Paris: Mouton. 130–147.
- Kovačević, Miloš (1988). *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Maretić, Tomislav (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Treće neizmijenjeno izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.
- Musić, August (1931). *Budući da*. *Јужнословенски филолог*. XI: 173–178.
- Musić, August (1935). Značenje i upotreba participa u srpsko-hrvatskom jeziku. *Rad JAZU*. 250: 127–157.
- Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- Subotić, Ljiljana i Vladislava Petrović (2000). Apozitivni i/ili predikativni atribut (dijahrono-sinhroni aspekt; terminološko-pojmovna razmatranja). *Јужнословенски филолог*. LVI/3–4: 1141–1160.
- Večerka, Radoslav (1961). *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Ylikoski, Jussi (2003). Defining non-finites: action nominals, converbs and infinitives. *SKY Journal of Linguistics*. 16: 185–237.

Branislav Veselinović

PRESENT ADVERBIAL PARTICIPLE IN *SERBIAN FOLK TALES* (1853) BY
VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ

Summary

Although scholars of folk literature have pointed out that Vuk Stefanović Karadžić redacted the manuscripts sent to him by his helpers before publishing *Serbian Folk Tales* (1853), linguists are yet to thoroughly investigate the ways in which Vuk intervened in the language of folk prose, primarily at the syntactic level. Therefore, the subject of research is the condensation of sentences from the manuscripts with adverbial participles found in printed folk tales. The aim of this study is to describe the nature of Karadžić's interventions in the language of folk prose, and to determine their significance for the development of the Serbian standard. Although fifty folk tales had been issued, the corpus consists of twenty-eight folk tales whose original manuscripts have been preserved. In other words, the paper utilizes parallel sources of language material – handwritten folk tales serve as templates, and published folk tales as their textual redaction. The 22 folk tales whose unrevised versions are not available were not included in the corpus. Condensed sentences are extracted and classified from the manuscript by comparison with stylized versions using the distributional method, as well as sentences that are transferred to the redacted text. As for the adverbial participles attested both in the manuscripts and in the published versions, we analysed them within the established taxonomic fields. The results of the analysis have shown that the distributional range of the present adverbial participles in the edited versions generally follows the situation in the manuscripts. In comparison to the situation in the vernacular, Karadžić's interventions go in favour of increasing the frequency of the present adverbial participle. Finally, in contrast with the linguistic intuition of modern speakers of the Serbian language, it appears that adverbial participles in the *Serbian Folk Tales* (1853) more frequently condense independent clauses than the subordinate clauses.

KEYWORDS: Serbian literary language, Serbian vernacular language, standardisation, Vuk Stefanović Karadžić, condensation, clause reduction, participle, converb, present adverbial participle, historical syntax, adverbialisation, transitivisation, 19th century, taxonomic.

Мрр Бранислав Веселиновић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Србија
baneveselinovic5@gmail.com

Катарина Кекић
Академија струковних студија Шабац
Докторске студије,
Филолошки факултет Универзитета у
Београду

УДК: 811.163.41"18"
811.163.41'373(091)
DOI: 10.19090/ppj.2025.56.65-82

ТЕРМИНОЛОГИЈА У ДЕЛУ *ЗАШТО? ЗАТО... ИЛИ ИЗЈАСЊЕНИЈЕ НАЈОБИЧНИЈИ ЈАВЛЕНИЈА, КОЈА У ЈЕСТЕСТВУ БИВАЈУ* ТЕОФИЛА СТЕФАНОВИЋА ИЗ 1842. ГОДИНЕ (ХЕМИЈА И ФИЗИКА)¹

У раду је анализирана терминологија из области хемије и физике у делу *Зашто? Зато... или Изјасњеније најобичнији јавленија, која у јестеству бивају* Теофила Стефановића из 1842. године. Поред основних података о појму терминологије и развоју датих научних области код Срба, у раду су наведени и подаци о аутору, делу и језику којим је дело написано. Ексерпирана грађа дата је у виду речника, уз напомене о лексикографској обради. Спроведена је анализа с обзиром на порекло и структуру. Забележен термилошки систем упоређен је с термилошким системом савременог српског језика из области хемије и физике како би се утврдили разлози за губљење једних и чување других термина током развоја српског језичког стандарда.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: историјска лексикографија, терминологија, речник, хемија, физика, 19. век.

1. Увод

Предмет овог рада представља анализа термина из области физике и хемије у делу *Зашто? Зато... или Изјасњеније најобичнији јавленија, која у јестеству бивају* Теофила Стефановића из 1842. године. За ексерпцију грађе коришћено је дигитално издање уџбеника, које је објављено на сајту Дигиталне Библиотеке Матице српске.

Основни задаци истраживања били су ексерпција физичких и хемијских термина, њихово разврставање по тематским групама, анализа према пореклу и структури, као и утврђивање односа ексерпираних термина према термилошком систему савременог српског језика.

За утврђивање порекла забележених термина коришћени су следећи речници: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Skok 1971–1974), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU* (1880–1976), *Речник српскохрватског*

¹ Истраживање представља скраћену верзију мастерског рада, који је рађен под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић.

књижевног и народног језика САНУ (1959–2023), *Речник српскохрватског књижевног језика* (1990), *Велики речник страних речи и израза* (Клајн – Шипка 2008), *Лексикон страних речи и израза* (Вујаклија 1980).

Приликом упоређивања ексцерпираних термина са стањем у стандардном српском језику, коришћени су: *Физика за први разред гимназије* (Распоповић 2004), *Физика за други разред гимназије општег и друштвено-језичког смера* (М. Распоповић – Шетрајчић – З. Распоповић 2010), *Физика за четврти разред гимназије природно-математичког смера* (Распоповић 2008), *Физика 6* (Радојевић 2019), *Физика 7* (Латас – Балаж 2009), *Физика 8* (Радојевић 2020), *Општа хемија за I разред средње школе* (Ракочевић – Хорват 1988), *Хемија 7* (Анђелковић – Недељковић 2009), *Хемија за 8. разред основне школе* (Мандић – Королија – Даниловић 2010), *Илустровани речник знања из природних наука* (РЗП 2004), *Речник српског језика* (РМС 2011), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и *Лексикон страних речи и израза* (Вујаклија 1980).

Циљ овог истраживања јесте поређење предстандардне терминологије из области физике и хемије с терминологијом у савременом српском језику како бисмо утврдили разлоге за губљење једних или чување других термина.

1.1. Појам терминологије

Под терминологијом се подразумева систем термина, речи које се употребљавају у науци, означавајући одређени појам одговарајуће научне, техничке и уметничке области (Šipka 1998: 126; Драгићевић 2007: 20; Мацановић 2018: 11). Развијена терминологија јесте један од примарних услова који мора бити задовољен како би се о једном језичком изразу говорило као о стандардном, те би требало да буде резултат свесне интервенције и неговања (Šipka 1998: 128).

Термин је реч или група речи чији се језички знак поклапа с одговарајућим појмом у појмовном систему дате научне области (Гортан-Премк 1988: 16; 1991: 50). Да би један језик могао понети статус добро елаборираног и функционално поливалентног језика, неопходна је изграђена терминологија и стабилан термилошки систем.

Идеални квалитети једног термина подразумевају (1) транспарентност (прозирност значења, његову независност од контекста), (2) интернационалност (интернационалну препознатљивост), (3) устаљеност (општу прихваћеност у датој дисциплини), (4) краткоћу (моноксемски термини), (5) системност (уклопљеност у термилошки систем), (6) недвосмисленост, (7) прецизност, (8) несинонимност (повезаност сваког појма са само једним термином), (9) одсуство експресивности и стилску неутралност, (10) слабу метафоризацију (Šipka 1998: 128–129).

И поред тога што термини често истовремено припадају и општем лексичком фонду и специјалном, термилошком, од лексема из општег лексичког фонда разликују их следеће карактеристике: а) ограничена способност полисемије, б) ограничена деривациона способност, в) ограничена способност развијања синонимије, г) већа могућност успостављања антонимијских односа. Уколико се синонимија ипак оствари, она представља резултат коегзистирања термина из различитих језика (нпр. *зараза* : *инфекција*; *сида* : *ејдс* и сл.). Због тога се термилошки синоними често називају и термилошки дублети (Гордан-Премк 1988: 19).

1.2. Развој физике као научне дисциплине код Срба²

Развој српске културе крајем XVIII и почетком XIX века најјасније се уочава у области науке, где се почињу формирати посебне научне дисциплине. Отуда се овај период може сматрати почетком стварања научне терминологије код Срба (Бјелаковић 2017: 23; Мацановић 2018: 20).

Расправа Емануела Јанковића *Физическое сочинение о искушениу и разделениу воде и ваздух...* (Лајпциг 1787) и *Фисика* Атанасија Стојковића, штампана у Будиму почетком XIX века, представљају прве оригиналније прилоге Срба физици. Велика Стојковићева *Фисика* написана је под утицајем просветитеља, у првом реду Доситеја Обрадовића, с намером да продре у што шире слојеве народа. Уџбеник, међутим, никад није доживео шире прихватање у домаћој средини, будући да је језик којим је дело писано ближи рускословенском него српском народном.

После Стојковићеве *Фисике*, најзначајнији прилог развоју физике код Срба свакако су *Начела Физике* Вука Маринковића (1851). У овом делу Маринковић поставља солидну основу научној терминологији, која се добрим делом и данас употребљава у физици. Маринковић је десет година био професор на Лицеју, и у том периоду је знатно допринео даљем развоју ове научне дисциплине код Срба. За развој наставе физике од значаја је била и појава два дела, из механике и теоријске физике – то су *Основна механика* Стевана Здравковића (1877) и *Теоријска механика* (по Вајсбаху), коју је изradio Љубомир Клерих.

Од 1893. године на Великој школи, касније Универзитету, физику предаје Ђорђе Станојевић. Станојевић је највише допринео развоју физике код Срба не само својим предавањима у Школи већ и бројним чланцима и популарним излагањима, којима је пробудио живо интересовање за ту науку. Успео је, такође, да пружи нашој јавности појашњење Теслиних проналазака, чиме је

² Сви подаци о развоју физике и хемије код Срба преузети су из *Енциклопедије Југославије* (Загреб, 1958).

заинтересовао школску омладину за физику и технику. Станојевића на катедри наслеђује Милорад Поповић, који је 1904. докторирао у Бреслау (данашњи Вроцлав). У том периоду својим радовима у теоријској физици истичу се Коста Стојановић, Михајло Петровић и Милутин Миланковић, од којих последња двојица остављају велики допринос развоју савремене физике.

Подизањем Института за нуклеарне науке *Борис Кидрич* (1948. године у Винчи), који је поверен Павлу Савићу, створени су услови за истраживачки рад у области физике, који нису били могући у оквирима универзитетских катедара, где се дотада одвијала искључиво научна делатност.

1.3. Развој хемије као научне дисциплине код Срба

Темеље српске физичке и хемијске номенклатуре поставио је Вук Маринковић својом књигом *Начела физике* (1851), која садржи, између осталог, и две главе о хемији.

Ипак, хемија као наука у Србији отпочиње тек са радом С. М. Лозанића, који је организовао како теоријску тако и практичну наставу хемије на Лицеју, писао уџбенике за своје слушаоце, анализирао многе руде и минерале (а неким је први одредио и хемијски састав – нпр. милошину, александролиту, авалиту), пијаће воде, угљеве и остало. Миливоје С. Лозанић организовао је и Хемијски институт Филозофског факултета, после претварања Велике школе у Универзитет (1905).

Након Другог светског рата извршене су велике промене у настави и научној делатности. Створени су нови факултети, институти, лабораторије и друге установе, у којима се образују научни кадрови. С друге стране, отвара се велики број школа у којима хемија заузима видно место.

Упоредо с овим променама и њиховом динамиком креће се и развој хемије у свим правцима. Подиже се велики број нових универзитетских и самосталних института и лабораторија за рад у области чисте и примењене хемије. Посебно се истичу велики институти: Институт за нуклеарна истраживања *Борис Кидрич* у Винчи, Технолошки факултет и Хемијски институт са Физичко-хемијским Минералогским институтом Природно-математичког факултета.

Органска, неорганска и аналитичка хемија привлаче пажњу све већег броја истраживача у послератном периоду. Аутори дају нове или побољшавају већ постојеће методе. Главни носиоци научног и наставног рада у послератном периоду били су: А. Леко, Ђ. Димитријевић и С. Радосављевић, на Технолошком факултету; В. М. Мићовић и Ђ. Стефановић, на Природно-математичком; А. Дамански, М. Ст. Мокрањац и М. Младеновић, на Фармацеутском факултету.

2. Анализа

У грађи је забележено 196 термина – 138 из области физике и 58 из области хемије. Највише је једночланих термина (101), затим двочланих (88), док је трочланих знатно мање (5). У грађи су посведочена и два четворочлана термина (2).

2.1. Грађа из области физике подељена је у следеће тематске групе:

I. Природа и појаве у природи (7): дејствије <дѣйствіе>, дуга, затменије сунца <затмѣніе сунца>, јестество <естество>, јавленије јестествено <явление естественно>, помраченије месеца <помраченіе мѣсеца>, потавненије сунца <потавненіе сунца>.

II. Атмосфера (5): атмосфера, воздухокружије <воздухокружіе>, долњи предел атмосфере <долный предѣл атмосфере>, највиши предел воздухокружија <найвышшій предѣл воздухокружія>, предел атмосфере нижи <предѣл атмосфере нижій>.

III. Гравитација (6): важест <важестъ>, сила тежине, сила тјажести <сила тяжести>, тежина, тјажест <тяжестъ>, трење <трѣнѣ>.

IV. Равнотежа тела (2): закон равновесија <закон равновѣсія>, равновесије <равновѣсіе>.

V. Притисак (12): количество течности, маса кренуте воде, подстор воздуха <подсторъ воздуха>, сила воздуха, столп воздуха <столпъ воздуха>, столп воздухокружија <столпъ воздухокружія>, стуб воздуха <стубъ воздуха>, терет воздуха <теретъ воздуха>, терет воде <теретъ воде>, тиск воздуха <тискъ воздуха>, тиск <тискъ>, тиск воздуха атмосферног <тискъ воздуха атмосферногъ>.

VI. Мерење (16): барометер <барометеръ>, висина, густина, густота, кубическа стопа <кубическа стопа>, либра, миља <миля>, минут <минутъ>, стопа, степен <степень>, термометер <термометеръ>, тјажестомерник <тяжестомерникъ>, топлотомерник <топлотомѣрникъ>, фат <фатъ>, фунта, ширина поврхности.

VII. Топлота (13): мера топлоте, разширивање воздуха <разшириванѣ воздуха>, сгуснење воздуха <сгусненѣ воздуха>, спроводитель добри <спроводитель добрый>, спроводитель худи <спроводитель худой>, степен силе топлотворног вештества <степен силе топлотворногъ вештества>, степен топлоте <степень топлоте>, степен студени <степень студени>, спроводитель топлоте <спроводитель топлоте>, температура, топлота, топлотворно вештество <топлотворно вештество>, точка замрзавања воде <точка замрзаваня воде>.

VIII. Простор и положај тела у простору (4): одстојаније <одстояніе>, праздно од воздуха место, простор <просторъ>, положеније <положеніе>.

IX. Осцилаторно и таласно кретање (7): ехо, звук <звукъ>, звучеће тело <звучеће тѣло>, одзив <одзивъ>, тресење <тресенѣ>, тресење частица <тресенѣ частійца>, шум <шумъ>.

X. Сила и кретање (5): движеније <движеніе>, пут <путъ>, сила, скорост <скорость>, средоточије тјажести <средоточіе тяжести>.

XI. Оптика (16): зрак <зракъ>, светлост <свѣтлостъ>, огледало, оптика <оптика>, преломленије светлости <преломленіе свѣтлости>, углубљено стакло <углублѣнно стакло>, одбијеније зрака <одбїеніе зрака>, разсипање зрака <разсипанѣ зрака>, узвишено стакло <узвишено стакло>, образ <образъ>, првоначални зраци <првоначални зрацы>, прозрачност <прозрачность>, преломленије зрака <преломленіе зрака>, призма <призма>, сенка <сѣнка>, увеличително стакло.

XII. Електростатика (9): варница, електрическа материја <електрическа матерія>, електрическо тело <електрическо тѣло>, електричество <електричество>, разобштник <разобшникъ>, справа електрическа <справа електрическа>, спроводитељ електричества <спроводитељ електричества>, течност електрическа <течность електрическа>, искра.

XIII. Молекулске силе и агрегатна стања (25): воздухообразна течност <воздухообразна течность>, воздухообразно тело <воздухообразно тѣло>, газ <газъ>, густо тело <густо тѣло>, привлакателна сила, противност од воде <противность одъ воде>, разрешеније сојузности <разрѣшеніе союзности>, сила сојузности <сила союзности>, сила топлоте, сојузност частица <союзность частійца>, сродство, тврдо тело <тврдо тѣло>, упругно тело <упругно тѣло>, упругност <упругность>, испареније <испареніе>, лед <ледъ>, материја течна <матерія течна>, пара, стање воздушно <стѣне воздушно>, стање течно <станѣ течно>, стање тврдо <станѣ тврдо>, стање воздухообразно <станѣ воздухообразно>, стање течности <станѣ течности>, течност <течность>, течност воздушна <течность воздушна>.

XIV. Магнетизам (5): магнет <магнетъ>, магнетизирана игла <магнетизирана игла>, магнетическа игла <магнетическа игла>, пол јужни <поль южный>, пол северни <поль сѣверный>.

XV. Остало (6): испит <испытъ>, испитатељ јестества <испытатель естества>, јестественица <естественница>, тело <тѣло>, физик <физикъ>, физика <фізика>.

2.2. Грађа из области хемије подељена је у следећа тематска поља:

I. Материја и супстанца (7): вештество тежко <вещество тежко>, материја <матерія>, неорганическо тело <неорганическа тѣло>, органическо тело

<органіческо тѣло>, првобитна частица <првобитна частица>, суштество првоначално <суштество првоначално>, частица <частица>.

II. Чисте супстанце (29):

II.I. Хемијски елементи: водород <водородъ>, водородни воздух <водородный воздух>, воздух живнени <воздухъ жизненный>, воздух огнени <воздухъ огненный>, гвожђе, жива <живва>, кислотвор <кислотворъ>, кислотворни воздух <кислотворный воздух>, метал <металлъ>, оксиген <оксигень>, сумпор <сумпоръ>, суштество првобитно <суштество првобитно>, светлонос <светлоносъ>, олово, убивателни воздух <убивателный воздух>, угљенокисели воздух <углѣнно-киселый воздух>, угушителни воздух <угушителный воздух>, фосфор <фосфоръ>.

II.II. Хемијска јединења: восак <восакъ>, духовна течност <духовна течность>, запалителни воздух <запалителный воздух>, киселина, морска сол <морска соль>, мраморни камен <мраморный камень>, песак <песакъ>, сол <соль>, угљена киселина <углѣнна киселина>, угљенокислост <углѣнокислостъ>, шећер <шећеръ>.

III. Смеше (7): вода, воздух <воздухъ>, дим <димъ>, зејтин <зейтинъ>, стакло, смешеније <смешение>, уље <улъ>.

IV. Физичке промене супстанци (3): кључање <кључанѣ>, растварање <растваранѣ>, топлеење <топлѣнѣ>.

V. Физичка својства (5): боја <боя>, вкус <вкусъ>, невидими воздух <невидимый воздух>, тврдост <тврдостъ>, физически состав <фізіческий составъ>.

VI. Хемијски процеси (3): ватра, гореније тела <горѣніе тѣла>, огањ <оганъ>.

VII. Производ хемијских процеса (3): луг <лугъ>, пепел <пепель>, рђа.

VIII. Остало (1): хемик <хемикъ>.

2.3. Порекло термилошког система

С обзиром на порекло, термилошке јединице се могу сврстати у следеће групе: а) термини домаћег порекла, б) славенизми и славеносрбизми (хибриди), в) термини страног порекла, г) вишечлане термилошке јединице чије су компоненте различитог порекла.

ЈЕДНОЧЛАНИ ТЕРМИНИ

I. Термини домаћег порекла: варница, ватра, висина, вода, восак <восакъ>, гвожђе, густина, густота, дим <димъ>, дуга, жива <живва>, звук <звукъ>, зрак <зракъ>, искра, киселина, кључање <кључанѣ>, лед <ледъ>, луг <лугъ>, образ <образъ>, огањ <оганъ>, одзив <одзивъ>, огледало, олово, пара, пепел

<пепелъ>, песак <песакъ>, прозрачност <прозрачностъ>, простор, пут <путъ>, растварање <растваранѣ>, рђа, светлост <свѣтлостъ>, сенка <сѣнка>, сила, сол <солъ>, стакло, степен <ступень>, стопа, тврдост <тврдостъ>, тежина, тело <тѣло>, течност <течностъ>, топлота, топлєње <топлѣнѣ>, трење <трѣнѣ>, тресење <тресенѣ>, уље <улѣ>, фат <фатъ>, шум <шумъ>.

II. Славенизми и славеносрбизми:³ важест <важестъ>, вкус <вкусъ>, водород <водородъ>, воздух <воздухъ>, воздухокружије <воздухокружіе>, движеніје <движеніе>, дејствије <дѣйствіе>, електричество <електричество>, испареније <испареніе>, испит <испытъ>, јестественица <естественница>, јестество <естество>, кислотвор <кислотворъ>, одстојаније <одстояніе>, положеније <положеніе>, равновесије <равновѣсіе>, разобштник <разобштникъ>, светлонос <светлоносъ>, скорост <скоростъ>, смешеније <смешеніе>, сродство, тиск <тискъ>, тјажест <тяжестъ>, тјажестомерник <тяжестомерникъ>, топлотомерник <топлотомѣрникъ>, угљенокислост <углѣнокислостъ>, упружност <упружностъ>, частица <частица>.

III. Речи страног порекла:

III.I. латинизми: либра, материја <матерія>, миља <миля>, минут <минутъ>, оксиген <оксигенъ>, сумпор <сумпоръ>, температура, термометер <термометеръ>.

III.II. гречизми: атмосфера, барометер <барометеръ>, газ <газъ>, ехо, магнет <магнетъ>, метал <металлъ>, оптика <оптика>, призма <призма>, физик <физикъ>, физика <фізика>, фосфор <фосфоръ>, хемик <хемикъ>.

III.III. турцизми: боја <боя>, зејтин <зейтинъ>, шећер <шећеръ>.

III.IV. англицизам: фунта.

ВИШЕЧЛАНЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ

I. Термини домаћег порекла: густо тело <густо тѣло>, духовна течност <духовна течностъ>, звучеће тело <звучеће тѣло>, маса кренуте воде, мера топлоте, морска сол <морска соль>, мраморни камен <мраморный каменъ>, пол јужни <поль южный>, пол северни <поль сѣверный>, расипање зрака <расипанѣ зрака>, сила тежине, сила топлоте, стање тврдо <станѣ тврдо>, стање течно <станѣ течно>, стање течности <станѣ течности>, степен студени <ступень студени>, степен топлоте <ступень топлоте>, тврдо тело <тврдо тѣло>, терет воде <тереть воде>, точка замрзавања воде <точка замрзаваня>

³ Под славенизмима се у овом истраживању подразумева како наслеђена српскословенска и заједничка црквенословенска лексика тако и рускословенска, руска лексика – као иновативни сегмент лексикона – која је егзистирала у језику Срба предстандардне епохе, а представља основни параметар, кључ за идентификацију књижевнојезичког типа овог времена – доситејевског и(ли) народног вуковског (Бјелаковић 2017: 48).

воде>, угљена киселина <угљѣнна киселина>, узвишено стакло <узвишено стакло>.

II. Славенизми и славеносрбизми: водородни воздух <водородный воздух>, воздух жизнени <воздухъ жизненный>, запалителни воздух <запалителный воздух>, јавленије јестествено <явление естественно>, кислотворни воздух <кислотворный воздух>, испитатељ јестества <испытатель естества>, невидими воздух <невидимый воздух>, подстор воздуха <подсторъ воздуха>, разрешеније сојузности <разрѣшеніе союзности>, сојузност частица <союзность частійца>, средоточије тјажести <средоточіе тяжести>, столп воздуха <столпъ воздуха>, столп воздухоокружија <столпъ воздухоокружіа>, суштество првоначално <существо првоначално>, тиск воздуха <тискъ воздуха>, убивателни воздух <убивателный воздух>, угушителни воздух <угушительный воздух>, физически состав <фізическый составъ>, ширина поврхности.

III. Вишечлане терминолошке јединице чије су компоненте различитог порекла:

III.I. славенизам – домаћа реч: вештество тежко <вещество тяжело>, воздух огнени <воздухъ огненный>, воздухообразна течност <воздухообразна течность>, воздухообразно тело <воздухообразно тѣло>, гореније тела <горѣніе тѣла>, електрическо тело <електрическо тѣло>, затменије сунца <затмѣніе сунца>, количество течности, кубическа стопа <кубическа стопа>, магнетическа игла <магнетическа игла>, неорганическо тело <неорганическа тѣло>, одбијеније зрака <одбіеніе зрака>, органическо тело <органическо тѣло>, помраченије месеца <помраченіе мѣсеца>, потавненије Сунца <потавненіе сунца>, првоначални зраци <првоначални зрацы>, преломленије светлости <преломленіе свѣтлости>, преломленије зрака <преломленіе зрака>, привлакателна сила, спроводитељ добри <спроводитель добрый>, спроводитељ топлоте <спроводитель топлоте>, суштество првобитно <существо првобытно>, увеличително стакло, углубљено стакло <углублѣнно стакло>, упругно тело <упругно тѣло>.

III.II. домаћа реч – славенизам: закон равновесија <закон равновѣсія>, првобитна частица <првобытна частица>, разширивање воздуха <разшириванѣ воздуха>, сгуснење воздуха <сгусненѣ воздуха>, сила воздуха, сила сојузности <сила союзности>, сила тјажести <сила тяжести>, справа електрическа <справа електрическа>, спроводитељ електричества <спроводитель електричества>, спроводитељ худи <спроводитель худой>, стање воздухообразно <станѣ воздухообразно>, стање воздушно <стѣне воздушно>, стуб воздуха <стубѣ воздуха>, течност воздушна <течность воздушна>, терет воздуха <теретѣ воздуха>, течност електрическа <течность електрическа>, топлотворно вештество <топлотворно вещество>, тресење

частица <тресенѣ частійца>, угљенокисели воздух <углѣнно-киселый воздух>.

III.III. славенизам – латинизам: електрическа материја <електрическа матерія>.

III.IV. латинизам – домаћа реч: магнетизирана игла <магнетізірана игла>, материја течна <матерія течна>.

У наставку су наведене трочлане и четворочлане термилошке јединице чије су компоненте различитог порекла. Следећи термини састоје се из славенизама и речи домаћег порекла: долњи предел атмосфере <долный предѣл атмосфере>, највиши предел воздухокружија <найвышший предѣл воздухокружія>, праздно од воздуха место, предел атмосфере нижи <предѣл атмосфере нижій>, противност од воде <противность одъ воде>, степен силе топлотворног вешества <ступен силе топлотворногъ вешества>, тиск воздуха атмосферног <тискъ воздуха атмосферногъ>.

2.4. Однос према термилошком систему из области физике и хемије

Издвојени термини су упоређени са стањем у стандардном српском језику и подељени у неколико група:

I. Термини који су до данас сачували свој фонолошки облик и значење: атмосфера (РМС: 48), боја <боя> (РМС: 95), варница (РМС: 124), ватра (РМС: 125), висина (РМС: 143), вода (РМС: 150), восак <восакъ> (РМС: 157), гвожђе (РМС: 177), густина (РМС: 225), дим <димъ> (РМС: 266), дуга (РМС: 313), ехо (РМС: 347), жива <живва> (РМС: 353), звук <звукъ> (РМС: 413), зејтин <зейтинъ> (РМС: 416), зрак <зракъ> (РМС: 424), искра (РМС: 466), киселина (РМС: 519), кључање <ключанъ> (РЗП: 30), лед <ледъ> (РМС: 617), либра (РМС: 626), магнет <магнетъ> (РМС: 652), материја <матерія> (РМС: 669), метал <металлъ> (РМС: 687), миља <миля> (РМС: 696), минут <минутъ> (РМС: 698), огањ <оганъ> (РМС: 837), огледало (РМС: 837), олово (РМС: 859), оптика <оптика> (РМС: 868), пара (РМС: 897), песак <песакъ> (РМС: 909), пол јужни <поль южный> (РМС: 948), пол северни <поль сѣверный> (РМС: 948), призма <призма> (РМС: 1023), прозрачност <прозрачность> (РМС: 1045), простор <просторъ> (РМС: 1059), пут <путъ> (РМС: 1076), растварање <растваранъ> (РЗП: 144), рђа (РМС: 1123), светлост <свѣтлость> (РМС: 1178), сенка <сѣнка> (РМС: 1190), сила (РМС: 1195), стакло (РМС: 1242), стање течна <станѣ течна> (РЗП: 120 – течна стање), степен <ступень> (РМС: 1246), стопа (РМС: 1249), сумпор <сумпоръ> (РМС: 1265), тежина (РМС: 1283), тело <тѣло> (РМС: 1285), температура (РМС: 1286), течност <течность> (РМС: 1293), топлота (РМС: 1300), топлење <топлѣнъ> (РЗП: 30), трење <трѣнъ> (РЗП: 7), угљена киселина <углѣнна киселина> (РЗП: 153), уље <уль> (РМС: 1364), физика <фізика> (РМС: 1405), фосфор <фосфоръ> (РМС: 1414), фунта (РМС: 1420), шећер <шећеръ> (РМС: 1504), шум <шумъ> (РМС: 1525).

II. Термини код којих су уочене фонолошке и/или творбене разлике: барометер <барометеръ> (РМС: 62 – барометар), вкус <вкусъ> (РМС: 1361 – укус), воздух <воздухъ> (РМС: 120 – ваздух), газ <газъ> (РМС: 176 – гас), густота (РМС: 225 – густина), испареније <испарение> (РМС: 468 – испарење), магнетизирана игла <магнетизирана игла> (Фб: 73 – магнетна игла), магнетическа игла <магнетическа игла> (Фб: 73 – магнетна игла), морска сол <морска соль> (Х7: 51 – морска со), одстојаније <одстояние> (РМС: 849 – одстојање), пепел <пепель> (РМС: 907 – пепео), положеније <положение> (РМС: 951 – положај), помраченије Месеца <помрачение мѣсеца> (РМС: 956 – помрачење месеца), преломленије светлости <преломление свѣтлости> (РЗП: 50 – преламање светлости), смешеније <смешение> (РМС: 1221 – смеша), сол <соль> (Х7: 14 – кухињска со), спроводитељ топлоте <спроводитель топлоте> (РЗП: 28 – проводник топлоте), стање течности <станѣ течности> (РМС: 17 – течно агрегатно стање), стуб воздуха <стубѣ воздуха> (Фб: 153 – ваздушни стуб), тврдост <тврдость> (РМС: 1282 – тврдоћа), термометер <термометеръ> (РЗП: 26 – термометар), тиск <тискъ> (РМС: 1035 – притисак), точка замрзавања воде <точка замрзавания воде> (РЗП: 121 – тачка мржњења), фат <фатъ> (РМС: 1426 – хват), физик <физикъ> (РМС: 1406 – физичар), хемик <хемикъ> (РМС: 1429 – хемичар), частица <частица> (РМС: 1479 – честица).

II.1. Термини који нису пронађени у споменутих изворима, али за које је извесно да постоје у савременом терминолошком систему српског језика: електрическа материја <електрическа матерія> (наелектрисана материја), кубическа стопа <кубическа стопа> (кубна стопа), маса кренуте виде (тежина истиснуте воде), органическо тело <органическо тѣло> (тело органског порекла), разширивање воздуха <разшириванѣ воздуха> (ширење ваздуха), степен студени <степень студени> (температура испод 0°C).

III. Термини који су замењени другим лексемама: важест <важестъ> (РМС: 1283 – тежина), водород <водородъ> (РМС: 153 – водоник), водородни воздух <водородный воздухъ> (РМС: 153 – водоник), воздух жизнени <воздухъ жизненный> (РМС: 520 – кисеоник), воздух огнени <воздухъ огненный> (РМС: 520 – кисеоник), воздухоокружије <воздухоокружие> (РМС: 48 – атмосфера), воздухообразна течност <воздухообразна течность> (РМС: 176 – гас), воздухообразно тело <воздухообразно тѣло> (РМС: 176 – гас), двијеније <движение> (РЗП: 10 – кретање), густо тело <густо тѣло> (РЗП: 166 – чврсто тело), дејствије <дѣйствие> (Ф7: 32 – деловање), долњи предел атмосфере <долный предѣл атмосфере> (Фб: најнижи део атмосфере), духовна течност <духовна течность> (РМС: 1518 – шпиритус), електрическо тело <електрическо тѣло> (Фб: 68 – наелектрисано тело), електричество <електричество> (РМС: 333 – електрицитет), закон равновесија <закон равновѣсія> (Ф2: 16 – Бојл–Мариотов закон), запалителни воздух <запалительный воздухъ> (РМС: 1414 – фосфин), количество течности (Х7: 25 – запремина течности), затменије

сунца <затмѣніе сунца> (РМС: 956 – помрачење Сунца), звучеће тело <звучеће тѣло> (Ф8: 31 – извор звука), испит <испыт> (РМС: 330 – експеримент), испитатељ јестества <испытатель естества> (РМС: 1406 – физичар), јављење јестествено <явление естественно> (РМС: 944 – појава у природи), јестественица <естественница> (РМС: 1405 – физика), јестество <естество> (РМС: 1031 – природа), кислотвор <кислотворъ> (РМС: 520 – кисеоник), кислотворни воздух <кислотворный воздухъ> (РМС: 520 – кисеоник), луг <лугъ> (РМС: 907 – пепео), материја течна <матерія течна> (РМС: 1293 – течност), мера топлоте (РЗП: 31 – количина топлоте), мраморни камен <мраморный камень> (РМС: 721 – мрамор), неорганическо тело <неорганическа тѣло> (РМС: 669 – неорганска материја), образ <образъ> (Ф8: 50 – лик), одзив <одзивъ> (РМС: 347 – ехо), одбијеније зрака <одбиѣніе зрака> (Ф8: 48 – одбијање светлости), кислген <оксигѣнь> (РМС: 520 – кисеоник), потавненије сунца <потавнѣніе сунца> (РМС: 956 – помрачење Сунца), привлакателна сила (РЗП: 6 – гравитациона сила), противност од воде <противность одъ воде> (РЗП: 23 – вискозност), праздно од воздуха место (РМС: 120 – вакуум), првобитна частица <првобытна частица> (РМС: 1479 – елементарна честица), првоначални зраци <првоначални зрацы> (Ф8: 74 – спектар боја), предел атмосфере нижи <предѣл атмосфере нижій> (Ф6: најнижи део атмосфере), преломленије зрака <преломлѣніе зрака> (РЗП: 50 – преламање светлости), равновесије <равновѣсіе> (РМС: 1081 – равнотежа), разобштник <разобшникъ> (РМС: 447 – изолатор), разрешеније сојузности <разрѣшѣніе союзности> (РМС: 260 – деформација), сила воздуха (РМС: 1035 – атмосферски притисак), сила сојузности <сила союзности> (РМС: 562 – кохезија), светлонос <светлоносъ> (РМС: 1414 – фосфор), сила тежине (РМС: 206 – гравитација), сила тјажести <сила тяжести> (РМС: 1283 – тежина), сила топлоте (РЗП: 9 – топлотна енергија), скорост <скорость> (РМС: 105 – брзина), справа електрическа <справа електрическа> (РЗП: 57 – електрофор), спроводитељ електричества <спроводитель електричества> (РЗП: 56 – проводник), спроводитељ добри <спроводитель добрый> (РЗП: 28 – проводник топлоте), спроводитељ худи <спроводитель худый> (РМС: 447 – изолатор топлоте), средоточије тјажести <средоточіе тяжести> (РМС: 1283 – тежиште), сродство (РМС: 52 – хемијски афинитет), стање воздухообразно <станѣ воздухообразно> (РЗП: 120 – гасовито стање), стање воздушно <стѣне воздушно> (РЗП: 120 – гасовито стање), стање тврдо <станѣ тврдо> (РЗП: 120 – чврсто стање), степен силе топлотворног вешества <степен силе топлотворногъ вешества> (РЗП: 31 – количина топлоте), сојузност частица <союзность частіица> (РМС: 562 – кохезија), столп воздуха <столпъ воздуха> (Ф6: 153 – ваздушни стуб), степен топлоте <степѣнь топлоте> (РМС: 1286), столп воздухокружија <столпъ воздухокружія> (РМС: 1035 – атмосферски притисак), суштество првобитно <существо првобытно> (РМС: 335 – хемијски елемент), суштетство првона-

чално <существо првоначално> (РМС: 335 – проста материја), тврдо тело <тврдо тѣло> (РЗП: 166 – чврсто тело), терет воде <тереть воде> (Фб: 144 – хидростатички притисак), терет воздуха <тереть воздуха> (РМС: 1035 – атмосферски притисак), течност воздушна <течность воздушна> (РМС: 1293 – течност), течност електрическа <течность електрическа> (РМС: 333 – електрицитет), тиск воздуха <тискъ воздуха> (РМС: 1035 – атмосферски притисак), тиск воздуха атмосферног <тискъ воздуха атмосферногъ> (РМС: 1035 – атмосферски притисак), тјажест <тяжесть> (РМС: 1283 – тежина), тјажестомерник <тяжестомерникъ> (РМС: 62 – барометар), топлотворно вешество <топлотворно вещество> (РМС: 503 – калорија), топлотомерник <топлотомѣрникъ> (РЗП: 26 – термометар), тресење <тресенѣ> (РМС: 880 – осцилација), тресење частица <тресенѣ частейца> (РМС: 880 – осцилација), убивателни воздух <убивателный воздухъ> (РМС: 20 – азот), увеличително стакло (РМС: 642 – лупа), углубљено стакло <углублѣнно стакло> (РЗП: 48 – конкавно огледало), угљенокислост <углѣнокислость> (РЗП: 179 – угљен-диоксид), угљенокисели воздух <углѣнно-киселый воздухъ> (РЗП: 179 – угљен-диоксид), угушителни воздух <угушителный воздухъ> (РМС: 20 – азот), узвишено стакло <узвишено стакло> (РЗП: 48 – конвексно огледало), упругно тело <упругно тѣло> (Фб: 80 – еластично тело), упругност <упругность> (РМС: 333 – еластичност), физически состав <фізический составъ> (Х7: 15 – физичко својство), ширина поврхности (РМС: 928 – површина).

III.1. Термини који нису пронађени у споменутим изворима, али за које је извесно да постоје у савременом терминолошком систему српског језика: вешество тежко <вещество тежко> (тешке супстанце), гореније тела <горѣніе тѣла> (сагоревање тела), највиши предел воздухокружија <найвышшій предѣлъ воздухокружія> (највиши предео атмосфере), невидими воздух <невидимый воздухъ> (безбојни гас), подстор воздуха <подсторъ воздуха> (слој ваздуха), разсипање зрака <разсипанѣ зрака> (расипање светлости), сгуснење воздуха <сгусненѣ воздуха> (скупљање ваздуха).

3. Разлози очувања/губљења термина

Након извршене анализе, намеће се јасан закључак да се терминолошки систем српског језика у 19. веку разликује у односу на савремени терминолошки апарат. Како бисмо могли правилно да сагледамо разлоге због којих су се једни термини очували, а други изгубили или бивали замењени новим терминима, неопходно је да у обзир узмемо а) критеријум порекла и б) критеријум структуре.

3.1. Критеријум порекла

На основу анализе порекла можемо закључити да међу ексцерпираним грађом доминира лексика домаћег порекла, што одражава становиште које средином 19. века добија на значају међу образованим Србима, а које подразумева већу заступљеност народног језика у домаћој литератури. Дакле, терминологија у делу је претежно српска.

У забележеној грађи присутан је и велики број славенизама. Ови термини доживели су двојаку судбину – неки су посрбљени (1) *електрическо тело* > наелектрисано тело, *физически состав* > физички састав, или (2) у потпуности замењени другим лексемама: *тјажест* > тежина, *скорост* > брзина.

Током анализе примећена је паралелна употреба одређених термина страног и словенског порекла. У већини оваквих случајева преовладале су речи страног порекла, на пример: *физика*, *атмосфера*, *барометер*, према којима је потврђено: *јестественица*, *воздухокружије* и *тјажестомерник*. Одређени славенизми у савременом српском језику замењени су лексемама страног порекла, које нису забележене у грађи, на пример: *убивателни*, односно *угушителни воздух* према *азот*; *запалителни воздух* према *фосфин*; *разрешеније сојузности* према *деформација*; *столи воздухокружија* према *атмосферски притисак*.

Занимљиво је да се у грађи срећу четири термина за исти појам: *оксиген* – *кислотвор* – *кислотворни воздух* и *воздух жиизнени*. Иако Речник Матице српске потврђује лексему *оксиген*, у свакодневној употреби доследно је заступљен термин *кисеоник*, који у анализираној грађи ниједном није потврђен.

У грађи је забележен и извешан број лексема страног порекла, од којих већина и данас постоји у неизмењеној форми и значењу. Изузетак је термин *либра*, који се сматра застарелом мерном јединицом. Термин *термометер* замењен је лексемом *топломер*, с тим што паралелно са термином *топломер* у савременом терминолошком систему егзистира и термин *термометар*.

У анализираној грађи присутан је и један англицизам – *фунта*, до данас сачуван у свом изворном облику и значењу.

Позајмљенице из грчког и латинског језика опстале су до данас управо због свог порекла. Славенизми су потиснути из употребе током развоја књижевног српског језика, док су интернационализми показали изразиту стабилност због своје недвосмислености, транспарентности и устаљености у систему.

3.2. Критеријум структуре

У савременом српском језику велики број двочланих термина замењен је једночланим, што верно осликава тежњу савременог језика ка економичности: *воздухообразна течност* > гас, *воздух жизнени* > кисеоник, *запалителни воздух* > фосфин, *духовна течност* > шпиритус. У већини примера можемо говорити о укрштању с критеријумом порекла, јер преовладавају краћи термини латинског и грчког порекла.

Забележен је и јединствени случај замене једночланог термина двочланим: *сродство* > хемијски афинитет.

Код већине термина придев се налази у препонованој позицији, али је забележен и извешан број термина с придевом у постпонованој позицији у односу на именицу, што је одлика старијег стања у српском језику: *предел атмосфере нижи*, *стање воздухообразно*, *стање воздушно*, *стање тврдо*.

4. Закључак

Након завршене анализе можемо закључити да се данашњи термилошки систем у области физике и хемије разликује у односу на термилошки систем 19. века, мада су неке термилошке јединице остале непромењене до данас. Овакво стање не чуди будући да је уџбеник *Зашто? Зато... или Изјасњеније најобичнији јавленија, која у јестеству бивају* Теофила Стефановића писан пре процеса стандардизације српског језика, у периоду када су природне науке и научна делатност код Срба биле тек на почетку развоја.

Ако обратимо пажњу на порекло термина у делу, можемо приметити да је присутан велики број домаћих речи и да је дело у основи писано народним језиком. Најфреквентнији су термини домаћег порекла (71), затим термилошке јединице чије су компоненте различитог порекла (54), славенизми и славеносрбизми (47) те речи страног порекла (24). Потврђен је очекивани однос: славенизми су потиснути из језика, а интернационализми су се сачували.

У погледу значења термина, највише су заступљени термини који се односе на тематско поље *чисте супстанце* (29), док је нешто мање термина из области *молекулских сила и агрегатног стања* (25), затим *оптике* (16), *мерања* (16), *топлоте* (13) и *притиска* (12). Највећи број термина у вези са пољима *чисте супстанце* и *молекулске силе и агрегатна стања* не би требало да чуди будући да се дело првенствено бави природом и физичким законима.

У погледу односа регистрованог система према савременој терминологији, посведочена грађа подељена је на следеће категорије: термини који су сачували свој фонолошки облик и значење (62), термини код којих су уочене фонолошке и/или творбене разлике (27), термини који су замењени другим лексемама (94). Од укупно 196 термина, тек мањи део (13) није посведочен у контролним изворима.

Разлоге за очување једних и губљење других термина треба тражити у принципу језичке економичности, који је имао веома важну улогу у стварању савременог српског термилошког система из области хемије и физике.

На крају, можемо закључити да је дело *Зашто? Зато... или Изјасњеније најобичнији јавленија, која у јестеству бивају* Теофила Стефановића у већој мери разумљиво, написано јасним и сажетим стилем, што је у складу с ауторовим тежњама да дело буде разумљиво српској омладини и да јој што јасније приближи основне законитости у природи и начин на који функционишу.

ИЗВОР

Стефановић, Теофил (1842). *Зашто? Зато... или Изјасњеније најобичнији јавленија, која у јестеству бивају*. Задар: Књигопечатња браће Батара.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора и Љиљана Суботић (2011). Концепција дијахронијског термилошког речника. У: *Лексикологија, ономастика, синтакса. Зборник у част Гордани Вуковић* (ур. В. Ружић и С. Павловић). Нови Сад: Филозофски факултет. 149–162.
- Бјелаковић, Исидора (2013). Елементи микроструктуре дијахронијског термилошког речника. У: *Језици и културе у времену и простору*. II/2 (ур. С. Гудурић и М. Стефановић). Нови Сад: Филозофски факултет. 231–242.
- Бјелаковић, Исидора (2016). Лексика славеносрпског језика. *Књижевност и језик*. LXIII/1–2: 31–47.
- Бјелаковић, Исидора и Ирена Цветковић Теофиловић (2017). Макроструктура и микроструктура Речника славеносрпског језика (Огледна свеска). У: *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска*. Нови Сад: Матица српска. 17–32.
- Бјелаковић, Исидора (2017). Синонимија у терминологији код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и астрономија). У: *Словенска терминологија данас*. Књига 28 (ур. П. Пипер и В. Јовановић). Београд: САНУ. Одељење језика и књижевности. 305–315.
- Бјелаковић, Исидора (2017). Друштво српске словесности и проблем израде терминологије. У: *Књижевност и језик у Друштву српске словесности*. Књига 29 (ур. З. Бојовић). Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности. 61–76.

- Бјелаковић, Исидора (2017). *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)*. Нови Сад: Два пера.
- Винавер, Надежда (1996). О терминологији: између праксе и теорије. У: *Стандардизација терминологије* (ур. Н. Винавер и др.). Београд: Српска академија наука и уметности. 21–24.
- Вујаклија, Милан (1980). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.
- Гортан-Премк, Даринка (1988). О месту термина у лексичком фонду. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Терминологија – теорија и пракса*. 18/1: 15–21.
- Гортан-Премк, Даринка (1991). О терминолошким јединицама и њиховој обради у Речнику САНУ. *Наш језик*. XXIX/1–2: 49–54.
- Грицкат, Ирена (1964). Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века. *Наш језик*. XIV/2–3: 131–140.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Дудок, Мирослав (1996). Термин и текст. У: *Стандардизација терминологије* (ур. Н. Винавер и др.). Београд: Српска академија наука и уметности. 17–20.
- Ивић, Павле (1980). Развој терминологије у језику средњовековних Срба. *Глас САНУ*. CCCXXV. Књ. 11. Београд: Одељења језика и књижевности. 63–70.
- Клајн, Иван и Милан Шипка (2008). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Мала енциклопедија Просвета* (О. Бихаљи-Мерин, Б. Благојевић и др.). Београд: Просвета, 1978.
- Мацановић, Ана (2018). Српска језикословна терминологија у 19. веку. Београд: Институт за српски језик.
- РМС: *Речник српског књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1990.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIV. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–2023.

*

- Enciklopedija Jugoslavije*. 1, 2 (gl. red. M. Krleža). Zagreb: Leksikografski zavod, 1958.
- Enciklopedijski leksikon: mozaik znanja. Istorija*. T. 5 (red. i ur. R. Samardžić). Beograd: Interpres, 1971.
- Ilustrovani rečnik znanja iz prirodnih nauka*. Novi Sad: Zmaj, Atlantis, 2004.
- Karadža Garić, Mevlida (1979). *Višestrukosti u nastavno-naučnoj terminologiji i njihova upotreba u školama SRBiH*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- Skok, Petar (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1–4. Zagreb: JAZU.
- Šipka, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- Šipka, Milan (1979). *Školski rječnik terminoloških višestrukosti. Istorija (povijest) i geografija*. Sveska 2. Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu. Odjeljenje za jezik.

Katarina Kečić

TERMINOLOGY IN ZASTO? ZATO... ILI IZJASNJENIJE
NAJOBICNIJI JAVLENIIJA, KOJA U JESTESTVU BIVAJU
WRITTEN BY TEOFIL STEFANOVIC FROM 1842. (CHEMISTRY
AND PHYSICS)

Summary

This paper analyzes the terminology in the field of chemistry and physics in the *Zasto? Zato... ili Izjasnjenje najobicniji javlenija, koja u jestestvu bivaju by Teofil Stefanovic* from 1842. Alongside the main data on the concept of terminology and development of these scientific fields among Serbs, this paper also states data on the author, his work and the language of the text. Excerpted structure of this work is given in a form of dictionary, with notes about lexicographic processing. The terms were analyzed according to their origins and structure. Once noted, the terminology system was compared with the terms of contemporary Serbian language from the fields of chemistry and physics in order to determine the reason for losing one and preserving other terms during development of standard Serbian language.

KEYWORDS: historical lexicography, terminology, dictionary, chemistry, physics, 19th century.

Мср Катарина Кекић
Академија струковних студија Шабац
Србија
ktrnkekic@gmail.com

О ЈЕДНОЈ ПОЗНОЈ УПОТРЕБИ ПОСЛОВНОГ ПИСМА У ПРОТОКОЛУ РОЂЕНИХ ИЗ ЦРКВЕ СВЕТОГ НИКОЛЕ У БРЕКОВУ

У раду је приложен краћи палеографски опис пословног писма пронађеног у *Протоколу рођених (1837–1858)* из Цркве Светог Николе у селу Брекову. Анализирајући су и записи брековачких свештеника у рукописним књигама из 16. и 17. века који такође сведоче о употреби овог типа ћирилице. У материјалу је утврђено присуство руских скорописних одлика и постепено свођење графемског инвентара на штокавску гласовну структуру. Такође, уочено је постојање пословног писма и у протоколима Цркве Свете Тројице у суседном селу Бјелуша, као и неких елемената овог писма у протоколима Цркве Светих апостола Петра и Павла у Сирогојну. Открића указују на потенцијално постојање богатог палеографског материјала присутног на ширем подручју ариљског краја.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: пословна ћирилица, босанчица, брзопис, скоропис, Бреково, Црква Светог Николе, земља Моравица, матичне књиге општине ариљске.

1. Уводна разматрања

Село Бреково удаљено је 14 километара ваздушном линијом југозападно од Ариља. Место је познатије по Цркви Светог Николе, која је била метох манастира Светог Ахилија у Ариљу (Ристић 1963: 108), негдашњег седишта Моравичке епископије (Милосављевић 2023: 160). Посредни помен свештеника брековачке цркве у турским дефтерима¹ потврђује постојање цркве почетком 16. века, иако народно предање цркву памти као задужбину из немањихког периода.

Од када је Кнежевина Србија 22. децембра 1836. године издала уредбу којом се уводи обавеза да парохијски свештеници морају водити протоколе

¹ Преко турских дефтера сазнајемо да је 1536. године у селу Горњем Баракову (Брекову) био поп Иво, а 1528–1530. године уписан је Дамјан, син попа Обрада (Аличић I 1984: 521, Аличић II 1984: 444, према Булић 2014: 326). Детаљан списак брековачких свештеника може се пронаћи у колективној монографији *Бреково 1476–1896–1966* (Ђоковић и др. 1997: 207–208). Иако је у наведеном делу дат детаљан списак од 36 свештеника од 16. до 20. века, аутори, нажалост, нису прецизно навели изворе путем којих су дошли до поменутих имена и њиховог хронолошког распореда, посебно када је реч о свештеницима из најранијег периода.

рођених, венчаних и умрлих, такви протоколи воде се и у Брекову. Према упутству које је свештенство добило, локални парох је требало да попуњава протоколе својеручно, а могао је то уместо њега чинити други свештеник само у случају болести или слабије писмености првог.² Прегледајући протоколе из брековачке Цркве Светог Николе, уочили смо да су обрасци Протокола рођених³ у периоду од 8. фебруара 1837. до 14. августа 1840. године спорадично били попуњавани пословним писмом, које се у нашој литератури назива још и брзопис или босанчица (Станишић 2020: 5). Колико нам је познато, у досадашњој литератури није забележена овако позна употреба овог типа ћирилице у црквеним књигама ариљског краја, иако је његова употреба као породичног писма посведочена у муслиманској средини све до половине 20. века (в. Богићевић 1975: 260–264; такође Станишић 1987).

Пословно писмо (српска дипломатска минускула или брзопис) настало је у средњовековној рашкој краљевини и представља канцеларијски тип писма који се постепено формирао током 13. века у српско-дубровачкој преписци, а свој коначан облик добија у Врхлабској повељи краља Милутина из 1302. године (Станишић 2015а: 335–336). Постепено ово писмо у средњовековној Србији потискује византинирани устав, док се његова употреба наставља на простору Босне и приморја. Током 16. века на тим територијама ово ће се писмо преобразити у тзв. босанчицу (тј. протовуковско писмо, по терминологији Вање Станишића 2015б; 2020). Нека решења нашег старог пословног писма појавиће се у саставу *руског скорописа* – руског деловодног писма оформљеног у 15. веку, чији се настанак поклапа са другим јужнословенским утицајем (Станишић 2016: 215). Руски скоропис се током 17. и 18. века шири у нашој средини и постепено потискује наше старо пословно писмо.⁴ Анализирани материјал у овом раду, како ће се показати, осликава њихово међусобно прожимање.

Главни циљ овог истраживања биће да пружи краћи опис палеографских одлика пронађеног материјала. Такође, покушаћемо да одговоримо на питање

² „Свакій Свящтеникъ да самъ своіомъ рукомъ уписуе, што є изъ свое парохіе крестію, вѣнчаю, саранію. Само у случаю, кадъ бы кои Свящтеникъ у писаню слабіи или болестію препитствованъ быо, да може другій, истой церкви принадлежећій, или дужность мѣсто нѣга извершивій Свящтеникъ совершенно священнодѣйствіе у Протоколъ увести” (Вариа 1818–1869). Ово упутство, тј. *Наставленіе во ѿенѣ протокола крещаемы, вѣнчаемы и умирающе при церквама Княжества Сербскогъ*, пронашли смо у Историјском архиву Ужице и упућено је пароху цркве у селу Бјелуша недалеко од Брекова. Истоветно упутство је, претпостављамо, добило и свештенство брековачке цркве.

³ За материјални опис протокола из Брекова, али и детаљније информације о црквеним матичним књигама општине ариљске, в. Арнаутовић 2013.

⁴ За више о домаћем пословном писму в. Ђорђић (1971: 146–179), Станишић (2015а, 2015б, 2019, 2020, 2024), Накаш (2010: 79–141), Чигоја (1999); о руском скоропису в. Городилова (2000), Бистрова (2011), Жуков и др. (2023: 95–110).

да ли је реч о изолованој појави, коју можемо везати за јереја Павла Поповића (?–1847), који је службовао при брековачкој цркви у том периоду, или је употреба пословног писма раширенија појава у овом делу ариљског краја. Како бисмо стекли увид у историјски развој ове праксе у Брекову, прегледали смо и сачуване рукописне књиге брековачке цркве из 16. века.

2. Палеографске одлике материјала

Као што је већ напоменуто, употреба пословног брзописа пронађена је у матичној књизи рођених брековачке цркве, која се археографски води под насловом *Протокол рођених 1837–1858. из Брекова* (у наставку ПР), а која је похрањена у Историјском архиву Ужице (ПР 1837–1858). На свакој страни протокола налазе се по три правоугаона формулара штампана на рускословенском језику.⁵ Дакле, пронађени материјал нам не даје примере континуираног текста, већ изоловане информације које су тражене у формулару. Од укупно 390 страна ПР, ћирилички брзопис је према археографској пагинацији употребљен на следећим странама: 3–4, 7–14, 17–18, 25, 37–44, 57. Пословно писмо је спорадично смењивано везаним грађанским скорописом, а од 1840. године нема појаве пословног писма. Током читавог периода употребе пословне ћирилице у Брекову службовао је свештеник Павле Поповић, али не можемо утврдити који рукопис је припадао њему. Анализи је подвргнут рукопис у коме је најочуваније пословно писмо, тј. са најмање уплива везаног руског грађанског скорописа, којим се одликује рукопис који га повремено смењује.

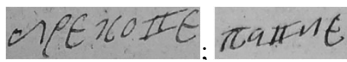
Инвентар слова из грађе чини 27 графема. У материјалу нема лексеме која би садржала глас *х*, али његово одсуство одговара дијалекатској бази. Писар не прави разлику између малих и великих слова, а речи одвајају белине. Одређена слова, како ћемо видети, нарушавају дволинијски низ. Уочавамо да нема много алогографских варијаната⁶, што иначе није типично за брзопис, осим обичног *о* и омеге, као и двопотезног и једнопотезног „грчког” *е*, која притом немају различиту гласовну вредност. Такође, не постоји употреба бројне вредности графема, већ се користе арапски бројеви. У типичне одлике пословног писма, које проналазимо у материјалу, спада квадратно *в*

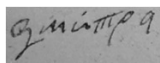
⁵ Садржина формулара је следећа: Родѣса мѣнецъ поѣла / Мѣца / Днѣ / Лѣта предложѣнаго: Оѣцъ младѣнца / Мѣти же / жѣтелѣе / Вѣртѣса ѣ миромъ сѣтымъ помѣзаса чрезъ менѣ / ѣерѣа / Парѣѣа цѣркве сѣт / вѣ / сѣщѣа: / Мѣца ѣ днѣ подѣ лѣтомъ положѣннаго. И дѣно вѣсть во сѣтомъ крещѣнѣи младѣн- / цѣ ѣма / Воспрѣѣмни / Бѣсть / жѣтел.

⁶ У материјалу смо само на једном месту, уместо типичног *ѣ*, наишли на употребу диграмског *ѣѣ*.

(л)⁷ и оборено б (а), док изостају издужено а и оборено д, уместо којих налазимо на латиноидна решења – млађе скорописно д (д) и првобитно грчку „алфу” (а), пореклом из млађег руског скорописа (Станишић 2020: 11). Ево примера:

1) Страна 18, датум: 3. 3. 1838.

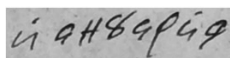
; српскоје, павле⁸ [Брекове, Павле]

 дмитра [Дмитра]

Слова која обједињују српску дипломатску минускулу са скорописом, а која проналазимо у материјалу јесу следећа: издужено г (г), једнопотезно е и з (е, з), раздвојено к (к) и треного т (т). Полууставни алогограф д (д) не проналазимо у материјалу.

Нема примера употребе јотованих лигатура, што одражава процес свођења графемског инвентара на штокавску гласовну структуру, чему сведоче протовуковске правописне одлике пословне ћирилице.⁹ На том трагу, значајно је напоменути примере ортографске еманципације јоте, која није доследно спроведена:

2) Страна 9, јануар 13, 14. 1837.

јануарија [јануарија]

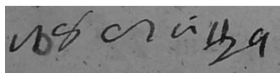
4) Страна 57, 14. август 1840.

јулија [јулија]

Нема примера који сведоче графичко бележење штокавских палатала љ и њ. На једном месту је накнадном интервенцијом старо л преобликовано у вуковско љ.

5) Страна 14, 13. април 1838.

љубица [Љубица]

Нисмо наишли на лексему у којој би постојало вокално р. Лигатура „шта” сачувана је у имену села Крушчица и доследно се употребљава да значи

⁷ Горња и доња водоравна линија у квадратном в прелазе у поље с леве и десне стране, што је типична пракса од 17. века (Ђорђић 1971: 128).

⁸ На овом месту желимо да се захвалимо проф. др Вањи Станишићу што нам је љубазно уступио фонт који најприближније одговара пословном писму.

⁹ О протовуковским правописним одликама пословног писма в. Станишић 2015б, 2024.

групу *ич* (црхшица). Графеме *ц* и *ш* имају курзивни руски скорописни облик какав проналазимо у Орфелиновим *Прописима* (в. Орфелин 1776), што представља доказ о графичком обједињавању нашег старог пословног писма с реформисаним руским писмом (в. Станишић 1987: 25).

У материјалу затичемо скорописне облике следећих слова: омега у иницијалном и медијалном положају (ω) с тремом или тачкама (примери 6 и 7), ново ч (ι), усправно ж (ж) и дебело јер (ј) на крају имена и презимена (пример 8). Слово и пише се с тачком или тремом. Графема φ није заступљена, а на њеном месту налазимо квадратно в (пример 9).¹⁰

6) Страна 17, 8. март 1838.

7) Страна 40, 8. новембар 1837.

III to CAG

πύω(α) [Тюсава]

0209H9

ωρєна [Обрєна]

8) Страна 37, 16. август 1838; страна 17, 8. март 1838.

попозитив

попоуиѣ [Поповић];

πετταρ

πετταρ [Петар]

9) Страна 43, 13 новембар 1838.

История

φιλιππα [Филиппа]

Утицај скорописа потврђује и млађа руска графема *я*, која се притом јавља у веома занимљивом морфолошком облику за који нисмо успели да нађемо еквивалент у другим документима. Чини се да је реч о индивидуалној навици писара да при брзини бележења изразито поједностави изглед овог слова (пример 10). Уосталом, показује се да је главна одлика руског скорописа, из ког ова графема долази, управо индивидуализација дуктуса (Жуков и др. 2023: 110). Такође, присутно је веома занимљиво удвојено бележење гласа *ј*, тј. бележење *и* у гласовној вредности */j/* испред *я* (пример 11).

10) Страна 42, 8. новембар 1838.

мѣрѣ

мирянѸ [Мирјану]

11) Страна 32, 8. август 1838; страна 41, 8. новембар 1838.

от и др

ложя [Боја]

4 5 6 7 8 9

ИЯСЕНОВА [Јасенова]

Поред руске скорописне варијанте, група *ja* на неким местима обележена је графемом *a* (я) (пример 12), што сведочи о неодомаћености слова *я*. Графема *e* може означавати групу *je* у иницијалном и финалном положају (пример

¹⁰ Ово, усталом, одговара дијалекатској припадности територије (в. Пецо 1980: 80).

13), што би могла бити стара одлика предлигатурног правописа.¹¹ Писар нема посебну графему за групу *ју* (стох: Стоју).

12) Страна 9, 13. јануар 1837.

јануарија [јануарија]

13) Страна 37, 16. август 1838; страна 10, 8. фебруар 1837.

Јелу [Јелу];

Тимотије [Тимотије]

Графема *ћ* још увек има двојну гласовну вредност:

14) Страна 7, 13. новембар 1837; страна 38, 14. септембар 1838.

Поповић [Поповић];

Млађена [Млађена]

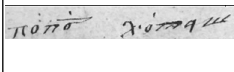
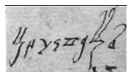
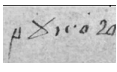
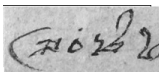
Поред изостанка графичких решења за бележење јотованих лигатура, у материјалу нема употребе јата, јерија и осталих графема грчког порекла уобичајених за нашу средњовековну писменост (за преглед читавог инвентара в. Табелу I).

3. Записи у старим рукописним књигама брековачке цркве

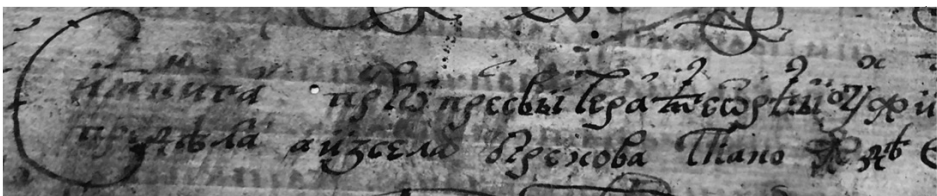
Више средњовековних рукописних књига из села Брекова чува се у Народном музеју Ужице, док се једна књига налази у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић” (в. Ђоковић и др. 1997: 203). Како бисмо утврдили да ли су у ранијим вековима свештеници у Брекову користили пословно писмо, у потрази за записима на маргинама прегледали смо три рукописне књиге похрањене у Народном музеју Ужице: *Минеј за месец април* (НМУ 2379; 16. век), *Октоих осмогласник од 5. до 8. главе* (НМУ 2382; 16. век) и *Молебни канон пресвете Богородице* (НМУ 2384; 17. век).¹² Пронашли смо три записа која сведоче употребу другачијег вида пословног писма. Један у *Октоиху*, а друга два у *Молебном канону пресвете Богородице*. У наставку прилажемо табеле са рашчитаним записима.

¹¹ О овој појави у ортографији ћирилских повеља 12. и 13. века в. Ивић – Јерковић 1981: 31–41.

¹² Рукописни *Минеј за месец април* (инв. бр 2379) нисмо били у могућности да прегледамо јер је у току нашег истраживања био на конзервацији. Часловац из 17. века, који је похрањен у Универзитетској библиотеци у Београду, није био доступан јер је у току писања рада Одељење реткости било у фази реновирања.

Запис попа Хоташа (у наставку 3X), (Октоих осмогласник од 5. до 8. главе инв. бр. 2382)					
79v	80r	80v	81r	81v	82r
					
попъ хоташъ	Цруевацъ	писа	сије	рукоју	сво[је?]ју
поп Хоташ	Цруевац	писа	сије	рукоју	сво[је?]ју

Попа Хоташа не проналазимо на списку свештеника приложеном у монографији о Брекову (Ђоковић и др. 1997: 207–208). Очигледна су скорописна графичка обележја: репато *a* (q) и јотована лигатура *ју* (ю). Занимљиво је доследно писање тачке изнад *о*. Присутно је алогографско варирање графеме *у* (у-џ). Необична је појава лигатуре *џ* на месту где бисмо очекивали *је*.

Запис попа Георгија/Ђеорђија (у наставку 3Г), Молебни канон пресвете Богородице (инв. бр. 2384)	
последња страна рукописа у средини стране	
	
Сѣна кѣта прѣдѣла прѣсвѣта ѿуѣжѣнаго прѣдѣла а ѿз села брекѣва Пѣко жѣѣ ест	
Сија книга прѣтопресвѣтера Ђеорђија уѣжѣкаго прѣдела а ѿз села Брекѣва такожде јѣст	

Протопресвѣтера Георгија проналазимо на списку свештеника брековачке цркве, а аутори га смештају у 18. век. Како је наведено: „Љубо Стојановић у својим Записима и наглашава да је заслужан што је црква покривена” (Ђоковић и др. 1997: 207). Аутори нису оставили тачан извор ове информације, а ми у *Записима* Љубомира Стојановића нисмо пронашли поменуто место.

Неколико облика слова издваја рукопис свештеника Георгија од осталог материјала. То су пре свега скорописно високо *т* (т) грчког порекла, као одлика источне варијанте ћириличног брзописа (Ђорђевић 1971: 168, 186), али и специфичан облик слова *ж*, вешто калиграфски изведен, који се јавља у 17.

(уп. Станишић 2020: 31). Присутна су два алогографска облика графеме з (з, з). Последње две речи записа замрљане су, а последња није у потпуности читљива. Такође, нисмо успели са сигурношћу рашчитати графему која се налази на крају имена свештеника Ива, као и на крају прве речи, иако можемо претпоставити да је реч о латиноидном скорописном *a*. Изостанак знатнијег присуства руских скорописних графема одговара времену настанка записа (16. век).

4. Закључак

Можемо закључити да материјал пронађен у ПР из Брекова одражава процес повлачења нашег пословног писма пред скорописом, као и процес њиховог графичког обједињавања. Доказали смо да је појава присутна у ранијим вековима, а пронашли смо је и у протоколима оближње Цркве Свете Тројице у селу Бјелуша, док летимичан преглед свештеничког рукописа у протоколима Цркве Светих апостола Петра и Павла у Сирогојну, на основу употребе квадратног *v* у иначе курзивном грађанском скоропису, може указивати на употребу пословног писма у ранијим вековима у Сирогојну. Отуда можемо претпоставити да се пословно писмо користило на ширем подручју ариљског краја, али такав закључак захтева додатна истраживања.

Није познато порекло рукописних књига из брековачке цркве у којима смо пронашли записе о попу Иву и Исаји, као и записе попа Георгија и Хоташа. Логична претпоставка би била да су настале у ариљском скрипторију, имајући у виду да су из 16. и 17. века, током којих је у ариљском Храму Светог Ахилија постојао скрипториј (Давидовић 2016: 66). Из 17. века сачуван је ариљски препис *Житија преподобног Теодора Студита* (НБС 597), а у истом скрипторију могла су настати у 13. веку два пергаментна листа *Псалтира* (НБС Рс 589) (Давидовић: 56, 66). На основу неких елемената (*Псалтир*: доследно надредно квадратно в у скраћеници џа, иницијално ѓ ; *Житије*: ѓ, ѓ), које *Житије* и *Псалтир* деле са рукописним књигама брековачке цркве, можемо претпоставити њихово заједничко порекло.¹³

Када је реч о прегледу палеографских одлика пословног писма из ПР, треба пре свега имати у виду природу материјала који нам, имајући у виду непостојање континуираног реченичног низа, онемогућава увид у целокупну ортографску праксу писара и, могуће, неких графичких решења. Уопште, рукопис одликују руске скорописне праксе, које су постепено потискивале домаће пословно писмо. Чињеница да се пословно писмо користило и у

¹³ На левој marginи листа 2г *Жутија Теодора Студита* проналазимо и брзописни запис: *Г҃ ѿ мѡѡѡ тѣсѣ* [Господи слава тебе].

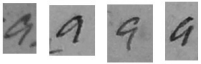
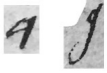
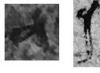
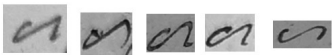
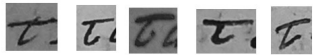
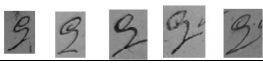
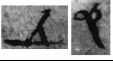
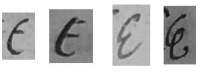
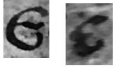
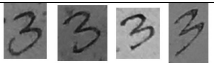
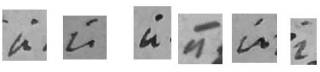
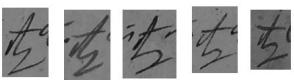
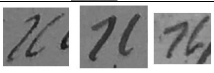
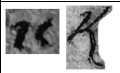
ариљском крају допуњава до сада устаљено схватање да се оно од 15. века користи само на тлу Босне и приморја. Сходно томе да се на тлу Боке которске ова смена одиграла током 18. века (Станишић 2020: 5), логична је знатнија појава скорописних графема и ортографије у запису попа Георгија који је живео у 18. веку.¹⁴ Са друге стране, запис попа Хоташа и запис о попу Иву (за који не можемо тврдити да га је он писао, иако је то разумна претпоставка) показују старије одлике нашег пословног писма (архаично издужено *ј* и *у*, које нисмо били у могућности да графички представимо; јотована лигатура *ѣ*, минускулно *џ*). Руски скорописни утицај посебно доказује постојање графеме *я* у ПР, иако је графема специфичног облика, што сведочи о њеној неодомаћености. Поређењем анализираних материјала, уз свест о ограниченом узорку који пружају краћи записи, можемо издвојити неке закључке: док се латиноидно скорописно *а* доследно јавља у ПР и ЗГ, у ЗХ и ЗИ је пристуно с алогографским паром (*а-г*). Старо оборено *б* доследно је у ПР, изостаје у материјалу ЗХ и ЗИ, а у ЗГ није оборено, иако је изразито стилизовано. Квадратно *в* пристуно је свуда осим у ЗГ, где се доследно употребљава грчка вита (*ѿ*) скорописног порекла. Првобитно издужено *г* (*г*) истоветно је у свим записима у којима се јавља (ПР, ЗГ, ЗИ). ПР се одликује доследном употребом скорописног *д*, његов полууставни алогограф (*д*) јавља се у ЗГ, а у ЗИ присутан је са старијим минускулним *д* (*д-џ*). Графема *и* скорописног је типа и увек се јавља с тачком или тремом, осим у ЗХ. Троного *т* доследно је у ПР, ЗХ и ЗИ, док се у ЗГ користе решења руског грађанског скорописа (*тл*, *т*). Највише варирања у материјалу показала је графема *у* (ПР: *у*; ЗГ: *ѣу*; ЗХ: *у*, *у*). ЗГ се издваја по присуству јата, јерија и јотоване лигатуре *ја*. За прегледнији увид у целокупни материјал видети Табелу I у прилогу.

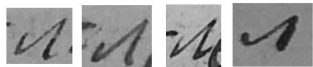
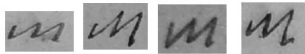
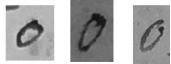
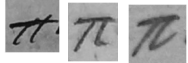
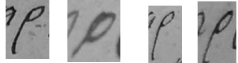
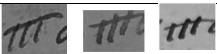
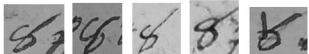
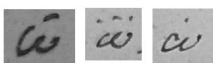
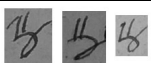
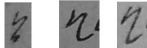
Најпознији рукопис ПР показује доследан процес свођења графемског инвентара на штокавску структуру, и то у складу с дијалекатским одликама месног говора у којем изостају гласови *ѣ* и *х*. Рукопис је очишћен од историјског наслеђа. Значајни су у том смислу примери функционалног еманциповања јоте. Занимљиво је приметити да употреба пословног писма престаје 1840. године у Брекову, док се у суседном селу Бјелуша оно употребљава у *Протоколу умрлих* до 1842. године. Свакако, овај кратак преглед не исцрпљује анализу пронађене грађе, већ представља залог за даља истраживања црквених књига ариљског краја.

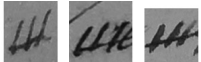
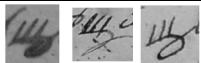
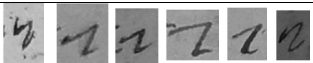
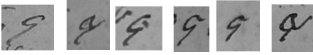
¹⁴ Као што је уочено, високо *т*, јерови, јотоване лигатуре и јат учвршћују се тек од 18. века (Станишић 2020: 28).

П Р И Л О Ж И

ТАБЕЛА I: ИНВЕНТАР ГРАФЕМА

Протокол рођених из Брекова (19. в.)	Георгије (18. в.?)	Хоташ	Иво (16. в.?)	
				а а а
		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	о о
				н в
		Не јавља се у запису.		т т
		Не јавља се у запису.		з а з
				е
		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ж
		Не јавља се у запису.		з
				и
Без посебног графичког обележја.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	џ џ
		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	џ
				н

		Не јавља се у запису.		л
	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.		м
		Не јавља се у запису.		н ђ
				о
				п
				р
				с
				тѣ
			Не јавља се у запису.	у оу
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ф ф
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.			х
		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ѿ
	Не јавља се у запису.		Не јавља се у запису.	ѣ
		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ѝ ѝ

	Не јавља се у запису.		Не јавља се у запису.	ш
	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	щ
	Не јавља се у запису.		Не јавља се у запису.	ъ
Не јавља се у материјалу.		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ы
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ѣ
Не јавља се у материјалу.		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ѣ
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.		Не јавља се у запису.	ѳ
Не јавља се у материјалу.		Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ѳ
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ѳ
	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ѣ
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ѣ
Не јавља се у материјалу.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	Не јавља се у запису.	ѣ

НАПИСАНИЕ КРЕЩАЕМЫХЪ.

Родился мѣсяца пола <i>ПОЛЪ МЕСЯЦА</i> Мѣсяца <i>СЕРГІЯ</i> Дни <i>3</i> дѣта предложѣннаго: Оца мѣсяца <i>ПАВЛА</i> Мати же <i>СИМОНЪ</i> житѣи <i>ПРЪЩИНЪ</i> Крѣтиса и мѣромъ сѣмъ помѣзаса чрезъ мѣнѣ <i>Іеріа ПАВЛА</i> <i>ПОПЪ ИВЪ</i> Пароха цѣркѣ сѣго <i>НИКОЛАЕ</i> <i>ВЪ СРЕКОШЕ</i> сѣмѣ: Мѣсяца и дни подѣ лѣтомъ предложѣннаго. И дано вѣсть во сѣмъ крѣпѣи мѣсяца цѣ <i>ИМА СѢМОНЪ</i> Воспрѣимѣи <i>И</i> вѣсть <i>СЕМОНЪ</i> житѣи <i>СЕМОНЪ ИВЪ</i>	1837 Мѣсяца <i>СЕРГІЯ</i> Дни <i>7</i>
Родился мѣсяца пола <i>ПОЛЪ МЕСЯЦА</i> Мѣсяца <i>СЕРГІЯ</i> Дни <i>5</i> дѣта предложѣннаго: Оца мѣсяца <i>ПОПЪ</i> Мати же <i>ИВЪ</i> житѣи <i>СРЕКОШЕ</i> Крѣтиса и мѣромъ сѣмъ помѣзаса чрезъ мѣнѣ <i>Іеріа ПАВЛА</i> <i>ПОПЪ ИВЪ</i> Пароха цѣркѣ сѣго <i>НИКОЛАЕ</i> <i>ВЪ</i> сѣмѣ: Мѣсяца и дни подѣ лѣтомъ предложѣннаго. И дано вѣсть во сѣмъ крѣпѣи мѣсяца цѣ <i>ИМА МАЛІЦЪ</i> Воспрѣимѣи <i>И</i> вѣсть <i>СИМОНЪ</i> житѣи <i>СЕМОНЪ ИВЪ</i>	1837 Мѣсяца <i>СЕРГІЯ</i> Дни <i>8</i>
Родился мѣсяца пола <i>МѢСЯЦА</i> Мѣсяца <i>СЕРГІЯ</i> Дни <i>2</i> дѣта предложѣннаго: Оца мѣсяца <i>МАРКО</i> Мати же <i>СИМОНЪ</i> житѣи <i>НИКОЛАЕ</i> Крѣтиса и мѣромъ сѣмъ помѣзаса чрезъ мѣнѣ <i>Іеріа ПАВЛА</i> <i>ПОПЪ ИВЪ</i> Пароха цѣркѣ сѣго <i>НИКОЛАЕ</i> <i>ВЪ СРЕКОШЕ</i> сѣмѣ: Мѣсяца и дни подѣ лѣтомъ предложѣннаго. И дано вѣсть во сѣмъ крѣпѣи мѣсяца цѣ <i>ИМА ТИВОЗЪ</i> Воспрѣимѣи <i>ИВЪ</i> вѣсть <i>ВІМІЕРЪ</i> житѣи <i>СЕМОНЪ ИВЪ</i>	1837 Мѣсяца <i>СЕРГІЯ</i> Дни <i>9</i>

Фотографија 3. стране Протокола рођених 1837–1858.
из Брекова (Црква Светог Николе)

ИЗВОРИ

- Вариа (1818–1869). Историјски архив Ужице, Збирка Вариа, IX кутија, 2. Установе, 2.8. Верске установе – бјелушка црква.
- Орфелин, Захарије (1776). *Новѣйшія славенскія прописы*. Сремски Карловци: [б. и.]. НМУ 2379 (16. век). *Минеј за месец април*. Народни музеј Ужице, инв. бр. 2379, сигнатура: РАР.НМУ-009.
- НМУ 2382 (16. век). *Октоих осмогласник од 5. до 8. главе*. Народни музеј Ужице, инв. бр. 2382, сигнатура: РАР.НМУ-012.
- НМУ 2384 (17. век). *Молебни канон пресвете Богородице*. Народни музеј Ужице, инв. бр. 2384, сигнатура: РАР.НМУ-013.
- НБС Рс 597 (1979). *Житије Теодора Студита* (СГ-1979-148). У: Народна библиотека Србије, НБС Рс 597. <<http://registar.nb.rs/scc/izuzetni-zapis.php?ID=148>> 18. 1. 2025.
- НБС Рс 589 (1979). *Псалтир (одломак)* (СГ-1979-145). У: Народна библиотека Србије, НБС Рс 589. <<http://registar.nb.rs/scc/izuzetni-zapis.php?ID=145>> 18. 1. 2025.
- ПР (1837–1858). *Протокол рођених 1837–1858. из Брекова (Црква Светог Николе)*. Историјски архив Ужице, Збирка црквених матичних књига, граничне године 1837–1858.

ЛИТЕРАТУРА

- Арнаутовић, Зорица (2013). Црквене матичне књиге ариљске општине. *Историјска баштина*. 22: 155–179.
- Бистрова, Е. С. (2011). Скоропись в русской палеографии. *Фотография. Изображение. Документ*. 2 (2): 49–60.
- Богичевић, Војислав (1975). *Писменост у Босни и Херцеговини: од појаве словенске писмености у IX в. до краја аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини 1918. године*. Сарајево: ИП „Веселин Маслеша”.
- Булић, Дејан М. (2014). *Насеља и становништво „земље” Моравице (XIV – средина XVI века)*. Београд: Филозофски факултет у Београду.
- Городилова, Л. М. (2000). *Русская скоропись XVII века*. Хабаровск: Хабаровский гос. педагогический ун-т.
- Давидовић, Милена (2016). Српски скрипторији од XII до XVII века. У: *Свет српске рукописне књиге (XII–XVII век)*. Београд: САНУ. 105–114.
- Ђорђевић, Петар (1971). *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Ђоковић, Милојко П. и др. (1997). *Бреково: 1476–1896–1996*. Београд: Одбор САНУ за проучавање села.
- Жуков, А. Е., Корогодина, М. В., Подковырова, В. Г. (2023). *Рукописная книга в восточнославянских землях*. Санкт-Петербург: Альянс-Архео.
- Ивић, Павле и Вера Јерковић (1981). *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду / Институт за јужнословенске језике.
- Милосављевић, Драгиша (2023). *Цркве и манастири Земље Моравице: XII–XVII век*. Ужице: Народни музеј Ужице.

- Накаш, Лејла (2010). *Језик и графика крајишничких писама*. Сарајево: Славистички комитет.
- Пецо, Асим (1980). *Преглед српскохрватских дијалеката*. Београд: Научна књига.
- Ристић, Милован (1963). *Стари Влах*. Београд: Туристичка штампа.
- Станишић, Вања (1987). Корени и домети Вукове реформе српске ћирилице. *Повеља: часопис за књижевност, уметност, културу, просветна и друштвена питања*. 17 (1/2): 24–45.
- Станишић, Вања (2015а). О српској дипломатској минускули још једном. У: *Путевима српских идиома. Зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана*. Крагујевац: ФИЛУМ. 331–339.
- Станишић, Вања (2015б). „Босанска буквица” и Вукова ћирилица. У: *Вук Стефановић Караџић (1787–1865–2014)* (ур. Нада Милошевић-Ђорђевић). Београд: САНУ. 105–114.
- Станишић, Вања (2016). О палеографским одликама ћириличке преписке везане за период владавине Шћепана Малог. У: *Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе. Зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017. године* (гл. уредник Ј. Стојановић). Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори. 213–222.
- Станишић, Вања (2020). *Ћирилички документи XVIII века из Боке которске*. Београд: Савез славистичких друштава Србије.
- Станишић, Вања (2024). Предвуковски корени Вукове азбучне реформе. *Јужнословенски филолог*. LXXX (1): 9–25.
- Чигоја, Бранкица (1999). Босанчица. У: *Лексикон српског средњег века* (приредили Сима Ћирковић, Раде Михаљчић). Београд: Завод за графичку технику Технолошко-металуршког факултета. 66–69.

Милош Миличевич

О ПОЗДНЕМ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ДЕЛОВОГО ПИСЬМА В ПРОТОКОЛЕ РОЖДЕНИЙ ЦЕРКВИ СВЯТОГО НИКОЛАЯ В БРЕКОВО

Резюме

В статье представлено краткое палеографическое описание делового письма, найденного в *Протоколе рождений (1837–1858)* из церкви Святого Николая в селе Бреково. Проанализированы также записи брековских священников в рукописных книгах XVI и XVII веков, которые также свидетельствуют об использовании этого типа кириллицы. Материал, найденный в *Протоколе рождений (1837–1858)* из Брекова, отражает процесс вытеснения нашего делового письма скорописью, а также процесс их графического объединения. Мы доказали, что использование делового письма присутствовало в более ранние века, и обнаружили его также в протоколах соседней церкви Святой Троицы в селе Белуша, в то время как беглый обзор священнического почерка в протоколах церкви Святых апостолов Петра и Павла в Сирогойно, основанный на использовании квадратной буквы «в» в преимущественно курсивной гражданской скорописи, может указывать на использование делового письма в более ранние века в Сирогойно. Факт, что деловое письмо использовалось также в районе Ариля, дополняет устоявшееся до сих пор представление, что с XV века оно применялось только на территории Боснии и приморья. Самая поздняя рукопись *Протокола рождений (1837–1858)* демонстрирует последовательный процесс сведения графемного инвентаря к штокавской структуре, причем в соответствии с диалектными особенностями местного говора, в котором отсутствуют звуки «ф» и «х». Рукопись очищена от исторического наследия. В этом смысле значимы примеры функционального эмансипирования йоты. Использование делового письма прекращается в 1840 году в Бреково, тогда как в соседнем селе Белуша оно используется в *Протоколе умерших* до 1842 года. Находки указывают на потенциальное существование богатого палеографического материала, присутствующего на более широкой территории арильского края.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: деловая кириллица, босанчица, скоропись, Бреково, церковь Святого Николая, земля Моравица, метрические книги арильской общины.

Мср Милош Милићевић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
Србија
milosmilicevic.fil@gmail.com

ФУНКЦИЈА СЛАВЕНИЗАМА И ЛЕКСИКЕ СТРАНОГ ПОРЕКЛА У КОМЕДИЈИ *ПРИЈАТЕЉИ* ЛАЗАРА ЛАЗАРЕВИЋА (1829)

У раду ће бити речи о првом српском оригиналном комедиографском делу *Пријатељи* Лазара Лазаревића (1829) у контексту примене доситејевског типа књижевног језика. У фокусу истраживања јесу славенизми, као и лексика страног порекла. Постепеном интерпретацијом дела, указаћемо на функцију славенизама и лексике страног порекла у карактеризацији појединих ликова, као и у успостављању комичних ефеката. Анализом и издвајањем славенизама и лексике страног порекла биће дат допринос подробнијем изучавању Лазаревићевог језичко-стилског израза. Идеја комада предочена је кроз деловање главне јунакиње Јелисавете, чији је говор прожет највећим бројем славенизама. Рад настоји да, посредством анализе одређеног лексичког слоја у комедији *Пријатељи*, истакне допринос Лазара Лазаревића у даљем развоју српске комедиографије, те и да подстакне нова истраживања његовог дела.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: славенизам, лексика страног порекла, доситејевски тип књижевног језика, Лазар Лазаревић, *Пријатељи*.

1. Предмет, корпус и задаци истраживања

Комедија *Пријатељи* (1829) Лазара Лазаревића¹ представља прву српску оригиналну комедију и први изведени српски драмски текст на сцени првог професионалног позоришта у Новом Саду.² Дело Лазара Лазаревића означава прекретницу у развоју српске комедиографије. Стилски и драматуршки поступци у *Пријатељима* били су значајан корак у осамостаљивању и профилисању комедије у српској култури, који је потом следио Јован Стерија Поповић. Невелик опус Лазаревића и повлачење са књижевне сцене допринели су његовом маргиналном позиционирању у историји српске књижевности

¹ Како не би дошло до непрецизности када је реч о подударности са именом и презименом писца српског реализма, Лазара К. Лазаревића, Исидора Поповић (Милић) Лазаревићу придаје атрибут „старији” (в. Милић 2006; Поповић 2014). У раду ће овај аутор бити именован као Лазар Лазаревић.

² „*Пријатељи* су први одиграни комад у првом сталном, професионалном позоришту, у новосадском Српском народном позоришту (23. јула 1861)” (Ковачек 1991: 264).

и културе. У Лазаревићевој комедији верно је предочен говорни језик војвођанске средине посредством доситејевског типа књижевног језика. Према је у освртима на Лазаревићев језик истицано опредељење за језичке идеје Вука Стефановића Караџића у раној стваралачкој фази (в. Миљинчевић 1985: 89; Милић 2006: 89–94; Ковачек 1991: 262), говор Лазаревићевих јунака у комедији *Пријатељи*, осим латинизмима, прожет је славенизмима. Будући да је примећено да се у својим позним делима Лазаревић дистанцира од народне језичке основе, те да обилато уноси елементе славеносрпског језика (Милић 2006: 94),³ настојаћемо да осветлимо провејавање овог језичког идиома у његовој комедији. Анализу ћемо усмерити и на лексику страног порекла. Истраживање је спроведено ради прецизнијег увида у језик Лазаревићеве комедије. Заступљеност и функција славенизама и лексике страног порекла у *Пријатељима* осветлиће њихов значај у стилском уобличењу комедије, као и Лазаревићев однос према језику уопште.

Корпус за ово истраживање представља комедија *Пријатељи* Лазара Лазаревића: А.Б.В. [Лазар Лазаревић], *Пријатељи. Цвеће. Сочиненија и преводи за поученије, увеселеније и забаву*. Свеска II. Будим, 1829. (скраћено ЛЛ: 1829).

Задаци истраживања су следећи: (1) издвајање славенизама и лексике страног порекла у комедији *Пријатељи* и (2) тумачење њихове функције у погледу стилских особености комедије, као и у контексту карактеризације јунака у чијем говору су присутни, потом и (3) формирање речника славенизама, уз чију се сваку одредницу налази пример из комедије.

При идентификацији славенизама и књишких речи у комедији консултовани су следећи речници: *Српски рјечник* Вука Стефановића Караџића (скраћено: Вук – Рј) (1852), *Речник славеносрпског језика*. Огледна свеска (скраћено: РСЛСЈ 2017) (2017), *Словарь русского языка XVIII века* (1984), *Словарь русского языка в четырех томах* (1999), *Русско-сербскохорватский словарь* (1981), *Сербско-хорватско-русский словарь* (1958), *Речник Матице српске* (скраћено: РМС 2011) (2011), *Рјечник хрватскога или српскога језика* (1880–1976).

³ Цитираћемо почетак Лазаревићевог есеја *Парадоска титулољубија*, објављеног у листу *Бачка вила* 1842. године: „Човеческа суета, много є коєчега, као нужде првогъ реда завела, те су данасъ негдашње презрителне ситнице одъ тако големе важности постале, да се поредъ њи вѣществене ствари лакомислено на задъ мећу” (Лазаревић 1842: 160).

2. Славенизми – појмовно одређење (проблем термилошке неједначености)

У Предговору првој и јединој свесци *Славеносрпског магазина* Захарија Орфелина, штампаног у Венецији 1768. године, истакнута је потреба да текстови буду приближени широј читалачкој публици тако што ће језик бити разумљивији. Чланци *Славеносрпског магазина* писани су различитим типовима језика, „неки су писани у највећој мери, а неки претежно, рускословенским или руским језиком, неки су писани углавном народним, а неки су пак славеносрпским типом књижевног језика” (Младеновић 1989: 78–79). Орфелин истиче да европски народи пишу на сопственом језику, али бива свестан тренутне друштвено-политичке ситуације, културно-просветног утицаја Русије, те да „нови сопствени књижевни језик, српски, тада није постојао – њега је тек требало формирати” (Младеновић 1989: 80). Дајући далекосежну визију културног напретка српског народа, као и концепцијске идеје часописа, Орфелин се приближава просветитељској промисли коју Доситеј Обрадовић износи у *Писму Харалампију* 1783. године. Александар Младеновић (1989: 81) указује на то да Орфелинова напомена да ће се у часопису неразумљиве речи и изрази „по српски управљати” има велики и несумњив значај за данашње разумевање настанка и развика славеносрпског типа језика. Славеносрпски језички идиом обележава крај 18. и почетак 19. века, док се клица његовог развоја јавља раније:

„У жељи да се језик културе приближи српском читаоцу, настала је током 60-их година 18. в. хибридна језичка творевина са ненормираним односом елемената из рускословенског, руског књижевног, српског народног језика (говора градова и вароши на тлу шумадијско-војвођанског дијалекта) и српкословенског језика, названа још у то доба славеносрпски језик” (Милановић 2013: 10).

Славеносрпски језик одређен је постепеним развикам и интегрисањем различитих језичких наноса, односно, мешањем елемената који не припадају истом језику. Елементи различитих језика бивају увођени по сопственом нахођењу аутора, а потом настаје и доситејевски тип језика:

„Очигледно је да постоји битна разлика између славеносрпског и Доситејевог језика. Први је заиста мешовит језик, у којем се такозвани славенизми јављају на свим нивоима језичке структуре, па и у фонетици и морфологији, док је други у начелу народни језик допуњен славенизмима у горњем језичком слоју, дакле тамо где се није могло без њих” (Ивић 1998: 7).

Доситејевски језик јесте посебан језички модел који се издваја крајем XVIII века, а „који се може сматрати наредним степеном развоја до којег је

еволуирао славеносрпски на путу србизације” (Суботић 2004: 182). Да се писањем на „општем целог народа језику”, „простом дијалекту” може омогућити „просвештеније разума”, за разлику од језика који је „туђ” највећем делу народа, истиче у *Писму Харалампију* Доситеј Обрадовић (2003: 223–230).

Када је српкословенски језик замењен руском редакцијом црквенословенског језика тридесетих година XVIII века, званичан књижевни језик бива удаљенији од народног језика, будући да није био доступан или је пак теже био разумљив непросвећенима. Рускословенски језик, који бива освешћен као језик који не може бити књижевни језик Срба, осим у оквирима црквене и богослужбене организације, ипак има значајну улогу у прогресивном току развоја српске писмености и усмеравања ка народном језику. Младеновић истиче да је рускословенски језик, као опонент народном, одиграо значајну улогу у стварању славеносрпског језика, који је у предвуковском периоду, али и у првим деценијама вуковског периода, код Срба био основни литерарни језик на којем је писан и штампан највећи број дела на световном језику (Младеновић 1989: 71–72). Значајан елемент славеносрпског језика, на основу кога се успоставља разлика између српског народног језика и рускословенског језика, јесу славенизми.

Милена Зорић, пишући о идентификацији и статусу славенизама, скреће пажњу на најзначајније проучаваоце предстандардне епохе српског књижевног језика и њихове подударности, али и неслагања у дефинисању славенизама као појма који у србистици нема сасвим стабилно значење. Вук Стефановић Караџић у предговору *Новом завјету*, осим што указује на свој труд да буде исписан на чистом народном језику, говори да задржава „49 ријечи Славенскијех” (В. С. К. 1847: 5) које се не говоре у народном језику, али се могу са народним речима „помијешати”, али и „47 ријечи које су од Славенскијех посрбљене” (В. С. К. 1847: 6). Доситејевски језик, који се ослањао на рускословенске/руске речи, попуњавајући тако лексички фонд, потискиван је вуковским типом језика. Пишући о доситејевском књижевном језику између славеносрпског и вуковског језика, Павле Ивић сугерише да је Вук изнедрио језик који одликује хомогеност у контексту гласовних и творбених одлика, али и да је његова реформа „прекинула процес сталног и неометаног богаћења српског књижевног језика преузимањем речи из руског” (Ивић 1991: 12).

Борис Унбегаун славенизмима означава лексеме које припадају рускословенском и руском језику, што можемо илустровати његовим истицањем *руских славенизама* у тестаменту митрополита Мојсија Петровића (1995: 45). Када помиње *Кратак увод у историју српског народа*, Унбегаун истиче да се Јулинчево писање на руском језику разликује од Орфелиновог по мало већем броју *славенизама* (Унбегаун 1995: 61). На другом месту ће раздвојити *славенизме* и *русизме* у Орфелиновом *Горестном плачу* (Унбегаун 1995: 75). Никита И. Толстој на сличан начин располаже неуједначеном терминолошком

апаратуром. Језик Захарија Орфелина у поеми *Пљснь* карактерише као „славеносрпски на српској основи с низом фонетских, морфолошких и лексичких русизама и славенизама руске обојености” (Толстој 2004: 98). Толстој у драмским преводима и прерадама Емануила Јанковића, значајног аутора предвуковског периода, истиче невелики број „русизама, тачније славено-русизама” (Толстој 2004: 123). У њиховим студијама присутна су и друга терминолошка одређења под којима се подразумевају лексеме које имају вредност славенизама (в. Унбегаун 1995; Толстој 2004; уп. Зорић 2013: 812–813). Узимајући за корпус истраживања песничка дела Петра Петровића Његоша, Светозар Стијовић бави се проучавањем славенизама, односно,

„речи и особина које припадају српскословенској, рускословенској, заједничкој црквенословенској и руској лексици, укључујући и разне позајмљенице у овим језицима, а такође и хибридних творевина, то јест облика који садрже особине и црквенословенског, без обзира на редакције, или руског, и нашег језика” (Стијовић 1992: 13).

Стијовићево одређење славенизама додатно се проширује и усложњава када наводи да под тим појмом подразумева и хибриде, односно, славеносрбизме (Стијовић 1992: 22), у којима се прожимају елементи двају језичких нивоа: рускословенског, односно, руског језика и српског народног језика (уп. Младеновић 1989: 57). Потом, Стијовић у славенизме укључује позајмљенице и кованице, те Милена Зорић сугерише да је у Стијовићевом прецизнијем одређењу славенизама у односу на друге ауторе драгоцене што указује на проблеме приликом препознавања и издвајања славенизама (Зорић 2013: 815). Милена Зорић се у исцрпном виду бави наведеним проблемима, као и различитим тумачењима славенизама (в. Зорић 2018). Љиљана Суботић се није као Стијовић усмерила на славенизме у делу једног аутора, већ је проучавала језичке идиоме заступљене код Јована Стерије Поповића и Јована Хаџића, те је на појединим местима промишљала о славенизмима, разликујући типичне славенизме од књишких речи. Оне се

„[...] облички уклапају у структуру српског језика и њих данашњи носиоци стандардног језика с правом сматрају делом његовог језичког инвентара. Те речи нису регистроване у Вуковом речнику и не припадају дискурсу ‘простонародног’ говора [...] и у тексту нужно попуњавају лексичку празнину као књишке речи, што је случај и са типичним славенизмима” (Subotić 2006: 29).

Осим што су славенизми бивали укључивани у ситуацијама када је било потребно надоместити недостатке у оквиру лексичког фонда народног језика, они бивају инкорпорирани у различите текстуалне структуре спрам стилског контекста, што је истакнуто у студији Милене Зорић и Исидоре Бјелаковић,

чије кључно питање јесте питање функционализације славенизама и њиховог односа према различитим жанровима. Имајући у виду различита појмовна одређена славенизама у србистици, пре него што приступе синтетичком прегледу функције славенизама у различитим жанровским облицима, ауторке дефинишу лексичке славенизме:

„Под *лексичким славенизмима* (ма како појмовно и термилолошки били одређени) подразумевамо онај сегмент лексикона славеносрпског језика који га недвосмислено раздваја од народног језика вуковског типа, тј. онај слој ненародне лексике који је славеносрпском језику обезбеђивао ноту интелектуалног, европејског и узвишеног, а који је могао да буде и део наслеђа (из српскословенске писмености) и иновација (активирањем и принављањем преко рускословенског/руског језика у 18. и 19. веку, односно независним креирањем неологизама хибридног типа), чиме је створен јединствен систем наслеђене и иновативне лексике” (Бјелаковић – Зорић 2021: 391).

Бавећи се комплексношћу значењског опсега славенизама, Милена Зорић (2013: 816) сугерише да није довољно укрстити постојеће увиде о славенизмима, већ уронити у језичку структуру текстова предстандардне епохе, израдити речнике славеносрпског језика и објединити лексичку грађу, што би допринело даљим истраживањима. На том трагу спроводимо анализу језика Лазаревићеве комедије, значајне у нашој културној прошлости.

3. Лазар Лазаревић – живот и дело

Лазар Лазаревић представља тиху личност, чијем животу и делу није придавана довољна пажња, нити су му сваки пут приписане заслуге за допринос у развоју српске комедиографије почетком XIX века, као и у ширем књижевном и културолошком контексту. Прву студију посвећену Лазаревићевој биографији и делу исписује Исидора Поповић (Милић) 2006. године, у којој су синтетизовни увиди о његовом песничком, драмском и прозном делу, те је указано и на дијахронијску перспективу помињања и невеликог броја тумачења Лазаревићевог дела.⁴

Лазар Лазаревић рођен је 1803. године у Сремским Карловцима, као четврто дете карловачког професора Јована Лазаревића, након чије смрти убрзо умире и његова супруга Сосана, те Лазарев татор бива Григорије Гершић, такође угледни карловачки професор и директор народних школа. Одрастање, као и образовно стасавање Лазаревића у карловачкој, суботичкој,

⁴ Подаци о животу Лазара Лазаревића засновани су на студији *Живот и дело Лазара Лазаревића старијег* (2006) Исидоре Поповић, као и на одредници *Лазаревић, Лазар у Енциклопедији Српског народног позоришта*, коју исписује Лука Дотлић.

а потом и новосадској гимназији, било је обележено додиром са ученим људима и интелектуалцима тога доба, попут Георгија Магарашевића и Павела Јозефа Шафарика. Његови школски пријатељи били су Јован Рајић, Стефан Стефановић, Ђорђе Димитријевић и Илија Стојановић. У Сегедину студира филозофију, док ће се у Кежмарку, где окончава и студије права, спријатељити са Јованом Стеријом Поповићем. Лазаревић полаже адвокатски испит и одлази у Пешту, где ради као општински чиновник, а у истом периоду интересује се за актуелна српска књижевно-језичка питања. Он постаје део књижевног кружока, односно, посећује књижевне салоне на којима се окупљају млади интелектуалци, наклоњени реформаторским идејама Вука Стефановића Карацића. Његови професори, Магарашевић и Шафарик, као и његови пријатељи, били су поборници Вукових идеја, у чему се огледа Лазаревићево опредељење за народну језичку основу.

Алманах *Цвеће*, у чијем је уредништву, 1829. године анонимно објављује једно од његових најзначајнијих дела, комедију *Пријатељи*, док ће исте године Лазаревић анонимно објавити и историјску драму *Владимир и Косара*. У алманаху ће његова псеудонимска маска бити А.Б.В., док ће се у издавању историјске драме мистификовати тако што ће бити смештен у списак пренумераната.

Након прве фазе развоја српске комедиографије, која се огледала у преведеним, као и посрбљеним комедијама с краја XVIII и с почетка XIX века, у првој частици будимског алманаха појављује се прва српска оригинална комедија *Пријатељи*, годину дана пре *Лаже и паралаже* Јована Стерије Поповића. Божидар Ковачек поводом *Пријатеља* закључује:

„Једини писац пре Стерије који би се могао такмичити с њим о назив првог српског комедиографа јесте Лазар Лазаревић, новосадски адвокат и професор. Његова комедија *Пријатељи*, писана и штампана пре Стеријиних комедија, неупоредив је бољитак у односу на Јоакима Вујућа. [...] *Пријатељима* се, упркос доста конвенционалном току радње, није нашао узор у неком страном делу” (Ковачек 1991: 256).

Ерчић указује на несумњив допринос Лазаревића у рађању Стеријиног интересовања за јунаке војвођанске свакодневице, па и профилисању идеје *Покондирене тикве*: „До њеног објављивања (1838), могло се поправити, и прерадити, још много ‘место на слици’ (!) па и отуда Лазаревић бити потиснут у просторе ‘с друге стране тарабе’ у којима се – ту и тамо – назире, никад не извирујући се сасвим” (Ерчић 1986: 184). Да је фигура „творца српске комедије” Лазаревића изместила са заслужне позиције првенства, помињано је у широком временском луку, почевши од Стојана Новаковића, који истиче да је Лазаревић „и духом и језиком и формом претекао Јована Ст. Поповића” (Новаковић 1871: 215), до студије Исидоре Поповић (*Предисторија веселих*

позорја, у којој значајна целина бива посвећена Лазаревићу као личности која је „трајно остала у сенци Јована Поповића Стерије, јер га је он и квантитетом и квалитетом својих комада ове врсте, увелико надмашио и засенио” (Поповић 2014: 201). Разлог доследних сугерисања њихове различите позиционираности у историји српске драмске књижевности не крије се само у првенству *Пријатеља*, већ и у чињеници да су обојица аутори драмске обраде легенде о Владимиру и Косари, од којих прво настаје Лазаревићева, док Стеријина историјска драма *Владислав* настаје 1847. године. Без обзира на различите приступе легендарно-историјској грађи,⁵ Лазаревићево дело је Стерији неминовно било значајна смерница. *Предговор Владимиру и Косари* значајан је допринос теоријском сагледавању драме, у коме разматра однос према народном језику, као и релацију историјске и књижевне истине. Овај *Предговор*, „први експлицитно-поетички текст о историјској драми у нас” (Несторовић 2016: 177), прожет је славенизмима, што доприноси његовом свечанијем и озбиљнијем тону. Лазаревић наглашава да његова драма можда излази „у невреме”, јер му недостају вештина и знање. „Невреме” се односи и на период у коме језик још увек није уређен да би се драме, на које читаоци нису навикли, лако могле писати. Уколико би из „својељубија” недостатке свог дела пребацио на језик, Лазаревић теши друге и себе да су истим путем морали проћи и други народи. Потом, следи сегмент *Предговора* у коме тематизује грађу историјске драме:

„При недостатку описанија стари обичаја [...] није велико чудо, ако ова драма аљину баш они исти времена не носи [...] Материји, из историје узетој, толико веројатије он даје, колико и други сви који Раића читају, ал што је њој по својој привилегији *multa licent etc.* појета од истине и узео, то јој с друге стране накнадити труди се доводећи образе истините обштег човечијег живота. — Тако корача постепено властољубијем занешени човек од зла у зло, већ се отргнути струи није кадар, докле се верено себежертвујуће пријатељство оружја, да страдајућеј невиности помогне, сазрело неваљалство добија заслужену каштигу [...]” (Лазаревић 1829: V–VI).

Специфичност Лазаревићевог *Предговора* јесте увођење питања стила као једног потпуно новог аспекта у разматрању улоге језика у књижевном делу (Несторовић 2016: 179). Потом, Лазаревић разматра начин писања: „Право је поред писатеља још да изабере знаке, коим ће мисли своје означити, предпостављајући, да ће сваки без предрасудженија оне узети, коим ће и

⁵ У средишту Лазаревићеве драмске интерпретације легенде јесте љубав дукљанског кнеза Владимира и бугарске принцезе Катарине, што је ближе жанру мелодраме, док се Стерија усмерава на антагонисту Владислава, приближавајући се жанру трагедије. Више о томе види у Милић 2005: 103–119.

простије а с тим и совршеније изразити моћи” (Лазаревић 1829: VII). Лазаревићева наклоњеност народном језику, писму и култури, у овом *Предговору*, дакле, предочена је у руху доситејевског типа књижевног језика, с обзиром на употребу славенизама, односно, именица са суфиском -ије (<описаније>; <веројатије>; <властољубије>) и активног партиципа презента (<себежертвујуће>; <страдајуће>).

Окретање националној средњовековној прошлости и народној традицији у *Владимиру и Косари* додатно се усложњава, будући да се Лазаревићев национални занос „колеба између класицистичке и предромантичарске песничке струје” (Милић 2006: 44). Песма *Ода на Београд 1824.* исписана је у класицистичком маниру, поводом двадесетогодишњице Првог српског устанка, док се у песми *Клик* преплиће дух антике и народне традиције, чиме се постепено приближава романтичарској песничкој струји, што је израженије у песми *Станку Вразу*, као поборнику идеје илиризма. Имајући у виду наведене тематске и стилске одлике Лазаревићевог дела, очекивано би било да га народни језик у потпуности одређује. Лазаревић ипак, од четврте деценије XIX века, када све већи број књижевника подржава Вукове идеје, све више уноси елементе славеносрпског језика. Без обзира на чињеницу што је *Летопис Матице српске*, у коме је Лазаревић публиковао радове, баштинио традицију књижевног језика који не почива на искључиво народној основи, Исидора Поповић наглашава да је удаљавање од Вукових ставова узроковано њиховим приватним односом. Наиме, Лазаревић уздржаним и хладним тоном одговара на срдачно Вуково писмо и молбу. У том писму Лазаревић користи и танко и дебело јер и одбацује „католичку јоту” (в. Милић 2006: 93–94).

Лазаревић, професор Новосадске гимназије, живи скромнијим животом услед лоших материјалних прилика и у последњој стваралачкој фази објављује у листу *Бачка вила*. У прозном тексту (беседи) *Речи благодарног чувства приликом Празднованија Свевисокочајшег Дана Рожденија, Њиовог Ц. Кр. и Апостолическог Величества Фердинанда I (V)*, као у есеју *Парадокса титулољубија* 1842. године, видљива је потпуна дистанцираност од Вуковог правописа, као и обилно уношење славеносрпских хибрида и руских речи. У пригодној беседи је, спрам захтева жанра и неопходног узвишеног тона, видљива потреба за обогаћењем језика апстрактном лексиком, те се активирају елементи горњег лексичког слоја – славенизми. *Парадокса титулољубија* критикује људску таштину која се огледа у наметању титула, те иронизује бидермајерске обичаје и хипокризију, што оправдава језички план дела. Ипак, такви језички наноси видљиви су и у његовим ранијим делима, па и у комедији *Пријатељи*, у којој је Лазаревић, како Исидора Поповић тврди, „како језиком, тако и ставом најближи Вуковим идејама” (Поповић 2006: 91). Језик ове комедије Ковачек сагледава као „веома вуковски за војвођанске прилике” (Ковачек 1991: 262). Лазаревићеву комедију одликују бројне народне изреке

и дух традиционалне културе. Она је објављена у будимском *Цвећу*, заснованом на предвуковској ћирилици. Међутим, у Лазаревићевом ортографском проседеу не постоји дебело јер, док се графема <j> понегде појављује, чиме је потврђена наклоност Вуку (Милић 2006: 91–92). Графему јери <ѣ> Лазаревић такође не употребљава. Ипак, не смемо занемарити чињеницу да су у овом делу присутни славенизми, чија заступљеност и функција у оквиру комедије сведоче о потреби језичког континуитета у оквиру жанра комедије.

4. Славенизми и лексика страног порекла у комедији *Пријатељи Лазара Лазаревића* – заступљеност и функција

Алманах *Цвеће* се „налази на граници периодичне публикације и зборника који су издавани у 18. и првим деценијама 19. века” (Матицки 2016: 238). Уплив духа епохе просвећености потврђује поднаслов „сочињенија и преводи за поученије, увеселеније и забаву”, као и нарочита заступљеност дела Доситеја Обрадовића (в. Матицки 2016: 238–240). Лазаревићева комедија, у којој фабула почива на мотиву пријатељства, феномену који се испитује, а потом и слави, такође кореспондира са Доситејевим истицањем етичког смисла пријатељства, које поима као „прво основаније свега човечјескога временога живота и благоденствија” (Обрадовић 1961: 80). *Дамон или Истинито пријатељство у искушенију љубови* јесте Доситејев превод једночинке Г. Е. Лесинга, објављен у оквиру *Собранија разних наравоучелних вештеј* (1793). Премда почивају на суптилнијем хумору, фабулативне нити *Дамона*, усмерене на феномен пријатељства, остварују везе са Лазаревићевом једночинком. Асоцијације видљиве у групацијама ликова, језичкој диференцијацији и дидактичко-забавној сврси, сведоче о тематско-мотивском и стилском континуитету, као и о надградњи у оквиру жанра комедије у српској култури. Успех Лазаревићевог дела огледа се и у чињеници да је од 1840. године било неизоставни део репертоара позоришне дружине *Летеће дилетантско позориште*, које је деловало у Загребу, Новом Саду и Београду. Сведочанства о бројним извођењима *Пријатеља*, као и чињеница да овом комедијом почиње рад Српског народног позоришта 1861. године, потврђују њен значај.

Просветитељски елементи, присутни у истицању разума и критике неморала, видљиви су у *Пријатељима*, као и у морално-шаливој приповеци *Портре*, такође објављеној у истој частици *Цвећа*. Драмско чвориште ове комедије интриге (Ковачек 1991: 261), као што је речено, почива на испитивању феномена пријатељства. Наиме, господар Гаја је у лошој материјалној ситуацији јер је читаво имање потрошио удовољавајући бројним пријатељима. Његова једина подршка јесу супруга Јелисавета и слуге Петар и Стеван.

Група јунака, лажних пријатеља, настоји да, и поред материјалне добити, освоји наклоност Јелисавете – Јеце, која ће на крају комедије открити њихове намере. *Пријатељи* се састоје из 28 „позорија”, без поделе на чинове.

Реч „позорије”, идентификовану као славенизам, Ковачек приписује Лазаревићу: „Термин *позорје* (за појаву) који смо последњих деценија толико чврсто везали за Стерију, појављује се код Лазаревића пре но што ће га Стерија употребити први пут у *Покондиреној тикви*” (Ковачек 1991: 265). У оквиру књижевноуметничких текстова, Бјелаковић и Зорић указују на ванструктурну димензију активирања славенизама у оквиру наслова, предговора и посвета, што је узроковано тежњом ка постизању узвишеног тона (Бјелаковић, Зорић 2021: 391). Једнака проминентност одликује врло заступљену текстуалну јединицу која најављује сценску измену (појаву), стога и јесте одређена горњим лексичким слојем, инкорпорирањем славенизма „позорије”, који ће потом заживети у Стеријином делу. Будући да анализирамо лингвостилистички аспект Лазаревићевог дела, неопходно је указати на заступљеност славенизама у спрези са жанром комедије.

О славенизмима као инструментима за постизање комичног ефекта, карактеризацију ликова и покретање драмске радње, писала је Милена Зорић, скренувши пажњу на заступљеност славенизама у контексту језичког прерушавања и постизања одређеног циља (в. Зорић 2018: 123–135). Премда је концентрација славенизама на вишем нивоу у говору негативних јунака, Зорић указује на употребу славенизама код ликова који нису антагонисти. Када је реч о Лазаревићевој комедији, приметно је да ликови употребљавају славенизме када говоре о апстрактним категоријама и узвишеним емоцијама усмереним на љубав и пријатељство. Група негативних јунака, коју чине Аца Ишпан, доктор Станислав и Грк Дима, како би прикрили своје намере, улагујући се господару Гаји и удварајући се Јелисавети, у различитој мери користе славенизме. Ипак, језиком најбогатијим славенизмима говори Јелисавета, која покреће радњу одлуком да постепено супругу укаже на бескрупулозност његових ‘пријатеља’, коју он не увиђа, а због које се налазе у невољи.

За разлику од господара Гаје, оптерећеног материјалним бригама, Јелисавета од самог почетка комедије у једнакој мери употребљава славенизме, будући да је у потпуности предана намери да одбрани животне домене нематеријалне природе: љубав, достојанство и врлину истинског пријатељства. Јелисавета, увиђајући проблем који их је задесио, говори Гаји: „ја би радо више што жртвовала за наше спокојство” (ЈЛ 1829: 26), стога одлучује да игра улогу Јелисавете којој ласкају удварања пријатеља. Њена игра трајаће све док их не окупи на једном месту и разоткрије их. Славенизми су видљиви у Јелисаветином појашњењу својих поступака:

Ова комедија видила ми се бити нужно зло, да и ти твоє токорсе пріане познаш и я да се нїме осветим, што су женску стидљивост ниушто вменяваюћи, о женской добродѣтели сумняли се... (ЛЛ 1829: 59).

Премда славенизми које Јелисавета употребљава могу сведочити о свакодневном речнику српског грађанства (Зорић 2018: 134), они ипак представљају неопходне језичке елементе у истицању идеје комада. Будући најфреквентнији у Јелисаветином говору, славенизми су присутни у функцији обликовања јунака изузетне врлине, кроз кога писац репрезентује идеју комада.

Речи којима Јелисавета изражава приврженост супругу појављују се у монолошким казивањима: „то є све за твою любов любими Гаіо” (ЛЛ 1829: 52), као и у директном обраћању: „О любезни Гаіо, немой очаявати, ми ћемо се учити и зло сносити” (ЛЛ 1829: 42). Господар Гаја, „осиромашени богатац”, није у сфери узвишених осећања попут Јеце. Чак и у тренуцима када јој изражава наклоност, Гаја ће поменути „кредиторе”; стога ова књишка реч остварује контраст са почетним делом реплике: „Ти си благо мое – Ал не знаш, да ће нам гладни кредитори и под нама и над нама што є однети, па куд ћемо онда?” (ЛЛ 1829: 25–26).

Поштени, али и лаковерни Гаја „конципиран је као наивни добричина чије се поверење према људима повремено спушта испод граница нормалне интелигенције” (Поповић 2014: 212). Наивност и пасивност његовог лика остварују контраст са виспреном и живахном Јелисаветом, али и потпомажу још интензивнијем истицању негативних ликова. Сваки од лажних пријатеља говориће Гаји о лошим намерама других, што неће изазвати његову побуну; стога „надежда” и вера у пријатеље не јењавају: „О, ал може л’ – мене надежда тако на єдан ма изневерити, вальда нећеду ти люди тако камено срце имати да ме све радости лише” (ЛЛ 1829: 44).

Гајин лажни пријатељ који се први појављује на сцени јесте Аца Ишпан, надзорник спахијског имања и ловац, чији карактер и намере бивају предочени његовим првим исказом. Израз који доследно понавља у уводном монологу, као и у читавој комедији, те се успоставља као узречица, јесте чиновнички израз латинског порекла, „*nota bene*”,⁶ којим наглашава важност својих исказа. Комични ефекти бивају остварени у његовој намери да искаже емоције према Јелисавети, док је његов говор премрежен латинизмима, професионалним изразима и бирократским стилем. Наклоност лову умногоме одређује његово поимање стварности: „*Nota bene* чудна ствар и єсте, Јеца без пушке лови, нћна два ока већу ватру сипаю нег фунта барута” (ЛЛ 1829: 19). Грубост

⁶ *Nota bene* (лат.): запамти, знај, имај на уму.

у спрези са исказивањем емоција видљива је у реплици у којој би славенизам требало да допринесе утиску узвишених осећања, али то не успева:

Ви да сте у очаянію, у опасности све с опроштѣнѣм изгубити; я онда би скочио као најлюћи касапски пас, овом би га руком за грло, овом би га песницом у чело (ЛЛ 1829: 41).

Ковачек указује да културни ступањ Ишпана јесте важан аспект његовог лика. Приликом приступања емоционалним сферама, он „непогрешиво посеже за псеудолитерарним представама и речима из ових категорија шунд-културе” (Ковачек 1991: 258). Он говори шта је за њега истинска „љубов”, о којој се пева у „варошким песмама”: „Е то є паорска, ал ово є любов по моди” (ЛЛ 1829: 31). Како би Гаји указао на опасност која му прети од његових пријатеља који би желели преотети Јецу, Ишпан посеже за поређењима са ситуацијама у љубавним песмама. Он појашњава шта може пољуљати женска начела, односно, „основоположењія” – славенизам кроз који изнова провејава професионални аспект његовог лика као надзорника (оног који уочава одступања и преступе): „Nota bene данас сутра најтврђа женска основоположењія подрію лепе речи, уздаи, клетве, ко што вода брегове подрива” (ЛЛ 1829: 30). У преплитању различитих домена Ишпанових интересовања, као и узвишене, емоционалне сфере, остварени су комични ефекти. Ишпан је познавалац и уживалац „модерне” културе, али у конструкцију његовог лика бивају уплетени и елементи традиционалне културе, односно веровања. У XXI позорју, које се одвија у касним вечерњим сатима, Ишпан плаши Диму, „нечастивим”:

Аца Ишпан. (усплаирен) Бре шта є, кожа ми се ежи, гвоздензуба, аветиня, вампир, вештац. Ви знате да се я коєчега неплашим, ах ху! сад у ово доба, кад нечастиви, буди Бог с нами, шета, видіо сам баш овуда ди прође... (ЛЛ 1829: 51).

Једнако лицемерни пријатељ, доктор Станислав, такође користи латинске изразе како би оставио утисак озбиљности и отмености, чиме Лазаревић подвлачи његову надменост, која је „једна од последица његове духовне испразности” (Поповић 2014: 209). Како би нагласио Ишпаново претварање да је стално у послу, доктор Станислав ће његову заузетост дефинисати конструкцијом на латинском језику: „occupatus in otio”⁷ (ЛЛ 1829: 21). Такође, доктор Станислав постепено и прецизно предочава Гаји да му Грк Дима није пријатељ, те се служи латинским контрукцијама „pro primo” и „pro secundo”⁸ (ЛЛ 1829: 34). Како би што верније приказао лажну ученост и нечасне на-

⁷ *Occupatus in otio* (лат.): заузетост у доколици.

⁸ *Pro primo* (лат.): као прво; *pro secundo* (лат.): као друго.

мере доктора Станислава, Лазаревић у његов говор инкорпорира и знатан број славенизама. Они нису употребљени како би се формирала вербална маска, намењена Јелисавети, будући да их обилато користи изван дијалога са њом. Лазаревићу су славенизми у конструкцији лика доктора Станислава послужили да истакне лицемерје лажног пријатеља, који ће у сцени са Гајом истицати себе као најоданијег пријатеља, што је у контрасту са његовим намерама. Славенизми посредством којих су исказана љубавна осећања према Јелисавети најприсутнији су у говору доктора Станислава: „Сй, Боже, што се мени ніс ова прилика дала, да я покажем колико вашу љубов ценим, него даде се оном човеку, кои зато чувства нема” (ЛЛ 1829: 34). Како би Станислављеву заокупљеност Јецом Лазаревић што верније дочарао, славенизме користи и у његовим монолошким казивањима:

Откуд ступи моя нога у овај дом; ди Јелисаветине очи любовне стреле бацаю, коє ме ранише, ди у сваком нѣном движенію чини леже, кои ме очараше [...] Любов иштесе за любов” [...] Идем, да іой ватреним речма свою љубов опишем... Любов иштесе за любов (ЛЛ 1829: 22).

Његово занимање одражава се на језичке манире у односу са другима. Лазаревић ће у више наврата употребити славенизме како би интелектуализовао његов говор и нагласио саветодавну природу доктора, у чему се огледа његова надменост. Доктор Станислав Гаји намеће своје „мнѣніє”: „Докт. Станис. [...] што на оне новце овом трговцу толики интерес даєте, и то є по мом мнѣнію вама на путу, те се помоћи нећете” (ЛЛ 1829: 33). Како би му указао на нечасне намере других пријатеља, доктор Станислав даје „совете”: „Спомените се мои совета” (ЛЛ 1829: 35).

Да Станислављева љубав није силна у оној мери каквом је представља, открива ситуација у којој Гаја износи свој проблем. Славенизам „чувство”, којим доктор исказује снагу својих емоција, у додиру је са материјалним аспектом љубави. Материјални интерес отежава реализацију љубавних осећања, што је маркирано славенизмом „средство”, чиме се постиже комичност: „Докт. Стан: Мое се срце прелива чувстима, ал (уздисаюћи) камо средства, да се показати могу?” (ЛЛ 1829: 42).

Новчани интерес највише детерминише Грка Диму, чији је лик конструисан по узору на типског јунака „остарелог љубавника”, присутног у античкој комедији, као и у комедији дел арте. Он је трговац и зеленаш, у потпуности урођен у сферу материјалног интереса. Преварант је који новац сматра најважнијим добром. У светлу овог лика видљиво је још једно првенство Лазаревића спрам Јована Стерије Поповића: „Лик Грка Диме и по идеји, и по карактеру, старији је рођак Стеријиних кир Јање и кир Диме” (Ковачек 1991: 264). Стеријин и Лазаревићев полаз у обликовању похлепних и шкртих ста-

раца свакако јесте традиција античке комедије, али је Лазаревићево дело сигурно било значајан Стеријин путоказ.

Гротескне нијансе у лику Грка Диме видљиве су у настојању да и поред старости и непрестаног кашља освоји Јецино срце: „Сад е фала Богу то време, да се поред дуката на кашаљ негледи” (ЛЛ 1829: 23). Реплике и монолошки искази Грка Диме заузимају најмање простора у комедији, чиме Лазаревић подвлачи духовно сиромаштво и мисаону ограниченост старца, коме и љубавна осећања јесу условљена материјалним просперитетом. У његовим исказима нема апстрактне лексике, док је емоционална сфера сведена на „интерес”. Ова реч латинског порекла предочава да је Јелисаветина љубав схваћена као могуће увећање добити: „подай овда, подай онда и то с лепим интересом, а што поред интереса добити с е узможе, – іо на то идемо” (ЛЛ 1829: 23). Док Аца Ишпан и доктор Станислав у Јецином присуству у различитој мери употребљавају лексику прикладну домену узвишених осећања, језички регистар Грка Диме одликује оскудношћу.

Испитујући функцију славенизама и књишких речи у *Женидби и удадби* и *Родољупцима* Јована Стерије Поповића, Емилија Поповић је скренула пажњу на повезаност присуства славенизама са мером резигнираности ликова у комедијама. У *Женидби и удадби* резигнација и усмереност на материјалну добит присутни су од самог почетка; стога, „уколико се славенизми употребљавају, они се употребљавају иронично, како би обезвредили апстрактну категорију љубави” (Поповић 2023: 184). Полазећи од наведеног увида Емилије Поповић, можемо закључити да Лазаревићев Грк Дима, попут Стеријиних ликова, своје намере и деловање у потпуности ограничава новчаном коришћу, па у његовом језику нису присутни славенизми, чак ни у иронијском кључу. Обезвређивање љубавних осећања спроведено је лишавањем апстрактних категорија у мисаоном опсегу Грка Диме. Лексика страног порекла попуњава лексичке празнине када је реч о финансијском и банкарском домену и припада репликама Грка Диме:

Истина (тише) я сам могао онай капитал уложити, предвидити се могло, и предвидіо сам да ћеду добри пазари бити, могло се човек добром проценту надати (ЛЛ 1829: 36).

Удварање лажних пријатеља, дакле, подстакнуто је намером да након исцрпљеног Гајиног новчаног капитала оду корак даље, те да преузму и његову супругу. У њиховим побудама нема искрених љубавних осећања, већ их покреће потреба да докажу своју надмоћ у односу на Гају. Док код доктора Станислава и Аце Ишпана љубавне изјаве „по моди” настоје да макар створе илузију истинских осећања, Дима бива лишен виталитета, његов је карактер разобличен од самога почетка. Исидора Поповић наглашава да се Лазаревић разобличавања својих јунака само овлаш дотакао, што је за Стерију јако

значајан поступак, будући да их обликује како би их коначно разобличио (Поповић 2014: 223). Грк Дима од самог почетка комедије располаже суженим лексичким фондом, најмање је присутан на сцени и у потпуности је удаљен од категорије апстрактног, што потврђује одсуство славенизама. Ироничан однос Лазаревића према Грку Дими нарочито је видљив у XXVI позорју, када Јелисавета у својој „представи” за лажне пријатеље сакрива Грка Диму, симболички, у сандук. Доктор Станислав ће Гаји о Дими рећи: „Њгова є сва радост и забава новце преброявати, везане у кесица у сандуке затварати, па на сандуци спавати” (ЛЛ 1829: 34).

Јецин однос према лажним пријатељима, као и њихово лицемерје, додатно су наглашени дидаскалијама, које употпуњују сценски доживљај, односе између ликова, али и преносе пишчев однос према њима. Функционалност славенизама у контексту дидаскалија можемо илустровати прилогом „презрително” (понижавајуће): „(кад Доктор пусти, протурасе и увати є он, сад Доктор презрително за њгови леђи на њга руком показуе)” (ЛЛ 1829: 40); „(Аца забленут гледи на Диму, после и он и Доктор рукама презрително на њга указуе)” (ЛЛ 1829: 41). Глас писца провејава кроз исказе и поступке Јелисавете, као моралног узора и оличење врлине: „[...] сами да са стидом признаду да судба ніе нас за то несрећом посетила, да они своим страстма лакше жртвовати могу. (презрително) Јдни люди” (ЛЛ 1829: 59). Славенизам ће помоћи Јелисавети да кроз иронијску призму предочи намере Аце Ишпана, сакривеног испод стола: „Овде да, твой почитаєми пріятель, кои є пріятельство своє и на твою жену пренети тео” (ЛЛ 1829: 58). Увидом у истинске намере свих Гајиних пријатеља располажу, поред Јеце, слуге Петар и Стеван.

Кроз ликове Петра и Стевана, Лазаревић такође показује свој однос према лицемерју госпде, односно, спроводи критику из перспективе људи из народа: „Петар [...] Опет смо ми простаци бољи люди; ми с ким чашу віна заєдно попіємо, оног се сећамо, оном є и наша кућа свагда отворена” (ЛЛ 1829: 38). Њиховом добродушном поступању, једноставном, народном говору, контрастиран је лажним намерама скројени говор Гајиних пријатеља. Њихово поимање апстрактних категорија (пријатељство, љубав, верност) детерминисано је резоновањем у духу народне културе – стога не користе славенизме.

„Великодушје”, односно, новчана помоћ тајног пријатеља, чије писмо открива Јелисавета на концу комедије, успоставиће срећан завршетак, истакнут у свечаном тону. Славенизми су стога Лазаревићу били погодно језичко средство: „Благодаримо великодушію нашег тайног пріятеля” (ЛЛ 1829: 60). Откривши лажне пријатеље, захваљујући супрузи, и схвативши да постоји „тај један” истински пријатељ који га није напустио, Гаја долази до спознаје: „Оног Бог милує, ком у своіой жени пріятеля даде” (ЛЛ 1829: 60).

Премда се феномен пријатељства испитује, на концу комедије бива слављен, услед потврде да „Изумрла ніе међ людма она добра лоза” (ЛЛ 1829: 52).

5. Речник славенизама у *Пријатељима* Лазара Лазаревића

5.1. Микроструктура речника

Будући да Милена Зорић у књизи *Славенизми и књишке речи у раним драмама Јована Стерије Поповића* (2018) даје драгоцен полаз за истраживање славенизама у оквиру драмског текста, приликом састављања речника славенизама у Лазаревићевој комедији угледали смо се на начела предложена у наведеној књизи. Лексикографски чланак стога укључује следеће елементе: (1) одредницу, (2) граматичку информацију, (3) граfiјски израз, (4) стилске ознаке, (5) дефиницију, (6) потврду у оквиру текста, (7) потврду о томе да је дата лексема забележена у *Српском рјечнику* Вука Стефановића Караџића из 1852. године (у виду скраћенице: Вук – Рј).

Лексикографски чланак можемо предочити на следећи начин:

одредница (информација о деривацији и морфосинтаксичким особинама) граматичка информација, <граfiјски израз> стилска ознака. *значење*. Потврда (скраћеница за аутора година: страница);

Изр.

Информација о потврди у Вуковом *Српском рјечнику* из 1852.

Одреднице су исписане верзалом, масним словима (болдом) и транскрибовано. Дате су савременом азбуком и правописом српског језика. Речник је уређен према редоследу графема у савременој српској азбуци. Није навођен граfiјски лик оних речничких одредница чији се граfiјски лик у оригиналу не разликује од њиховог граfiјског облика у савременом српском језику.

Граматичка информација обухвата (1) основне податке о граматичкој категорији, нпр. о роду именица (м, ж, с), глаголском виду (свр. и несвр.) и (2) информацију о врсти речи.

Придеви су навођени у номинативу једнине, са наставцима за сва три рода у неодређеном придевском виду, а наставци за одређени придевски вид дати су у заградама.

Оригинални граfiјски лик одреднице дат је у ортографским заградама < >. Одступање од оригиналне граfiје појављује се једино у случају *троногог* *т* из оригиналног текста. У симболима фонта *Times New Roman*, који је коришћен у раду, нема овог знака, те је навођено као <т>. Дефиниције су преузете или у различитом степену стилизоване из наведених речника. Када је у питању била лексика која углавном не представља део лексичког система српског стандарда, уместо описне дефиниције дат је само еквивалент из

савременог српског језика. Уколико у савременом језику није постојала ниједна лексема која би била одговарајући еквивалент, прибегавали смо описном начину дефинисања лексеме (уп. *љуборевњив*). Иза дефиниције, за свако значење навођен је контекст у оквиру којег је дата лексема забележена, са подацима о извору (ИНИЦИЈАЛИ АУТОРА година: страна). На крају речничког чланка наводи се потврда дате лексеме у Вуковом *Српском рјечнику* из 1852.

5.2. Напомене о транскрипцији

У речнику су одреднице транскрибоване савременом српском ћирилицом и правописом, те је потребно указати на принципе транскрипције којима смо се водили. Поменуто је да смо се угледали на принципе састављања речника које је предложила Милена Зорић, те се и у транскриптивним решењима ослањамо на њен приступ. Инвентар графема и слова које Лазар Лазаревић користи у комедији објављеној у алманаху *Цвеће* припада неререформисаној руској грађанској ћирилици, која је допуњена графемама за обележавање специфичних фонема српског језика: <а, е, и, о, у; ђ, і, є, я, ю; ь; б, в, г, д, ђ, ж, з, ѣ, ј, к, л, м, н, п, р, с, т, ђ, ф, х, ц, ч, ц, ш>.

У наставку следе транскриптивна решења примењена у речнику.

5.2.1. О вредности јата <ђ>

Током XVII и XIX века, у текстовима српских писаца <ђ> је могло имати двоструку вредност, односно, могло се изговарати као /е/ и као /је/. Лазар Лазаревић је рођен на територији Војводине, стога припада простору шумадијско-војвођанског дијалекта, те се у говору служио војвођанским поддијалектом. Ова графема је стога у његовом језичком систему имала вредност /е/, што потврђују примери из корпуса: <добродѣтель (ЛЛ 1829) → добродетель, <прѣзелнїй> (ЛЛ 1829) → презелни и др. У групама <лђ и <нђ>, односно у позицији иза <л> и <н>, јат је употребљаван у вредности /е/, при чему је додатно означавао палаталност сонаната /л/ и /н/ уз које стоји: <мнѣниє> (ЛЛ 1829) → мњеније.

5.2.2. Графема <і>

Примарна гласовна вредност ове графеме јесте /і/. У наведеним примерима употребљена је испред вокала: <заклученїє> (ЛЛ 1829) → закљученије; <мнѣниє> (ЛЛ 1829) → мњеније; <позорїє> (ЛЛ 1829) → позорије; <сожаленїє> (ЛЛ 1829) → сожаленије.

5.2.3. Графема <и>

Графема <и> има вредност /i:/ <вестник> (ЛЛ 1829) → вестник; <любими> (ЛЛ 1829) → љубими. Ова графема такође може имати вредност /j/ у позицији иза вокала: <достоинство> (ЛЛ 1829) достојинство.

5.2.4. Графеме <є> и <е>

Графема <є> означава групу /je/ на почетку слога, у позицији иза вокала: <почитаєми> (ЛЛ 1829) → почитајєми, као и у финалној позицији иза вокала <закључєніє> (ЛЛ 1829) → закључєнијє; <позоріє> (ЛЛ 1829) → позоријє; <сожалєніє> (ЛЛ 1829) → сожаљєнијє.

Графема <е> у позицији иза консонаната обележава фонему /e/ <безаконіє> (ЛЛ 1829) → безаконє; <волшебній*> (ЛЛ 1829) → волшебни; <чест> чест и др. Ова графема има вредност /je/ у позицији иза вокала: <великодушіє*> (ЛЛ 1829) → великодущє; <движеніє*> (ЛЛ 1829) → движєнијє; <жребіє> (ЛЛ 1829) → жребіє и др.

5.2.5. Графема <я>

Ова графема има вредност /ja/ иза консонаната и вокала <очаяніє*> (ЛЛ 1829) → очајанијє; <постояни> (ЛЛ 1829) → постојани. У групама <ля> и <ня> графема <я> се употребљава за обележавање палаталних сонаната /j/ и /ɲ/ испред вокала /a/: <вменяваюћи> (ЛЛ 1829) → вмењавајући; <люляюћесе> (ЛЛ 1829) → љуљајућесе.

5.2.6. Графема <ю>

У свим позицијама основна вредност ове графеме јесте /ju/: <млогострадаюћій*> (ЛЛ 1829) → многострадајући. Ова графема у групама <лю> и <ню> употребљава се за обележавање палаталних сонаната /j/ и /ɲ/ испред вокала /y/: <закључєніє> (ЛЛ 1829) → закључєнијє; <любєзни> (ЛЛ 1829) → љубєзни.

5.2.7. Слова <ъ> и <ь>

Дебело јер <ъ> и танко јер <ь> у одредницама овог речника немају ортографску функцију означавања краја речи. Друга, а у Лазаревићевом језику кључна улога танког јер, јесте означавање палаталности сонаната /j/ и /ɲ/: <добродѣтель> (ЛЛ 1829) → добродетель; <люборевньив> (ЛЛ 1829) → љуборевњив.

5.2.8. Графема <й>

Графемом <й> обележавано је /j/ у медијалној позицији испред консонанта: <спокойство> (ЛЛ 1829) спокојство: <спокойній> (ЛЛ 1829) → спокојни.

5.2.9. Групе <ій>

Ова група је присутна у лексемама у номинативу једине придева мушког рода одређеног вида, као и у партиципу у номинативу једине мушког рода, а у складу са предложеним транскрипцијским решењима Милене Зорић, транскрибована је са /i/ (Зорић 2018: 151): <волшебній*> (ЛЛ 1829) → волшебни; <млогострадаюћій*> (ЛЛ 1829) → многострадајући; <економічскій*> (ЛЛ 1829) → економически.

5.2.10. Групе <ле>, <не>

Александар Младеновић указује на то да су се, без обзира на резултате старог јотовања видљивих у руском и српском језику, код глаголских именица и трпних придева изведених од одговарајућих глагола, код српских писаца предвуковског и вуковског периода, преко писања <ле> и <не>, и у изговору стабилизовале групе /le/ и /ne/. Милена Зорић (2018: 165) сматра да би глаголске именице и трпне придеве требало транскрибовати са /ɫe/ и /ɫe/: <сожаленіє> (ЛЛ 1829) → сожаљеније; <сочиненіє> (ЛЛ 1829) → сочињеније. Група <ле> дата је са вредношћу /le/: <маленкост> (ЛЛ 1829) → маленкост.

5.2.11. Групе <ли>, <ни>

Групе <ли>, <ни>, према рускословенским и руским правилима, биле су изговаране са консонантом који је јотован, односно као /li/ и /ɲi/. Палаталност ових гласова Лазаревић је, као што је указано, обележавао помоћу слова <ь>: <люборевнѣив> (ЛЛ 1829) → љуборевнѣив. Ова група је транскрибована као /ni/ и /li/: <великодушіє*> (ЛЛ 1829) → великодушије; <вредоносни> (ЛЛ 1829) → вредоносни; <любезни> (ЛЛ 1829) → љубезни; <постояни> (ЛЛ 1829) → постојани.

5.2.12. Графема <л> на крају слога

Према правописним правилима која су одговарала рускословенском језику, <л> има вредност /l/, али је <л>, како Милена Зорић наводи (2018: 166–167), узимајући у обзир увиде А. Младеновића, могло имати и гласовну вредност /l/, која се усталила код српских писаца XVIII и XIX века: <прѣзелни*> (ЛЛ 1829) → презелни. Код лексема које су изведене на /-тељ/,

<л> има вредност /l/, будући да његову палаталност наглашава <ь>: <добродѣтель*> (ЈЛ 1829) → добродетель. У одређеним ситуацијама, Милена Зорић је приликом транскрипције остављала могућност изговора са /l/ као и са /l/, што смо учинили у следећим одредницама <презрително> (ЈЛ 1829) → презрително / презрително; <признателност> (ЈЛ 1829) признателност / признатељност.

5.2.13. Секвенца <ер> на месту вокалног <г>

У текстовима предстандардног периода развоја српског књижевног језика, секвенцом <ер> означавао је слоготворно /r/: <жертвовати> (ЈЛ 1829) → жертвовати.

5.3. Ортографски проседе

У примерима из текста који је предмет анализе применили смо традиционални предстандардни правописни проседе, који је мешавина историјског и морфофонолошког правописа, а који подразумева бележење фонемског састава појединачних морфема.

5.4. Речник

Списак скраћеница и ознака коришћених у речнику

акт. парт. прет.	активни партицип претерита
гл.	глагол/глаголски
ж	именица женског рода
м	именица мушког рода
мн.	множина
несвр.	глагол несвршеног вида
прил.	прилог
с	именица средњег рода
свр.	глагол свршеног вида
/	или
< >	ортографске заграде
*	реконструисана, непотврђена форма
[...]	изостављен део текста

Б

БЕЗАКОНИЈЕ с <безаконіе> *безакоње. стање без закона.* Гая. Сваки лако пофали; ал треба л' ми да найманју ньюву погрешку, као безаконіе сматрамо? (ЛЛ 1829: 27).

Вук – Рј. (безакоње)

БИВШИ, -а, -е акт. парт. прет. од гл. *бити. који је био, који се десило.* Стеван. [...] Добро знам да ніе, ер то би они нђгови тобож бивши пријатељи већ дознали... (ЛЛ 1829: 38).

БЛАГОДАРИТИ* свр. и несвр. *изразити, изражавати коме захвалност за учињено дело.* Јелисавет. (извади писмо) [...], образу пријатељства, што у тайности добро чиниш, я ти овом сузом благодарим (ЛЛ 1829: 60); Јелисавет. [...] Благодаримо великодушію нашег тайног пријателя (ЛЛ 1829: 60).

В

ВЕЛИКОДУШИЈЕ с <великодушіе* > *великодушност, великодушан, племенит, несебичан поступак.* Јелисавет. [...] Благодаримо великодушію нашег тайног пријателя (ЛЛ 1829: 60).

ВЕСНИК м <вестник> *гласник.* Гая сам [...] Данас ће ми вестник из вароши доћи (ЛЛ 1829: 28); Стеван. (торбу на леђи, едно писмо у руци [...]) Ја сам се баш слабо паштио, па сам опет доста рано дошо, несрећан вестник нашем господару (ЛЛ 1829: 37).

ВМЕЊАВАЈУЋИ гл. прил. садашњи од *вменявати* <вменявајући> *држећи, сматрајући.* Јелисавет. [...] Ова комедія видила ми се бити нужно зло, да и ти твоє токорсе пријане познаш, и я да се нјиме осветим, што су женску стидљивост ниушто вменявајући, о женској добродјтељи сумњали се (ЛЛ 1829: 59).

ВОЗДУХ м <воздух> *ваздух.* Док: Стан: Е маните, болђ се овде овим вечерњм воздухом проладити... (ЛЛ 1829:

21); Докт: Станисл: (стане се журити) Фала што ме опоминђте, сам незнам, како се задржа, то моє ніе, особито ноћни ладни вредоносни воздух човека скроз пробія, болђ є сад ићи спавати, то би и вама советовао. (ЛЛ 1829: 49); Аца. (тайно) А, та и овај се небои ноћнег ладног вредоносног воздуха (ЛЛ 1829: 51); Аца Ишпан. Ах брат Гаіо – Nota bene ноћни вредоносни воздух (ЛЛ 1829: 59).

ВОЛШЕБНИ, -а, -о <волшебній* > *чаробан, диван.* Јелисавет. [...] Сад док мой прут іош своју волшебну силу изгубіо ніе; іош едан ударац (ЛЛ 1829: 58).

ВРЕДОНОСНИ*, -а, -о *веома штетан, шкодљив.* Докт: Станисл: (стане се журити) Фала што ме опоминђте, сам незнам, како се задржа, то моє ніе, особито ноћни ладни вредоносни воздух човека скроз пробія, болђ є сад ићи спавати, то би и вама советовао (ЛЛ 1829: 49); Аца. (тайно) А, та и овај се небои ноћнег ладног вредоносног воздуха (ЛЛ 1829: 51); Аца Ишпан. Ах брат Гаіо – Nota bene ноћни вредоносни воздух (ЛЛ 1829: 59).

Д

ДВИЖЕНИЈЕ <движеніе* > *кретање, покрет.* Доктор Станислав (сам) [...] Откуд ступи моя нога у овај дом; ди Јелисаветине очи любовне стреле бацају, коє ме ранише, ди у сваком нђном движенію чини леже, кои ме очараше (ЛЛ 1829: 22).

ДОБРОДЕТЕЉ ж <добродјтель> *моралност, честитост, врлина.* Ишпан. (обадве руке мете у цепа стави се у позитуру) Брате Гаіо! слушај ти мене, слабія є женска добродјтель од трске (ЛЛ 1829: 30); Јелисавет. [...] Ова комедія видила ми се бити нужно зло, да и ти твоє токорсе пријане познаш, и я да се нјиме осветим, што су женску стидљивост ниушто вменявајући, о женској добродјтељи сумњали се... (ЛЛ 1829: 59).

ДОСТОЈИНСТВО с <достоинство> *поштовање које неко својом појавом или вредношћу изазива, достојанство*. Јелисавета (сама) [...] још ние време, у ком би се рекло, зрео е свет, да се сажеже, у њим люди печећи се на своје достојинство сами носе дрва на ватру (ЈЛЛ 1829: 52).

Е

ЕКОНОМИЧЕСКИ, -а, -о <економический*> *економски*. Докт: Станис: [...] я ћу то сладко бреме радо сносити, я ћу сва економическа сочиненія прочитати... (ЈЛЛ 1829: 35).

Ж

ЖЕРТВОВАТИ несвр. <жертвовать> *несебично дати, давати*. Јелисав. Ние то прошћердати, я би радо више што жертвовала за наше спокойство. (ЈЛЛ 1829: 26); Јелисавет. [...] сами да са стыдом признаду да судба ние нас за то несрећом посетила, да они своим страстима лакше жертвовати могу (ЈЛЛ 1829: 59).

ЖРЕБИЈЕ с <жребіе> *по народном веровању неком замишљеном силом унапред уређени ток догађаја, судбина*. в. СУДБИНА. Доктор Станислав. [...] Акурат у десети сати, о срећни сату! о срећно жребіе! (ЈЛЛ 1829: 48).

З

ЗАКЉУЧЕНИЈЕ с <заклученіе> *закључак*. Јелисавет. [...] овде оди да люляюћесе твое заклученіе утврдиш; да интерес човека само за човека веже... (ЈЛЛ 1829: 57).

И

ИЗРАЖЕНИЈЕ с <израженіе*> *реч, скуп речи којима се нешто исказује, изражава*. Докт: Стан: Ах ви сте едан

Скептикус, ал опет у том сте баш анђео, ви на моя яка израженія нећете да пазите (ЈЛЛ 1829: 40).

ИСКУСТВО с оно до чега је неко *дошао сам, властитом спознајом*. Јелисав. [...] То нас е собствено искуство научити могло. (ЈЛЛ 1829: 27); Гая. Е мой брате, лако е сад мудровати, кад нас искуство болћем научи (ЈЛЛ 1829: 29).

Љ

ЉУБЕЗНИ, -а, -о <любезни> *драг*. Јелисавета. (умиљато) Ја ти реко любезни Гаіо, да се ми оканемо сваке игре, наша је кућа спала; ти си мени све благо біо досад, буди и одсад. (ЈЛЛ 1829: 24); Јелисав: Неговори тако, любезни мой, зар ми сиромаси морамо просјачити (ЈЛЛ 1829: 25); Јелисавета. [...] О любезни Гаіо, немой очаявати, ми ћемо се учити и зло сносити (ЈЛЛ 1829: 42).

ЉУБЕЗНИК м <любезник*> *љубавник, драган*. Ишпан. [...] Найпре она шалу ко шалу води са любезником, ер іој се допада она церемонія (ЈЛЛ 1829: 30).

ЉУБИМ, -а, -о (-и, -а, -о) <любими> *драг*. Јелисавета (сама) [...] то е све за твоју любов любими Гаіо (ЈЛЛ 1829: 52).

ЉУБОВ ж <любов> *љубав*. 1. *осећање наклоности, привржености према особи супротног пола*. Доктор Станислав (сам) [...] Идем, да іој ватре-ним речма своју любов опишем... (ЈЛЛ 1829: 22); Јелисав. [...] нема ту любви супружеске, која би њи од скотске страсти задржала (ЈЛЛ 1829: 27); Ишпан. Е то е паорска, ал ово е любов по моди (ЈЛЛ 1829: 31). 2. *приврженост, оданост, велика наклоност уопште, осећајна везаност за некога или нешто; предмет таквог осећања: према мајци, деци, друговима, домовини, природи и сл.* Доктор Станислав (сам) [...] Любов иштесе за любов (ЈЛЛ 1829: 22); Докт: Станис: [...]

Ел то љубов само к ближњѣм? а шта да рекнем прїятельска (ЛЛ 1829: 33); Докт: Станис: [...] Сї, Боже, што се мени нїе ова прилика дала, да я покажем колико вашу љубов ценим, него даде се оном човеку, кои зато чувства нема... (ЛЛ 1829: 34); Јелисавета. Та яка є љубов нема, Господин Доктор (ЛЛ 1829: 40); Јелисавета (сама) [...] то є све за твою љубов љубими Гаю (ЛЛ 1829: 52).

Вук – Рј.

ЉУБОВНИ -а, -о <љубовній*> *љубавни*. Доктор Станислав (сам) [...] Откуд ступи моя нога у овај дом; ди Јелисаветине очи љубовне стреле бацаю, кое ме ранише, ди у сваком нѣном движенїю чини леже, кои ме очараше (ЛЛ 1829: 22).

ЉУБОРЕВЊИВ, -а, -о <љуборевњив> *нарочито усрдан, предан, марљив*. Аца Ишпан (с пушком) Треба *nota bene* мало опоменути господара Гаю, треба га пробудити, треба га љуборевњивим учинити (ЛЛ 1829: 20).

ЉОЛЯЮЋИ, -а, -е <љоляюћій*> *љубљајући; колебљив*. Јелисавет. [...] овде оди да љоляюћесе твое заключенїе утврдиш; да интерес човека само за чо-века веже... (ЛЛ 1829: 57).

М

МАЛЕНКОСТ ж *ствар (предмет, новац и сл.) мала по величини или количини*. Јелисав. (улагивајући се). Остави ти то све сад на страну, я имам дикою скупощеност, па те маленкости моћи ће ду нам толико помоћи да нужду нетрпи-мо (ЛЛ 1829: 26).

МЛОГОСТРАДАЈУЋИ, -а, -е <млогострадаюћій*> *многострадајући; нарочито претрпљене невоље и патње некога или нечега*. Докт: Стан: [...] ал кад би сте мое јдно, мое млогострадаюће срце видели... (ЛЛ 1829: 39).

МЊЕНИЈЕ с <мњїніе> *мишљење, став, уверење*. Докт. Станис: [...] што на

оне новце овом трговцу толики интерес даєте, и то є по мом мњїнію вама на путу, те се помоћи нећете (ЛЛ 1829: 33).

Н

НАДЕЖДА* ж *психичко стање у којем се с вером очекује да ће се испуни-ти нешто радосно, пријатно, нада*. Гая (сам) [...] О, ал може л' мене надежда тако на єдан ма изневерити, ваљда нећеду ти люди тако камено срце имати да ме све радости лише (ЛЛ 1829: 44).

О

ОСНОВОПОЛОЖЕНИЈЕ с <основоположенїе*> *начело*. Ишпан [...] *Nota bene* данас сутра нایتврђа женска основоположенїя подрїу лепе рече, уз-даи, клетве, ко што вода брегове подрива (ЛЛ 1829: 30).

ОЧАЈАНИЈЕ с <очаянїе*> *очајање*. Аца Ишпан [...] ви да сте у очаянїю, у опасности све с опростенѣм изгубити; я онда би скочио као најлюћи касапски пас (ЛЛ 1829: 41).

П

ПОЗОРИЈЕ с <позорїе> *сцена, појава у драмском делу*. ПОЗОРИЈЕ I (ЛЛ 1829: 19); ПОЗОРИЈЕ II (ЛЛ 1829: 20); ПОЗОРИЈЕ III (ЛЛ 1829: 21); ПОЗОРИЈЕ IV (ЛЛ 1829: 22); ПОЗОРИЈЕ V (ЛЛ 1829: 24); ПОЗОРИЈЕ VI (ЛЛ 1829: 28); ПОЗОРИЈЕ VII (ЛЛ 1829: 28); ПОЗОРИЈЕ VIII (ЛЛ 1829: 32); ПОЗОРИЈЕ IX (ЛЛ 1829: 35); ПОЗОРИЈЕ X (ЛЛ 1829: 37); ПОЗОРИЈЕ XI (ЛЛ 1829: 39); ПОЗОРИЈЕ XII (ЛЛ 1829: 42); ПОЗОРИЈЕ XIII (ЛЛ 1829: 43); ПОЗОРИЈЕ XIV (ЛЛ 1829: 44); ПОЗОРИЈЕ XV (ЛЛ 1829: 45); ПОЗОРИЈЕ XVI (ЛЛ 1829: 47); ПОЗОРИЈЕ XVII (ЛЛ 1829: 47); ПОЗОРИЈЕ XVIII (ЛЛ 1829: 48); ПОЗОРИЈЕ XIX (ЛЛ 1829: 48); ПОЗОРИЈЕ XX (ЛЛ 1829: 50); ПОЗОРИЈЕ XXI (ЛЛ 1829: 50); ПОЗОРИЈЕ XXII (ЛЛ

1829: 51); ПОЗОРИЕ XXIII (ЛЛ 1829: 52); ПОЗОРИЕ XXV (ЛЛ 1829: 54); ПОЗОРИЕ XXVI (ЛЛ 1829: 54, 55); ПОЗОРИЕ XXVII (ЛЛ 1829: 56); ПОЗОРИЕ XVIII (ЛЛ 1829: 57).

ПОЧИТАЈЕМИ, -а, -о <почитаеми> *поштован*. Јелисавет. Овде да, твой почитаеми пріятељ, кои е пріятељство своє и на твоју жену пренети тео (ЛЛ 1829: 58).

ПРЕДСТОЈЕЊИ, -а, -е <предстоєћий*> *који треба да се догоди у скорој будућности, будући*. Јелисавета (сама) [...] Ал моралсе од предстоєће сцене у мени ово женско чувство сад тако јако бунити; морал' се моя важност тако далеко понизити? (ЛЛ 1829: 52).

ПРЕЗЕЛНИ, -а, -о <прѣзелни*> *превелик, прејак*. Аца Ишпан. О сладка Јецо! *Nota bene* прѣзелна радост веже ми език, ја би ти и више текстова... (ЛЛ 1829: 55).

ПРЕЗРИТЕЛНО/ПРЕЗРИТЕЉНО прил. <презрително> *понижавајуће*. Аца Ишпан. (кад Доктор пусти, протурасе и увати є он, сад Доктор презрително за нѣгови леђи на нѣга руком показуе.) (ЛЛ 1829: 40); (Аца забленут гледи на Диму, после и он и Доктор рукама презрително на нѣга указуе) (ЛЛ 1829: 41); Јелисавет. [...] сами да са стидом признаду да судба ние нас за то несрећом посетила, да они своим страстма лакше жртвовати могу. (презрително) Јдни люди (ЛЛ 1829: 59).

ПРИЗНАТЕЛНОСТ/ПРИЗНАТЕЉНОСТ ж <признателност> *захвалност*. Јелисавет (извади писмо); [...] Несрећни удар, милостива госпоіо, кои вас сад ние поштедіо, дає ми на руку, вами мою признателност показати, примите дакле ову малу суму, али Вама одвећ нужну... (ЛЛ 1829: 60).

Вук – Рј

ПОСТОЈАНИ, -а, -о <постояни> *стабилан, непроменљив*. Гая (сам) [...] веруй ти сад човеку, веруй нѣговим реч-

ма; камо му сад нѣгов постояни карактер, карактер, о! (ЛЛ 1829: 43–44).

Вук – Рј

С

СКУПОЦЕНОСТ ж *скупи предмети, ствари од велике вредности*. Јелисав. (улагивајући се). Остави ти то све сад на страну, ја имам дикоју скупоценост, па те маленкости моћи ће ду нам толико помоћи да нужду нетрпимо (ЛЛ 1829: 26).

СЛАДОСТ ж *пријатно осећање и уживање; оно што изазива такво осећање*. Докт: Стан: [...] пусти ме у лаким гушању кап по кап пуну сладошти чашу сркати (ЛЛ 1829: 53).

СОВЕСТ ж <совест> *савест*. Јелисав: [...] Знаш ли кад е сирома богат? Гая. (Једном е руком обувати) Кад поред чисте совести оваку жену имаде (ЛЛ 1829: 25).

СОВЕТ м <совет> *савет*. Докт: Станис: Тешко дело и єсте ал слушајте мой совет (ЛЛ 1829: 34); Докт: Станис: [...] Спомените се мои совета (ЛЛ 1829: 35).

СОВЕТОВАТИ* несвр. *саветовати*. Докт: Станисл: [...] болѣ є сад ићи спавати, то би и вама советовао (ЛЛ 1829: 49).

СОЖАЉЕНИЈЕ с <сожаленіє> *сажаљење*. Гая. [...] Шатсе єдан нађе од троице, кои ће с нама сожаленіє имати. – Не, Јецо, нису люди зверови! (ЛЛ 1829: 26).

СОЧИЊЕНИЈЕ <сочиненіє> *дело*. Докт: Станис: [...] ја ћу то сладко бреме радо сносити, ја ћу сва економическа сочиненія прочитати... (ЛЛ 1829: 35).

СПАВАЈУЋИ, -а, -е <спавајућий> Доктор Станислав [...] Ха, ха! памет моя превазиђе, докле она двоица обилазе, *crassa Minerva*, дотле ја сам на мети. Ал

спаваюћа лисица неувати петла (ЛЛ 1829: 48).

СПОКОЈНИ, -а, -о <спокойний*> *миран*. Јелисав. (смее се) Ха! Ха! ти си спокоян, у тој твојој вери, што држиш у роду човечијем! (ЛЛ 1829: 27).

СПОКОЈСТВО с <спокойство> *мир, сигурност*. Јелисав. Ние то прошћердати, я би радо више што жер-товала за наше спокойство (ЛЛ 1829: 26).

СРЕДСТВО с оно што помаже да се дође до неког циља. Докт: Стан: Мое се срце прелива чувстима, ал (уздисајући) камо средства, да се показати могу? (ЛЛ 1829: 42).

СУДБИНА ж по народном веровању неком замишљеном силом унапред уређени ток догађаја. Гая То дакле ваша је молитва слабо услышана; ер судбина нештеди мой дом (ЛЛ 1829: 32); Докт: Станис: Немой те рећи судбина то сте ви фаталиста (ЛЛ 1829: 33).

Вук – Рј

СУПРУЖЕСКИ, -а/-аја, -о/-оје који се односи на супруге, брачни, *супружнички*. Јелисав: [...] нема ту љубави супружеске, која би нњи од скотске страсти задржала, нема ти ту никакве среће свог ближњг тако свете, која би нњи задржала, да желбе своје ненасите... (ЛЛ 1829: 27).

СУПРУЖЕСТВО с *брачни, супружнички живот*. Гая сам [...] Мила моя домовино с тобом да се растнем, ди сам детинства радостне сне, младости лепе дане, супружества сладке сате у пуној мери уживао (ЛЛ 1829: 44).

Ч

ЧАСТ ж част > *део*. Аца Ишпан сам. [...] Едан четврте части па после 11. то е фрталъ на 11. *nota bene* сати (ЛЛ 1829: 50).

ЧЕСТ* ж *част*. Докт: Стан: Ја ћу имати чест још данас са вама се састати? (ЛЛ 1829: 21).

Вук – Рј

ЧЕСТВОВАТИ* несвр. *поштовати*. Гая. Дакле очистіо је ветар плеву од пшенице, остали су дакле они, а које се поуздати можеш, и који то свето име вальда чествовати умеду (ЛЛ 1829: 27).

ЧУВСТВО* с *осећање*. Доктор Станислав (сам) [...] крв се у мени запалила, чувства се побунила, пулс (увати се за руку) непоредочно куца), бие, лупа, да ми се по свем телу разлеже (ЛЛ 1829: 21); Докт: Станис: [...] него даде се оном човеку који зато чувства нема, кога су ледене прси за овај нђжни дар... ер *pro secundo* тај исти ни зашто друго чувства нема, него за свој добитак (ЛЛ 1829: 34); Докт: Стан: Мое се срце прелива чувсти-ма, ал (уздисајући) камо средства, да се показати могу? (ЛЛ 1829: 42); Јелисавета (сама) [...] Ал моралсе од предстојеће сцене у мени ово женско чувство сад тако јако бунити; морал се моя важност тако далеко понизити? (ЛЛ 1829: 52); Јелисавет: Господин Доктор, ви сте се вашим чувствима опили; дођите к себи (ЛЛ 1829: 53).

6. Закључак

Дело Лазара Лазаревића представља значајан елемент у развоју српске драмске књижевности и позоришног живота. Лазаревићева прва и једина комедија *Пријатељи* (1829), објављена у будимском алманаху *Цвеће*, јесте прва оригинална комедија на српском језику, која означава почетак осамостаљивања српске комедије. Након њеног настанка, наступа период успешног и убрзаног развоја српске комедиографије, који обележава Јован Стерија Поповић. Премда су по обиму и квалитету Стеријина дела надмашила Лазаревићев скроман опус, Лазаревићу припада титула првог српског комедиографа. Изведбом *Пријатеља* отпочиње рад Српског народног позоришта 1861. године. Због лоших материјалних прилика Лазаревић није континуирано био присутан на књижевној сцени, али богато класично образовање, наклоност српској књижевној прошлости и традицији, као и вештина лепог говора чинили су га истакнутим културним делатником и професором Новосадске гимназије.

У фокусу овог истраживања имали смо комедију смештену у рану фазу његовог стваралаштва, у којој смо открили и анализирали славенизме и лексичку страног порекла. Будући да Лазаревић одраста и највећи део живота проводи у војвођанској средини, чију атмосферу верно предочава у комедији, њен језик смо одредили као доситејевски тип књижевног језика, налик комедијама Јована Стерије Поповића. Указали смо на то да употреба славенизама и стране лексике у *Пријатељима* доприноси предочавању идеје, карактеризацији ликова, као и успостављању њихових релација у оквиру жанра комедије.

Кроз лик Јелисавете представљена је идеја комада, усмерена на испитивање феномена пријатељства и истицање истинских моралних начела. Јелисавета настоји да открије лицемерје Гајиних 'пријатеља', стога брани породичне, брачне вредности и врлину истинске љубави и пријатељства. Славенизми као лексички слој омогућили су Лазаревићу да предочи Јелисаветино деловање уроњено у апстрактну, емоционалну сферу. Господар Гаја, оптерећен материјалним бригама, удаљен је од апстрактних категорија – стога његов језик није одређен славенизмима, те повремено провејавају у додиру са лексиком уроњеном у финансијски домен, што остварује комичан ефекат. Јунак који је резигниран током читаве комедије, односно, који бива одређен скученим мисаоним склопом и одсуством апстрактног промишљања, јесте зеленаш Грк Дима. Његов језик је лишен славенизама, чак и када настоји да Јелисавети покаже љубавна осећања. За разлику од њега, доктор Станислав се обилато служи славенизмима како би предочио своју наклоност Јелисавети. Интелектуализацији његовог говора доприносе славенизми, као и низ латинизама. Професионални жаргон присутан је у говору ловца и спахијског

надзорника Аце Ишпана. При његовом приступу емоционалној сфери, видљива је слика света омеђена професијом, али и интересовањем (лов). Славенизми у контексту емоционалног домена и урођености у модерну културу у језику Ишпана у контрасту су са са грубим и рационалним поимањем стварности, чиме се постиже комичност. Слуге Петар и Стеван увиђају истинске животне вредности и врлине, али је њихово поимање апстрактних категорија урођено у народну културу – стога у њиховом језику славенизми нису присутни.

Истраживањем језика ове комедије настојимо да допринесемо будућим изучавањима Лазаревићевог језичког израза и подробнијим осветљавањима промене његових ставова према народном и славеносрпском књижевном језику.

ИЗВОР

ЛЛ: Лазар Лазаревић [А.Б.В.]. Пријатељи. *Цвеће*. Сочиненија и преводи за поученије, увеселеније и забаву. Свеска II. Будим. 1829. <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=2195&m=2#page/29/mode/lup>> 21. 1. 2024.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора и Милена Зорић (2021). Лексички славенизми и питање жанра у славеносрпском језику. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. 69/2: 389–404.
- Дотлић, Лука. Лазаревић, Лазар. *Енциклопедија Српског народног позоришта*. <<https://www.snp.org.rs/enciklopedija/?p=5519>> 25. 1. 2024.
- Ерчић, Властимир (1986). Која о настанку Лазаревићевих *Пријатеља* и Стеријине *Покондирене тикве*. *Студије и грађа за историју књижевности* 2. Београд: Институт за књижевност и уметност. 180–185.
- Ерчић, Властимир (1987). Предговор. *Почеци српске драме*. Београд: Нолит. 23–29.
- Зорић, Милена (2013). Неколико речи о статусу и идентификацији славенизама. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. 61/3: 811–818.
- Зорић, Милена (2018). *Славенизми у раним драмама Јована Стерије Поповића*. Нови Сад: Матица српска.
- Иванович, Слободан и Иосиф Петранович (1981). *Русско-сербскохорватски словарь*. Москва: Издательство „Руский язык”.
- Ивић, Павле (1991). Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 19/2: 5–14.
- Ивић, Павле (1998). *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Карацић, Стефановић Вук (1847). *Нови завет Господа нашег Исуса Христа*. Београд: Просвета. <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1293>> 20. 2. 2024.

- Карацић, Стефановић Вук (1852). *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. Беч: у штампарији јерменскога манастира <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1255>> 20. 2. 2024.
- Ковачек, Божидар (1991). Комедија код Срба пре Стерије. *Талија и Клио: из историје српског позоришта и драме 1*. Нови Сад: Матица српска. 250–265.
- Лазаревић, Лазар (1829). *Владимир и Косара: драма у III акта*. Будим: издао Јосиф Милонук <<https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/index/string>: 22. 2. 2024.
- Лазаревић, Лазар (1842). Парадоска титулољубија (Парадоска титулољубија). *Бачка вила*. 160–172.
- Матицки, Миодраг (2016). Цвеће Георгија Лазаревића. *Српска књижевна периодика 1766–1850*. Нови Сад: Матица српска. 238–240.
- Милановић, Александар (2013). *Језик весма полезан*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милинчевић, Васо (1985). Стеријини претходници: Стефан Стефановић и Лазар Лазаревић. *Српска драма до Нушића*. Београд: Рад. 68–100.
- Милић, Исидора (2005). Владимир и Косара Лазара Лазаревића и Стеријин Владислав као целовита трагедија. *Књижевност и историја VII: Транспозиција историјских догађаја и личности у трагедији код Словена. Зборник реферата са Скупа у Нишу одржаног 27. и 28. октобра 2005*. 103–119.
- Милић, Исидора (2006). Живот и дело Лазара Лазаревића старијег. *Свеске Матице српске*. 46 (11). Нови Сад: Матица српска.
- Младеновић, Александар (1989). *Славеносрпски језик: студије и чланци*. Нови Сад – Горњи Милановац: Књижевна заједница Новог Сада – Дечје новине.
- Несторовић, Зорица (2016). Лазар Лазаревић или о поезији и историји. *Велико доба: историја развитка драме у српској књижевности XVIII и XIX века*. Београд: Klett. 175–193.
- Новаковић, Стојан (1871). *Историја српске књижевности*. Београд: издање и штампа Државне штампарије.
- Обрадовић, Доситеј (1961). О пријатељем и пријатељству. *Сабрана дела II*. Београд: Просвета. 80–87.
- Обрадовић, Доситеј (2003): Писмо Харалампију. *Живот и прикљученија; Писмо Харалампију*. Београд: Рад. 223–230.
- Поповић, Исидора (2014). Комедиографија Лазара Лазаревића старијег. *(Пред)историја веселих позорја. Комедија у Срба пре Јована Стерије Поповића*. Нови Сад: Стеријино позорје. 201–227.
- Поповић, Емилија (2023). Функција славенизама и књишких речи у *Женидби у удадби и Родолупцима* Јована Стерије Поповића. *Доситејев врт: годишњак задужбине „Доситеј Обрадовић”*. XI (11). Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”. 165–188.
- РМС: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска. 2011.
- РСЛСЈ: *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска*. Нови Сад: Матица српска. 2017.
- Сорокин, Сергеевич Юрий (1984). *Словарь русского языка XVIII века*. Академия наук СССР: Институт русского языка. Ленинград: Наука <<http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/>> 15. 4. 2024.

- Сорокин, Сергеевич Юрий (1999). *Словарь русского языка в четырех томах*. Российская академия наук: Институт лингвистических исследований. Москва: Издательство „Русский язык”. <<http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>> 15. 4. 2024.
- Стијовић, Светозар (1992). *Славенизми у Његошевим песничким делима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Суботић, Љиљана (1990). *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска.
- Суботић, Љиљана (2004). Из историје књижевног језика: ‘питање језика’. *Предавања из историје језика*. Нови Сад: Филозофски факултет. 145–191.
- Толстой, Ильич Илья (1958). *Сербско-хорватско-русский словарь*. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.
- Толстој, И. Никита (2004). *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- Томандл, Миховил (1953). *Српско позориште у Војводини I (1736–1868)*. Нови Сад: Матица српска.
- Унбегаун, Борис (1995). *Почеци књижевног језика код Срба*. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Орфелин – Матица српска.

*

- Subotić, Ljiljana (2006). Kojim je to jezikom pisao Sterija?. U: *Jovan Sterija Popović – klasik koji nam se obraća: radovi sa Međunarodnog naučnog skupa održanog 24. i 25. marta na Univerzitetu Pariz IV – Sorbona* (ur. S. Anđelković i P. L. Thomas). Vršac: KOV. 17–41.

Nina Stokić

THE FUNCTION OF SLAVISMS AND LEXICS OF FOREIGN
ORIGIN IN THE COMEDY *PRIJATELJI* BY
LAZAR LAZAREVIĆ (1829)

Summary

The paper will discuss the first original Serbian comedic work, *Friends* (1829), by Lazar Lazarević, in the context of the application of the Dositej's type of literary language. The focus of the research is on Slavicisms as well as foreign-origin lexis. Through a gradual interpretation of the work, we will point out the function of Slavicisms and foreign-origin lexis in the characterization of individual characters as well as in establishing comic effects. The analysis and isolation of Slavicisms and foreign-origin lexis will contribute to a more detailed study of Lazarević's linguistic and stylistic expression. The play's idea unfolds through the actions of Jelisaveta, the main character, whose speech is replete with the most Slavicisms. Through the analysis of a specific lexical layer in the comedy *Friends*, the paper seeks to highlight Lazar Lazarević's contribution to the further development of Serbian comedy and to encourage new research into his work.

KEYWORDS: Slavicism, lexicon of foreign origin, Dositej's type of literary language, Lazar Lazarević, *Friends*.

Мср Нина Стокић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Србија
nstokic012@gmail.com

ПРАВОПИСАНИЕ СЛОЖНЫХ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В СЕРБСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ (СИНХРОННО- СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)

В данной статье исследуется современная орфографическая проблема правописания сложных имен прилагательных на материале сербского и русского языков. Отмечается, что как для сербского языка, так и для русского эта проблема является актуальной, практически значимой и нуждающейся в подробном рассмотрении и теоретическом пересмотре. С целью прояснения сложившейся орфографической ситуации в обоих языках автором статьи проводится сопоставительный анализ современных норм правописания в области сложных прилагательных в сербском и русском языках в синхронии. Описываются случаи слитного, полуслитного (дефисного) и раздельного написания сложных прилагательных сербского и русского языков, регламентируемые определенными орфографическими правилами, закрепленными в нормативной литературе для обоих языков. Для наглядности приводятся примеры пар прилагательных из современной сербской и русской речи на разные виды небуквенных орфограмм, написание которых соответствует действующим орфографическим нормам сербского и русского правописания. С помощью сравнительного анализа и статистического наблюдения выявляются сходства и различия между сербской и русской орфографией, основополагающими орфографическими принципами и современными установками в правописании двух языков в части написания сложных прилагательных.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: современное правописание, орфография, орфографические нормы, правила орфографии, небуквенные орфограммы, сложные имена прилагательные, сербский язык, русский язык.

1. Введение

1.1. Вводные замечания

Уровень орфографической грамотности по-прежнему в значительной мере отождествляется с уровнем образованности человека, его культурным уровнем и социальным статусом. В современной жизни, во многих сферах которой доминирует общение, происходящее в письменной форме, уделение должного внимания орфографии особенно важно.

Одной из насущных, „злободневных” тем орфографии является правописание сложных слов, в частности сложных имен прилагательных, широко

использующихся в современной письменной речи на разных языках, но вместе с тем вызывающих сегодня много разногласий – и в аспекте их системной орфографической кодификации, и, как следствие, в прикладном аспекте.

Предмет исследования в настоящей статье, который обусловлен актуальностью этой орфографической проблемы, – сравнительное изучение действующих норм правописания сложных имен прилагательных в современных сербском и русском языках.

В цели исследования входит сопоставительное рассмотрение и описание орфографических правил сербского и русского языков, регламентирующих правописание сложных прилагательных, а также их синхронный контрастивный анализ, направленный на выявление сходств и различий между современными правописными нормами данных языков.

Задачи, поставленные в научной статье, непосредственно связаны с ее целями:

- рассмотреть и охарактеризовать общие закономерности и специфику правописания сербского и русского языков, в том числе установить принципы, на которых основаны современные орфографические системы обоих языков;
- описать случаи слитного, полуслитного (дефисного) и раздельного написания сложных прилагательных, регулируемые действующими правилами орфографии сербского и русского языков, в сопоставительном ключе;
- сравнить и проанализировать лексико-орфографический материал по данной теме и определить основные сходства и различия между орфографическими нормами двух языков.

В качестве материала исследования используются правила орфографии сербского и русского языков, устанавливающие правописание сложных прилагательных, изложенные в современных научно-справочных изданиях (*Орфография сербского языка* [Правпис српскога језика] под ред. М. Пижурицы (2017), *Правила русской орфографии и пунктуации* под ред. В. В. Лопатина (2009)) и массовых изданиях справочного характера (*Мини-гид по правописанию* [Мали правописни водич] Н. Живич и И. Пивлякович (2020)).

Теоретической базой исследования, помимо обозначенной справочной литературы, служат труды современных исследователей сербского/русского языка, посвященные орфографическим, лексическим и словообразовательным вопросам, касающимся функционирования в языке и речи сложных слов, в том числе сложных имен прилагательных, среди которых научные работы В. Брборича (2012), Р. Драгичевич (2022), Й. Стеванович, Й. Милошевич и Э. Лазаревич (2024), по сербскому языку, а также Т. В. Викториной и Л. М.

Чучвы (2016), С. В. Вычужаниной (2015), Р. Р. Грдзелян (2023), Е. А. Зюзиной и С. А. Курбановой (2022), Е. Г. Сидоровой (2018) – по русскому языку.

В статье, в соответствии с проблематикой исследования, применяется метод сравнительного анализа, объекты которого – нормы правописания сербского и русского языков в синхронии, с элементами статистического наблюдения.

1.2. Правописание сложных имен прилагательных как актуальная тема современной орфографии сербского и русского языков

Современные орфографические системы двух близкородственных славянских языков, сербского и русского, в основе которых лежит кириллическая письменность, во многом похожи, но, разумеется, имеют и свои различия.

Если главным принципом сербского правописания в целом является фонетический принцип, то для русской орфографии базовым и определяющим является принцип морфологический (морфемный). Отсюда следует разница в написании схожих родственных слов сербского и русского языков: *потпис* и *подпись*, *васпитање* и *воспитание*, *ретко* и *редко* (ср. *редак* и *редкий*) и т. д. В обоих языках, особенно в русском, также есть много орфограмм, регулируемых традиционным принципом, отсюда необычные расхождения в написании таких слов, как, например: рус. *шалфей* – срб. *жалфија*, совр. рус. *шепот* / устар. рус. *шопот* – срб. *шанат* и др. Подобных пар слов, содержащих различные виды орфограмм, в том числе и небуквенные (контакт, дефис, пробел), в сербском и русском языках довольно большое количество, что может вызывать орфографические затруднения у носителей сербского/русского языка, которые изучают русский/сербский как иностранный, или у работающих с данной языковой парой переводчиков.

Между тем, поскольку в настоящее время письменная речь, в том числе и письменная разговорная, занимает лидирующие позиции в формах вербальной коммуникации, с каждым днем расширяя сферы своего бытования, орфографические вопросы требуют повышенного внимания со стороны всех пользователей языка.

Правописание слов-композигов как в сербском языке, так и в русском, по мнению многих современных исследователей в области орфографии, является одной из актуальных и одновременно с этим „сложных и чувствительных” орфографических тем (Стевановић – Милошевић 2024: 51), „поскольку связана с живым, динамическим языковым процессом, с дискурсивными явлениями” (Грдзелян 2023: 47). К „болевым точкам”, по меткому выражению Е. Г. Сидоровой (Сидорова 2018: 69), этого многоаспектного проблемного раздела в орфографии обоих языков можно отнести правописание сложных прилагательных.

Согласно статистическим данным, частотность употребления имен прилагательных в русской письменной речи с годами растет, при этом в их числе появляется множество новых слов, преимущественно заимствованных из английского языка (то же касается и сербского языка), и, соответственно, значимость обстоятельной орфографической кодификации прилагательных, а также владения актуальными правописными знаниями тоже увеличивается. Так, например, в современных русскоязычных письменных текстах доля прилагательных среди других частей речи составляет 8,53%, а внутри полнозначных частей речи они занимают третье место по самым распространенным (после имен существительных и глаголов) (Сичинава 2011).

Данные статистических исследований, однако, не располагают информацией о количестве употреблений в текстах на русском языке именно сложных прилагательных, но можно с уверенностью сказать, что они составляют одну из наиболее многочисленных групп адъективной лексики в современной письменной (и устной) речи. Наряду с этим, можно констатировать и тот факт, что как в сербском, так и в русском языке деривационная модель словосложения сегодня является чрезвычайно популярной и продуктивной (Брборић 2012; Викторина – Чучва 2016). Следовательно, важны и знания о том, как грамотно „оформлять” на письме сложные слова, в частности имена прилагательные.

Правила, регулирующие написание сложных прилагательных, в современных сербском и русском языках основываются преимущественно на аналогичных принципах, среди которых можно выделить формальные (формально-грамматический, словообразовательный, исторический (или традиционный)) и семантический (семантико-синтаксический) принципы. В соответствии с этими принципами в орфографических системах обоих языков закреплены нормы, по которым возможно слитное, полуслитное (дефисное) и раздельное написание сложных имен прилагательных.

Конечно, несмотря на определенное сходство в орфографической „логике” обоих языков, в данной области правописания между сербской и русской орфографией есть довольно большие различия, обусловленные не только языковой, но и экстраязыковой, национально-концептуальной спецификой, особенностями языковой картины мира носителей и т. п.

Далее опишем действующие правила орфографии современного сербского и русского языков, которые определяют нормы правописания сложных имен прилагательных, и установим сходства и различия между ними.

2. Орфографические правила, регулирующие написание сложных имен прилагательных, в сербском и русском языках

2.1. Случаи слитного написания сложных прилагательных в сербском языке в сопоставлении с русским

2.1.1. Слитно в сербском языке пишутся сложные имена прилагательные, компоненты которых объединены по своему звучанию и значению, по аналогии с именами существительными, от которых они образованы¹ (ОСЯ, п. 103).

К этой группе орфограмм сербского языка относятся, во-первых, сложные прилагательные, имеющие в своем составе один несамостоятельный компонент или (реже) состоящие из двух несамостоятельных компонентов, например: *евроамерички*, *армиранобетонски*, *научнотехнички*, *зентбудистички*, *богобожажљив*, *пунолетан*, *средњовековни*, *брзоходан*, *старомодан*, *риђокос*, *плодотворан*, *миротворачки*, *злурад* и т. д.² (ОСЯ, п. 103а).

Во-вторых, сюда относятся также и сербские сложные прилагательные, образованные от двучленных словосочетаний, объединенных семантически, первый компонент в которых чаще всего зависит от второго и более точно определяет его: *водоносан*, *новогодишњи*, *спљотнотрговински*, *нискобуџетни*, *државноправни*, *високообразовни*, *народноослободилачки*, *социјалдемократски*, *срцепарајући* (ОСЯ, п. 103б).

В русском языке действуют схожие орфографические правила (ПРОиП, § 128, пп. 2, 3), и большинство из приведенных прилагательных так же, как и в сербском, пишется слитно. Однако от них отклоняется ряд сложных прилагательных, которые по-русски пишутся полуслитно (через дефис): *научно-технический* (поскольку компоненты обозначают равноправные понятия), *дзен-буддистский*, *социал-демократический* (так как образованы от сложных существительных *дзен-буддизм*, *социал-демократия* с полуслитным написанием), *государственно-правовой*, *народно-освободительный* (как имеющие в первом компоненте суффикс относительного прилагательного) (ПРОиП: § 130, п. 2 и 3; § 129, п. 1).

2.1.2. В сербском языке слитно пишутся сложные прилагательные, которые образованы от многосоставных имен собственных, пишущихся раздельно или полуслитно (через дефис): *донкихотовски* (*Дон Кихот*), *вангоговски* (*Ван Гог*), *херцеговски* (*Херцег Нови*), *црноморски* (*Црно море*),

¹ Правила и некоторые из примеров также приводятся по таким справочным изданиям, как: *Орфография сербского языка* (Пижурица et al. 2017, 86–88) (далее – ОСЯ), *Мини-гид по правописанию* (Живић – Пивљаковић 2020, 43–44) (далее – МГпП), *Правила русской орфографии и пунктуации* (Лопатин et al. 2009, 134–138) (далее – ПРОиП).

² Примеры написаний слов сербского языка даны по экзавской произносительной норме.

буеносајрески (Буенос Ајрес), *босанскохерцеговачки* (Босна и Херцеговина), *западноевропски* (Западна Европа) и т. д. (ОСЯ, п. 104).

Написание соответствующих сложных прилагательных русского языка регулируется иными правилами орфографии. С одной стороны, если сложное прилагательное образовано от сложного имени собственного, которое пишется полуслитно, то прилагательное также пишется через дефис: *герцеговский* (*Герцег-Нови*), *буэнос-айресский* (*Буэнос-Айрес*) (ПРОиП, § 129, п. 1). Прилагательное *боснийско-герцеговинский* в русском имеет дефисное написание, потому что составляющие его части являются равноправными (ПРОиП, § 130, п. 2).

С другой стороны, русские прилагательные, образованные от имен собственных – сочетаний имени и фамилии, имени и прозвища, пишутся через дефис, поэтому: *дон-кихотовский* (*Дон Кихот*) (ПРОиП, § 129, п. 3). Однако сложное прилагательное *вангоговский* (*Ван Гог*) имеет слитное написание, так как его первый компонент представляет собой служебный элемент (приставка к фамилии) (ПРОиП, § 129, п. 3, прим.).

Различаются по языкам также и правила написания прилагательных, которые образованы от многочисленных личных имен посредством добавления суффиксов *-ов-* (*-ев-*), *-ин-*, *-ск-* ко второму компоненту: в сербском языке сохраняется их раздельное написание (*Кнез Михаилова улица, чика Јовин, тетка Станин*) (ОСЯ, п. 104); в русском языке такого рода прилагательные пишутся полуслитно: *Князь-Владимирский собор, дяди-Степин, тети-Валин* (ПРОиП, § 129, п. 3).

2.1.3. Если первый компонент сложного прилагательного сербского языка является наречием и специально не выделяется, то он пишется вместе с прилагательным и такое сложное прилагательное пишется слитно: *многопоштовани, високоцењени, горепоменути, нижеименовани, висококвалификован, средњеразвијен, нископродуктиван, такозвани* (ОСЯ, п. 105).

В случаях, когда первый компонент сербского сложного прилагательного – наречие выделяется (акцентируется), оно пишется отдельно от второго компонента-прилагательного (ОСЯ, п. 105): *много поштовани, високо цењени, горе наведени, средње продуктиван* и пр.

Для русского языка подобные разграничения в рамках нормативной орфографии не являются релевантными. В связи с этим такие двухкомпонентные прилагательные пишутся всегда слитно как имеющие подчинительный характер отношений между компонентами: *многоуважаемый, высокооцененный, вышеупомянутый, ниженазванный, высококвалифицированный, среднеразвитый, низкопродуктивный* (ПРОиП, § 130, п. 1), но – так называемый (устойчивое словосочетание).

2.1.4. Сложные прилагательные, обозначающие оттенки (например, цветов), по-сербски пишутся слитно (напр., *мркожут, црвеносмеђ, зеленкасто-*

плав, плавозелен, тамнозелен, светлоцрвен) (ОСЯ, п. 106), однако, когда обозначающие оттенки прилагательные употребляются в сравнительной степени, они пишутся раздельно: *тамније зелен, светлије сив* (МГпП, с. 44).

Между тем прилагательные, которые обозначают комбинации различных цветов, в сербском языке пишутся полуслитно (через дефис): *плаво-бела застава, плаво-зелена комбинација, црно-бели дресови, црно-бели филм* и т. д. (ОСЯ, п. 106).

Кроме того, сложные прилагательные, служащие для обозначения оттенков цветов, в которых первый компонент (чаще – имя существительное) более точно определяет второй и используется в значении ‘который похож на...’, тоже пишутся через дефис: *лимун-жута, цигла-црвена, небо-плава* (МГпП, с. 44).

Русским правописанием подобные критерии не учитываются, и все сложные прилагательные, обозначающие оттенки качества (цвета/вкуса, в том числе и комбинации), пишутся полуслитно (ПРОиП, § 129, п. 2): *темно-желтый, красно-коричневый, зеленовато-синий, сине-зеленый, темно-зеленый, светло-красный; бело-синий, черно-белый; лимонно-желтый, кирпично-красный, небесно-голубой* (дефисное написание имеют и формы сравнительной степени: *более темно-зеленый, более светло-серый*).

2.2. Случаи полуслитного (дефисного) написания сложных прилагательных в сербском языке в сравнении с русским

2.2.1. Полуслитно (через дефис) в сербском языке пишутся сложные имена прилагательные, компоненты которых находятся в равноправных – а не в дополняющих – отношениях со значением однородности или противопоставленности, при условии, что сами компоненты не усечены: *америчко-европски разговори, афричко-азијска солидарност, српско-француски речник, природно-математички факултет, стручно-научна расправа, грчко-римско рвање, културно-историјски споменици, шумско-степски комплекс* и т. д. Однако в случае, если основа одного из компонентов сложного прилагательного усечена, оно пишется слитно: *англосаксонски, евроазијски, евроамерички, евроскептичан* и т. п. (ОСЯ, п. 107).

Части сложных прилагательных, состоящих из трех и более равнозначных компонентов, пишутся также через дефис, который повторяется, связывая каждый из компонентов: *плаво-бело-црвена застава, немачко-италијанско-јапански пакт* (ОСЯ, п. 107).

Русский язык предусматривает схожие орфографические правила в отношении сложных прилагательных, имеющих равноправные компоненты, которые пишутся через дефис (ПРОиП, § 130, п. 2), однако параметр усеченности основы компонентов не учитывается: *американско-европейские пере-*

говоры, африканско-азиатская солидарность, сербско-французский словарь, природно-математический факультет и т. д.; *евро-азиатский, евро-американский; сине-бело-красный флаг, немецко-итальянско-японский пакт*. Прил. *евро-азиатский* пишется по-русски раздельно в значении ‘относящийся к связям между Европой и Азией’, прил. *евроазиатский* – слитно, поскольку образовано от сущ. *евроазиат*, пишущегося слитно (так же, как и прил. *англосаксонский* – от сущ. *англосакс*, прил. *евроскептический* – от сущ. *евроскептик*) (ПРОиП, § 128, п. 2).

2.2.2. Согласно сербскому правописанию (ОСЯ, п. 108), составные компоненты некоторых сложных прилагательных, в зависимости от конкретного значения и контекста, могут находиться в отношениях дополнения (и быть однопонятийными) или равноправных отношениях (будучи двупонятийными), что определяет их правописание – слитное или полуслитное (дефисное) соответственно: *књижевноисторијска литература* (‘которая относится к истории литературы/книжности’) и *књижевно-историјски списи* (‘и литературные, и исторические’), а также *књижевнојезички проблеми* и *књижевнојезички одсек*, *историјскогеографски раздео* и *историјско-географске студије*, *политичкоекономски аспекти* и *политичко-економска помоћ* и т. д.

В русском правописании соответствующих правил не закреплено. Хотя семантический критерий играет существенную роль в установлении правильного написания сложных прилагательных, правила не дифференцированы подобным образом. Для современной русской орфографии важно также наличие суффикса в первом компоненте сложных прилагательных, исходя из этого прилагательные *книжно-исторический, литературно-исторический/историко-литературный, литературно-языковой/языково-литературный* и под. пишутся одинаково через дефис (ПРОиП, § 130, пп. 2, 3).

2.2.3. По-сербски слитно пишутся сложные прилагательные, в которых компоненты образуют тесную, в основном подразумеваемую, смысловую цельность. Например, в таких словосочетаниях, как *глувонем (глухонем) човек, ћирилометодијевски језик, васпитнообразовни систем, друштвенополитички поредак* прилагательные пишутся слитно. Вместе с тем для отдельно взятых прилагательных, использующихся в собирательном значении, возможно и полуслитное написание, например: *васпитно-образовни* и т. п. (ОСЯ, п. 109).

Орфография русского языка не предполагает вариативности в написании подобных сложных прилагательных, и они пишутся по общим правилам, отталкивающимся от типа отношений между компонентами. Так, полуслитное написание имеют прилагательные *кирилло-мефодиевский, воспитательно-образовательный* (поскольку их компоненты являются равноправными), *дружественно-политический* (как имеющее в первом компоненте суффикс

-енн-; отхождение от правила), а слитное – прилагательное *глухонемой* (как исключение из основного правила) (ПРОиП, § 130, пп. 2, 3).

2.3. Сопоставление нормированных написаний сербских и русских сложных прилагательных (разные виды небуквенных орфограмм)

Ниже приведем примеры пар соответствующих по значению однокоренных (или имеющих хотя бы один общий корень) сложных прилагательных из современных сербского и русского языков, содержащих те или иные небуквенные орфограммы, которые наглядно иллюстрируют сходство/разницу между орфографическими нормами двух языков.

Таблица 1: Сопоставление нормированных написаний различных сложных прилагательных сербского и русского языков (небуквенные орфограммы).

сербский язык	русский язык
социокултуран	социокультурный
социолошко-културолошки	социолого-культурологический
социоекономски	социэкономический
социјално-економски	социально-экономический
социјално значајан	социально значимый
многопоштован	многоуважаемый
много поштован [эмфаза]	(пре)многоуважаемый
велеуважен	многоуважаемый
ултразвучан	ультразвуковой
ултраљубичаст	ультрафиолетовый
природнонаучен	естественно-научный
научноистраживачки	научно-исследовательский
стручно-научен	специально-научный
ускостручни	узкоспециальный
државноправни	государственно-правовой
управноправни	административно-правовой
административно-територијалан	административно-территориальный
фрушкогорски	фрушка-горский
новосадски	нови-садский
њуџерзијски	нью-джерсийский
новозеландски	новозеландский
новоросијски	новороссийский
робинхудски	робин-гудовский
козмапругтовски	козьма-пругтовский
леди Макбетов	леди-Макбетов
рубин-црвен	рубиново-красный
пепельастосив	пепельно-серый

тамносив	темно-серый
црно-бео	черно-белый
југоисточни	юго-восточный
југоевропски	южноевропейский
блискоисточни	ближневосточный
далековидан	дальновидный
ваздухопловни	воздухоплавательный
водоваздушни	водовоздушный
газовит	газообразный
пенобетонски	пенобетонный
санитарно-еколошки	санитарно-экологический
санитетско-хигијенски	санитарно-гигиенический
француско-амерички	французско-американский
франкоамерички	франко-американский
ибераамерички	ибераамериканский
лабиоденталан	лабиодентальный
дентално-скелетно-ретиналан	дентально-скелетно-ретиальный
хотелско-ресторански	гостинично-ресторанный (отельно-ресторанный)
културно-просветски	культурно-просветительский
ахматовско-максимовићевски	ахматовско-максимовичевский
моралноетички	морально-этический
ћудоредно-правни	нравственно-правовой
контролно-надзорни	контрольно-надзорный
васпитно-дисциплински	воспитательно-дисциплинарный

Приведенные примеры ясно демонстрируют, что правописные нормы, регулирующие слитное/полуслитное (дефисное)/раздельное написание сложных прилагательных, закрепленные в сербском и русском языках, по большей части схожи, но также и различаются, однако в меньшей мере.

Так, из 51 пары примеров различных сложных прилагательных сербского и русского языков в своем написании (небуквенные орфограммы) совпадает 35 прилагательных (68,6%), а различаются в правописании – 16 прилагательных (31,4%). Из числа 35 совпадающих в написании сложных прилагательных обоих языков 18 (51,4%) пишутся одинаково слитно, 16 (45,7%) – полуслитно (дефисно) и 1 (2,9%) – раздельно. Среди 16 различающихся написаний: 14 сербских прилагательных (87,5%) пишутся слитно в отличие от соответствующих им русских прилагательных с полуслитным написанием, 1 сербское прилагательное (6,25%) пишется раздельно в отличие от соответствующего русского, пишущегося слитно, и 1 сербское прилагательное (6,25%) отличается раздельным написанием от русского, имеющего написание через дефис.

При этом в числе указанных выше сербских прилагательных 32 (62,7%) имеют слитное написание, 16 (31,4%) – полуслитное (дефисное) и 3 (5,9%) – раздельное написание; из русских прилагательных 31 (60,8%) имеют дефисное написание, 19 (37,2%) пишутся по-русски слитно, и 1 (2%) пишется раздельно.

Таким образом, на основании анализа результатов сравнительного статистического наблюдения, можно сказать, что правописание сербских сложных прилагательных в большинстве своем тяготеет к слитному написанию, а русская орфография в области сложного прилагательного имеет предрасположенность к написанию полуслитному.

3. Заключение

Подытоживая вышесказанное о правописании сложных имен прилагательных, хотелось бы еще раз отметить, что данная орфографическая тема и для сербского, и для русского правописания является сегодня как никогда актуальной, проблемной, во многом неоднозначной и до конца не решенной в современной теории орфографии, вследствие чего вызывает множество разногласий и в практике письма.

Относительно текущего положения сложных слов в системе сербского правописания В. Брборич утверждает следующее:

„Слитное и раздельное написание слов представляет серьезную проблему сербского правописания и наших орфографических норм. (...) Наша нормативная (орфографическая и грамматическая) литература предлагает неравные решения, что еще больше усложняет эту проблему” (Брборић 2012: 495).

Существующие нормы орфографии сербского языка в области сложных прилагательных, как пишет Р. Драгичевич, слишком „научны” и сложны, оперируют излишними языковыми закономерностями, которые могут быть понятны далеко не всем пользователям языка и, более того, провоцировать ошибки даже у студентов-лингвистов (Драгичевић 2022). В этой связи Р. Драгичевич также указывает на то, что

„...обилие языковых возможностей для обозначения определенных явлений или отношений (...) представляет сложную проблему для лингвистов, которые пытаются их систематизировать. Все возможности, безусловно, нужно анализировать и описывать в рамках соответствующих лингвистических дисциплин, но для потребностей орфографии необходимо их обобщить и свести к основным случаям. Все другие решения затрудняют составление функциональной орфографии” (Драгичевић 2022: 107).

В русской орфографии в части правописания сложных имен прилагательных складывается похожая ситуация, которую можно охарактеризовать как не вполне удовлетворительную, противоречивую, нуждающуюся в оптимизации и более последовательной унификации (Сидорова 2018: 77).

С. В. Вычужанина пишет, что на сегодняшний день даже в школьной учебно-справочной литературе по русскому языку данный орфографический раздел представлен в общей сложности хаотично и бессистемно:

„Правила правописания сложных слов (...) по-разному сформулированы не только в академических и учебных словарях и справочниках, но и в школьных учебниках: в разных учебно-методических комплектах указанная тема также представлена по-разному. При таком лингвометодическом и лексикографическом решении обозначенного вопроса нельзя ожидать от выпускников учебных заведений правильного написания сложных слов” (Вычужанина 2015: 122).

Причиной этого орфографического разнобоя в русском правописании, по мнению исследователей, можно считать опору на разные орфографические принципы, которых придерживаются составители современных кодификаций (Зюзина – Курбанова 2022: 247).

Основополагающие же отличия сербского правописания от русского в области орфографии сложных имен прилагательных, которые выявлены в результате проведенного сопоставительного исследования, состоят в том, что современная сербская орфография в большей степени базируется на семантико-синтаксическом принципе, более детально, по сравнению с русской, учитывая различные семантические отношения между составными компонентами прилагательного, в то время как в правописании русского языка решающее значение отводится формально-грамматическому принципу.

ЛИТЕРАТУРА

- Брборић, Велько (2012). Творба речи и правопис – писање сложених детерминативних формација са првом страном компонентом. У: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима* (ур. Р. Драгићевић). Београд: Филолошки факултет. 485–496.
- Викторина, Татьяна Валентиновна и Лариса Михайловна Чучва (2016). Деривационна типологија сложних слов в современном русском языке. *Вестник ХГУ им. Н. Ф. Катанова*. 18: 22–24.
- Вычужанина, Светлана Валериевна (2015). Полуслитное написание имен прилагательных как орфографическая и лингвометодическая проблема. *Вестник ХГУ им. Н. Ф. Катанова*. 11: 120–123.
- Грдзелян, Рузан Рубеновна (2023). Правописание как отражение проблемы границ сложного слова. *Мир науки и мысли*. 3: 46–51.
- Драгићевић, Рајна (2022). Спојено и одвојено писање придева (на примеру назива за боје). *Нови прилози српском правопису* 2. 99–108.
- Живић, Невена и Ива Пивљаковић (2020). *Мали правописни водич*. Београд: Службени гласник.
- Зюзина, Елена Александровна и Сабрина Курбанова (2022). О разное в системе слитной/дефисной передачи прилагательных. *Мир науки, культуры, образования*. 4, 246–248.
- Лопатин, Владимир Владимирович et al. (2009). *Правила русской орфографии и пунктуации*. Москва: АСТ.
- Пижурица, Мато et al. (2017). *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Сидорова, Елена Геннадьевна (2018). Проблемы и противоречия кодификации сложных прилагательных в русском языке. *Вестник ВолГУ*, 2. XVII/ 4: 68–80.
- Сичинава, Д. В. (2011). *Части речи. Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики*. <<http://rusgram.ru/>> 8. 8. 2025.
- Стевановић, Јелена и Јадранка Милошевић (2024). Спојено и одвојено писање речи у правопису српскога језика: дијахронијски приступ. *Узданица*. XXI/ 2: 49–68.

Никита Доронкин

ПИСАЊЕ СЛОЖЕНИХ ПРИДЕВА У СРПСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ (СИНХРОНО-УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД)

Резиме

У чланку се испитује један ортографски проблем – писање сложених придева у савременом српском и руском језику. Сprovedеном синхроном упоредном анализом правописних норми потврдила се актуелност анализе, будући да, колико је нама познато, слично истраживање није до сада вршено. Наиме, у раду су описани случајеви спојеног, полусложеничког (с цртицом) и одвојеног писања сложених придева у српском и руском језику, који су регулисани правописним правилима утврђеним у нормативној литератури. Дати су примери парова савремених српских и руских придева чије писање одговара тренутним правописним нормама оба језика. Користећи упоредну анализу и статистичко посматрање, указано је на сличности и разлике у погледу ортографских принципа српског и руског правописа, као и на актуелна упутства у погледу писања сложених придева у релевантној литератури на посматраним језицима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: савремени правопис, ортографија, правописне норме, сложени придеви, српски језик, руски језик.

Мср Никита Доронкин
Одсек за славистику
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Србија
nikita.doronkin@ff.uns.ac.rs

ХОДОНИМИЈА НАСЕЉЕНИХ МЕСТА НА ТЕРИТОРИЈИ ГРАДА КРУШЕВЦА: ИМЕНА УЛИЦА АНТРОПОНИМСКОГ ПОРЕКЛА¹

У овом раду бавимо се ходонимијом насељених места на територији Крушевца. Истраживањем смо обухватили ходониме мотивисане антропонимима. Све називе улица тумачили смо с аспекта структуре, а доносимо и неколико напомена о њиховој мотивацији. Са структурног аспекта гледано, највећи број ходонима налази се у форми именичке синтагме с неконгруентним атрибутутом исказаним посесивним генитивом, али такође примећујемо и ходониме у форми именичке синтагме с неконгруентним атрибутутом исказаним посесивним придевом. Само један ходоним налази се у форми именичке синтагме с конгруентним атрибутутом. Истраживањем смо утврдили да је највећи број ходонима мотивисан именима знаменитих личности из српске или светске културе, именима личности из српске историје 19. и почетка 20. века, те именима знаменитих личности српске средњовековне историје. Будући да је спроведена анализа показала разноврсност ходонимије крушевачког краја, напомињемо да је важно наставити слична истраживања у Расинском округу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: ономастика, ходонимија, ходоним, име улице, Крушевац.

1. Увод

Иако основна улога ходонима (имена улица, в. Шћепановић 2003: 15) подразумева омогућавање лакшег сналажења у насељеном месту, управо њихови називи откривају бројне информације о историји тог места и његовим становницима (в. Андрић 2022: 253), па је стога име улице, према речима Виолете Ракић (2011: 550), „знак оних који га дају”. У српској ономастици нису владала велика интересовања за истраживања ходонимије (уп. Поломац 2013: 229), али примећујемо да последњих година ова област све више постаје предмет проучавања. Од радова објављених у 20. веку можемо издвојити чланак М. Лађевић „Прилог проучавању наше ходонимије” (1984), док су се називи-ма улица с ономастичког и социолингвистичког аспекта аутори чешће по-

¹ Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2025. години број 451-03-136/2025-03/200198).

чели бавити током последње две деценије: о промени назива улица након распада Југославије писала је С. Стојановић (2008), називе улица у Новом Саду анализирао је В. Ракић (2011), савремене београдске ходониме антропонимског порекла представио је В. Поломац (2013), савремене ходониме на Косову и Метохији разматрала је са социолингвистичког аспекта М. Рељић (2016), називе улица у пограничним местима Србије с ономастичког и социолингвистичког аспекта описали су К. Миленковић и Д. Стаменковић (2019), ходониме Ниша мотивисане топонимима представила је Т. Трајковић (2020), називе новосадских улица на мађарском језику представила је Е. Андрић (2022), док се променом сјеничких ходонима с ономастичког и социолингвистичког аспекта бавила Т. Тубић (2024). Као што можемо приметити, до сада је пажња усмеравана на *урбану ходонимију*, односно писано је о називима улица у градовима. Пошто одавно и улице у селима имају своје званичне називе, овим истраживањем желимо да дамо допринос проучавању *руралне ходонимије*.

Основни предмет овог рада подразумева анализу ходонима² антропонимског порекла у насељеним местима у општини Крушевац³. Наш корпус садржи 265 ходонима⁴, што представља 59,68% укупног броја назива улица у овим насељеним местима. Ходониме антропонимског порекла посматраћемо са структурног аспекта, а пажњу ћемо посветити и њиховој мотивацији.

² У обзир смо узимали само називе улица, а имена заселака и тргова остала су за будућа истраживања.

³ Бегово Брдо (ББр), Бела Вода (БВод), Беласица (Бел), Бивоље (Бив), Бован (Бов), Бојнице (Бој), Бољевац (Бољ), Брајковац (Брај), Буковица (Бук), Буци (Бу), Велика Крушевица (ВКруш), Велика Ломница (ВЛом), Велики Купци (ВКуп), Велики Шиљевовац (ВШил), Велико Головоде (ВГол), Велико Крушинце (ВКруш), Витановац (Вит), Вратаре (Врат), Вучак (Вуч), Гавез (Гав), Гаглово (Гагл), Гари (Гар), Глобаре (Глоб), Глободер (Глобод), Горњи Степош (ГСтеп), Гревци (Грев), Гркљане (Гркљ), Дворане (Двор), Дедина (Дед), Добромир (Добр), Дољане (Дољ), Доњи Степош (ДСтеп), Ђунис (Ђун), Жабаре (Жаб), Здравине (Здрав), Зебица (Зеб), Зубовац (Зуб), Јабланица (Јабл), Јасика (Јас), Јошје (Још), Каменаре (Кам), Каоник (Као), Капиција (Кап), Кобиље (Коб), Коморане (Ком), Коњух (Коњ), Кошеви (Кош), Крвавица (Крв), Кукљин (Кукљ), Лазаревац (Лазар), Лазарица (Лаз), Липовац (Лип), Ловци (Лов), Лукавац (Лук), Љубава (Љуб), Мајдево (Мајд), Макрешане (Макр), Мала Врбница (МВрб), Мала Река (МРек), Мали Купци (МКуп), Мали Шиљевовац (МШил), Мало Головоде (МГол), Мало Крушинце (МКруш), Мачковац (Мач), Мешево (Меш), Модрица (Модр), Мудраковац (Мудр), Наупаре (Науп), Падеж (Пад), Пакашница (Пак), Паруновац (Пар), Пасјак (Пас), Пепелевац (Пеп), Петина (Пет), Позлата (Позл), Пољаци (Пољ), Рибаре (Риб), Рибарска Бања (РБан), Рлица (Рл), Росица (Рос), Себечевац (Себ), Сеземче (Сез), Слатина (Слат), Срдњаље (Срн), Срње (Срњ), Станци (Стан), Суваја (Сув), Сушица (Суш), Текија (Тек), Треботин (Треб), Трмчаре (Трм), Ђелије (Ђел), Церова (Цер), Црквина (Цркв), Читлук (Чит), Шавране (Шав), Шанац (Шан), Шашиловац (Шаш), Шогољ (Шог), Штитаре (Штит).

⁴ Ходониме смо екскерпирали из *Службеног листа Града Крушевца* (год. XLIX, бр. 16/3).

2. Структура ходонима

Називи улица антропонимског порекла на структурном плану представљају именичке синтагме чија је главна реч *улица*, а у функцији зависног члана налазе се три типа атрибута (према Поломац 2013):

(1) неконгруентни атрибут исказан посесивним генитивом (232 различита ходонима, односно 87,55% укупног броја ходонима антропонимског порекла);

(2) неконгруентни атрибут исказан посесивним придевом (32 ходонима, 12,07%);

(3) конгруентни атрибут исказан именичком синтагмом у номинативу јединине (један ходоним, 0,38%).

2.1. Именичка синтагма с неконгруентним атрибутом исказаним посесивним генитивом

У зависности од врсте антропонима који се налази у функцији неконгруентног атрибута, ходониме унутар ове групе можемо поделити у неколико мањих група (према Поломац 2013):

(1) ходоними пореклом од имена и презимена (159 ходонима, тј. 60% укупног броја ходонима);

(2) ходоними пореклом од имена (38 ходонима, 14,34%);

(3) ходоними пореклом од презимена (10 ходонима, 3,77%);

(4) ходоними пореклом од имена, презимена и надимка (шест ходонима, 2,26%);

(5) ходоними пореклом од надимка (девет ходонима, 3,4%);

(6) остало (10 ходонима, 3,77%).

2.1.1. Ходоними пореклом од имена и презимена

Наше истраживање је показало да је највећи број ходонима⁵ исказаних посесивним генитивом настао од имена и презимена: *Александра Карађорђевића* (БВод⁶), *Александра Невског* (ВКуп), *Алексе Алексића* (МШил), *Алексе Ненадовића* (Мудр), *Алексе Шантића* (Крв), *Арсенија Ломе* (Науп), *Божина Симића* (ВШил), *Бошка Југовића* (Мач, Мудр, Лазар), *Бранивоја Ракића* (ВШил), *Бранислава Нушића* (Бу), *Бранка Миљковића* (Стан), *Бранка Перишића* (Бук), *Бранка Радичевића* (ББр, Још, Меш, Шан), *Бранка Ћопића* (Крв, Шан), *Братислава Миљковића* (Глобод), *Вељка Миљковића* (Глобод),

⁵ Приликом структурне анализе навешћемо имена свих улица.

⁶ Приликом структурне анализе наводићемо и насељено место у ком се улица тог назива налази.

Веселина Николића (Трм), Владете Јеротића (Дед), Властимира Стевановића (Још), Војина Михаиловића (МШИљ), Војислава Илића (ББр, Гагл, Пеп), Војислава Танкосића (БВод), Вука Караџића (Бел, ВШИљ, Глобод, Крв, Мач, Тек), Гаврила Принципа (БВод, Глоб), Горана Милошевића (Као, Позл, Суш, Цркв), Горана Станковића (МКуп), Дејана Миловановића (Врат), Десанке Максимовић (Бу, Вит, Љуб, Мудр), Добрице Ћосића (Бук, Мудр), Добросава Стојковића (Као), Доситеја Обрадовића (Гагл, ГСтеп, Још, Тек, Треб, Чит), Драгољуба Живадиновића (МШИљ), Драгомира Гајића (Коб), Драгомира Марковића (Ћун), Драгослава Цекића (Ср), Драгутина Гавриловића (Риб), Драгутина Тодоровића (Лаз), Душана Петронијевића (Треб), Душана Раденковића (ВШИљ), Душка Трифуновића (Меш), Живојина Мишића (ББр, Глоб, Ћун, Мудр), Ивана Петковића (Чит), Илије Барића (Јабл), Илије Смиљковића (БВод), Исидоре Секулић (БВод), Јакова Игњатовића (Добр), Јевтимија Анђелковића (Двор, Пет), Јоакима Вујића (ВКуп, Трм), Јована Дучића (Дољ, Лов, Стан, Цер), Јована Ристића (Пад, Себ), Јована Цвијића (Гагл), Луја Пастера (ВКуп), Љубинке Бобић (ВКуп), Малише Вучићевића (ВЛом), Марије Кири (Дед), Марјана Басаиловића (Зуб), Миладије Павловић (Стан), Милана Вукајловића (ВГол), Милана Ракића (Бољ, Гагл, Јабл, Стан, Шан), Милеве Ајништајн (Дед, Модр), Милеве Марић (Као), Милене Павловић Барили (Дед), Милисав Павловића (ВГол), Милице Јаковљевић (Суш), Милована Витезовића (Треб), Милована Глишића (Бољ, МШИљ, Пад, Стан, Шог), Милована Топличанина (Мач), Милојке Јоцић (Ћун), Милорада Ђокића (Чит), Милоша Обилића (ВШИљ, Глобод, ДСтеп, Ћун, Здрав, Лазар, Мач, Тек, Цркв, Шав), Милоша Црњанског (Здрав, Тек), Милуна Константиновића (Штит), Милунке Савић (МКруш, Трм), Милутина Миланковића (ВЛом, Гагл, Ћун), Михаила Гашића (ВГол, Коб), Михаила Милосављевића (МШИљ), Михаила Пупина (Бу, Гагл), Михајла Пупина (ВЛом, Ћун, Мудр, Тек), Момчила Гаврића (Глоб), Надежде Петровић (Грев, Као), Недељка Чабриновића (Глоб), Ненада Петровића (Као), Николе Пашића (ВШИљ, Глоб, Здрав), Николе Тесле (БВод, Бој, Гагл, Глобод, ГСтеп, Ћун, Жаб, Мач, Мудр, Тек, Шав), Павла Вуисића (Вит), Пана Ђукића (ВЛом), Петра Бојовића (ВГол, Глоб), Петра Кочића (Глобод, Крв, Меш, МШИљ), Првослава Жујковића (Чит), Предрага Стевановића (МШИљ), Радета Петровића (Лаз), Радивоја Кораћа (Шан), Радмиле Савићевић (ГСтеп, Дед, Мудр, Пад), Радоја Домановића (Мач), Радојке Живковић (Глобод, Мач), Радомира Милошевића (Још), Радомира Мићића (Сез), Радомира Путника (Ћун, Мудр, Шав), Радослава Стевановића (Као), Растка Петровића (Стан, Штит), Ратка Димитријевића (МШИљ), Ратка Јовановића (БВод), Саве Ковачевића (Здрав), Саве Шумановића (ВЛом), Светозара Марковића (Пар, Шан), Светозара Милетића (Шан), Светолика Туфегџића (Ћел), Симе Милошевића (ВГол), Симе Поповића (ВШИљ), Слободана Јовановића (Крв), Софије Јовановић (МКруш, Сез), Сретена Динића

(ВШилъ), *Сретена Милића* (Дед), *Станислава Биничког* (Шог), *Стевана Јаковљевића* (Врат, Мудр), *Стевана Синђелића* (Мач, Мудр), *Стевана Сремца* (Бу, Љуб, Меш, МШилъ), *Стојадина Мирковића* (Мудр), *Стојана Богосављевића* (МШилъ), *Стојана Новаковића* (МГол), *Стојана Протића* (Штит), *Стојана Симића* (Јабл), *Стојана Цветковића* (ВКруш), *Стојана Чунића* (Треб), *Ташка Начића* (ГСтеп, Пад), *Топлице Петковића* (Зеб), *Уроша Предића* (МГол, Пад), *Филипа Вишњића* (Грк, Крв, МШилъ, Цер).

Понекад је уз презиме уместо имена наведен хипокористик и то када је особа по којој улица носи назив била познатија (или бар једнако, позната) под њим него под пуним именом: *Боже Јанковића* (Глоб), *Боре Станковића* (Вит, Пад), *Боре Тодоровића* (Треб), *Бране Павловића* (Коњ), *Бране Црнчевића* (МГол, Шог), *Васка Попе* (Лов), *Драгана Николића* (Дед, РБањ), *Душка Радовића* (Јабл, Меш, Позл, Цер), *Ђуре Јакишића* (ББр, Вит, Мудр, Пад, Пољ, Шан), *Ђуре Хорватовића* (ВШилъ), *Иве Андрића* (ВШилъ, Жаб, Коб), *Лазе Костића* (ДСтеп, Зуб, Као, Мајд, МГол, Модр, Цер), *Лазе Лазаревића* (Риб), *Љубе Давидовића* (ВКуп, Мајд), *Мије Алексића* (Позл), *Мике Антића* (Дед, Чит), *Мире Алчковић* (Бел, ВЛом, Здрав, Шог), *Оље Петровића* (Пар), *Паје Јовановића* (Крв, Позл), *Раице Попова* (Меш, Шог), *Степе Степановића* (Ђун), *Танаска Рајића* (Пад), *Тинета Живковића* (Глобод, Мач).

Такође, уз презиме се уместо имена може навести и надимак: *Бате Живојиновића* (ВГол), *Бате Паскаљевића* (Дед), *Бате Стојковића* (Вит, Треб), *Ђузе Стојиљковића* (ГСтеп), *Карађорђа Петровића* (Суш).

У називу три улице испред имена и презимена наведена је и титула: *Др Мирослава Панића* (ВШилъ), *Проте Божицара Станковића* (Дед, Мак), *Проте Матеје Ненадовића* (Глобод, Мач).

2.1.2. Ходоними пореклом од имена

Унутар посебне групе издвајамо ходониме исказане посесивним генитивом од личног имена, а њима ћемо придружити и неколико ходонима насталих од хипокористика⁷.

Један ходоним у свом саставу садржи име српског владара: *Стефана Немање* (Ђун, Још, Суш, Шав).

Највећи број ходонима који су исказани посесивним генитивом од личног имена (или хипокористика) налази се у форми *титула + име*. У зависности од тога каква титула се налази у називу, и овде можемо издвојити неколико подгрупа (уп. Поломац 2013: 232):

⁷ Слично као у претходној групи, ти људи су били познатији под хипокористиком него под личним именом, па их зато издвајамо унутар исте групе (реч је о улицама *Војводе Степе* и *Партизанке Дане*).

(а) у називу је владарска титула: *Деспота Ђурђа* (ВКуп), *Деспота Стефана* (БВод, ВШил, Глобод, ГСтеп, ДСтеп, Лазар, Мач, Пар, Суш, Шав), *Кнегиње Љубице* (Лип), *Кнегиње Милице* (ВШил, Гар, Глобод, Лазар, Мач, Суш), *Кнегиње Персиде* (Треб), *Кнеза Лазара* (ВШил, Гар, Глоб, Грев, Здрав, Лазар, Мач, МКруш, Риб, Суш, Тек), *Кнеза Милоша* (ВШил, ГСтеп, Ђун, Жаб, Крв, Мач), *Кнеза Михаила* (ВШил, Глобод, ГСтеп), *Краља Александра* (Вуч, Риб), *Краља Милана* (ВШил, Мајд), *Краља Милутина* (Мач), *Краљице Марије* (Рос), *Принцезе Оливере* (Лазар, ДСтеп), *Цара Душана* (Глобод, Ђун, Рос, Суш, Чит, Шав), *Цара Константина* (БВод), *Цара Лазара* (Гав, ГСтеп, ДСтеп, Ђун, Сез, Треб, Трм, Цркв, Шав), *Цара Уроша* (Коб), *Царице Милице* (Гав, ГСтеп, Ђун, Меш, Модр, Рос, Трм, Шав); овде спадају и синтагме с атрибутивом који је саставни део имена: *Краља Александра Ујединитеља* (Шав), *Краља Петра Првог* (Вуч, ВШил, Гав, Глобод, Здрав, Крв, Мајд, Мач, РБањ, Риб, Шав), *Стефана Првовенчаног* (Ђун), *Цара Душана Силног* (Цркв);

(б) у називу је војни чин: *Војводе Вука* (ВГол), *Војводе Степе* (ВШил, Глоб, Јас, Риб, Шав);

(в) у називу је црквена титула: *Монахиње Јефимије* (Мудр), *Патријарха Арсенија* (Двор, Пет), *Проте Аврама* (ВШил).

Истој групи припадају и ходоними исказани посесивним генитивом од имена светаца: *Св. Марије Магдалене* (Модр), *Свете Јелене* (БВод), *Светих Петра и Павла* (ВШил), *Светог Ђорђа* (Чит), *Светог Марка* (Бољ), *Светог Методија* (Треб), *Светог Николе* (Двор, Јабл, Коб), *Светог Саве* (БВод, ВШил, Глобод, Ђун, Лук, МВрб, Шав).

Овој групи припадају и ходоними *Мајке Јевросиме* (МРек) и *Партизанке Дане* (МКуп): у првом случају имамо назив за сроднички однос, а у другом назив којим се означава припадница партизанског покрета.

2.1.3. Ходоними пореклом од презимена

Међу ходонимима који су исказани посесивним генитивом насталим од презимена можемо издвојити три подгрупе (према Поломац 2013: 231–232):

(а) ходоними настали само од презимена: *Црњанског* (Вит, ВКуп, Крв);

(б) ходоними настали од породичног термина и презимена: *Браће Југовића* (Здрав, Трм), *Мајке Југовића* (ДСтеп);

(в) ходоними настали од ознаке титуле и презимена: *Војводе Бојовића* (ВШил), *Војводе Мишића* (ВШил, Гар, ДСтеп, Здрав, Шав), *Војводе Путника* (ВШил, Глоб, Риб), *Генерала Черњајева* (ВШил), *Господара Вучића* (Грк), *Грофа Рајевског* (Ђун, ВШил), *Мајора Курсуле* (Коб), *Пуковника Гавриловића* (ВЛом).

2.1.4. Ходоними пореклом од имена, презимена и надимка

Неколико ходонима исказано је посесивним генитивом од имена, презимена и надимка, односно хипокористика: *Вукашина Вулета Јевтића* (Рос), *Драгослава Голе Милојевића* (ВШил), *Јована Јовановића Змаја* (Гагл), *Љубисава Марића Бисе* (Шав), *Миодрага Петровића Чкаље* (Глоб), *Хранислава Ђуровића-Хране* (Стан).

2.1.5. Ходоними пореклом од надимка

Следећи ходоними исказани су посесивним генитивом од надимка: *Веце Корчагина* (Суш), *Капетана Коче* (Вуч, Пеп), *Коче Капетана* (Шаш), *Максима Горкоз* (Бук), *Мике Аласа* (Вит, Мудр, Ђел), *Милића од Мачве* (Пар, Себ), *Петра Добрњца* (Шаш), *Станоја Главаша* (Грк, Шав, Шаш).

2.1.6. Остали ходоними

Део ходонима мотивисан је именима ликова из епске поезије, те их због тога сврставамо у посебну групу: *Ивана Косанчића* (Лазар), *Краљевића Марка* (ГСтеп, МРек), *Марка Краљевића* (Трм), *Милана Топлице* (Лазар, Модр), *Милоша Поцерца* (Шаш), *Орловића Павла* (Лазар), *Рада Неимара* (МКуп), *Старине Новака* (Пар), *Старца Вујадина* (Грк), *Страхињића Бана* (Бел, Шав). Занимљиво је приметити да понекад имамо форму *име + презиме*, а понекад *презиме + име*, што је додатно у духу народне поезије (*Краљевића Марка*, *Орловића Павла*).

2.2. Именичка синтагма с неконгруентним атрибутом исказаним посесивним придевом

И у групи ходонима у форми именичке синтагме с неконгруентним атрибутом исказаним посесивним придевом, а у зависности од врсте антропонима, можемо издвојити неколико подгрупа (према Поломац 2013):

- (1) ходоними пореклом од имена (пет ходонима, 1,89% укупног броја ходонима);
- (2) ходоними пореклом од презимена (14 ходонима, 5,28%);
- (3) ходоними пореклом од надимка (12 ходонима, 4,53%);
- (4) остало (један ходоним, 0,38%).

2.2.1. Ходоними пореклом од имена

Примећујемо да је у називима улица пореклом само од имена највише именâ знаменитих средњовековних личности, што можемо објаснити на два

начина (уп. Поломац 2013: 234): монашка лица имају само монашко име: *Јефимијина* (Лазар, Мач, Модр), а световна лица у овом периоду нису имала презиме: *Душанова* (Меш, Пеп), *Миличина* (Коб), *Немањина* (Глобод, Меш). Свега један ходоним води порекло од имена српског књижевника (али и овде је у питању његово монашко име): *Доситејева* (Врат, ДСтеп, Пад, Пеп).

2.2.2. Ходоними пореклом од презимена

Неколико ходонима настало је само од презимена српских књижевника: *Караџићева* (Грк, ГСтеп), *Кочићева* (МКруш), *Нушићева* (Вит, Пад, Пеп); научника: *Панчићева* (Бу, Лип, Пеп), *Теслина* (ББР, Вит), *Цвијићева* (Вуч, Грк, Јабл); историјских личности из средњег века: *Обилићева* (БВод, Дољ, Лук, Риб, Треб, Трм), *Топличина* (Меш, Трм); историјских личности из Првог српског устанка: *Ломина* (Гар), *Синђелићева* (Крв, Рос), *Чупићева* (Јабл). Следећи ходоними мотивисани су презименима страних писаца: *Пушкинова* (Двор, Љуб, Пеп), *Толстојева* (Трм), *Шилерова* (Бу, ВЛом).

2.2.3. Ходоними пореклом од надимка

Неколико ходонима исказано је посесивним придевом од надимка. У питању су надимци учесника Првог и Другог српског устанка: *Карађорђева* (БВод, ВШил, ГСтеп, Двор, Ђун, Лук, Мач, Пад, Пеп, Цер, Чит), *Хајдук Вељкова* (ВЛом, Глобод, Мач, Рос, Шаш), *Хаџи Проданова* (Шаш), *Чолак Антина* (Шаш); надимци домаћих књижевника: *Дисова* (Лов, Стан), *Змај Јовина* (Жаб, Јабл, Крв, Модр, Позл, Трм), *Његошева* (ВКуп, Здрав); глумаца рођених у Крушевцу: *Ђузина* (Кам), *Чкаљина* (ГСтеп, Кам); композитора: *Мокрањчева* (ВКуп); политичара: *Молерова* (Мак), те учесника НОБ-а: *Корчагинова* (Бел).

2.2.4. Остали ходоними

Један ходоним исказан је посесивним придевом од имена лика из народне епике: *Југ Богданова* (ДСтеп).

2.3. Именичка синтагма с конгруентним атрибутом

Ходоним *Чкаљино сокаче* (Лаз) представља именичку синтагму чија је главна реч именица *сокаче*, док се у функцији конгруентног атрибута налази посесивни придев изведен од надимка глумца Миодрага Петровића.

3. Мотивација ходонима

У зависности од тога у којој су области људског деловања личности по којима су улице добијале имена оставиле траг, издвајамо неколико различитих типова мотивације ходонима (према Поломац 2013):

(1) ходоними мотивисани именима знаменитих личности српске и светске културе и науке (32,45% укупног броја ходонима антропонимског порекла);

(2) ходоними мотивисани именима историјских личности 19. и почетка 20. века (23,02%);

(3) ходоними мотивисани именима знаменитих личности српске историје средњег века (13,21%);

(4) остали ходоними (31,32%).

3.1. Ходоними мотивисани именима знаменитих личности српске и светске културе и науке

Наше истраживање је показало да је највећи број ходонима мотивисан именима знаменитих личности српске и светске културе. Међу њима највише је ходонима мотивисаних именима домаћих књижевника⁸: *Алексе Шантића, Боре Станковића, Бранка Миљковића, Бранка Радичевића, Бранка Ћопића, Војислава Илића, Десанке Максимовић, Дисова, Добрице Ћосића, Доситејева, Буре Јакшића, Змај Јовина, Иве Андрића, Исидоре Секулић, Јакова Изњатовића, Јована Дучића, Караџићева, Кочићева, Лазе Костића, Лазе Лазаревића, Мике Антића, Милана Ракића, Милице Јаковљевић, Милована Глишића, Мире Алечковић, Нушићева, Његошева, Радоја Домановића, Растка Петровића, Раише Попова, Стевана Јаковљевића, Стевана Сремца, Црњанског*. Четири ходонима мотивисана су именима страних књижевника, од којих су три имена руских писаца (*Максима Горког, Пушкинова, Толстојева*), а једно немачког (*Шилерова*).

Међу називима улица које су име добиле по неким знаменитим личностима из области науке и технике, издвајају се следећи ходоними мотивисани именима српских научника: *Владете Јеротића, Јована Цвијића, Мике Аласа, Милеве Марић, Милутина Миланковића, Михајла Пупина, Николе Тесле, Панчићева*. Само два ходонима мотивисана су именима знаменитих светских научника: *Луја Пастера, Марије Кири*.

Неколико ходонима мотивисано је именима српских сликара: *Милене Павловић Барили, Милића од Мачве, Надежде Петровић, Паје Јовановића,*

⁸ У делу рада посвећеном мотивацији ходонима, због уштеде простора и због чињенице да су они једном већ наведени у одељку рада посвећеном њиховој структури, нећемо наводити све називе.

Саве Шумановића, Уроша Предића, а два ходонима мотивисана су именима композитора: *Мокрањчева, Станислава Биничког*.

Нешто су бројнији ходоними мотивисани именима глумаца. Пре свега, то су глумци рођени у Крушевцу и његовој околини: *Душана Раденковића, Ђузе Стојиљковића, Љубинке Бобић, Миодрага Петровића Чкаље, Радмиле Савићевић, Ташка Начића*, али и остали великани домаће кинематографије: *Бате Живојиновића, Бате Паскаљевића, Бате Стојковића, Боре Тодоровића, Драгана Николића, Мије Алексића, Павла Вуисића*.

3.2. Ходоними мотивисани именима историјских личности 19. и почетка 20. века

Следећи ходоними мотивисани су именима српских владара и чланова владарских породица: *Кнегиње Љубице, Кнегиње Персиде, Кнеза Милоша, Кнеза Михаила, Краља Александра, Краља Милана, Краља Петра Првог, Краљице Марије*.

Такође, у исту групу сврставамо и ходониме мотивисане именима значајних државника и политичара из истог периода: *Ђуре Хорватовића, Јована Ристића, Љубе Давидовића, Николе Пашића, Светозара Марковића, Светозара Милетића, Слободана Јовановића, Стојана Новаковића, Стојана Протића, Стојана Симића*.

У овој групи највише је ходонима мотивисаних именима учесника у ратовима вођеним крајем 19. и почетком 20. века, закључно с Првим светским ратом: *Боже Јанковића, Божина Симића, Војводе Бојовића, Војводе Степе, Војислава Танкосића, Гаврила Принципа, Драгутина Гавриловића, Живојина Мишића, Коче Капетана, Милунке Савић, Момчила Гаврића, Недељка Чабриновића, Радомира Путника, Софије Јовановић*. Овде издвајамо и називе улица: *Генерала Черњајева и Грофа Рајевског*, мотивисане именима руског генерала, односно грофа, који су се борили на страни Срба у Српско-турском рату (1876–1878).

Неколико ходонима мотивисано је именима учесника Првог и Другог српског устанка: *Алексе Ненадовића, Арсенија Ломе, Господара Вучића, Карађорђева, Милоша Поцерца, Петра Добрњца, Синђелићева, Станоја Главаша, Танаска Рајића, Хајдук Вељкова, Хаџи Проданова, Чолак Антина, Чупићева*.

3.3. Ходоними мотивисани именима знаменитих личности српске историје средњег века

Унутар ове групе можемо издвојити ходониме мотивисане именима средњовековних владара и чланова владарских породица: *Деспота Бурђа,*

Деспота Стефана, Душанова, Кнегиње Милице, Кнеза Лазара, Краља Милутина, Немањина, Принцезе Оливере, Стефана Првовенчаног, Цара Душана, Цара Уроша.

Неколико ходонима мотивисано је именима средњовековних историјских личности: *Ивана Косанчића, Милана Топлице, Милоша Обилића, Монахиње Јефимије.*

Посебно издвајамо ходониме мотивисане именима јунака епских песама: *Бошка Југовића, Браће Југовића, Југ Богданова, Краљевића Марка, Мајке Јевросиме, Мајке Југовића, Орловића Павла, Рада Неимара, Старине Новака, Старца Вујадина, Страхињића Бана.* С обзиром на то да је српска војска у Косовски бој кренула из Крушевца, те да је Лазарева престоница била у Крушевцу, међу наведеним епским јунацима највише је оних из косовског циклуса.

3.4. Остало

У корпусу можемо пронаћи неколико ходонима мотивисаних именима припадника комунистичког покрета, партизанских учесника у Другом светском рату, те именима жртава Другог светског рата⁹: *Бранка Перишића, Веселина Николића, Веце Корчагина, Корчагинова, Љубисава Марића Бисе, Пана Ђукића, Партизанке Дане, Саве Ковачевића.*

Неколико улица мотивисано је именима људи, најчешће из Крушевца и околине, који су погинули у ратовима деведесетих година двадесетог века: *Братислава Миљковића, Вељка Миљковића, Горана Милошевића, Дејана Миловановића, Драгутина Тодоровића, Милована Топличанина, Првослава Жујковића, Топлице Петковића.* Обично се ове улице налазе у местима у којима су они рођени.

Имена личности локалне (крушевачке) историје такође су била полазна мотивација у настанку појединих имена улица: *Драгомира Гајића, Др Мировслава Панића, Јевтимија Анђелковића, Малише Вучићевића, Милисаву Павловића, Милојке Јоцић, Милорада Ђокића, Сретена Динића.*

Следеће улице мотивисане су именима светитеља (хагионимима): *Св. Марије Магдалене, Свете Јелене, Светих Петра и Павла, Светог Ђорђа, Светог Марка, Светог Методија, Светог Николе, Светог Саве,* док су четири ходонима мотивисана именима црквених великодостојника: *Патријарха Арсенија, Проте Аврама, Проте Божидача Станковића, Проте Матеје Ненадовића.*

⁹ Поређења ради, у Београду је ово најбројнија група ходонима (уп. Поломац 2013: 237). Али, за разлику од улица у Београду које су имена добиле одмах након Другог светског рата (в. Поломац 2013: 237), улице у околини Крушевца називе су добиле тек 2019. године, чиме објашњавамо слабију присутност овако мотивисаних ходонима.

Два ходонима мотивисана су именима страних владара: *Александра Невског*, *Цара Константина*.

Неколико ходонима мотивисано је именима народних певача, хармоникаша и композитора рођених у околини Крушевца: *Вукашина Вулета Јевтића*, *Радојке Живковић*, *Тинета Живковића*. Назив улице *Филипа Вишњића* мотивисан је именом српског гуслара, а неколико назива улица мотивисано је и именима спортиста: *Оље Петровића*, *Радивоја Кораћа*.

4. Закључак

У нашем раду спровели смо структурну и семантичку анализу ходонима антропонимског порекла у насељеним местима општине Крушевац.

На основу спроведене структурне анализе можемо закључити да највећи број назива улица представља именичку синтагму с неконгруентним атрибутом исказаним посесивним генитивом, док је знатно мање ходонима у форми именичке синтагме с неконгруентним атрибутом исказаним посесивним придевом. У функцији зависног члана само једног ходонима налази се конгруентни атрибут.

Наше истраживање је показало да су најбројнији ходоними мотивисани именима знаменитих личности српске и светске културе и науке, ходоними мотивисани именима историјских личности из 19. и почетка 20. века и ходоними мотивисани именима знаменитих личности српске средњовековне историје. Мотивација за давање назива улица била су и имена других личности, попут имена припадника предратног комунистичког покрета, партизанског покрета и жртава Другог светског рата, имена светитеља, личности значајних за локалну историју Крушевца, жртава ратова деведесетих година, певача и хармоникаша, спортиста итд.

Због чињенице да су у српској ономастици изостала дубља интересовања за проучавање ходонимије, на крају рада желимо да истакнемо неопходност наставка сличних истраживања.

ИЗВОР

Службени лист Града Крушевца, XLIX, 16/3. <https://krusevac.ls.gov.rs/wp-content/uploads/2020/07/SL_LIST_br_16_3.pdf> 21. 9. 2025.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Едита (2022). Мађарски називи улица у Новом Саду. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. 47/2: 253–276.
- Лађевић, Милица (1984). Прилог проучавању наше ходонимије. *Ономатолошки прилози*. V: 217–228.
- Миленковић, Катарина и Душан Стаменковић (2019). Називи улица у пограничним местима источне и југоисточне Србије. *Балканске синтезе*. VI/1: 31–46.
- Поломац, Владимир (2013). О савременим београдским ходонимима антропонимског порекла. *Acta onomastica*. 54: 228–242.
- Ракић, Виолета (2011). Називи улица у Новом Саду : nomen est omen. У: *Говор Новог Сада, Св. 2, Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине* (ур. В. Васић, Г. Штрбац). Нови Сад: Филозофски факултет. 549–568.
- Рељић, Митра (2016). О савременим косовскометохијским ходонимима (социолингвистички аспект). *Јужнословенски филолог*. 72. 1/2: 139–157.
- Стојановић, Смиљка (2008). Ходонимијске метаморфозе или о преоблачењу улица. *Српски језик*. XIII/1–2: 163–179.
- Трајковић, Татјана (2020). Ходоними Ниша топонимске мотивације. *Српски језик*. XXV: 633–645.
- Тубић, Тамара (2024). О промени сјеничких ходонима са ономастичког и социолингвистичког аспекта. *Гласник Етнографског института САНУ*. 72/3: 201–218.
- Шћепановић, Михаило (2003). Српска ономастичка терминологија. *Свет речи*. VII: 15–16, 14–16.

Tamara Minić

HODONYMY OF SETTLEMENTS IN THE TERRITORY OF KRUŠEVAC: STREET NAMES OF ANTHROPONYMIC ORIGIN

Summary

In this paper we discuss hodonymy of settlements in the territory of Kruševac. Our research includes hodonyms of anthroponymic origin. All street names were analyzed from structural point of view, and, also we discussed their motivation. From structural point of view, the majority of hodonyms are noun phrases with incongruent attribute expressed with possessive genitive, but we can also find hodonyms with incongruent attribute expressed with possessive adjective. Just one hodonym is a noun phrase with congruent attribute. Our conducted research showed that the majority of hodonyms are motivated by the names of famous people from Serbian and world culture, famous people from 19th and 20th century Serbian history, and the famous people from Serbian medieval history. Because the conducted research showed diversity of hodonymy of Kruševac region, we emphasize that it is necessary to continue with similar research in Rasina district.

KEYWORDS: onomastic, hodonymy, hodonym, street name, Kruševac.

Мср Тамара Минић
Центар за научноистраживачки рад
Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Крагујевцу
Србија
tamara.minic@filum.kg.ac.rs

КОЛОКАЦИЈЕ С ПРИДЕВИМА *ПОШТЕН*, *ЧАСТАН* И *ЧЕСТИТ*¹

Предмет овог рада је утврђивање колокационог опсега придева *поштен*, *частан* и *честит* и утврђивање са којим именицама и прилозима ови придеви колоцирају. Грађа која улази у рад и која је предмет истраживања екстрахована је из великог националног електронског *Корпуса савременог српског језика* на Математичком факултету у Београду (<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>). Циљ рада је утврђивање могућих колокационих спојева придева са именицама и прилозима те давање примера речничког чланка за сваки од три анализирана придева. У раду су приказани речнички чланци из двају речника Матице српске, према којима се анализирају примери: *Речника српскога језика* (РМС) и *Речника српскохрватскога књижевног језика* (РСЈ), као и из *Речника синонима* Павла Ћосића. Анализира се семантичка блискост и различитост придева *поштен* са његовим блискозначним придевима *частан* и *честит*. Издвојена грађа из корпуса распоређена је по семантичким групама. Наводе се примери колокација са придевима *поштен*, *частан* и *честит* у оквиру сваке семантичке групе. Анализирају се значења придева која остварују у колокационом односу у оквиру сваке семантичке групе, као и везани придевски спојеви који се појављују.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: лексема, синоними, колокација, колокациони опсег, придеви *поштен*, *частан* и *честит*.

1. Увод

1.1. Предмет, циљеви, задаци, методе и теоријски оквир

Предмет овог рада је испитивање колокационог опсега придева *поштен*, *частан* и *честит* и утврђивање с којим именицама и прилозима ови придеви колоцирају. У одељку који представља анализу истраживања биће приказани сви задаци истраживања. Прво ћемо из *Корпуса савременог српског језика* на Математичком факултету у Београду идентификовати именице с којима наведени придеви колоцирају, а затим ћемо те именице груписати према тематској припадности, односно разврставати у семантичке групе према

¹ Истраживање је сажета верзија одбрањеног мастерског рада, израђеног под менторством проф. др Јасмине Дражић. У раду су представљени резултати анализе, а изостављен је теоријски део због задатог обима рада у овом часопису.

критеријуму живо [+/-]. Такође, издвојићемо и дефинисаћемо везане придевске спојеве у оквиру семантичких група. Квантитативна метода, која даје одговор на питање *колико често*, најдоминантнија је приликом анализе колокационих односа. Користићемо је за анализу учесталости спојева придева с именицама и прилозима и за одређивање фреквентности колокација у оквиру сваке тематске групе. Квалитативна метода ће нам помоћи да утврдимо преклапања у значењима те блискозначност анализираних придева, као и евентуалне разлике у значењу. Основни циљ овог истраживања јесте да сагледамо на који начин се реализују колокациони спојеви придева *поштен*, *частан* и *честит* с именицама и прилозима.

Теоријски оквир за тему којом се бавимо у раду представљају основна учења о појмовима колокација, колоцирање и колокациони опсег. Колокације су веома важан појам у савременој лингвистици, јер представљају устаљене спојеве речи који носе посебно значење у контексту.

Синонимија и колокације представљају важне аспекте језичке структуре и функционалности. Док синонимија обухвата феномен постојања различитих речи с истим или сличним значењем, колокације представљају природне и често употребљаване комбинације речи у језику. Обе појаве имају значајну улогу у комуникацији и разноврсности језичког израза.

У српском језику, као и у многим другим језицима, придеви играју важну улогу у модификацији именица и у преношењу специфичних нијанси значења. Посебан случај у том контексту представљају везани придевски спојеви који подразумевају два или више придева и именицу, стварајући сложену, али уобичајену и природну комбинацију речи у колокацијама.

Приликом анализе ослањаћемо се на дефиницију из *Речника српскога језика* Матице српске (РСЈ).

2. Анализа и резултати анализе

2.1. Придеви *поштен*, *частан*, *честит* уз именице живо [+]

2.1.1. Придеви *поштен*, *частан*, *честит* + именица (особа)

У оквиру ове семантичке групе издвојена је 31 именица. Када се погледају примери колокација с именицама које означавају особе, видимо да су најфреквентније оне с придевом *поштен*. Значење које придев *поштен* остварује у свим примерима уз именице из ове групе јесте примарно: 1.а. *морално исправан*, *честит*: аматер, дама, пријатељ, цивил, човек. *Поштен човек* је најфреквентнија колокација у оквиру ове групе (156 примера), што је и било очекивано ако узмемо у обзир да је у питању придев са значењем

људске особине. Следећа најзаступљенија колокација јесте *поштени људи*, с 92 уочена примера приликом претраге.

Придев *частан* у овој семантичкој групи такође остварује примарно значење с већином издвојених именица: 1. *који је у складу са чаићу, моралним нормама; који се држи тих норми, морално исправан, поштен, честит: младић, појединац, сведок, човек*. Издвајају се само две именице с којима придев *частан* остварује секундарно значење 3.б. *уз црквена звања и верске појмове и симболе*. У питању су колокације *часна сестра* и *часни отац*, које се у овом случају не односе на особе с којима је човек у крвном сродству, него се односе на црквено звање. Колокација *часна сестра* јавља се у КССЈ чак 143 пута.

Најчешћа колокација са придевом *честит* уочена приликом претраге јесте *честит човек*, забележена чак 99 пута у КССЈ, док је следећа *честити људи*, која броји 73 примера. Придев *честит* у наведеним примерима такође остварује своје примарно значење 1. *који није окаљан ничим недоличним, морално исправан, частан, поштен, моралан: гост, мушкарац, родитељ*. Издваја се само један пример где придев *честит* остварује своје секундарно значење: 4. (одр.) (у личном обраћању) *поштовани, цењени, уважени, племенити*. У питању је пример *честити оче*. Уколико би се именица *отац* употребила уз придев *честит* у неком другом контексту који не подразумева лично обраћање, онда би било остварено примарно значење.

Уочавају се примери везаних придевских спојева: *разборит, честит младић; праведна, честита жена; частан, поштен, изузетан човек; верни и часни људи; часни и храбри људи; часни и правични људи; поштени и часни људи; часни и вредни људи*. Сви су у саставном напоредном односу и носе позитиван вредносни суд, односно наглашавају аспекте моралног карактера и понашања људи.

2.1.2. Придеви *поштен, частан, честит* + именица (титула)

Именице које означавају особу с титулом нису многобројне у КССЈ. Уз придев *поштен* издвојена је једна именица, пет именица уз придев *частан* и девет именица уз придев *честит*. Када ови придеви колоцирају с именицама које означавају особу с титулом, остварују своја примарна значења:

придев *поштен*: 1.а. *морално исправан, честит: поштен господин;*

придев *частан*: 1. *који је у складу са чаићу, моралним нормама; који се држи тих норми, морално исправан, поштен, честит: частан витез, властелин, госпођа, племић, сињор;*

придев *честит*: 1. *који није окаљан ничим недоличним, морално исправан, частан, поштен, моралан: војвода, газда, гроф, кнез.*

У овој семантичкој групи јавља се један везани придевски спој: *ваљан и честит племић*, у ком придеви имају синонимичан однос. *Племић* је у овом примеру неко ко није окаљан ничим недоличним, морално исправан.

2.1.3. Придеви *поштен*, *частан*, *честит* + именица (уверења, опредељења особе)

У оквиру семантичке групе која се односи на неко уверење или опредељење особе, било верско било политичко или идеолошко, издвојили смо 34 именице. Придев *поштен* колоцира с 13 именица из ове групе, при чему остварује своје примарно значење 1.а. *морално исправан, честит*: верник, идеалиста, либерал, патриота. Издвојено је девет именица уз придев *частан*, који у колокацији са њима остварује своје примарно значење 1. *који је у складу са чашћу, моралним нормама; који се држи тих норми, морално исправан, поштен, честит*: игуман, монах, свештеник. Примећујемо да је придев *частан* у овој семантичкој групи апсолутно везан за верске појмове. Придев *честит* колоцира с 12 именица из ове групе и такође остварује своје примарно значење 1. *који није окаљан ничим недоличним, морално исправан, частан, поштен, моралан*: муслиман, револуционар, хришћанин...

Именица *свештеник* остварује колокациони однос са сва три придева. Иако уз придев *частан* имамо значење у речнику које се односи на црквена звања, у овом случају определили смо се за примарно значење зато што ова духовна фигура пропагира морална начела и принципе у складу с вером и чашћу те је акценат на његовим позитивним људским особинама, а не на самом црквеном звању.

2.1.4. Придеви *поштен*, *частан*, *честит* + именица (занимање)

Колокације придева *поштен*, *частан*, *честит* и именица које означавају занимања особе чине најбројнију семантичку групу када су у питању именице које означавају живо [+] и односе се на човека. Пронађено је 106 именица из ове семантичке групе у КССЈ. Придев *поштен* колоцира са 48 именица из ове групе и остварује примарно значење 1.а. *морално исправан, честит*: адвокат, историчар, лекар, новинар, трговац... Придев *частан* има најмање именица у оквиру ове групе с којима остварује колокациони однос (18) и с њима овај придев остварује примарно значење 1. *који је у складу са чашћу, моралним нормама; који се држи тих норми, морално исправан, поштен, честит*: војник, официр, песник, професор... У оквиру групе занимање издвојено је 40 именица с којима колоцира придев *честит* и остварује своје примарно значење 1. *који није окаљан ничим недоличним, морално исправан, частан, поштен, моралан*: амбасадор, песник, судија...

Наводимо и примере везаних придевских спојева: *о лепој, чедној, поштеној глумици; храброг, поштеног професионалца; частан и добар песник; поштеног, честитог, коњушара; частан и поштен полицајац*. Сви су у напоредном односу и указују на позитивне моралне карактеристике особе која обавља посао означен именицом.

2.1.5. Придеви *поштен, частан, честит* + именица (народна, етничка, географска припадност)

Када придеви *поштен, частан, честит* колоцирају с именицама које означавају народ или националност, односно етничку или географску припадност, остварују своја примарна значења наведена у РСЈ:

а) придев *поштен*: 1.а. *морално исправан, честит*: Југословен, мештанин, Србин...

б) придев *частан*: 1. *који је у складу са чашићу, моралним нормама; који се држи тих норми, морално исправан, поштен, честит*: држављанин, житељ, Црногорац...

в) придев *честит*: 1. *који није окаљан ничим недоличним, морално исправан, частан, поштен, моралан*: Бугарин, Енглез, народ...

С овим именицама сва три придева могу се посматрати као синонимични, јер уз све именице остварују значење *морално исправан* у апсолутном проценту.

Примери везаних придевских спојева: *поштен и честит Србин; вредни и поштени Мексиканци; моралан и частан грађанин*. У свим наведеним примерима везаних придевских спојева придеви су у саставном напоредном односу, с везником *и*. Односе се на позитивне особине људи и при томе стварају слику особе која је не само праведна у свом понашању већ и поседује дубоко укоренење моралне вредности, чиме изражава како личну тако и колективну част.

2.2. Придеви *поштен, частан, честит* уз именице живо [-]

2.2.1. Придеви *поштен, частан, честит* + именица (део тела)

У случају именица које су издвојене у групи део тела, употребљен је метонимијски однос *део за целину*; другим речима, употребљен је део тела да би се означила особа. Придев *поштен* остварује своје примарно значење 1.а. *морално исправан, честит* када ступа у колокациони однос с именицама које означавају део тела, а односе се на човека: глава, лице, очи, рука, срце, фаца. За колокациони однос придева *частан* и именице која означава део тела пронађен је само један пример у КССЈ: *часни образ* - симболизује морални интегритет или углед особе. Образ представља репутацију и честитост осо-

бе и зато у овом примеру придев *частан* остварује своје примарно значење: 1. *који је у складу са чаићу, моралним нормама; који се држи тих норми, морално исправан, поштен, честит*. Придев *честит* такође остварује своје примарно значење, јер се у овим колокацијама односи на особу која има особине које у свом значењу носи овај придев: 1. *који није окаљан ничим недолчним, морално исправан, частан, поштен, моралан*: честито лице, срце... У овој групи сви придеви могу да се посматрају као синонимични, јер се односе на морално исправну особу.

Везани придевски спој: *велико честито лице* – *велико* не означава само физичку величину већ може указивати и на достојанство или значајност особе. *Велико лице*, може се односити на особу која има велик утицај, важност или поштовање у друштву, док *честито* означава моралну исправност и част.

2.2.2. Придеви *поштен, частан, честит* + именица (апстрактни појмови)

Примери колокација с придевом *поштен, частан, честит* и именицама које означавају апстрактне појмове многобројни су у КССЈ. Неке апстрактне именице распоредићемо у друге семантичке групе, јер сматрамо да тамо очигледније тематски припадају. Ова група, која је остала дефинисана као *апстрактни појмови*, броји 87 именица и у категорији живо [-] представља групу с највише именица које остварују колокациони однос с трима посматраним придевима.

Придев *поштен* се најчешће користи да опише нешто што је морално исправно. У оквиру групе која обухвата апстрактне појмове јавља се 30 именица с придевом *поштен*, а издвојени спојеви се могу класификовати у мање скупине према везама које смо уочили. Најпре бисмо издвојили именице које можемо посматрати кроз категорију која описује морално понашање, размишљање човека или начине на које човек доноси одлуке. Овде је издвојено седам именица с којима придев *поштен* остварује примарно значење: 1.а. *морално исправан, честит*. Значење се везује за човека, јер је човек тај који има поштен карактер, поштене намере, принципе, критеријуме, начине, одлуке и циљеве. У другој категорији су именице које указују на динамику међуљудских односа, где је поштење важно у смислу правичности, савесности и искрености. У том смислу бисмо шест именица из ове категорије везали за примарно значење 1.б. *који потиче из савесног односа, који је тако остварен*: везе, однос, помоћ, понуда, приступ, услов. У оквиру категорије која се односи на когнитивне или филозофске концепте, где придев *поштен* може указивати на искреност и савесност у размишљању, уз значење 1.б. *који потиче из савесног односа, који је тако остварен*, везали бисмо шест именица: апсолутизам, идеја, мисао, разлог, процена, уверење. Четврта категорија представљала би неке практичне активности и процесе у којима је поштење

важно у смислу одговорности и поштовања етичких стандарда. Уз ових пет именица придев *поштен* остварује своје секундарно значење 2. *који није доведен у питање нечасним делом, частан*: живот, посао, компромис, употреба, приказ. Последњу категорију чиниле би именице које се тичу личних побуда, емоција и унутрашњих стања особе. Са ових 6 именица придев *поштен* остварује секундарно значење 3.б. *снажан, јак*: жеље, гнев, негација, очекивања, сумња, строгост. Везе између придева *поштен* и ових именица нису природне у нашем језику.

Придев *частан* има највећи колокациони опсег у овој групи. Апстрактне именице које су пронађене приликом претраге у колокационом односу са придевом *частан* такође ћемо покушати да разврстамо по категоријама које их обједињују. Прву групу би чиниле именице које указују на неку врсту етичке одговорности или моралног позива, где се од човека очекује да поступа исправно и часно. Овде издвајамо 10 именица: дужност, завет, обавеза, одлука, однос, идеал, намера, мотив, став, мисија, с којима придев *частан* остварује примарно значење 1. *који је у складу са чашићу, моралним нормама; који се држи тих норми, морално исправан, поштен, честит*. Следећа група окупила је именице које указују на важне ситуације, догађаје или фазе живота у којима човек показује своје моралне вредности. Код ових шест именица такође се остварује примарно значење, јер је у питању живот, авантура, излазак, смрт, растанак, крај: *који је у складу са чашићу, моралним нормама; који се држи тих норми, морално исправан, поштен, честит*. Трећу групу чине именице које се односе на ситуације у којима морално размишљање и частан поступак могу бити доведени у питање, али где је човек дужан да се суочи с тим изазовима и направи избор 1. *који је у складу са чашићу, моралним нормама; који се држи тих норми, морално исправан, поштен, честит*. Издвојили смо шест именица: компромис, изговор, излаз, узмак, изузетак и пораз. У оквиру наредне групе издвојено је девет именица које описују активне поступке, деловања и одлуке које човек предузима у оквиру свог часног понашања. Тада придев *частан* остварује секундарно значење 2. *који изазива уважавање, достојан поштовања, цењен, поштован*: подвиг, подухват, чин, задатак, напор, начин, потез, корак, избор. Следећа група окупља именице које се односе на неке циљеве и постигнућа или позиције које човек може остварити кроз частан рад или залагање. У питању су именице пласман, положај, посао, удео, циљ, с којима придев *частан* остварује секундарно значење 2. *који изазива уважавање, достојан поштовања, цењен, поштован*. У последњу групу сврстане су именице које се тичу традиције и културних вредности које се преносе кроз генерације. Тада придев *частан* остварује секундарно значење 2. *који изазива уважавање, достојан поштовања, цењен, поштован*: традиција, мир, опроштај, увид. Ова класификација показује да се придев *частан* углавном повезује са животним изборима, моралним ди-

лемама, друштвеним обавезама и личним идеалима, што наглашава високе стандарде морала и исправности у понашању. Примарно значење остварује се ако именице указују на човека и важност његових моралних особина у деловању, док се секундарно значење више користи да опише неке поступке и постигнућа. С обзиром на то да уз придев *частан* имамо само ова два значења у РСЈ која бисмо могли да повежемо с апстрактним појмовима, јер остала значења дефинишу придев *частан* као епитет у неким устаљеним формулама и изразима, изнећемо следећи предлог значења: *који је усклађен с принципима правде и достојанства*. Сматрамо да би оваква дефиниција прецизније објаснила одређене апстрактне појмове као што су традиција, мир, опроштај, увид.

Именице које колоцирају с придевом *честит* такође се могу груписати према одређеним критеријумима. Прву групу чинило би пет именица које указују на моралне и етичке вредности и исправно понашање човека који има интегритет, добре намере и поступа на праведан начин. У овом случају придев *честит* остварује примарно значење 1. *који није окаљан ничим недоличним, морално исправан, частан, поштен, моралан*: карактер, намере, човечност, начин, циљ. Наредна група окупља именице које се тичу духовне и религиозне категорије. Ове именице указују на духовну димензију честитости, која укључује дисциплину, религиозност и дубљу свест о животу и смрти. Издвајамо четири именице: молитва, смисао, смрт, строгост, с којима придев *честит* такође остварује примарно значење 1. *који није окаљан ничим недоличним, морално исправан, частан, поштен, моралан*. Спој *честита строгост* указује на дисциплину и доследност у вези с одговорношћу човека и његовим делањем у складу с моралним принципима. Трећу групу би чиниле именице родољубље, традиција, подвиг, с којима придев *честит* такође има примарно значење 1. *који није окаљан ничим недоличним, морално исправан, частан, поштен, моралан*. Честитост је овде повезана с љубављу према домовини и очувањем културне и историјске баштине кроз родољубиве подвиге и поштовање традиције. Спој *честито родољубље* указује нам на изузетно снажну љубав према домовини, која је у складу с правим вредностима, без злоупотребе. У наредну групу спадају именице које се односе на честитост као аспект живота или понашања, било у младости било у животним изборима. У колокацијама *честит живот* и *честита младост*, придев *честит* има примарно значење 1. *који није окаљан ничим недоличним, морално исправан, частан, поштен, моралан*. У последњој групи налазе се колокације *честит гест* и *честит занос*. Честитост се овде манифестује у племенитим гестовима и искреним осећањима или заносу, што показује дубину људских емоција и понашања. Такође се остварује примарно значење.

У оквиру групе која обједињује апстрактне појмове, код придева *честит* апсолутна је заступљеност примарног значења. Ми бисмо предложили да се

унесу одређене измене у дефиницијама у речнику које би прецизније описале употребу придева *честит* уз апстрактне именице. Наш предлог би био *снажан, искрен*, у примеру колокација с именицама родољубље, занос и гест.

Везаним придевским спојевима: *отвореном, поштенем карактеру* – описане су особине особе која је спремна за комуникацију, нема скривене намере и држи се етичких принципа; *частан и поносан удео* – допринос који је заслужен и вредан поштовања, а особа осећа задовољство због тог доприноса, јер је резултат труда и залагања; *чистој, чедној и честитој младости* – описује се млада особа која је неискварена и без лоших утицаја, скромна, уздржана и чије су одлуке исправне; *честитих и смелих намера* – особа чије су намере у складу с моралним стандардима и која се усуђује да их оствари; *борбено и честито родољубље* – љубав према отаџбини која је истовремено снажна и заснована на поштењу и моралу, из исправних побуда.

2.2.3. Придеви *поштен, частан, честит* + именица (активност)

Издвојене именице које означавају активност настале су од глагола или се односе на неку радњу. Придеви који означавају људске особине најчешће одређују оне људске активности кроз чије се извршавање испољавају особине вршиоца радње. Ова група броји 36 именица. Уз придев *поштен* пронашли смо 23 именице. Најчешћа колокација пронађена приликом претраге за придев *поштен* јесте *поштен рад*, за коју постоји чак 74 примера у различитим падежним облицима. Ова колокација означава рад који се обавља часно, савесно, без обмана, преваре или неетичког понашања. Такође се овај израз често употребљава да похвали особу која свој посао обавља одговорно и с интегритетом. У овом случају сматрамо да придев *поштен* остварује своје примарно значење: 1.б. *који потиче из савесног односа, који је тако остварен*. Придев *поштен* у овој групи остварује и своја секундарна значења. Преостале 22 именице разврстаћемо у три подгрупе. Прву би чиниле именице које описују активности које су резултат нечијег деловања, где се поштење очекује у самом процесу: бројање, владање, гласање, дистрибуција, изношење, пословање, рашчишћавање, сарадња, служење, спровођење, трагање, учење, функционисање, и у том смислу придев *поштен* остварује значење 2. *који није доведен у питање нечасним делом, частан*. У другу групу бисмо ставили именице које се односе на акт доношења одлука или признања, где се поштење очекује као део моралног вредновања. И с овим именицама придев *поштен* би остварио секундарно значење 2. *који није доведен у питање нечасним делом, частан*: изједначење, признање, разрешење, приказивање, просуђивање, саслушање. Трећу групу би чиниле именице које се односе на опсервације или активности које нису директне одлуке, али где поштење има улогу у самом начину деловања или изражавања. С њима придев *поштен*

остварује значење 3.а. *који има особине које се очекују, ваљан, добар*: глума, посматрање, приказивање, шетња.

Придев *частан* остварује своје примарно значење са седам од осам именица из ове групе, јер су све радње обављане на начин 1. *који је у складу са чашићу, моралним нормама; који се држи тих норми, морално исправан, поштен, честит*: бијег, борба, вршење, деловање, лов, надметање, повлачење. Међу издвојеним именицама имамо само једну с којом придев *частан* остварује другачије значење – у питању је колокација *часни пост*. Ова именица односи се на верски појам, односно именује радњу која се дешава током одређених верских празника. Најчешће се односи на Велики пост, који претходи Ускрсу у хришћанству. То је строго уздржавање од хране и пића, с нагласком на духовно прочишћење. Придев *часни* указује на духовну узвишеност овог периода. Приликом претраге уочена су 44 примера колокације *часни пост*, у различитим падежним облицима. У овом случају придев *частан* остварује своје секундарно значење 3.б. *уз црквена звања и верске појмове и симболе*: часни пост. Придев *честит* у колокацији са свих 5 именица које означавају активности остварује своје секундарно значење: 2. *који је онакав какав треба да буде, који потпуно задовољава, ваљан, добар, вредан*: живљење, настојање, рад, пуцањ, тумачење.

Везани придевски спојеви: *поштен* и *храбром посматрању*; *ваљаног* и *поштеног служења*; *рационално* и *поштено разрешење*; *отвореног* и *поштеног рашишћавања*. Придеви у наведеним везаним спојевима налазе се у саставном напоредном односу. У свим овим примерима заједничка нит јесте присуство етичког и моралног принципа који са собом носи придев *поштен*. Он допуњује остале придеве како би се нагласила праведност и интегритет у различитим радњама и процесима.

2.2.4. Придеви *поштен, частан, честит* + именица (економски појмови)

Семантичка група *економски појмови* броји 35 именица. Тежиште ове групе је на именицама пронађеним уз придев *поштен*, којих је чак 30. Ове именице можемо поделити на две категорије. Прву би чиниле именице које се тичу чистих економских појмова, и њих је 21 у овој групи: администрација, аранжман, бизнис, делатност, деоба, дистрибуција, зарада, извештај, капитал, конкуренција, менаџмент, надница, платформа, пројекат, ревизија, резултат, средство, трговина, уговор, фирма, цена. С придевом *поштен* можемо их сврстати под дефиницију 1.б. *који потиче из савесног односа, који је тако остварен*. У другу групу смештено је девет именица које означавају економске радње, а које можемо сврстати под значење 2. *који није доведен у питање нечасним делом, частан*: деоба, лицитација, нагодба, погодба, подела, понуда, приватизација, расподела, трампа. Колокације придева *частан* и име-

ница које означавају економске појмове нису забележене током претраге. Придев *честит* је колоцирао с пет именица у овој категорији, а све се могу сврстати под секундарно значење 2. *који је онакав какав треба да буде, који потпуно задовољава, ваљан, добар, вредан*: зарада, инвестиције, рачун, хонорар, цена.

Везани придевски спојеви: *потпуну и поштену ревизију; праведну и поштену дистрибуцију; отворену и поштену сарадњу*. Примери везаних придевских спојева међусобно су слични: у саставном су напоредном односу с везником *и*, значење које описују јесте позитивно, а ревизија, дистрибуција и сарадња јесу онакве какве треба да буду – правичне, нема скривених активности, непоштења.

2.2.5. Придеви *поштен, частан, честит* + именица (политички појмови)

Семантичка група *политички појмови* броји 19 именица пронађених у КССЈ, од којих је 13 именица колоцирало с придевом *поштен*, а шест именица с придевом *частан*. Придев *поштен* је у шест примера остварио своја секундарна значења, односно значење 2. *који није доведен у питање нечасним делом, частан*: избори, кампања, приватизација, преговори, референдум, реформа. Преосталих седам именица везали смо за значење 3.а. *који има особине које се очекују, ваљан, добар*, и то су апстрактне именице које се везују за политички систем: влада, власт, држава, опозиција, политика, служба, управа.

Придев *частан* у овој категорији једино је било могуће везати за примарно значење (*који је у складу са чашићу, моралним нормама; који се држи тих норми, морално исправан, поштен, честит*) уз свих шест пронађених именица: однос, посао, зарада, намере. У овом случају ову ћемо дефиницију посматрати метонимијски, с обзиром на то да се односи на човека, те су ово именице које се односе на поступање људи: власт, избори, опозиција, споразум, примирје, предаја. Та се дефиниција не може дословно поистоветити с датим именицама те би било упутније да се за ову категорију користе горе наведене дефиниције уз придев *поштен*.

Када су у питању именице које означавају политичке појмове, није уочен ниједан пример колокације с придевом *честит*, осим у примеру везаног придевског споја *честита и поштена држава* – опис државе која је онаква каква треба да буде, у којој се поштују закони и права.

2.2.6. Придеви *поштен, частан, честит* + именица (правни појмови)

Семантичка група која је окупила правне појмове броји 12 именица издвојених из КССЈ уз придеве *поштен* и *частан*. Придев *честит* није коло-

цирао ни са једном именицом из ове категорије. Наиме, придев *поштен*, када се нађе уз именице правне терминологије, у осам од десет случајева остварује значење: 1.б. *који потиче из савесног односа, који је тако остварен*. То се односи на све правне радње, односно глаголске именице које се тичу правних поступања. Овде смо издвојили две именице – судови и судство – којима бисмо пре доделили дефиницију 2, с обзиром на то да се она не везује ни за какво поступање, већ може дефинисати институцију која је у основи исправна, односно: 2. *који није доведен у питање нечасним делом, частан*. Придев *частан* је колоцирао с исте две именице као и придев *поштен* у свом секундарном значењу под бројем 2, са чиме се придев *частан* и у самој дефиницији доводи у везу (*који није доведен у питање нечасним делом, частан*). У вези с придевом *частан*, ове две именице везаћемо уз значење 3.а. *уважени, цењени*: часни суде. Дакле, РСЈ истиче ову колокацију као посебну фразу и дефинише њено значење.

2.2.7. Придеви *поштен, частан, честит* + именица (социјални односи)

Семантичка група која означава социјалне односе броји десет именица. Придев *поштен* ступа у колокациони однос с пет именица из ове групе и тада остварује своја примарна значења: 1.а. *морално исправан, честит*: породица, и 1.б. *који потиче из савесног односа, који је тако остварен*: брак, задругарство, организација, савез. Придев *частан* остварује секундарно значење у колокацији с именицама из групе социјални односи и колоцира са четири именице. Овде се објашњава однос међу људима 2. *који изазива уважавање, достојан поштовања, цењен, поштован*: братија, дружина, породица, савез. За придев *честит* уочена је једна колокација приликом претраге КССЈ када су у питању социјални односи. Тада придев *честит* остварује своје примарно значење 1. *који није окаљан ничим недоличним, морално исправан, частан, поштен, моралан*: породица.

2.2.8. Придеви *поштен, частан, честит* + именица (занимање)

У оквиру семантичке групе која обухвата занимање људи, али се не односи на људе као носиоце звања или занимања него на само звање или занимање, издвојили смо девет именица. Придеви, *поштен* и *частан* остварују своја секундарна значења са свим именицама с којима колоцирају. Значење за придев *поштен* јесте 2. *који није доведен у питање нечасним делом, частан*: ангажман, занимање, док је за придев *частан*: 2. *који изазива уважавање, достојан поштовања, цењен, поштован*: занимање, звање, каријера, позив, професија. Придев *честит* остварује примарно значење 1. *који није окаљан*

ничим недоличним, морално исправан, частан, поштен, моралан: занимање, позив.

2.2.9. Придеви *поштен*, *частан*, *честит* + именица (простор)

Када се придев *поштен* нађе у колокационом односу с именицама које означавају одређени простор, има значење нечега што је потпуно, ваљано, онакво какво заиста треба да буде у свом облику. Дакле, придев *поштен* остварује своје секундарно значење 3.а. *који има особине које се очекују, ваљан, добар*: ђубриште, лабораторија, пречица, соба, тоалет. У овој групи издвојили смо пет именица које смо пронашли приликом претраге, иако смо свесни да нису репрезентативни примери за класификацију простор. Приликом претраге КССЈ, за придев *частан* пронађена су само два примера колокационог односа с именицама које означавају простор. У питању су именице дом и кућа. У овим примерима имамо однос метонимије, јер дом и кућа означавају особе које живе у њима, односно означавају породицу која је угледна и цењена. У том случају, придев *частан* остварује своје секундарно значење 2. *који изазива уважавање, достојан поштовања, цењен, поштован*. Придев *честит* је у овој категорији колоцирао с осам именица, а у колокационом односу с пет именица из групе простор остварује своје секундарно значење 2. *који је онакав какав треба да буде, који потпуно задовољава, ваљан, добар, вредан*: град, канцеларија, крчма, тунел, хотел. И овде имамо пример метонимије – *честити дом, честита кућа, честита чаршија*, јер се те именице односе на породицу која ту живи, односно на људе. У овим примерима придев *честит* остварује своје примарно значење: *који није окаљан ничим недоличним, морално исправан, частан, поштен, моралан*.

2.3. Придеви *поштен*, *частан*, *честит* с прилозима

Када се придев нађе у колокационом односу с прилозима, тада је он центар синтагме. Придев је примарни колокат када је у колокационом односу с прилозима, а прилози су секундарни колокати. Издвојени примери показују да се уз придев *поштен* најчешће јављају прилози за количину (сасвим, много, довољно, врло, сувише, максимално, изузетно), а после њих прилог за начин: беспоговорно. Најфреквентији међу наведеним прилозима јесу врло и сасвим. Прилози као што су врло, много, довољно и сувише служе за степеновање, док прилози сасвим, максимално, изузетно и беспоговорно наглашавају суперлативност, односно крајњи степен особине исказане придевом. Прилози који се најчешће јављају у колокационом односу с придевом *частан* јесу врло и веома. Прилози изузетно и подједнако у примерима у којима колоцирају с придевом *частан* забележени су само по једном у КССЈ.

Ниједан од ових придева не наглашава суперлативност у апсолутном смислу, већ служе за степеновање (врло, веома, много, изузетно) или поређење (подједнако). Као и у колокацијама придева *частан* и прилога, и у колокацијама с придевом *честит* највише има примера с прилозима веома и врло. Сви прилози који су набројани и који су у колокационом односу с придевима *поштен*, *частан* и *честит* имају позитивну конотацају и спадају у групу прилога за меру, односно степен остварења или присуства неке особине.

3. Закључак

Иако придев *поштен* нема већи број значења дефинисаних у речницима у односу на придеве *частан* и *честит*, он има најшири колокациони опсег у поређењу с овим придевима. Од укупно 530 именица издвојених у свим групама, 250 се појављују у колокацији са придевом *поштен*. Овај придев се јавља у свим семантичким групама. Највећи број колокација са придевом *поштен* бележи се у групама занимање (49) и особа (31) за живо [+], док у категорији живо [-] доминирају групе апстрактни појмови (30), економски појмови (30) и активности (23).

Када се ови придеви нађу у колокацији с именицама, они делују као секундарни колокати, док у колокацији с прилозима постају примарни колокати. Највећи број колокација придева *поштен*, *частан* и *честит* остварује се с именицама, иако постоје и примери где се ови придеви појављују у колокацији с прилозима.

У везаним придевским спојевима, у примерима који су забележени, придеви увек имају позитивну конотацију. Такву вредност им дају придеви *поштен*, *частан* и *честит*. Наша грађа показује да се придеви са значењем људских особина често употребљавају у групама од по два придева, понекад и три, као и то да су ти придеви често у блискозначном односу. Придеви у спојевима налазе се у саставном напоредном односу, а највише их се јавља у споју с придевом *поштен*.

Што се тиче степена заменљивости придева, односно њихове синонимичности у колокацијама, постоје именице уз које је могуће употребити било који од ова три придева у значењу *морално исправан*. Пошто се ова дефиниција односи на особу, већина именица из групе особа може се употребити у колокацији с било којим од ова три придева у том значењу. Изузетак су једино именице које се односе на верска звања (*часна сестра*), које остварују друго значење уз придев *частан*.

Најфреквентније колокације уочене приликом претраге КССЈ јесу следеће: *часна реч* (249), *часни крст* (164), *поштен човек* (156), *часна сестра* (143),

честит човек (99), частан човек (94), поштени људи (92), честити људи (73) и часни пост (44).

ИЗВОР

КССЈ: Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду (<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>).

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Премк, Даринка (1994). О лексичкој синонимији. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 22/2: 5–11.
- Гортан-Премк, Даринка (1997). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грицкат, Ирена (1961). Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима. *Наш језик*. 11/3–4: 69–80.
- Готштајн, Љиљана (1986). *Синонимија у колокацијама (са примерима енглеског језика научне аргументације)*. Нови Сад: Институт за стране језике и књижевности Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду.
- Драгићевић, Рајна (1996). О неким парадигматским лексичким скуповима. *Наш језик*. 32/1–5: 96–105.
- Драгићевић, Рајна (2001). *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику. Творбена и семантичка анализа*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић, Рајна (2020). *Нека запажања о придевској контекстуалној синонимији. Граматика у огледалу семантике*. Београд: Чигоја штампа. 205–215.
- Дражић, Јасмина (2008). *Минималне лексичке и граматичке структуре у српском језику као страном*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Дражић, Јасмина (2009). Комуникативни приступ истраживању блискозначних придева. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XXXIV–1: 125–134.
- Дражић, Јасмина (2014). *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Дражић, Јасмина (2018). Прототипске одредбе категоризовања на примеру придева *чист* и његових контекстуалних синонима. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XLIII–1: 423–436.
- Стојичић, Виолета (2010). *Теорија колокација*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Нејгебауер, Александар (1982). Одлике колокација у енглеском језику. *Зборник радова Института за стране језике и књижевности*. Свеска 4: 339–347.
- Оташевић, Ђорђе (2007). *Мали српски фразеолошки речник*. Београд: Алма.
- Перваз, Драгиња (1994). Колокабилност синонима. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 22/2: 23–31.
- Перваз, Драгиња (1981). Колокација: од речи до термина. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 18/1: 59–67.

- Прћић, Твртко (2008). *Семантика и прагматика речи. Треће, електронско издање*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Стојичић, Виолета (2010). *Теорија колокација*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Хлебец, Борис (2008). Колокацијска метода семантичке анализе на примеру именице *пажња*. У: *Семантичка проучавања српског језика* (ур. М. Радовановић и П. Пипер). Београд: САНУ. 65–79.

*

- Martyńska, Małgorzata (2004). *Do English language learners know collocations? Investigations Linguisticae*. Vol. XI. Poznań: Institute of Linguistics. 1–7.

РЕЧНИЦИ

- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- Ћосић, Павле (2018). *Српски речник синонима*. Нови Сад: Прометеј.

Tijana Mrkaja

COLLOCATIONS WITH THE ADJECTIVES *POŠTEN* (HONEST), *ČASTAN* (HONORABLE) AND *ČESTIT* (UPRIGHT)

Summary

The subject of this paper is the determination of the collocational range of the adjectives *pošten* (honest), *častan* (honorable) and *čestit* (upright), *honorable* and *upright*. The material used for extracting examples is the large national electronic corpus of Serbian language at the Faculty of Mathematics in Belgrade: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>. The aim of the paper is to determine possible collocational combinations of adjectives with nouns and adverbs and to give an example of a dictionary article for each of the three analyzed adjectives. The meanings are examined according to the dictionaries provided by Matica srpska: *Rečnik srpskoga jezika* and *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, and *Rečnik sinonima* by Pavle Čosić. The semantic closeness and difference of the adjective honest with adjectives of similar meaning *častan* (honorable) and *čestit* (upright), and *upright*. The selected examples from the corpus are categorized based on semantic groups. Examples of collocations with the adjectives *pošten* (honest), *častan* (honorable) and *čestit* (upright) are listed within each semantic group. The meanings of adjectives, which they create in a collocational relationship, within each semantic group, are analyzed. A statistical analysis of the data obtained during the research is given at the end of the paper. Representation of examples of a certain semantic group is displayed as a percentage, as is the frequency of adjectives.

KEY WORDS: lexeme, synonym, collocation, collocational range, adjectives *pošten* (honest), *častan* (honorable) and *čestit* (upright).

Мср Тијана Мркаја
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Србија
mrkajatijana@gmail.com

О ГЕНИТИВНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА С ПРЕДЛОГОМ *ОД* У РОМАНУ *КАКО УПОКОЈИТИ ВАМПИРА* БОРИСЛАВА ПЕКИЋА¹

У истраживању се из угла когнитивне семантике приступа анализи значења генитивних конструкција с предлогом *од* у роману *Како упокојити вампира* Борислава Пекића. Циљ истраживања јесте описивање семантичке структуре и употребе предлога *од* у испитиваном корпусу, али и осветљавање начина повезивања његових различитих значења. Установљено је неколико врста појмовних метафора које се налазе у основи секундарних значења предлога *од*. Указано је на повезаност просторног и метафорички транспонованих непросторних значења, тј. на природу везе између тих различитих значења која заједно формирају кохерентну семантичку целину испитиване структуре с предлогом *од*.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: предлог *од*, генитивне конструкције, просторно значење, појмовна метафора, Борислав Пекић.

1. Увод

1.1. Предмет рада, циљ рада и корпус

Рад се бави предлошко-падежним конструкцијама с предлогом *од* на корпусу романа *Како упокојити вампира* Борислава Пекића. Циљ овог рада јесте да се опише семантичка структура и употреба предлога *од* у испитиваном корпусу, али и да се осветли начин повезивања његових различитих значења.

Приликом анализе корпуса примењује се когнитивни приступ, који се темељи на схватању да је основно човеково искуство физичко, еволутивно примарно и когнитивно најједноставније, и да се уз помоћ њега објашњавају сложенији, апстрактни концепти. Другачије речено, конкретнија (лексичка) средства постају апстрактнија, а њихова другачија интерпретација увек је

¹ Рад је настао у оквиру докторских студија Језика и књижевности на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду на предмету Синтаксичка синтагматика. У виду реферата изложен је на II научној конференцији за младе истраживаче и докторанде *Савремени токови у изучавању језика, књижевности и културе*, која је одржана септембра 2023. године на Филолошком факултету у Београду.

условљена контекстом и увек је резултат метафоричког трансфера из конкретног у апстрактни домен (Грковић-Мејџор 2013: 229). У раду, дакле, претпостављамо да је, с обзиром на речено, когнитивно најједноставније, тј. примарно значење генитивних конструкција с предлогом *од* – просторно значење и да из њега настају друга, перифернија значења посматране конструкције.

Корпус за истраживање чине примери ексцерпирани из поменутог романа. Разлог за одабир баш овога текста лежи у чињеници да се ауторов језик одликује употребом савременог стандардног језичког идиома високе стилско-уметничке вредности. Књижевноуметнички стил, којем припада испитивани корпус, захваљујући својој примарној естетској функцији, усредсређен је на саму конструкцију језичког знака и највише репрезентује лексички и граматички потенцијал језика на свим језичким нивоима, укључујући и синтаксички (Тошовић 2002: 135, Klikovac 2008: 133). Тако је и Пекићева реченица развијена, језик добар, а стил изнијансиран и богат, те представља одговарајући материјал за овакву врсту истраживања.

1.2. Теоријско-методолошки оквир истраживања

Истраживање почива на теоријско-методолошким основама когнитивне лингвистике, коју су утемељили Лејкоф и Џонсон (Klikovac 2000: 15–18). Сматра се, наиме, да за сваку лексему постоји прототипично, тј. основно значење – оно на које се прво помисли када се помене одређена лексема, а да се на њега, захваљујући сличностима с њим, надовезују друга значења (Rad-den – Dirven 2007: 7). Сличности се могу ишчитати из човековог искуства – перцептивног, моторног, културног и др. (Кликовац 2018: 41). Када је реч о предлозима, они се сматрају једном од највишезначнијих врста речи у језику (Klikovac 2000: 21), те им се у овој теорији посвећује значајна пажња, с циљем испитивања механизма за уланчавање њихових нових значења. У литератури се наводи да постоје два основна механизма уланчавања нових значења: просторне трансформације, којима се међусобно повезују просторна значења и које су одраз нашег визуелног и кинестетичког искуства, и појмовна метафора, која се дефинише као начин разумевања једне појаве помоћу неке друге, искуствено ближе појаве и која повезује апстрактна с конкретним значењима (Кликовац 2018: 41). Будући да се предлозима као релационим речима исказује однос између двају објеката, значајно је навести и термине које ћемо у раду користити да бисмо именовали дате учеснике у односу.² Један од њих, онај који би требало да буде у првом плану, јесте *објекат локализације*. Замишљен је као покретан, геометријски једноставнији, изразитији, с

² Термини преузети од Klikovac (2000).

каснијом појавом на просторној сцени и у свести (Кликовац 2018: 42). Други од њих јесте *локализатор*, који служи као референтна тачка. Обично је већи, у великој мери фиксиран, геометријски сложенији и у другом плану, те раније постоји на сцени или памћењу (Кликовац 2018: 42).

2. Предлог *од* у литератури

О предлогу *од* у србистичкој литератури може се сазнати из речничког чланка у *Речнику српског језика* (РСЈ) Матице српске и из свега два рада.³ У РСЈ се издваја девет значења која овај предлог може остварити у реченици, од којих је основно просторно – *место почетка кретања, пружања, простирања*, а као последње, најмање типично, наводи се значење исказивања неједнакости – *појам који се од другог разликује у степену особине (у компаративним конструкцијама)*. Од два рада која се баве овом проблематиком, први је рад Михаила Стевановића о значењима и функцијама синтагме с предлогом *од* (1965). Стевановић наводи да се предлог *од* с генитивом употребљава у аблативном значењу (даје се читав спектар аблативних подзначења – аблативност потицања, аблативност удаљавања, временска аблативност итд.), значењу глаголске или прилошке одредбе, значењу узрока, значењу изазивача радње, компаративном значењу, посесивном и партитивном значењу. Он је не само детаљно побројао већ и описао значења која генитивна конструкција с предлогом *од* може имати. Међутим, у његовом раду може се уочити приступање предлогу *од* као јединици с низом посебних и не сасвим повезаних значења. Другачије речено, Стевановић даје списак значења генитивне синтагме с *од*, али не тежи уочавању повезаности међу тим различитим значењима, односно не приступа предлогу *од* као вишезначној категорији.

Други рад који се бави проблематиком предлога *од* јесте рад Иване Антонић (2006). Ауторка даје приказ морфолошких, синтаксичких и синтаксичко-семантичких одлика предлога *од* као елемента генитивне предлошке конструкције у савременом српском језику. Конципиран на сличан начин као и ауторкин одељак *Синтакса и семантика надежа* (Антонић 2005) у *Синтакси савременог српског језика: проста реченица* (Пипер и др. 2005), централни део рада нуди подробан осврт на значења и функције генитива с предлогом *од*. Ауторка издваја 12 значења која овај предлог може у одговарајућој конструкцији конституисати: субјекатско, предикатско, експликативно, аблативно, партитивно, посесивно, спацијално, темпорално, квалификативно, квантификативно, каузално и компаративно значење. Ауторкин

³ У кроатистици је о предлогу *од* писала Љ. Шарић (Šarić 2012).

је циљ, према томе, био да издвоји значења предлога *од* (уз морфолошку и синтаксичку анализу), док је, опет, ван фокуса остало утврђивање заједничких и диференцијалних црта генитивних конструкција с предлогом *од*.

Како се из досад реченог може закључити, постојећа литература бележи и приказује различита значења генитивних конструкција с предлогом *од*, али не придаје превелику важност повезаности између тих значења, питању која су значења основна, тј. типична, која су изведена, и због чега је то тако. Поменути подаци, међутим, могу бити корисни у семантичком опису, али и у усвајању српског језика као страног,⁴ те ћемо у раду покушати да на нашем ограниченом корпусу, вођени постулатима когнитивне семантике, макар делом укажемо на везу у значењској структури предлога *од*.

3. Анализа корпуса

3.1. Просторно значење: конкретно и апстрактно кретање

Полазећи од почетне хипотезе наведене на почетку рада, когнитивно најједноставнијим, тј. основним значењем, генитивне конструкције с предлогом *од* сматраћемо просторно значење:

(1) *У чије лице пљунуо? – упитао сам младића који се кретао од Општине ка нама.*⁵

Како се из примера (1) може видети, да би се просторно значење остварило, мора постојати полазишна тачка у простору, односно локација с које кретање почиње, тј. извор⁶ кретања (појам у генитиву) – *Општина*. Интересантан је и начин на који се кретање у простору остварује: увек је у питању динамичан процес – одмицање, тј. удаљавање и одвајање или раздвајање. У примеру (1) просторно се значење остварује тиме што се објекат локализације

⁴ Предлози су изразито полисемантичне речи с великом и компликованом мрежом значења, те се најчешће приликом учења страног језика не прибегава покушају увиђања некакве везе међу значењима (Кликовац 2018: 113), управо из страха од неуспеха. Међутим, захваљујући достигнућима когнитивне лингвистике, осветљено је да је у учењу о предлозима од значаја тражити сличности између основног значења предлога и оних која су из њега потенцијално изведена – периферних (Кликовац 2018: 128). Треба тражити сличности између конкретне ситуације коју треба језички кодирати и неке која постоји као прототип у језичком осећању (Кликовац 2018: 128). У овом процесу од значаја је не само језичко знање него и знање о свету, те употреба предлога одсликава повезаност језичког с енциклопедијским знањем, тј. „сталну интеракцију између језичког система и онога што он мора да значи” (Кликовац 2018: 128).

⁵ Сви примери који се наводе у раду потврђени су у испитиваном корпусу.

⁶ Термин *извор* преузет је из Radden – Dirven 2007.

удаљава, тј. одмиче од извора (*општине*). Глаголи који се јављају у овим конструкцијама најчешће су, очекивано, глаголи кретања. Примери који следе у наставку денотирају исту ситуацију чија структура одговара описаном концепту.

(2) *Све књиге којима се служим изровашене су мојим исправкама и само ме недостатак времена, а можда и страх да не испаднем смешан, осујећује да ту реформистичку манију доведем до краја и да, шуњајући се од библиотеке до библиотеке, као разгоропадени Дух Ерате [...] вратим њихов једини могући, божански изглед.*

(3) *По киши је ишао са крутим шеширом на глави изнад кога је држао развијене новине. Уосталом, од куће до Општине није било више од стотинак метара.*

Међутим, потврђен је у корпусу и пример где се конструкција са предлогом *од* везује за глагол мировања:

(4) *Круна те успешне ноћи – крсташке, ако могу да је тако назовем – било је рушење шатора који се налазио недалеко од пансиона.*

У примеру (4) присутно је такође просторно значење, но предлог *од* појављује се уз прилог *недалеко* – параметар који додатно објашњава однос између објекта локализације и локализатора. Објекат локализације (*пансион*) представља почетну тачку с које се може мерити удаљеност до локализатора (*шатор*). Претпоставка о невеликој удаљености између два објекта заснива се, и у овом случају, на кретању. На апстрактном, тј. метафоричком кретању, на менталној путањи коју говорник или слушалац треба да пређе „у својој глави” од објекта локализације до локализатора, како би стекао представу о невеликој удаљености (*који се налазио недалеко*) двају објеката (Radden – Dirven 2007: 317). Интересантно је да у примеру (3) нема глагола кретања, али је он имплициран реченичним значењем, у којем је, слично примеру (4), присутна одређена ментална путања (граматикализована *од–до* генитивном конструкцијом), коју појединац *прелази у глави* и доноси закључак о удаљености између два објекта.

Забележен је и значајан број примера у којима су генитивне конструкције с предлогом *од* допуна глаголима којима се денотира некакво одвајање или одмицање, тј. одузимање или уклањање.⁷ То одмицање, за разлику од претходних примера, није конкретног типа, већ се схвата као апстрактно повлачење (физичко или психичко) пред ентитетом означеним генитивом:

⁷ Не само глаголима већ и именицама које су у вези с тим глаголима, као што је случај у примеру (11).

(5) [...] *та ме бојазан приморава да истину о њему чувам од јавности у најдубљем олуку памћења, тамничком вилајету у коме труне наше право биће.*

(6) *По томе се види колико сам, и поред свега, успео да се сачувам од Стеинбрекеровог утицаја.*

(7) *Мала признања могу да те заштите од великих једино ако се не чине.*

(8) *Али када си наслутио да би ова писма могла на озбиљну пробу ставити све носеће аргументе твог неутралног начина живота, верујем да су ступили у дејство одбрамбени механизми интелектуалних алибија, чија је сврха да те заштите од сваког ангажовања које би ометало твој научни рад.*

(9) [...] *ми бисмо данас, драги мој Хилмаре, имали још један националсоцијализам, или бисмо бар од њега морали да се бранимо.*

(10) *Са затвореником се треба опходити као лекар, који, истина, није кадар од смрти да спасе, али уме да је беспрекорно образложи.*

(11) *Или једноставно заштиту од кише и сунца.*

Заједничко свим генитивним јединицама које конституишу конструкцију с предлогом *од* у наведеним примерима јесте да оне представљају нешто негативно, што би могло на лош начин утицати на појединца или га чак повредити. Употреба генитивних конструкција могла би се објаснити управо семантиком именица у генитиву – оне су, уопштено говорећи, негативан појам од којег долази опасност, тј. оне су извор опасности. Њихова је семантика пак разнолика. Тако се на месту именичког конституента генитивних конструкција у овим примерима могу наћи лексеме са значењем онтолошких појава каква је смрт (10), с конкретним значењем људских бића (5), тј. њихових утицаја (6) или одређене временске прилике (11). У примерима (7), (8) и (9) региструју се лексеме *признање*, *ангажовање*, *националсоцијализам* са значењем какве апстрактне појаве која се схвата као извор психичке, моралне или социјалне опасности.

3.2. Потичање и порекло

У корпусу је потврђена skupина примера генитивних конструкција с предлогом *од* којима се исказује потичање, тј. порекло.

(12) *Сабина држи да моја гушења потичу од нехигијенског живота.*

(13) *Откуда тај све ово зна? – пита Хаг суседа, капетана Милера, са којим се читаво вече утркује у подупирању војничког другарства са генералима, и дознаје да оно потиче од недавног реферисања код Фирера.*

(14) *Јер ако је брига за егзистенцију и страх због ње наша есенција, оно што нас учињава, упостојава, у вишем а не само у појавном и непосредном виду, и ако је тај страх, будући да не потиче од нечега што се може елиминисати, него од смрти која је неизбежна, нешто урођено егзистенцији, онда је природно да све што њему, страху, и њој, бризи, помаже да се до крајњих могућих граница изразе и усаврше, представља и рационално и хумано дело.*

(15) *Са битном разликом, разуме се, што моја узнесеност потиче од потпуног спајања са идејом, а не са људима као њеним посредницима.*

(16) *Због тога је есесовац спреман да слепо изврши свако наређење које потиче од Фирера или свог старешине, чак и ако то захтева највеће личне жртве.*

(17) *Неприлике би настале тек када би покушао да нас увери како највеће невоље за људски род потичу од уживања у пасуљу, дотицању белог петла и седењу на кантару.*

(18) *Максу је похвала била драга макар долазила и од мртвог официра.*

Како примери показују, значење потицања и порекла остварује се, очекивано, у структурама са глаголом *потицати*. Међутим, треба запазити да се с истим значењем појављује и глагол *долазити* у примеру (18). Феномен порекла у свом конкретном значењу може се повезати с просторном тачком на којој је неко нпр. рођен (Стевановић 1965: 251) – Он *потиче/долази* из Новог Сада.⁸ Управо могућност замене глагола *потицати* глаголом *долазити* указује нам на то да је и у овом значењу присутна компонента просторног значења.⁹ Наиме, као што је у горенаведеном примеру *Нови Сад* место с којег појединац потиче, тако је и у примеру (16) *Фирер* извор од којег потиче изречено наређење, или је у примеру (17) *уживање у пасуљу* извор од којег долазе највеће људске невоље, односно у примеру (18) *мртав официр* је извор од којег потиче похвала.

Друга група примера коју ћемо такође сврстати овде јесу и структуре с глаголом *добити* и генитивном конструкцијом с предлогом *од*. Појам у гени-

⁸ Стевановић наводи и примере типа *Симеун Пејић* *ђак од манастира Гомјенице*, *Реља од Пазара*, *Милош од Поцерја* итд.

⁹ Наведено потврђује и речнички чланак глагола *долазити* у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), у којем је регистрована дефиниција '8. б. потицати, водити порекло (из неког времена, одн. средине)' (РСАНУ 1966: 493).

тиву је извор неког ентитета који субјекат прима. У примеру (19) *услужни келнер* извор је *обавештења* које је добила група појединаца, односно *обавештење* потиче од келнера. Или у примеру (23) – *председник Д.-ске општине* јесте извор *задатка* који је појединац добио, тј. *затак* потиче од поменутог председника.

(19) *Од услужног келнера добисмо обавештење да смо у предвечерје празника којим мештани славе дан устанка.*

(20) *Та, добио сам хришћанско васпитање такође из прве руке, од деде, духовног пастира мале евангелистичке заједнице у јужном Банату.*

(21) *Знам да га нисте добили на дар од шефа полиције!*

(22) *Пуковник је, наиме, одлучио да [...] му сваке вечери подносим рапорте о одговорима које сам од Адама добио.*

(23) *Као што знаш, добио сам био задатак да од председника Д.-ске општине узем списак антидржавних елемената [...].*

У свим примерима пронађеним у корпусу, без изузетка, на позицији именичког конституента генитивне конструкције с предлогом *од* налази се лексема којом се денотира људско биће. Та чињеница нам осветљава чињеницу да је у питању активан учесник ситуације, тј. агенс који покреће некакву радњу или стање који се, слично примеру (16), у овим ситуацијама може сматрати полазишном тачком која покреће радњу, тј. извором с којег потиче дата радња или стање.

3.3. Секундарна значења предлога *од* којима је у основи појмовна метафора

У наставку рада следи приказ секундарних значења предлога *од*, а која се темеље на деловању механизма појмовне метафоре. Реч је о следећим метафорама: ВРЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР, МАТЕРИЈАЛ ЈЕ ИЗВОР ЗАВРШНОГ ПРОИЗВОДА, УЗРОК ЈЕ ИЗВОР, ИЗДВАЈАЊЕ ЈЕ ОДМИЦАЊЕ ОД ИЗВОРА.

3.3.1. Време је простор

О времену, као апстрактном феномену, не може се говорити другачије него уз помоћ метафоре. У литератури се наводи појмовна метафора ВРЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР (Piper 1997; Klikovac 2000: 162; Radden – Dirven 2007: 303–304). Наиме, као што кретањем прелазимо одређени простор, тако се и постојањем „прелази“ одређено време (Klikovac 2000: 162). Време је, стога, концептуализовано као просторна јединица, најчешће некаква врста путање издељена на мање временске одсечке (Klikovac 2000: 147). У наставку следе примери ге-

нитивних конструкција с предлогом *од* с темпоралним значењем који су потврђени у корпусу:

(24) *Мада су људи, град, па и моје душевно стање готово исти као некад, ипак је двадесетдвогодишњи размак, испуњен реконвалесценцијом, студијама, универзитетском каријером, а од пре извесног времена, упркос твом ђутљивом негодовању, и сестром ти Сабином, обезбедио мојим војничким успоменама, ако ништа друго, бар положај наоружане неутралности.*

(25) *Од те вечери, живот је за Адама Трpkовића узео прилично неповољан ток.*

(26) *Он, додуше, није био полицијски писар, био је административни, па ипак, можда је од прилике до прилике замењивао полицијског.*

(27) *А онда се, драги мој и запрепаићени Хилмаре, испоставило да су на овом свету заиста све ствари могуће, па чак и када произлазе из Стеинбрехерових записника, испоставило се да је плавокоса британска ипијунка и Фролихова конкубина, почев од 1933. па до хапшења 1938, ферије проводила у Д-у.*

(28) *На моју срећу, криза је трајала кратко, од вечери до јутрос, и Сабина је о мом стању остала необавештена.¹⁰*

Лексеме које конституишу генитивну конструкцију с предлогом *од* својом семантиком упућују на временске одсечке: то су управо лексема *време*, прилог *јутрос*, именица *вече* или пак одређена година. Све оне се могу схватити као полазишна тачка (извор) с које се врши апстрактно, ментално кретање у времену, што је у складу с појмовном метафором ВРЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР. Тип временског значења које је реализовано у наведеним примерима јесте темпорална квантификација у ужем смислу (одмеравање дужине трајања у времену) типа *ингресивност*, тј. темпорална аблативност типа *удаљавање* (Антонић 2006: 138).

3.3.2. Материјал је извор завршног производа¹¹

Да би одређени производ настао и сматрао се завршеним, потребан је почетни материјал од којег ће он бити састављен. Током процеса његовог стварања, производ је, сматрамо, одвојен од свог материјала. Тек завршетком

¹⁰ У примерима (26), (27) и (28) даје се, осим полазишне тачке догађаја, и завршна тачка догађаја, која је граматикализована генитивном конструкцијом с предлогом *до*.

¹¹ Модел појмовне метафоре преузет је од Šarić 2012.

процеса стварања долази до спајања производа и материјала од којег је састављан у једно. Тај се стваралачки процес може схватити као пут од полазишне тачке, тј. извора (материјала) до циља (производа). Реч је, и овде, о метафоричком кретању у метафоричком простору, те у основи стоји транспозиција просторног значења у апстрактни домен која се може схватити појмовном метафором МАТЕРИЈАЛ ЈЕ ИЗВОР ЗАВРШНОГ ПРОИЗВОДА.

(29) *Полиј то брдо куваног меса соком од парадајза, пошкropи знојем и добићеш наредника Макса.*

(30) *Пој танане душе утегнуте спајалицама од челика.*

(31) *Можда би људе ваљало вешати у бундама од дабровине [...].*

(32) *У подножју споменика уздизала се провизорна трибина, склепана од живо обојених дасака и окићена шареном креп-хартсијом.*

(33) *Из једног сам, упркос акламацијама, дознао да се под белим покровом налази човек коме многи од присутних грађана имају да захвале за своје животе, човек у чијим је рукама, док су још биле од крви и меса а не од гранита, почивала судбина већине ових што му данас одају пошту.*

(34) *Записник из 1938. био је чаробни ћилим саткан од логичких питања и логичких одговора.*

У примеру (29) *парадајз* је полазишна тачка, тј. извор, а *сок* је циљ. Да би од парадајза настао сок, неопходно је приступити процесу производње (Šarić 2012: 23). Исто тако, у простору, да би се од полазишне тачке, извора, стигло до крајње тачке, циља, потребно је прећи одређени пут, тј. кретати се. Процес настанка одређеног производа, чини се, може се разумети као метафоричко кретање од материјала као извора до завршног производа као циља. Извори су у нашем корпусу најчешће лексеме конкретне семантике и то управо некакви материјали – *парадајз, челик, даске, дабровина, крв и месо*. Интересантно је да су у примеру (34) као извор потврђене лексеме апстрактне семантике – *логичка питања и логички одговори*.

3.3.3. Узрок је извор

У литератури се указује на то да просторни односи могу бити пресликани на узрочни домен (Radden – Dirven 2007) и то по схеми *извор–пут–циљ* (Radden – Dirven 2007: 328). Извором би се сматрао генитивни ентитет који је узрок, тј. каузатор постојања другог ентитета у структури, односно циља. Пут ће се, дакле, једноставније речено, схватити као процес током којег изворни ентитет (узрок) доводи до настанка другог ентитета (циља). Ради

илустрације реченога, наводимо опет пример (12) *Сабина држи да моја гушења потичу од нехигијенског живота*. Нехигијенски је начин живота био полазишна тачка која је довела до резултата – гушења. Генитивна конструкција *од нехигијенског живота* концептуализује се као метафорички извор, тј. порекло¹² постојања ентитета у номинативу – *гушења*. У темељу овог, као и примера који следе, стоји појмовна метафора *узрок је извор*.

Као извор могу се наћи спољашњи и унутрашњи узроци (Антонић 2005: 166). Спољашњи узроци који су потврђени у корпусу јесу *додатна питања* у (35), *песма, галама и аутомобилска бука* у (36), *крв* у (37) те *рвање са друговима* у (38).

(35) *У ствари, ја сам могао да јој признам кратки ратни боравак у Д-у, да нисам зазирао од додатних питања.*

(36) *Чак и да нисмо имали намеру да им се придружимо, од песме, галаме и аутомобилске буке не би се могло спавати.*

(37) *Роткопф је [...] муњевитим покретом, рефлексом творца, подигао гуме-ни корбач, још знојав од крви, и њиме протрљао образ.*

(38) *Мундир ми је био поцепан од рвања са друговима који су, веле, покушавали да ме одвоје од радника.*

Тако су у примеру (35) *додатна питања* узрок, тј. извор агенсовог зазирања, у (36) *песма, галама и бука* јесу извор несанице, у примеру (37) *крв* је извор знојавости ентитета, односно у (38) *рвање* је извор, порекло, тј. узрок поцепаности мундира.

Унутрашњи узроци регистровани у корпусу јесу *умор, страх и размишљање* у (39), *хроничне недоумице, дилеме, оклевања, колебања и одлагања* у (40), *мржња* у (41).

(39) *Обневидео од умора, страха и размишљања.*

(40) *Знате колико сам одувек патио од хроничних недоумица, дилема, оклевања, колебања и одлагања.*

(41) *Моје се срце загревало од мржње и опет је било кадро да се обрати Богу.¹³*

Извор, односно узрок тога што је агенс обневидео у (39) јесу *умор, страх и размишљања*, извор агенсове патње у примеру (40) јесу *хроничне недоуми-*

¹² На компоненту порекла у овом примеру указује се и помоћу глагола *потичати*.

¹³ Током писања рада за аутора је остала дилема да ли би се пример (41) сврстао у групу у којој и тренутно јесте, или пак у скупину примера у следећем пасусу.

це, дилеме, оклевања, колебања и одлагања, а у (41) *мржња* је узрок, тј. извор загревања агенсовог срца.

Следећу скупину примера обједињује чињеница да се у њима одређени унутрашњи узрок, тј. извор може концептуализовати као извор неке друге емоције или друге телесне реакције (Radden – Dirven 2007: 328; Šarić 2012: 26). То нам откривају генитивни ентитети који су у улози извора, тј. узрока (*напор*, *сећање*, *сумњичење*, *стрепња*), али и лексеме, највећим делом глаголи, са семантиком одређене телесне реакције, а којима се граматикализује резултат деловања извора (*зацрвенети*, *ошамутити*, *помахнитати*, *избезумити*).

(42) *Сав се био зацрвенео од напора да обузда Стеинбрехера у себи.*

(43) *Летећи ћилим, на коме, ошамућени од сећања, лажним небом историјских лажних представа, журимо у пакао.*

(44) *И да смо ми из Гестапоа већ толико помахнитали од сумњичења да и само добро познавање некога и нечега за нас већ представља кривицу?*

(45) *Трезвено резонување, нажалост, није у породици Трпковић имало добру прођу. Тих дана, причала је жена, били су избезумљени од стрепње.*

Наш корпус показује да су сви генитивни узроци са предлогом *од* негативно квалификовани. Како смо досад видели, они су извор одређене негативне емоције¹⁴ или стања, негативног догађаја или пак негативне реакције. У наведеним је примерима, наиме, остварено значење директног узрока типа изазивача одређеног стања (Ивић 1954), које се у литератури касније назива значењем узрока ефектора (Радовановић 1978).

У примерима који следе генитивна конструкција с предлогом *од* јесте извор болести или смрти појединца.

(46) *Постајемо брзоплети и нагли. Превидимо ситуације. Почињемо да патимо од елфантијазиса идеја.*

(47) *Предлажем да узмемо као да је жртва умрла од одсуства кисеоника у крви.*

(48) *Почела је да пати од конвулзија, инхибиција и душевне пометње.*

(49) *Племство ће се регрутовати од оних који, болујући од оптичке агноције, не увиђају сврху предмета стварности.*

¹⁴ У прилог томе иду и, у корпусу забележена, четири примера генитивних предлошких конструкција с лексемом *страх*: *страх од гушења*; *страх од неодређености њеног наступања*; *страх од губитка живота* и *страх од потпуног уништења*.

(50) [...] *премда су извесне техничке околности – чињеница, на пример, да сам Адама прелиминарно испитивао – самостално указивале на мене, био сам потресен као болесник од рака [...].*

(51) *Пати од хроничне несанице, није му допуштено да спава, јер мора да пише признање.*

3.3.4. Издавање је одмицање од извора¹⁵

У следећим је примерима могуће, такође, препознати елементе просторног значења генитива с предлогом *од*. Може се замислити ванјезичка ситуација у којој у простору постоји група одређених ентитета исте врсте. Док чине целину, сви ентитети су међусобно једнаки и ниједан од њих се не издава. Међутим, уколико појединац физички одмакне или удаљи један ентитет из групе, он ће се сматрати уочљивијим, тј. издвојеним. Дата ситуација из просторног домена транспонује се на апстрактни домен и темељи се на појмовној метафори издавања је одмицање од извора. На плану простора издавање се разуме као физички процес удаљавања једног ентитета из групе дотад истих, а на апстрактном плану издавање је метафоричко – ентитет бива „удаљен” тако што се њему посвећује посебна пажња, те на тај начин постаје посебан у односу на целину у којој је био (Стевановић 1965: 243, 250).

(52) *Жучна полемика [...] пружи ми је изговор да свако писмо повежем са једним од европских духовних система [...].*

(53) *Управо оваква еволуција професорових размишљања [...] треба да укаже на један од путева којима се фашизам или неки други сродан облик тоталитарног насиља још једном може наћи пред нашим вратима, и овог пута коначно све воде над нама склопити.*

(54) *И не покушавај, за име божије, да клиснеш у неку од чувених хилмаровских Примедби под А. Б. Ц!*

(55) *Будућност ће, као и увек, хтети да одгаји сопствене нове заблуде; а што ће оне бити, заправо, наше и старе колико и свет, неће сметати ниједном од праунука да се њима дичи, бришући у међувремену тур твојим јеремијадским опоменама и саветима.*

(56) *А затим ћемо чути једну од његових чувених беседа.*

(57) *Пуковник Стеинбрехер је у свом елементу. У једном од најнегативнијих расположења.*

¹⁵ Модел појмовне метафоре преузет је од Šarić 2012.

(58) Један од тих дрипаца ме је питао: „Јесте ли ви икада били дете, пуковниче?”

Сличне датим ситуацијама јесу и следеће у којима је присутно компаративно значење генитивне конструкције (Антонић 2006: 141):

(59) Ако ме послушате и постанете јачи од своје прошлости [...] место у последњем аутомобилу који ће пролазити Берлином биће вам обезбеђено.

(60) Шамар који сам ударио Адаму био је за мене тежи потрес од премлаћивања радника [...].

(61) Туђе тајне су увек некако привлачније за издавање од властитих.

(62) И зар један брахикефални бандит има боље очи од долихокефалног официра?

Ово значење повезано је, такође, с просторном концептуализацијом – издваја се један ентитет из целине других ентитета. Међутим, у првој је скупуни примера једина карактеристика која издвојени ентитет чини посебним управо и само чињеница што је издвојен,¹⁶ док је у примерима (59)–(62) издвојени ентитет у још неком додатном аспект у другачији од остатка скупине. Тај је аспект исказан обликом компаратива (нпр. *јачи од своје прошлости*).

4. Закључак

У приказу семантичке структуре генитивних конструкција с предлогом *од* тежили смо томе да се најпре бавимо употребама у физичкој сфери, а затим онима које су изведене у апстрактној сфери. Иако међусобно различита, свим приказаним значењима заједничка је компонента просторног значења која је инкорпорирана у њих. Прототипично просторно значење у којем постоји полазишна тачка, тј. извор кретања, основ је метафоричким транспозицијама генитивних конструкција у непросторне домене. Транспозиција се заснива на пресликавању извора у простору на различите метафоричке изворе. Тако се просторно значење извора, односно удаљавања и одмицања од извора, налази и у основи темпоралног, аблативног, узрочног, партитивног и компаративног значења генитива с предлогом *од*.

Резултати нашега истраживања могу допринети детаљнијем опису семантичке мреже предлога *од*. Применљиви су и на пољу наставе српског језика

¹⁶ То потврђују и неутрални квалификатори који се налазе уз генитив са предлогом *од* (један *од* [...]; неки *од* [...]; ниједан *од* [...]).

као страног, будући да предлог *од* показује висок степен полисемантичности, што може стварати проблеме при усвајању овога језичког знања (Кликовац 2018: 128). Коначно, резултати до којих смо дошли могу бити корисни и у лексикографској пракси – на плану описивања полисемантичких структура предлога, тј. у систематизацији речничког чланка предлога *од* у описним речницима српског језика.

ИЗВОР

Пекић, Борислав (2012). *Како упокојити вампира: сотија, Лондон, 1971/1972*. Београд: Лагуна.

ЛИТЕРАТУРА

Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: *Синтакса савременог српског језика: проста реченица* (ур. П. Пипер и др.). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Матица српска. 119–301.

Антонић, Ивана (2006). Предлог *од* у стандардном српском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 35/1: 129–144.

Грковић-Мејџор, Јасмина (2013). *Историјска лингвистика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, Милка (1954). Узрочне конструкције с предлозима „од”, „због”, „из” у савременом књижевном језику. *Наш језик*. V/5–6: 186–194.

Кликовац, Душка (2018). *Српски језик у светлу когнитивне лингвистике*. Београд: Чигоја штампа.

Радовановић, Милорад (1978). *Именица у функцији кондензатора*. Нови Сад: Матица српска – Одељење за књижевност и језик.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, том IV. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1966.

РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.

Стевановић, Михаило (1965). Значење и функције генитивне синтагме с предлогом *од*. *Наш језик*. XIV/4–5: 239–262.

*

Klikovac, Duška (2000). *Semantika predloga*. Beograd: Filološki fakultet.

Klikovac, Duška (2008). *Jezik i moć. Ogledi iz sociolingvistike i stilistike*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Piper, Predrag (1997). *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Radden, Günter and René Dirven (2007). *Cognitive English Grammar. Amsterdam: John Benjamins*.

Šarić, Ljiljana (2012). *Od-genitivi: kognitivnosemantička analiza. Riječ, nova serija*. br. 7: 7–36.
Tošović, Branko (2002). *Funkcionalni stilovi*. Grac: Institut za slavistiku Univerziteta „Karl Franc” u Gracu.

Aleksandra Šekerović

ON THE GENITIVE CONSTRUCTIONS WITH THE PREPOSITION *OD* IN THE BORISLAV PEKIĆ'S NOVEL *KAKO UPOKOJITI VAMPIRA*

Summary

The work analyses meaning of genitive constructions with the preposition *od* of the extract taken from Borislav Pekić's novel *Kako upokojiti vampira*. The aim is first to reveal the connection between the basic meaning of genitive constructions which is spatial, with the meaning of the source and moving away from the source. Then, the focus is to distinguish the metaphorical processes on which the mentioned connection is based. Several types of conceptual metaphors have been established. They are considered as the basis of the secondary meanings of the preposition *od*. Therefore, the connection between spatial and opposite non-spatial meanings is discovered. It provides new insight into the nature of the connection between those different meanings which together form a coherent semantic unity of the examined structure with the preposition *od*.

KEYWORDS: preposition *od*, genitive constructions, spatial meaning, conceptual metaphor, Borislav Pekić.

Мср Александра Шекеровић
Филозофски факултет
Универзитета у Новом Саду
Србија
aleksandra.shekerovic98@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-5108-1897>

POJMOVNE METAFORE SPASENJA I GREHA U BAPTISTIČKIM PROPOVEDIMA¹

Ovo istraživanje ispituje na koji način se pojmovi SPASENJE i GREH konceptualizuju u baptističkim propovedima na srpskom jeziku. Cilj rada je identifikacija pojmovnih metafora za spasenje i greh i njihova klasifikacija u pojmovne domene prema semantičkoj sličnosti. Korpus čine tri propovedi baptističkih pastora s teritorije Vojvodine, koje su transkribovane i analizirane. Analiza i interpretacija metafora zasniva se na kognitivnolingvističkom pristupu i teoriji pojmovnih metafora. Iz korpusa je ekscerpirano ukupno 25 pojmovnih metafora, od kojih 14 spada u domen spasenja, a 11 u domen greha. Metafore spasenja grupisane su u četiri domena: preobražaj i novi život, vrednost, simbolička zaštita i oslobođenje i isceljenje. Metafore greha klasifikovane su u domene ropstva, negativne funkcije i nasledstva. Rezultati istraživanja ukazuju na to da metafore spasenja naglašavaju unutrašnju transformaciju, vrednost spasenja kao dara i zaštitu koju vernici dobijaju, dok metafore greha ističu ograničavajuću i destruktivnu prirodu greha. Kontrast između metafora spasenja i greha omogućava jasnije razumevanje teoloških koncepata. Istraživanje pruža uvid u to kako pojmovne metafore oblikuju razumevanje apstraktnih teoloških pojmova u propovedničkom diskursu.

KLJUČNE REČI: pojmovne metafore, spasenje, greh, teološki diskurs.

1. Uvod

Ovaj rad se bavi analizom pojmovnih metafora u religijskom diskursu na srpskom jeziku, s fokusom na konceptualizaciji GREHA i SPASENJA u propovedima baptističke denominacije. Ciljevi istraživanja su: 1) izdvojiti pojmovne metafore u kojima je SPASENJE ciljani domen i grupisati ih u pojmovne domene prema semantičkoj sličnosti; 2) identifikovati pojmovne metafore u kojima je GREH ciljani domen i grupisati ih u pojmovne domene prema semantičkoj sličnosti.

Vera je jedan od uobičajenih ciljanih domena u kognitivnoj lingvistici (Klikovac 2004: 19). Greh i spasenje predstavljaju centralne teološke kategorije u hrišćanskoj doktrini. Iako su ovi pojmovi od velikog značaja, apstraktnost otežava njihovo

¹ Ovaj rad je dorađena verzija seminarskog rada *Metafore u jeziku propovedi*, koji je napisan u okviru predmeta Primenjena kognitivna lingvistika na doktorskim studijama na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, pod mentorstvom prof. dr Biljane Radić Bojanić.

shvatanje. Iz tog razloga, razumevanje greha i spasenja često zavisi od metaforičkih prenosa u konkretnije domene.

Autor ovog rada nije pronašao prethodne studije čija je tema konceptualizacija greha ili spasenja na srpskom jeziku. Ipak, Zarifović Grković (2020) ispitala je na osnovu analize frazeologizama konceptualizaciju gordosti kao jednog od sedam smrtnih grehova u srpskom i nemačkom jeziku. Nalazi njenog istraživanja ukazuju na to da se gordost u srpskom jeziku uglavnom konceptualizuje pomoću sledećih metafora: GORDOST JE GORE (Zarifović Grković 2020: 21), GORDOST JE DRUŠTVENA SUPERIORNOST (Zarifović Grković 2020: 22), GORDOST JE FIZIČKA SILA (Zarifović Grković 2020: 25), GORDOST JE OTEŽANA VIDLJIVOST / NEMOGUĆNOST VIDA (Zarifović Grković 2020: 26), GORDOST JE SITOST (Zarifović Grković 2020: 27) i GORDOST JE LOMLJIV PREDMET (Zarifović Grković 2020: 28). S druge strane, postoji nekoliko inostranih istraživanja koja pominju konceptualizaciju greha. Nalazi istraživanja koje je zasnovano na analizi *Svetog pisma* na starogrčkom jeziku upućuju na to da se greh često posmatra kao osoba (Owiredu 2021: 98). Preciznije, utvrđeno je da se za njega koriste naredne metafore: GREH JE CAR (NAD LJUDIMA) (Owiredu 2021: 94), GREH JE VLADAR (Owiredu 2021: 94), GREH JE GOSPODAR (Owiredu 2021: 95), GREH JE MAJKA (SMRTI) (Owiredu 2021: 96), GREH JE DETE (POŽUDE) (Owiredu 2021: 97) i GREH JE SMRTONOSNI ISPLATILAC (Owiredu 2021: 95). Za većinu pomenutih metafora greha zajednička je moć nad ljudima, visok položaj i negativna konotacija. Pored toga, Kevečes navodi da se greh konceptualizuje i kao moralni dug prema Bogu, a on proističe iz konceptualizacije moralnosti kao računovodstva (Kövecses 2011: 342).

Prema našim saznanjima, ni pojmovne metafore čiji je ciljni domen SPASENJE nisu bile predmet prethodnih istraživanja na srpskom jeziku. Međutim, na osnovu analize *Novog zaveta* Ričard Bek je sastavio spisak biblijskih pojmovnih metafora za spasenje: SPASENJE JE ČISTOTA, SPASENJE JE ISPLATA, SPASENJE JE OPRAVDANJE, SPASENJE JE OSLOBOĐENJE, SPASENJE JE SVETLOST, SPASENJE JE ZDRAVLJE, SPASENJE JE PRIJATELJSTVO S BOGOM, SPASENJE JE MIR, SPASENJE JE ZNANJE, SPASENJE JE USINJENJE, SPASENJE JE NAKALEMLJENA BILJKA, SPASENJE JE VID, SPASENJE JE ZRELOST, SPASENJE JE ŽIVOT, SPASENJE JE STAJANJE, SPASENJE JE POBEDA, SPASENJE JE BUDNOST i SPASENJE JE OTKUP (Beck 2011: 34). Navedene pojmovne metafore za spasenje jasno ističu njegovu višeslojnu prirodu.

2. Korpus i metodologija

Korpus za ovu studiju čine tri propovedi baptističkih pastora s teritorije Vojvodine. Prva analiza obuhvata propoved *Sila Hristovog dela na krstu*, autora Zorana Tornjanskog, iz 2019. godine (P1). Druga, *Sigurnost spasenja*, delo dr Ondreja Franke, takođe potiče iz 2019. godine (P2), dok treća propoved, autora

Petra Pilića, datira iz 2018. godine (P3). Sve tri propovedi traju između 45 i 60 minuta i dostupne su na platformi Jutjub, što omogućava proverljivu analizu. Nakon transkripcije, utvrđeno je da tekstualni obim propovedi varira i da u proseku iznosi 6 731 reč po propovedi. Analitičke jedinice koje su korišćene jesu fraze ili klauze, u zavisnosti od minimalnog konteksta potrebnog za preciznu identifikaciju i tumačenje metafora. Na taj način je iz korpusa izdvojeno 25 pojmovnih metafora. Pre sprovođenja istraživanja, autor je obezbedio saglasnost propovednikâ za naučnoistraživačku upotrebu materijala. Ekscerpirane metafore su potom sistematizovane prema ciljnim domenima.

3. Teorijski okvir

Kognitivna lingvistika integriše saznanja iz kognitivnih nauka i geštalt psihologije kako bi objasnila odnos između jezika i ljudskog mišljenja (Evans – Green 2006: 3). Ovaj pristup polazi od teze da jezik odražava način na koji ljudi konceptualizuju različite aspekte sveta. Jedan od centralnih principa kognitivne lingvistike jeste generalizacija, odnosno nastojanje da se opišu opšti principi koji upravljaju svim aspektima ljudskog jezika (Lakoff 1990: 40). Poseban značaj pridaje se pojmu utelovljenja, koji naglašava da senzomotorno iskustvo oblikuje način na koji razumemo svet (Evans – Green 2006: 45). Lejkof i Džonson uvode centralne pojmove pojmovnih projekcija: pojmovne metafore i metonimije (Evans – Green 2006: 154). Pojmovna metafora je oblik mišljenja kroz koji se apstraktni pojmovi (*ciljni domeni*) razumeju posredstvom poznatih iskustava (*izvorni domeni*) (Evans – Green 2006: 286). Metonimija pak funkcioniše na principu bliskosti ili povezanosti između pojmova, pri čemu jedan entitet simbolički upućuje na drugi (Ungerer – Schmid 2006: 115). Pojmovne metafore su jednosmerne: ciljni pojam se strukturise pomoću izvornog, ali ne i obrnuto. Istovremeno, određeni aspekti ciljnog pojma mogu biti istaknuti ili zamagljeni (Evans – Green 2006: 303). Preslikavanje podrazumeva tri elementa: ciljni koncept, izvorni koncept i opseg preslikavanja, koji definiše aspekte izvornog domena koje je moguće preneti na ciljni (Ungerer – Schmid 2006: 119). Metafore se dele na: strukturne metafore (npr. RASPRAVA JE RAT) (Lakoff – Johson 2003: 4), orijentacione metafore, koje koriste prostorne relacije za strukturiranje značenja (npr. TUGA JE DOLE) (Lakoff – Johson 2003: 15) i ontološke metafore, koje apstraktne pojmove tretiraju kao fizičke entitete (npr. UM JE MAŠINA) (Lakoff – Johson 2003: 27). Primena pojmovnih metafora omogućava da se složeni pojmovi tumače kroz poznate obrasce iskustva.

4. Analiza

Prilikom analize pojmovnih metafora u pomenutim propovedima utvrđeno je da ciljni domen SPASENJE čini 14 metafora, dok se ciljni domen GREH sastoji od 11 metafora. Sledi prikaz ekscerpiranih pojmovnih metafora.

4.1. Ciljni domen SPASENJE

Teolog Bloš spasenje definiše kao besplatni božji dar koji se ne može zaslužiti delima, a čovek se spasava na osnovu pravednosti Isusa Hristosa, koji je stao na njegovo mesto (Bloesch 1989: 164). Spasenje je božje delo na grešniku i dar je božje milosti (Bloesch 1989: 164). U ovom istraživanju, pojam spasenja je zastupljen sa 14 pojmovnih metafora, koje se mogu klasifikovati u četiri domena: domen preobražaja i života, domen vrednosti, domen zaštite i domen oslobođenja.

U okviru domena preobražaja i života analizirane su metafore koje slede: SPASENJE JE PREOBRAĆANJE, SPASENJE JE UZVISIVANJE, SPASENJE JE ŽIVOT, SPASENJE JE PROSVETLJENJE I SPASENJE JE (PONOVO) ROĐENJE. Ova kategorija obuhvata praktičnu, intelektualnu i duhovnu dimenziju spasenja. Jedna od ključnih pojmovnih metafora jeste SPASENJE JE (PONOVO) ROĐENJE, ekscerpirana iz primera: *Neka je blagosloven Bog i Otac Gospoda našega Isusa Hrista koji nas je [...] ponovo rodio* (P2); i: *Danas si se rodio / danas si se rodila* (P3). U fokusu prve metafore jeste ideja da je spasenje neophodno za duhovno rođenje. U potonjem primeru ukazuje se na to da je dan kada je osoba poverovala u Boga zapravo njen duhovni rođendan. U skladu s tim, može se reći da se ova metafora zasniva na relaciji DUHOVNO JE FIZIČKO. Verovanje da je nepoznavanje Boga duhovna smrt osnova je za metafore SPASENJE JE ŽIVOT, SPASENJE JE SLOBODA/OSLOBOĐENJE I SPASENJE JE IZLEČENJE, izdvojene iz primera: *Možeš biti slobodan, oslobođen, izlečen, podignut, oživiljen, a iznad svega, možeš ući u moje carstvo* (P2). U istoj rečenici javlja se i prostorna metafora SPASENJE JE UZVISIVANJE, pošto biti podignut u ovom kontekstu znači biti spasen. Ona se temelji na metaforama GREH JE NISKO, odnosno LOŠE JE NISKO, što je u skladu s prethodno zabeleženim metaforama, prema kojima su loše stvari dole (Lakoff – Johnson 2003: 16), a DOSPEVANJE U NEPOVOLJNIJI POLOŽAJ JE KRETANJE NANIŽE (Rasulić 2004: 224). Kod metafore SPASENJE JE UZVISIVANJE koristi se konkretan, iskustveno doživljeni aspekt stvarnosti, odnosno promena položaja u prostoru, kako bi se razumela duhovna promena.

U primeru: *Sigurno si moj obraćenik, a da nisi od Gospoda bio obraćen* (P2) vidljiva je metafora SPASENJE JE PREOBRAĆANJE. Reč *preobraćanje* potiče od latinske reči *conversio* i znači *preokret* (Vuković – Todorović 2020: 256). U ovom kontekstu odnosi se na „preobraćanje od bezverja ka životu u veri” (Vuković – Todorović 2020: 256) – dakle, na okretanje od života u grehu ka Bogu. Promena usmerenja, odnosno položaja u prostoru, tumači se kao promena duhovne pozicije. Na kraju,

SPASENJE JE PROSVETLJENJE, što se zaključuje na osnovu primera: [...] *kada nas Duh sveti prosvetljava, daje nam večni život [...] nanovo (nas) rađa [...] (P2)*. Za razumevanje te metafore važno je shvatiti ideje iza metafora koje su povezane s njom, a to su: SVETLOST JE DOBRO i NEVERA JE SLEPILO. U osnovi metafore SVETLOST JE DOBRO jesu biološke karakteristike ljudskog vida – kao vrsta, ljudi loše vide u mraku i ne mogu jasno da uoče potencijalne opasnosti. Kevečes navodi da SVETLOST i TAMA spadaju u frekventne izvorne domene i dodaje da je često pozitivno vrednovanje svetlosti, a negativno vrednovanje tame (Kövecses 2002: 85). NEVERA JE SLEPILO zasniva se na ideji da osoba koja nije vernik ne vidi istinu, odnosno da je u mraku.

Ako se ovo uzme u obzir, iz toga proističe da metafora SPASENJE JE PROSVETLJENJE znači da spasenje čoveku otvara oči za duhovne istine, odnosno da ga izvodi iz mraka greha u svetlost, koja simbolizuje dobro. Ova metafora se direktno može povezati s metaforom RAZUMETI JE VIDETI (Lakoff – Johnson 1999: 545), prema kojoj je proces razumevanja strukturisan kroz iskustvo vida. Razumeti znači jasno videti, a biti u tami znači ne razumeti ili biti zbunjen. U ovom kontekstu, prosvetljenje spasenja predstavlja metaforičko otvaranje očiju, koje omogućava razumevanje duhovnih istina. Metaforama iz domena preobražaja i života naglašava se da spasenje nije samo oslobođenje od greha nego je i novi početak života.

O spasenju se u propovedima često govori služeći se metaforama iz domena vrednosti koje ljudi poseduju, kao što su: SPASENJE JE DAR, SPASENJE JE VLASNIŠTVO, SPASENJE JE NASLEDSTVO i SPASENJE JE JELO. U primeru: [...] *zato što smo primili to spasenje od Boga (P2)*, evidentna je metafora SPASENJE JE DAR. Ističe se da Bog čoveku daje spasenje na dar. U skladu s tim je i metafora: SPASENJE JE VLASNIŠTVO, iz odeljka: [...] *ne znači da svi oni koji ispovedaju Hrista poseduju i spasenje (P2)*, koja se nadovezuje na ideje izražene prethodnom metaforom. Dar postaje vlasništvo primaoca poklona. Treća metafora sličnog tipa jeste SPASENJE JE NASLEDSTVO, iz primera: [...] *da ćemo primiti nasledstvo koje je nepropadljivo [...] (P2)*. U okviru ove metafore spasenje je konceptualizovano kao nasledstvo, a Bog kao ostavilac. Kontrastiraju se nebesko i zemaljsko nasledstvo tako što se spasenje opisuje kao nepropadljivo. U okviru ovog domena nalazi se i neobična metafora SPASENJE (NI)JE JELO. Kada govori o jednom od poimanja spasenja koje smatra pogrešnim, propovednik navodi: [...] *ali morate tu u to spasenje uključiti i krštenje, mora da se krsti, pa onda sakramenti, pa onda sve to uzmete, pomešate sa dobrim delima [...] (P1)*. Sledi da je spasenje jelo, a da su sakramenti i dobra dela sastojci. Upotrebom ove metafore ističe se da, prema ovom pogledu na spasenje, do njega dolazi aktivnim angažmanom čoveka koji vrši moralna dela, što je u suprotnosti s uverenjem baptista da se spasava verom (*Sola fide*). U domenu vrednosti, spasenje se naglašava kao nešto dragoceno, što se može dobiti ili naslediti. Metafore iz ove grupe sugerišu da spasenje ima otplativu vrednost.

Za konceptualizaciju spasenja koriste se i metafore iz domena zaštite, kao štu su: SPASENJE JE UŽE, SPASENJE JE HALJINA i SPASENJE JE PEČAT. Prva navedena metafora ekscerpirana je iz primera: *Braćo i sestre, verujmo našem Ocu nebeskom, da će on nas držati na tom užetu* (P2). Ovim se usredsređuje na to da je spasenje čvrsto i pouzdano, i da sadrži dve strane – onu koja pruža uže (Bog) i onu koja uže uzima (čovek). Naredna metafora je SPASENJE JE HALJINA, izvučena iz primera: *Da li nam je Bog dao zakrpljenu haljinu ili nam je dao novu haljinu?* (P2). Ako se o spasenju govori kao o haljini, podvlači se da ono štiti čoveka od negativnih spoljašnjih uticaja, ali i da ga ulepšava i obeležava, pošto odeća odražava neku karakteristiku vlasnika. Metafora SPASENJE JE PEČAT ogleda se u narednom iskazu: *Kada ste čuli tu istinitu poruku, radosnu vest o vašem spasenju, vi ste poverovali u Hrista. Bog je utisnuo svoj pečat na vas tako što vam je dao obećanog Duha svetog* (P2). Stoga se spasenje oslikava kao potvrda božje zaštite, budući da ga sam Bog utiskuje. Istovremeno, poput zapečaćenog pisma koje se ne može otvoriti, pečat štiti od duhovne štete.

Pored toga, u propovedima su zabeležene i metafore iz domena OSLOBAĐANJE: SPASENJE JE OSLOBOĐENJE OD ZLA i SPASENJE JE IZLEČENJE, odnosno oslobođenje od bolesti. Ova kategorija naglašava oslobađanje od negativnog. Naredni primer ilustruje prvu metaforu iz ovog domena: *Samo čovek ovom silom Duha svetoga, prstom božjim, može da bude oslobođen od duha nečastivoga, od demona, od samoga Sotone* (P3). Sledeći odeljak ilustruje metaforu SPASENJE JE IZLEČENJE: *Možeš biti slobodan, oslobođen, izlečen, podignut, a iznad svega, možeš ući u moje carstvo* (P2). Ta metafora je povezana s metaforom GREH JE BOLEST, odnosno spasenje isceljuje od vezanosti za greh.

4.2. Ciljni domen GREH

Konceptualizacija greha vrši se pomoću 11 metafora. Uzevši u obzir da se radi o pojmu s negativnom konotacijom, nije iznenađujuće to što su najzastupljenije metafore iz domena negativne funkcije i ropstva, a pored njih se pojavljuje i metafora iz domena nasledstva: GREH JE NASLEDSTVO, ekscerpirana iz primera: [...] *Pelagije, koji je tvrdio da čovek nema onu grešnu prirodu, da ništa nije nasledio od Adama, znači taj iskonski greh* (P2). Implicira se da se greh, kao i nasledstvo, prenosi s kolena na koleno.

U okviru domena ropstva evidentirane su dve slične metafore: GREH JE SVEZA i GREH JE LANAC, i pored njih metafore: GREH JE ROBOVLASNIK i GREH JE ROPSTVO. U narednom citatu javlja se potonja metafora: [...] *a rob nema svoju glavu i svoje upravljanje, nego – kontroliše ga greh* (P3). Ovde je istaknuta kontrola kao karakteristika greha: kao što robovlasnik kontroliše robove, tako i greh ima vlast nad ljudima. Naredne dve metafore, GREH JE SVEZA i GREH JE LANAC, takođe ističu viđenje greha kao sveze koja onemogućava slobodno delovanje. Pomoću metafore

GREH JE LANAC, pomenutim atributima greha dodaju se kvaliteti čvrstine i otpornosti, jer je lanac teško prekinuti. Dve pomenute metafore predstavljene su u primeru koji sledi: *Hvala Bogu za Duha svetoga, koji je takođe Bog i koji dolazi tom silom svojom, silom božjom, da razveže tamo i da kaže, da pokida lance [...]* (P3). Kao jedna od istaknutijih podmetafora ovog domena izdvaja se metafora GREH JE ROPSTVO – zabeležena u primeru: [...] *Isus je otkupio nas, otkupio je nas od ropstva grehu* (P1), koja se zasniva na paralelama između iskustva ropstva i doživljaja greha.

Domen negativne funkcije sadrži metafore: GREH JE MANA, GREH JE PRLJAVŠTINA/NEČISTOTA, GREH JE BESPLODNOST/JALOVOST, GREH JE DUG, GREH JE IZGUBLJENOST i GREH JE PAD. U prve tri metafore ističe se razumevanje greha kao nesavršenosti ili nedostatka, odnosno kao vrste nemoralnosti, što se može povezati s metaforama MORALNA ČISTOTA JE ČISTOĆA i NEMORALNOST JE NEČISTOĆA (Lakoff – Johnson 1999: 307–308). U moralnom smislu, biti čist ima pozitivnu konotaciju, što je u suprotnosti s biti nečist, a odnosi se na nemoralnost (Lakoff – Johnson 1999: 308).

Metaforu GREH JE MANA ilustruje primer: [...] *posvećujemo se, zato što nas je izabrao da pred njim budemo sveti i bez mane* (P1). Akcenat je na tome da je greh suprotnost svetosti i savršenosti. Metafora GREH JE PRLJAVŠTINA/NEČISTOTA, iz primera: [...] *naše srce jeste nečisto* (P2), vrlo je slična prethodnoj i usredsređuje se na ideju da greh prlja samu ljudsku srž – srce. Greh je konceptualizovan kao besplodnost/jalovost u sledećem iskazu: *Da se okrenemo od mrtvih, besplodnih, jalovih, ili kako god da ih nazovemo, dela* (P3). Metafora GREH JE DUG iz finansijskog konteksta proističe iz verovanja da je greh dug prema Bogu, koji je poverilac, a plaća ga Hristos kao otkupitelj, kroz žrtvu na krstu. Izdvojena je iz sledećeg primera: *Ako je plaćeno, ako je Isus Hrist platio za svakoga [...], nema potrebe više niko da plaća za to* (P1). Osim toga, GREH JE IZGUBLJENOST, što je povezano s metaforom VERA JE PUT (Meidhiatiningsih – Muhamadi 2024: 218). Metafora o grehu kao o izgubljenosti ilustrovana je sledećim primerima: [...] *mi moramo shvatiti totalnu iskvarenost, izopačenost, kako god, u grehu, da smo izgubljeni [...]* (P2) i: *Pa, on je izgubljen čovek* (P2). Ovim se ističe da greh podrazumeva skretanje s pravog puta i propast duše, ali se može odnositi i na osećaj izgubljenosti kod ljudi u grehu, pri čemu je na snazi pojmovna metonimija OSEĆAJ KOJI SE JAVLJA U GREHU ZA GREH. Naredna metafora, GREH JE PAD, ekscerpirana je iz primera: *Onome koji je u stanju da vas sačuva od pada [...]* (P2) i: [...] *jer su sagrešili i pali pod vladavinu [...]* (P3). Metafora GREH JE PAD povezana je s metaforom LOŠE JE NISKO/DOLE i predstavlja suprotnost metafori DOBRO JE VISOKO (Lakoff – Johnson 2003: 16). S obzirom na to da pad često izaziva povrede, upotrebljena metafora implicira to da je greh opasan i da može imati trajne posledice.

5. Zaključak

Rezultati ovog istraživanja pružaju uvid u način na koji pojmovne metafore funkcionišu u propovedničkom diskursu, s posebnim težištem na pojmovima spasenja i greha. Analizom tri propovedi ekscerpirano je 25 pojmovnih metafora, od kojih se 14 odnosi na spasenje, dok se 11 tiče greha.

Što se tiče prvog cilja istraživanja, pojam spasenja u propovedima je konceptualizovan korišćenjem metafore iz četiri domena: preobražaj i novi život, vrednost, simbolička zaštita, te oslobođenje i isceljenje. Domen preobražaja i života, koji obuhvata metafore poput SPASENJE JE PREOBRAĆANJE, SPASENJE JE (PONOVRNO) ROĐENJE, SPASENJE JE UZVISIVANJE, SPASENJE JE ŽIVOT i SPASENJE JE PROSVETLJENJE, pokazuje da spasenje prvenstveno podrazumeva duboku unutrašnju transformaciju neke osobe. Kroz ove metafore jasno se vidi da spasenje nije samo oslobađanje od greha nego i novi početak. Takođe, metafora SPASENJE JE PROSVETLJENJE naglašava intelektualni i duhovni aspekt spasenja, jer verniku otvara oči za božju perspektivu. Zajednička karakteristika ovih metafora jeste predstavljanje spasenja kao prelaska iz jednog stanja u drugo: iz smrti u život i iz tame u svetlost. Dobijeni nalazi u određenoj meri se preklapaju s metaforama za spasenje koje su zabeležili drugi autori (Beck 2011: 34).

Domen vrednosti i posedovanja uključuje metafore: SPASENJE JE DAR, SPASENJE JE VLASNIŠTVO, SPASENJE JE NASLEDSTVO i SPASENJE JE JELO. Ovaj domen naglašava spasenje kao dar koji čovek dobija od Boga. Spasenje se ne zasniva na ljudskom trudu, već se predstavlja kao poklon od Boga. Pored toga, metafore unutar ovog domena prikazuju spasenje kao nešto što ima opipljivu vrednost.

Simbolička zaštita predstavlja treći domen i obuhvata metafore: SPASENJE JE UŽE, SPASENJE JE HALJINA i SPASENJE JE PEČAT. Ove metafore oslikavaju spasenje kroz materijalne predmete, koji naglašavaju pouzdanost i pripadnost. Sve ove slike zajednički pokazuju da se spasenje može razumeti pomoću svakodnevnih predmeta koje ljudi koriste, što utiče na to da poruka propovednika postane jasnija.

Domen oslobođenja i isceljenja uključuje metafore SPASENJE JE OSLOBOĐENJE OD ZLA i SPASENJE JE IZLEČENJE. Ove metafore pokazuju da spasenje funkcionise kao sredstvo obnove i oslobođenja od greha. Njihova primena naglašava iskustveni aspekt spasenja, odnosno činjenicu da vernici mogu doživeti konkretne promene u životu.

Što se tiče drugog cilja istraživanja, u okviru ciljnog domena greha ekscerpirano je 11 metafora, koje se mogu podeliti u dva glavna domena: ropstvo i negativna funkcija, uz dodatak domena nasledstva. Najzastupljenije metafore su: GREH JE ROPSTVO, GREH JE LANAC i GREH JE SVEZA, koje naglašavaju ograničavajuću prirodu greha. Ove metafore povezuju greh s fizičkim ropstvom, čime se olakšava razumevanje greha kao ozbiljne duhovne teškoće. Konceptualizacija greha kroz metaforu robovlasnika u saglasnosti je s nalazima istraživanja na korpusu *Svetog*

pisma, koji ukazuju na to da se greh konceptualizuje kao gospodar kojima su ljudi sluge (Owiredu 2021: 95), što govori o značaju *Svetog pisma* kao izvora za pripremu baptističkih propovedi.

Metafore iz domena negativne funkcije (GREH JE MANA, GREH JE PRLJAVŠTINA/ NEČISTOTA, GREH JE BESPLODNOST/JALOVOST, GREH JE DUG, GREH JE IZGUBLJENOST i GREH JE PAD) osvetljavaju negativne posledice greha. Ove metafore ne samo da opisuju greh nego i ukazuju na potrebu za spasenjem. Metafora GREH JE NASLEDSTVO dodatno skreće pažnju na prenošenje grešnog stanja još od prvog čoveka, što je naročito značajno za konceptualizaciju prvobitnog greha.

Domen negativne funkcije obuhvata metafore: GREH JE MANA, GREH JE PRLJAVŠTINA, GREH JE BESPLODNOST, GREH JE DUG, GREH JE IZGUBLJENOST i GREH JE PAD. Kao mana, on označava nesavršenost; kao prljavština, ukazuje na duhovnu nečistotu; kao besplodnost, naglašava neproduktivnost; kao dug, označava obavezu koju čovek ne može da izmiri bez Boga. Metafore izgubljenosti i pada oslanjaju se na prostorne odnose – kada je u grehu, čovek je na pogrešnom putu ili na niskom položaju. Metaforičko oslikavanje greha kao duga podudara se s metaforama za greh iz prethodnih istraživanja (Kövecses 2011: 342).

Zanimljivo je da se greh, isto kao i spasenje, konceptualizuje upotrebom metafore nasledstva (GREH JE NASLEDSTVO i SPASENJE JE NASLEDSTVO), čime se kontrastiraju manjkavo nasledstvo koje čovek dobija od predaka i živototvorno nasledstvo od Boga. Metafore greha i spasenja često deluju zajedno: jedne objašnjavaju značenje drugih, kao u primerima GREH JE ROPSTVO, a SPASENJE JE OSLOBOĐENJE. Uočen je i obrazac međusobno suprotne prostorne metaforizacije: greh se često prikazuje kao nešto što se nalazi dole i tamne je boje (GREH JE PRLJAVŠTINA), dok se spasenje prikazuje kao nešto što je gore i svetlo je (SPASENJE JE PROSVETLJENJE). Zbog toga njihova zajednička upotreba vernicima omogućava da jasnije razumeju poruku propovedi.

Ograničenja ovog istraživanja proističu iz veličine i sastava korpusa, koji obuhvata tri propovedi iste denominacije, na istom jeziku i iz istog vremenskog perioda. Komparativna analiza na različitim jezicima mogla bi pružiti uvid u razlike u metaforizaciji religijskih pojmova. Osim toga, bilo bi interesantno uporediti način na koji su religijski koncepti metaforički predstavljeni u propovedima s načinima na koje su konceptualizovani u sekularnim tekstovima. Tako bi se doprinelo boljem razumevanju uloge metafora u oblikovanju religijskog diskursa i u širem kontekstu.

IZVORI

Propoved 1 – P1: Baptistička teološka škola (19. 10. 2019). *Sila Hristovog dela na krstu* [Video].
Jutjub. <https://www.youtube.com/watch?v=8YRLo1nQh2E>

- Propoved 2 – P2: Baptistička teološka škola (19. 10. 2019). *Sigurnost spasenja* [Video]. Jutjub. <https://www.youtube.com/watch?v=Q659H9pmndE>
- Propoved 3 – P3: Hrišćanska baptistička crkva (28. 1. 2018). *Carstvo nebesko, pokajanje* [Video]. Jutjub. https://www.youtube.com/watch?v=Co_kXJgliu4

L I T E R A T U R A

- Beck, Richard (2011). *Unclean: Meditations on Purity, Hospitality, and Mortality*. Eugene: Wipf and Stock Publishers.
- Bloesch, Donald George (1989). *Osnove evanđeoske teologije. Prvi dio: Bog, autoritet, spasenje*. Novi Sad: Dobra vest.
- Evans, Vyvyan and Melanie Green (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Klikovac, Duška (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kövesces, Zoltán (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövesces, Zoltán (2011). The Biblical Story Retold: A Cognitive Linguistic Perspective. In: *Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion* (eds. M. Brdar, C. Th. Gries and M. Ž. Fuchs). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 325–354.
- Lakoff, George (1990). The Invariance Hypothesis: is abstract reason based on image schemas? *Cognitive Linguistics*. 1/1: 39–74.
- Lakoff, George and Mark Johnson (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic books.
- Lakoff, George and Mark Johnson (2003). *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press.
- Meidhiatiningsih, Amelia and Sani Insan Muhamedi (2024). Metaphors of Faith: Exploring Spiritual Journey through Concrete Analogies in Nick Vujicic's Works. *Journal of English Language Teaching, Linguistics and Literature*. 4/2: 207–223.
- Owiredu, Charles (2021). Sin is a person: Some ontological metaphors in the Bible. *Acta Theologica*. 41/1: 87–100.
- Rasulić, Katarina (2004). *Jezik i prostorno iskustvo: konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Ungerer, Friedrich and Hans-Jörg Schmid (2006). *An Introduction to Cognitive Linguistics*. 2nd edition. Harlow: Pearson Longman.
- Vuković, Milovan i Dragan Todorović (2020). *Osnovi sociologije*. Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet.
- Zarifović Grković, Mirjana (2020). Gordost u frazeologiji nemačkog i srpskog jezika. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. XLV/1: 17–31.

Jelena Zivlak

CONCEPTUAL METAPHORS OF SALVATION AND SIN IN BAPTIST SERMONS

Summary

This study investigates the use of conceptual metaphors in religious discourse in Serbian, focusing on the conceptualization of SIN and SALVATION in Baptist sermons. The research adopts a cognitive-linguistic approach and applies conceptual metaphor theory to examine how these theological concepts are represented in language and how metaphors shape the understanding and interpretation of religious discourse. The objectives of the study are: 1) to identify conceptual metaphors with SALVATION as the target domain and group them into conceptual domains based on semantic similarity; 2) to identify conceptual metaphors with SIN as the target domain and group them based on semantic similarity. The corpus consists of three sermons by Baptist pastors from Vojvodina. Each sermon, ranging from 45 to 60 minutes, was transcribed, resulting in a total of 25 conceptual metaphors. The metaphors were analyzed and classified according to their target domains, offering an overview of the main conceptual patterns in the discourse. The salvation domain includes 14 metaphors grouped into four subdomains: transformation and new life, value and possession, symbolic protection, and liberation and healing. Metaphors such as SALVATION IS (RE)BIRTH, SALVATION IS ENLIGHTENMENT and SALVATION IS A GIFT highlight the inner transformation, spiritual enlightenment, and experiential nature of salvation. The domain of sin includes 11 metaphors, primarily related to bondage and negative functions, such as SIN IS SLAVERY, SIN IS A CHAIN, and SIN IS FILTH, which emphasize the destructive, limiting, and corrupting nature of sin. Some metaphors in both domains reflect the idea of inheritance (SALVATION IS INHERITANCE VS. SIN IS INHERITANCE), contrasting salvation as a spiritual gift from God with sin as a destructive gift given by ancestors. The analysis demonstrates that conceptual metaphors function as cognitive tools that shape the interpretation of theological ideas in sermons, making abstract religious concepts comprehensible. Patterns of contrasting spatial metaphors—sin as low and dark and salvation as high and illuminating—further facilitate understanding. Limitations of the study include the small and homogeneous corpus, and future research could include cross-denominational or cross-linguistic comparisons to explore broader patterns of metaphor usage.

KEYWORDS: conceptual metaphors, salvation, sin, theological discourse.

Msr Jelena Zivlak
 Departman za opšte discipline u tehnici
 Fakultet tehničkih nauka
 Univerzitet u Novom Sadu
 Srbija
zivlajakelena@uns.ac.rs

МОГУЋНОСТ ПРИМЈЕНЕ ТЕОРИЈЕ ВАЛЕНТНОСТИ У НАСТАВИ СИНТАКСЕ¹

Предмет рада је анализа различитих наставних синтаксичких садржаја од VI до IX разреда основне школе у Републици Српској. Циљ истраживања јесте да се објасне синтаксички елементи који су у вези с теоријом валентности и да се укаже на могућност примјене теорије валентности у настави синтаксе. Задатак истраживања је представљање елемената који су у вези с валенцијом и да се утврди да ли се може увести нешто ново у постојеће уџбенике који се званично употребљавају у основним школама у Републици Српској. Истраживачки корпус садржи синтаксичке јединице из уџбеника *Српски језик и језичка култура*, који издаје ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства” а.д. Источно Ново Сарајево. Анализа различитих наставних синтаксичких садржаја од VI до IX разреда основне школе показала је да је примјена теорије валентности у настави синтаксе могућа. Такође, истраживање је показало да се може увести нешто ново у постојеће уџбенике који се званично употребљавају у основним школама у Републици Српској и овдје су дати приједлози онога што би се додало или измијенило.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: теорија валентности, синтакса, вербоцентрична структура, рекција, реченични чланови.

1. Увод

Теорија валентности почела се развијати шездесетих година 20. вијека из депенденцијалне граматике, чији је оснивач Лисјен Тенијер. Године 1969. Тенијер (Tesnière 1969: 13, према Алановић 2019: 15) први формулише идеју о валентности у виду кохерентне вербоцентричне теорије у којој централно мјесто заузима глагол и представља опште начело настанка различитих конструкција. Оправданост те идеје да централно мјесто заузима глагол, и то у финитном облику, потврђује следеће:

„Међутим, постављање финитног глагола на позицију главе, или управног члана реченице, није произвољно, већ се у најкраћем своди на следеће:

а) тек структура са финитним глаголом има статус реченице;

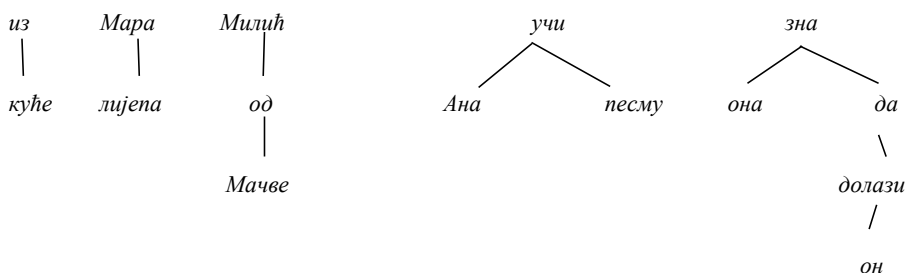
¹ Рад је резултат семинарског рада урађеног под менторством професора Миливоја Алановића.

б) леву валентност глагол испољава тек када је у финитном облику;
 в) број, форма и значење зависних чланова реченице усклађени су са обележјима (валенцијским, обличким и значењским) финитног глагола;

г) финитни глагол предвиђа ограничен број и сталну форму својих допуна;

д) финитни глагол не предвиђа број и форму својих додатака, али и они са њим стоје у односу семантичке компатибилности” (Алановић 2019: 32).

Миливој Алановић (2019: 29) представља примјере гдје се преко односа регенс – депенденс представља структура како приједлошко-падежних конструкција и синтагми тако и просте и сложене реченице:

Међутим, М. Алановић истиче да однос зависности није једина бинарна релација међу лексичко-граматичким јединицама, односно да депенденција, као главни принцип унутрашњег устројства конструкција, није једини синтагматски однос, него да упоредо с њим функционише и конституенција:

„Заправо, можда је исправнији приступ да депенденција имплицитно укључује конституенцију, док, гледано обротно, конституенција депенденцију – занемарује. Наиме, реченицу *Марко није сок*, могуће је представити као збир елемената А, Б и В, али и као конструкцију у којој елементи Б и В зависе од елемента А. Нпр.:

(Алановић 2019: 30)

Поред тога, објашњава „да депенденција даје увид у унутрашњу организацију, профил конструкција, док конституенција пружа податак о томе који елементи улазе у њихов састав“ (Алановић 2019: 30).

Алановић истиче „како је број депенденса у некој конструкцији потенцијално увек већи од броја регенса, од којих је довољан само један, кључно питање у теорији валентности постало је утврђивање својстава и способности регенса да организује своје непосредно окружење” (2019: 30). Стога су се за пројекционе способности регенса усталила два термина – валентност и рекција.

М. Алановић објашњава да се валентност „одређује као способност једне речи да за себе веже другу реч или друге речи, или тачније, као способност предодређивања и селекције контекстуалних партнера” (2019: 31). Дакле, валенција је општа способност ријечи да за себе веже одређени број обавезних или факултативних елемената, у унапријед одређеном или неодређеном облику, функцији или денотативној улози, док је рекција према начелима Лајпцишке школе „способност регенса да предодреди, тј. предетерминише морфосинтаксички лик свога депенденса, те томе следствено и његову синтаксичку функцију” (Ågel 2000: 48, према Алановић 2019: 39).

Алановић објашњава да је „теорија валентности у основи вербоцентрични модел описа реченичне структуре” (2019: 31). То подразумева да је овдје глагол „реченични регенс коме су подређени сви остали чланови реченице које Тенијер разврстава у две класе – актанте и сирконстанте, којима одговара данас већ традиционална подела депенденса на допуне и додатке” (Алановић 2019: 32). Постоје следећи видови валентности које наводи Миливој Алановић и то су:

- „а) квантитативна и квалитативна;
- б) обавезна и факултативна;
- в) синтаксичка, семантичка и прагматичка;
- г) лијева и десна;
- д) микровалентност и макровалентност” (2019: 33).

Поред тога, Алановић рекцију објашњава као специфичан вид испољавања валенцијске способности ријечи и представља различите облике рекције „те се стога углавном говори о категоријалној и лексичкој, с једне стране, те о јакој и слабој рекцији, с друге” (2019: 39). Такође, М. Алановић истиче да „док се појмовима категоријалне и лексичке рекције настоје истаћи рекцијске особености читавих класа речи, дотле се јака и слаба рекција тичу предвидивости и стабилности форме депенденса” (2019: 39).

М. Алановић у својим радовима објашњава да „иако је вербоцентризам смијенио субјектоцентризам, који се данас још одржава у виду субјекатско-предикатске копче у реченици (Станојчић и др. 1989, према Алановић 2019: 15), није било неопходно много времена трошити на доказивање оправданости и утемељености опредељења да се управо финитни глагол смести у сам центар реченичне структуре – и то као њено језгро” (2019: 15).

У лингвистичкој литератури, полазећи од претпоставке да реченица представља бинарну структуру, неријетко се субјекат и предикат посматрају као равноправни чланови: „Основну предикатско-аргументску структуру српске просте реченице, дакле, чини, поред предиката, субјекатски аргумент, којим се именује први учесник означене активности: $Arg_1 + P$ ” (Ружић 2005: 488).

Такође, В. Ружић истиче да „граматички субјекат (=синтаксички или формални субјекат) припада синтаксичком плану просте реченице, где је, поред предиката, њен основни структурни елемент” (2005: 487).

Проблем је утврђивање прецизне границе међу глаголским комплементима и ту постоје три неспорне чињенице које Алановић истиче: „1) далеко-сежни карактер разграничења елемената ситуације на актанте и сирконстанте тј. на учеснике и околности; 2) проблем доследног разврставања глаголских комплемената у двије оштро супротстављене класе – допуне и додатке/одредбе и 3) неопходност разликовања структурног и семантичког плана организације реченице” (2019: 15).

Такође, Алановић истиче да су и данас актуелни многи Тенијерови ставови, као што су: „разликовање семантичке и синтаксичке структуре реченице, затим посматрање реченице као хијерархијски устројене конфигурације, промоција глагола за структурно чвориште реченице, те свест о постојању нуклеуса као структурног и семантичког центра, али и било које друге структуре” (2019: 26). Ипак, указује се и на то да се опозиција актант – сирконстант може, а понекад и нужно мора, успоставити како на граматичком тако и на семантичком плану, па је оправдано разликовање граматичких од семантичких актаната, односно граматичких од семантичких сирконстаната:

„Желели смо да укажемо да се опозиција актант – сирконстант може, понекад и нужно мора, успоставити како на граматичком тако и на семантичком плану. Зато смо желели да истакнемо да је сасвим утемељено разликовање граматичких од семантичких актаната, односно граматичких од семантичких сирконстаната, без обзира на то како се у појединим теоријским приступима и школама ова дихотомија термилолошки разрешава, нпр. кроз опозиције које чине допуне и додаци/одредбе, (граматички и пропозициони) аргументи и сателити итд.” (Алановић 2019: 26).

Алановић истиче да је „став о постојању центра и периферије у структурном и семантичком смислу омогућио не само развој синтаксичке семантике већ је дао нови импулс и смисао синтаксички мотивисаним истраживањима уопште” (2019: 27).

Управо због напредовања не само синтаксичке семантике него синтаксе уопште, потребно је утврдити примјенљивост теорије валентности у синтакси и зашто су њени механизми важни у самој настави језика у основној

школи. Такође, потребно је испитати да ли постоји могућност да се уведе нешто ново у постојеће уџбенике када је у питању теорија валентности и на тај начин да се допринесе развоју образовања у основној школи.

2. Анализа

Методолошки оквир овог истраживања заснива се на квалитативној анализи садржаја уџбеника српског језика од шестог до деветог разреда који се користе у основним школама у Републици Српској, уз примјену компаративне анализе у односу на важећи наставни план и програм. Поред тога, истраживање обухвата и критички осврт на релевантну литературу, чиме су добијени резултати смјештени у оквире актуелних истраживања у области наставе језика.

2.1. Теоријски модел у уџбенику и реченица

У овој грађи, односно у уџбеницима који се користе у основној школи, немамо вербоцентричну структуру него двоцентричну или бинарну – када се реченица посматра као субјекатско-предикатска структура. Овдје су подједнако важни и субјекат и предикат будући да постоје реченични чланови који се уводе преко субјекта и они који се уводе преко предиката. Прва лекција у уџбенику „Српски језик и језичка култура за 6. разред основне школе” јесте *Субјекатски и предикатски скуп ријечи*. У овој лекцији уводе се прије свега субјекат и предикат, као главни реченични чланови, те, како се наводи у уџбенику, субјекатски и предикатски скуп. Субјекатски скуп чини само атрибут, а предикатски чине објекат и прилошке одредбе. Дакле, претходно наведено нам показује да овдје није заступљена вербоцентрична него двоцентрична или бинарна структура.

У шестом разреду постоји лекција *Граматичка и комуникативна функција реченице*.² Ученици се упознају с појмовима комуникативне и предикатске реченице у уџбенику „Српски језик и језичка култура за 6. разред” тако што имају задатак да уоче колико има реченица у датом тексту, а потом колико има предиката у реченицама, и на тај начин се упознају с правилом да се реченица може посматрати на два начина:

1. Реченица је самостална цјелина, која даје потпуно обавјештење и завршену мисао и која почиње великим словом, а завршава се неким интерпункцијским знаком. Таква реченица зове се **комуникативна реченица**.

² Ова лекција је представљена као поднаслов лекције *Субјекатски и предикатски скуп ријечи*.

2. Реченица је цјелина која у себи садржи један предикат. Таква реченица зове се **предикатска реченица**.³

На основу датог правила можемо закључити да ипак предикату треба дати предност у односу на субјекат, јер се наводи да је реченица цјелина која у себи садржи један предикат, што имплицира да без предиката нема реченице, те да је он регулациони фактор реченичности. Постоје реченице без предиката, с којима се ученици упознају у осмом разреду, у оквиру лекције *Непотпуне реченице*. У уџбенику „Српски језик и језичка култура за 8. разред” дато је објашњење да су непотпуне реченице беспредикатске реченице, односно реченице у којима је изостављен предикат. Сам тај термин *непотпуне реченице* даје предност предикату као важнијем реченичном члану од субјекта.

Поставља се питање зашто би субјекат и предикат били подједнако важни у реченици. Прије свега морамо објаснити да субјекат у реченици није увијек вршилац радње (*Марко ради*), него може бити и носилац особине (*Марко је лијеп*). Такође, битно је истаћи да је субјекат најчешће агенс (вршилац радње), али да може бити и пацијенс (субјекат трпи радњу). М. Алановић објашњава да је готово немогуће замислити потпуну дефиницију субјекта, „а да се не узму у обзир различите језичке перспективе, па таква дефиниција садржи и информацију о значењу, нпр. да је најчешће реч о агенсу, о информативној перспективи реченице, да је углавном у питању тема, валенцијском статусу, да је допуна финитном глаголу и сл.” (2019: 78). Поред тога, објашњава „да су нека његова обележја инхерентна, а да су друга променљива и контекстуално условљена” (2019: 78). Такође истиче да „само валенцијски статус представља инхерентно обележје, док сва друга спадају у ред променљивих и контекстуално условљених – субјекат не мора бити увек агенс радње, као ни реченична тема итд.” (2019: 78).

Предност предиката у односу на субјекат огледа се и у томе што предикат пружа информацију и о субјекту који може бити садржан у наставку личног глаголског облика, нпр. *Пјевам и плешем*. (*Ја пјевам и плешем*).

Већ смо навели да је субјекат најчешће агенс, али да може бити и пацијенс, а такве реченице се називају пасивне реченице. Постоји лекција *Пасивни глаголски облици* у уџбенику за 7. разред, али у *Наставном плану и програму Републике Српске за 7. разред* ова наставна јединица не постоји ни у исходама ни у садржајима. У уџбенику за 7. разред постоји лекција *Глаголски придјев радни*, гдје се ученици упознају с активним стањем, и лекција *Глаголски придјев трпни*, гдје се упознају с пасивним стањем, али мислим да је неопходно да се посвети већа пажња пасиву. У осмом разреду ученици се упознају

³ Сматрам да би боље било користити термин *граматичка реченица*.

с пасивним реченицама, гдје се наводи да постоје двије врсте пасивних реченица: 1) пасивне реченице у чијем је предикату употријебљен глаголски придјев трпни и 2) пасивне реченице у чијем је предикату употријебљен прелазни глагол с ријечцом СЕ најчешће у трећем лицу јединице или множине. Сматрам да је потребно дјецу упутити детаљније у градиво о пасиву и ово уврстити као исход и садржај у НПП за 7. разред. Доказ за ову тврдњу јесте све веће незнање ученика када је у питању пасив. Сваке године ученици деветог разреда припремају се за експерименталну малу матуру у Републици Српској и већи број ученика окарактерише задатке који су у вези с пасивом као теже задатке. Задаци нису тешки, али ученицима јесу, јер се пасиву посвећује минимална пажња у основној школи. Ученици не знају да одреде пасивни облик одређених глаголских облика, па онда од реченице која је активна не знају да створе пасивну и обично погријеше глаголски облик. Ти недостаци углавном су базирани на искуству, а не на резултатима емпиријских истраживања.

2.2. Реченични чланови

Прије свега, важно је ученицима објаснити појам члана, који се не објашњава у уџбеницима. Приједлог објашњења овог појма јесте да су чланови елементи који чине реченицу и дају одређену информацију. Сва објашњења, па и ово претходно наведено, потребно је потврдити конкретним примјерима, као нпр.: *Ја читам књигу у школи*, гдје имамо 4 елемента: вршиоца радње (*ја*), радњу (*читам*), *књигу* (предмет радње) и *у школи* (мјесто радње). Ову дефиницију бисмо могли проширити на следећи начин: чланови су елементи који чине реченицу и који носе одређену информацију, али у којој је предикат основни елемент, односно главни реченични члан јер без њега нема граматичке реченице, а сви остали чланови су зависни: *Читам*. На овај начин и у уџбеницима би била заступљена вербоцентрична структура и предност би била дата предикату као главном реченичном члану.

Као што смо рекли, у уџбенику је заступљена бинарна структура, па су субјекат и предикат представљени као главни реченични чланови. Прва лекција у уџбенику „Српски језик и језичка култура за 6. разред основне школе” јесте *Субјекатски и предикатски скуп ријечи*. У овој лекцији уводе се прије свега субјекат и предикат као главни реченични чланови, односно као субјекатски и предикатски скуп. Субјекатски скуп чини само атрибут, а предикатски чине објекат и прилошке одредбе. Након ове лекције, детаљно је представљена лекција о субјекту, те о предикату и атрибуту. Након тога објашњава се апозиција као именички додатак, а онда објекат и прилошке одредбе.

У уџбенику „Српски језик и језичка култура за 8. разред основне школе” ученици се упознају с граматичким и логичким субјектом, глаголским и именским предикатом, правим (ближим) објектом и неправим (даљим) објектом, прилошким одредбама (за мјесто, вријеме, узрок, начин, као и с прилошком одредбом допуштања). На крају, ученици сазнају нешто више о атрибуту (конгруентном и неконгруентном) и апозицији, као именичким синтагмама. Упознају се и с појмовима атрибутив и апозитив. У шестом разреду ученици су се упознали с појмом атрибута као реченичног члана, а сада се указује на то које се врсте ријечи јављају у оквиру атрибута и овдје се атрибут посматра као синтагматски члан. Милош Ковачевић (2019: 23) објашњава да је атрибут према критеријумима Тенијерове структуралне синтаксе с предикатским моделом реченице синтагматски, а не реченични члан, зато што се не уводи преко предиката него преко супстантивне ријечи. Ипак, у уџбеницима за основну школу заступљена је двоцентрична структура, тако да је овдје атрибут представљен као реченични члан у шестом разреду, а у осмом разреду ученици се упознају с независним и зависним реченицама. Између осталог, ученици се упознају са зависним атрибутским реченицама, што је доказ да атрибут има статус реченичног члана. Милош Ковачевић истиче да би „сама функционална класификација зависних реченица била некритеијална, ако се атрибуту не би признао статус реченичног члана, јер како би зависна атрибутска реченица могла бити равноправна са осталим зависним реченицама ако не би представљала *предикатски еквивалентну јединицу* атрибуту, тј. атрибут *проширен, преведен у зависну реченицу*” (2019: 24).

2.3. О субјекту

У уџбенику за 6. разред имамо сљедећу дефиницију субјекта: „Субјекат је независни реченични члан којим се исказује вршилац радње и носилац особине или стања. Може да стоји на почетку, у средини и на крају реченице. Најчешће се добија на питање КО (за живо) и ШТА (за неживо). Такав субјекат зове се граматички субјекат.” У осмом разреду ученици се упознају детаљније с појмовима граматичког и логичког субјекта. Међутим, проблем би могао да се јави када ученици у примјеру *Књига је написана* не могу да одреде субјекат јер су научили да је основна дефиниција субјекта да је или вршилац радње или носилац особине, а сада овдје имамо субјекат – пацијенс. Сматрам да би се овај проблем ријешио ако бисмо у шестом разреду објаснили ученицима да субјекат може бити не само вршилац радње и носилац особине него да може и да трпи радњу. Ако смо већ навели да је субјекат вршилац радње, онда би било добро тада објаснити и да појам исказан субјектом може да трпи радњу. Такође, у уџбенику за 6. разред наводи се сљедећа дефиниција објекта:

„Објекат је зависни реченични члан којим се исказује трпилац глаголске радње, тј. реченични члан на који прелази глаголска радња.” То би значило да је у реченици *Књига је написана*, реч *књига* објекат, што је потпуно погрешно. Објекат је предмет који је обухваћен глаголском радњом: *Марко је написао књигу*. Наравно, имамо и други начин да одредимо да у претходној реченици *књига* није објекат – именица *књига* је у номинативу, што показује да то може бити само граматички субјекат. Ипак, семантичка страна дефиниције збуњује ученике и води их супротно од рјешења.

У уџбеницима за основну школу субјекат је представљен као главни реченични члан заједно с предикатом. Ипак, све претходно наведено говори да предикат има предност у односу на субјекат и да би субјекат требало да се окарактерише као најистакнутији зависни члан.

2.4. Допуне и додаци

Када говоримо о допунама и додацима, онда мислимо на обавезне реченичне чланове – допуне и факултативне реченичне чланове – додатке. У уџбенику за 6. разред прави објекат се објашњава као допуна глаголима, а наводи се да неправи објекат стоји уз глагола. У уџбенику за 8. разред објашњава се да прави објекат долази уз прелазне глаголе, а у подсјетнику који се налази на крају лекције, објекат (прави и неправи) представља се као глаголски додатак. С друге стране, у уџбенику за 6. разред објашњава се да се прилошке одредбе односе на предикат и да су то зависни реченични чланови којима се исказује вријеме, начин, мјесто, количина, узрок и намјера/ циљ вршења радње исказане предикатом. У уџбенику за 8. разред наводи се да су прилошке одредбе глаголски додаци. Прилошке одредбе свакако јесу глаголски додаци, мада постоје ситуације када су врло блиске допунама и када су обавезне, о чему је говорила Владислава Ружић:

„Прилошке допуне, за разлику од прилошких одредаба, појављују се у зависно условљеној синтаксичкој позицији и везане су само за оне глаголе чији садржај треба да употпуне, другим речима, за глаголе чијим је семантичким потенцијалом предодређено њихово значење – „места” (*боравити* „на неком месту”), „временске мере” (*трајати* „неко време”), „квалификативно” (*по-нашати се* „на неки начин”) и др. Тако је њихов општи семантички тип одређен самом глаголском лексемом” (2005: 499).

Миливој Алановић прилошке допуне представља као слабу рекцију: „Резултат слабе рекције су обавезни адвербијални детерминатори просторног, временско-квантификативног, начинског и др. типа (нпр. *Налазим се у центру, испред банке; Ова борба траје годинама; Понаша се попут детета*)” (2019: 41).

Ипак, објекти се представљају негдје као допуна глаголима (у уџбенику за 6. разред), а негдје као глаголски додатак (у уџбенику за 8. разред), што је погрешно. Прије свега, не треба мијешати два различита термина, а с друге стране, објекат се посматра као допуна, иако има и особину факултативности. М. Алановић објашњава да је факултативност за додатке норма, а „за допуне факултативност подразумева да се у одређену структуру укључују по потреби, при чему дату потребу мотивишу логичко-семантичке околности, од којих подједнако зависи и интегритет значења и интегритет структуре, нпр. *Рекао ми је истину* и *Рекао ми је за Марка истину*” (2019: 124).

На основу претходно наведеног, приједлог би био да се објекат у уџбеницима представља као допуна, а прилошке одредбе као додаци. Потребно је нагласити ученицима да ова подјела није оштра и да и допуне могу некада бити необавезне, као што и додаци понекад могу бити обавезни.

2.5. Проблем рекције

М. Алановић наводи различите облике рекције, „те се стога углавном говори о категоријалној и лексичкој, с једне стране, те о јакој и слабој рекцији, с друге” (2019: 39). Поред тога, истиче граматички субјекат као типичан примјер категоријалне рекције јер „у српском језику не постоји глагол који, када је у личном облику, не отвара место за номинални субјекат који је обавезно у номинативу (нпр. *Дува јак ветар* или *Дувало је целе ноћи*)” (2019: 39). У уџбенику за 8. разред, када се ученици упознају с граматичким и логичким субјектом, тада се наводи да граматички субјекат може бити исказан и неисказан, а неисказани може бити садржан или изостављен. Управо тај неисказани садржани граматички субјекат подразумијева се у наставку личног глаголског облика у 1. и 2. лицу једине и множине (*Сањам = Ја сањам; Спавамо = Ми спавамо* и сл.).

Владислава Ружић истиче да „глаголска рекција може бити проста и комплексна (или двострука)” (2005: 613). Поред тога, објашњава да је „за просту рекцију карактеристичан само један именски израз у зависном падежу, нпр. *сањати трешње*, а за комплексну рекцију је карактеристично постојање више од једног зависног именског израза, нпр. *причати сестри сан, платити мајстору за рад* итд.” (2005: 613).

Када су у питању глаголи, они се детаљно обрађују у седмом разреду и тада ученици упознају прво особине глагола као што су трајање радње (глаголски вид) и прелазност радње (глаголски род). Када се говори о прелазности радње, и прелазни и непрелазни глаголи могу имати различите допуне, односно истиче се управљачка способност глагола. То је све наведено у уџбеницима, али овдје би требало нагласити да постоје глаголи који имају само једну допуну, а постоје и они глаголи који могу имати двије или више

допуна. Нпр. глаголи просте рекције јесу *размишљати* (о коме или о чему), *поломити* (нешто), *маштати* и сл. Такви глаголи могу бити и прелазни (нпр. *поломити* *нешто*) и непрелазни (*бринути се за кога* или *о коме*). Глаголи сложене рекције такође могу бити прелазни (нпр. *учити кога шта*) и непрелазни (нпр. *захвалити се коме на чему*).

Алановић објашњава да „иако су глаголи говорења у начелу тровалентни, то не искључује могућност да уведу још један додатни објекат – *рећи некоме* *нешто за некога*, при чему је четворовалентни модел резултат ширења базичне валентности глагола – или да неке трајно изгубе – *Он још не говори* (2019: 34). Алановић истиче да постоје „неки глаголи који допуштају алтернацију више напоредних падежних облика на објекатским позицијама: *узети некоме / од некога, купити некоме / за некога* итд., што не сме стварати утисак да је број и облик допуна неодређен и непредвидив, јер су и поменуте варијације строго контролисане и, што је најважније, врло ограниченог домета, како по броју могућих додатних објеката тако и у погледу њиховог облика” (2019: 35).

У уџбеницима се не спомињу структурни обрасци за рекцију глагола и сматрам да је то непотребно и сложено за основну школу.⁴ С друге стране, када се ученици упознају с глаголским родом у седмом разреду, било би пожељно вјежбати полирекцију глагола, односно ученицима дати одређене глаголе те да они сами уз наставничково усмјеравање уз њих додају допуне. То би била добра вјежба да ученици уоче који су то глаголи прелазни, а који непрелазни, у зависности од допуна које вежу. Такође, ученици би учили да неки глаголи могу имати и више допуна од једне, као нпр. *рећи некоме* *нешто за некога*. У осмом разреду, када буду детаљније разговарали о правом и неправом објекту, и тада овакви глаголи могу послужити за објашњавање директног и индиректног објекта.

2.6. Приједлози за утврђивање и систематизацију градива из језика

У уџбенику „Српски језик и језичка култура за 7. разред”, у оквиру систематизације и понављања, прва лекција је *Врсте и облици ријечи*. Дати су задаци за вјежбање и на тај начин ученици треба да се подсјете градива о реченичним члановима које су савладали у претходном разреду. У *Наставном плану и програму Републике Српске* у дидактичким упутствима наводи се следеће: „Програм предмета *Српски језик* који је оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења, а

⁴ Ученици у том узрасту још увијек усвајају основне граматичке обрасце језика, па би детаљно бављење рекцијом глагола на структурном нивоу могло отежати и успорити процес учења.

улога наставника је да осмисли начине реализације подучавања, те их прилагоди потребама сваког одјељења имајући у виду састав одјељења и карактеристике ученика, уџбенике, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже. Наставник креира годишњи/глобални план рада из којег развија оперативне планове, гдје операционализује исходе учења, водећи рачуна о томе да се неки исходи остварују брже и лакше, али да је за многе исходе потребно више времена у зависности од ученичких индивидуалних могућности и других наставних потреба. Важно је напоменути да је уџбеник наставно средство и да он не одређује наставне садржаје” (https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2021/Srpski_jezik_nastavni_program_za_sesti_razred.pdf).

С обзиром на то да су исходи сљедећи: ученик познаје садржаје обрађене у претходном разреду; разликује функцију ријечи у реченици од врста ријечи; познаје реченичне чланове и препознаје их у типичним примјерима – потребно је посветити више часова систематизацији и дати више задатака од оних који су представљени у уџбенику за седми разред. Задаци у уџбенику су у вези с датим текстом (текст се састоји из пет реченица које су издвојене из приче „Хоћу да се радујем” Десанке Максимовић) и помажу да се ученик самостално, уз наставниково усмјеравање, присјети правила која је научио у претходном разреду, као на примјер: *издвој све промјенљиве и непромјенљиве врсте ријечи из датог текста; које именице у наведеним реченицама врше функцију субјекта и у ком су надежу; пронађи прави објекат и одреди у ком је надежном облику* и слично. Потребно је, наравно, да наставник припреми одговарајуће задатке, али сматрам да би било пожељно да се и у уџбенику представи више задатака, а посебно оних гдје ће ученици анализирати реченицу тако што ће одређивати све реченичне чланове у датој реченици.

Типови задатака који би били пожељни за утврђивање реченичних чланова јесу сљедећи: 1) препознавање и означавање реченичних чланова – у датим реченицама подвући субјекат једном, а предикат двапут; означити све објекте у реченицама с двије таласасте линије и одредити њихову врсту (директни/индиректни); испрекиданом линијом подвући атрибуте у реченицама; 2) допунити реченице (циљ је развијање осјећаја за структуру реченице) – допуни реченице одговарајућим субјектом, предикатом или објектом нпр. _____ *гледа занимљив филм*; напиши три реченице у којима је субјекат неискazan; доврши реченицу тако да има два атрибута и једну прилошку одредбу и слично; 3) претварање и преобликовање реченица (циљ је уочавање промјена у функцији реченичних чланова) – замијени објекат прилошком одредбом, нпр. *Чека аутобус – Чека на станици*; од једне просте реченице направи сложену тако што ћеш задржати исти субјекат; 4) анализа реченице (циљ је систематизација знања и развој способности аналитичког мишљења) – одреди врсту сваког члана у реченици; напиши табелу у којој ћеш одредити

питање за сваки реченични члан и примјер; 5) креативни задаци – напиши кратак опис особе или предмета и подвуци све атрибуте; осмисли реченицу с најмање пет реченичних чланова и напиши њихову врсту; 6) игра (мотивација и тимски рад) – ученици траже реченице без субјекта; наставник чита реченице без једног реченичног члана, а ученици погађају који члан недостаје; ученици замијене један реченични члан другим и објашњавају промјену значења.

У деветом разреду у уџбенику „Српски језик и језичка култура за 9. разред” не постоји ниједна лекција помоћу које би ученици утврдили своје знање о реченичним члановима, али постоји у *Наставном плану и програму Републике Српске* исход да ученик зна граматичке садржаје обрађиване у претходним разредима. Мислим да је неопходно да и овај уџбеник има лекцију у којој ће ученици систематизовати своје знање, прије свега о реченичним члановима. Током свог десетогодишњег рада с ученицима учила сам да многи ученици нису довољно утврдили своје знање о реченичним члановима у деветом разреду, а и да би они који то јесу учинили вољели да имају подсјетник. Стога у деветом разреду подсјетник радимо заједно, у виду мапе ума, али сматрам да би било веома корисно да ученици имају задатке и правила у својим уџбеницима. Такође, корисно би било да имају приручник о граматичким правилима, нпр. у виду азбучног појмовника, и збирку задатака за сваки разред коју би користили на часовима, али и код куће за самосталан рад.

3. Закључак

Анализа различитих наставних синтаксичких садржаја од VI до IX разреда основне школе показала је да је могућа примјена теорије валентности у настави синтаксе. Такође, истраживање је показало да се може увести нешто ново у постојеће уџбенике који се званично употребљавају у основним школама у Републици Српској, при чему су дати приједлози за то што би се могло додати или измијенити. Ово истраживање имаће значај како за унапређење наставне праксе тако и за лингвистичка и методичка проучавања. Посебан допринос овог истраживања огледа се у унапређењу уџбеничке грађе која се користи у настави српског језика у основним школама у Републици Српској, чиме се директно доприноси и унапређењу квалитета саме наставе.

У овој грађи, односно у уџбеницима који се користе у основној школи, немамо вербоцентричну структуру него двоцентричну или бинарну – када се реченица посматра као субјекатско-предикатска структура. Овдје су подједнако важни и субјекат и предикат, али постоји могућност примјене вербоцентричне структуре, у којој финитни глагол заузима централно мјесто.

У централном дијелу рада дати су приједлози одређених измјена, као што су: приједлог објашњења појма члана, измјене дефиниција субјекта и објекта, вјежбе полирекулције глагола, већа посвећеност пасиву, као и приједлози типова задатака који би могли да се представе у уџбеницима.

Када је у питању утврђивање и систематизација градива, потребно је, наравно, да наставник припреми одговарајуће задатке, али сматрам да би било пожељно да се и у уџбенику представи више задатака. Такође, корисно би било да ученици имају имају подсјетнике или приручник о граматичким правилима, нпр. у виду азбучног појмовника, и збирку задатака за сваки разред коју би користили на часовима, али и код куће за самосталан рад, јер, како кажу стари Латини: *Repetitio est mater studiorum* или *Понављање је мајка учења*.

ИЗВОРИ

- Ковачевић 2023: М. Ковачевић и М. Бабић, *Српски језик и језичка култура за 7. разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЈП Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић 2022а: М. Ковачевић и М. Бабић, *Српски језик и језичка култура за 8. разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЈП Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић 2022б: М. Ковачевић и М. Бабић, *Српски језик и језичка култура за 9. разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЈП Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лалић Зупур 2023: С. Лалић и В. Ркман, *Српски језик и језичка култура за 6. разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЈП Завод за уџбенике и наставна средства.
- Републички педагошки завод Републике Српске, *Наставни план и програм за основно васпитање и образовање за наставни предмет Српски језик од VI до IX разреда*.
https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2021/Srpski_jezik_nastavni_program_za_sesti_razred.pdf
https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2021/Srpski_jezik_nastavni_program_za_sedmi_razred.pdf
https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2021/Srpski_jezik_nastavni_program_za_osmi_razred.pdf
https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2021/Srpski_jezik_nastavni_program_za_deveti_razred.pdf. 29. 5. 2025.

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој (2019). *О допунама и допуњавању у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Ковачевић, Милош (2019). О (не)квалитетним рјешењима у новом наставном плану и програму за српски језик у V, VI и VII разреду основне школе. У: *Програмске (ре)форме у образовању и васпитању – изазови и перспективе*. Београд. 31–43.

- Пипер, Предраг и др. (2005). *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. (ред. М. Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Ружић, Владислава (2005). Проста реченица као синтаксичка целина. У: *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска. (ред. М. Ивић). 477–571.

Lidija Stević

POSSIBILITY OF APPLYING VALENCE THEORY IN TEACHING SYNTAX

Summary

The subject of the work is the analysis of different teaching syntactic contents from VI to IX grades of elementary school. The goal of the research is to explain the syntactic elements that are related to the theory of valence and to indicate the possibility of applying the theory of valence in the teaching of syntax. The task of the research is to present the elements related to valence and to determine whether something new can be introduced into the existing textbooks that are officially used in primary schools in the Republic of Srpska. The research corpus contains syntactic units from the textbook *Serbian language and language culture*, published by the JP "Zavod za udžbenike i nastavna sredstva" a.d. Istočno Novo Sarajevo. The analysis of different teaching syntactic contents from grades VI to IX of primary school showed that the application of the theory of valence in the teaching of syntax is possible. Also, the research showed that something new can be introduced into the existing textbooks that are officially used in primary schools in the Republic of Srpska, and here are suggestions of what would be added or changed. In this material, that is, in the textbooks used in elementary school, we do not have a verbocentric structure, but a bicentric or binary one when the sentence is viewed as a subject-predicate structure. Both the subject and the predicate are equally important here, but there is a possibility of using a verbocentric structure in which the finite verb occupies the central place. The paper presents changes in the definition of the subject, but also the definition of the object, as well as exercises for polyrection of verbs.

KEYWORDS: valency theory, syntax, verbocentric structure, rhetoric, clauses.

Мср Лидија Стевић
ЈУ ОШ „Дворови”, Бијељина
Република Српска, БиХ
lidijajanji1@gmail.com

Награда Љубомир Стојановић

У жељи да се промовише српски језик, али и да се студенти додатно подстакну и мотивишу, установљена је награда Матице српске за најбољу студентску лингвистичку студију из области српског језика, која носи име великог филолога српске културне прошлости – Љубомира Стојановића. Награда се додељује за дипломске (мастерске) радове из области српског језика на подручју Републике Србије, Републике Српске и Републике Црне Горе.

За школску 2023/2024. годину додељене су следеће награде:

1. прва награда: Ксенији Стаменковић за рад *Структурне, семантичке и прагматичке особености вишезначних двоклаузалних асиндетских реченица у српском језику* (Филозофски факултет, Ниш)
2. друга награда: Сањи Шаровић за рад *Семантичке категорије простора и времена у фразеолошким јединицама народних говора Црне Горе (лексичка и лексичко-семантичка перспектива)* (Филолошки факултет, Никшић)
3. две треће награде: Катарини Ољачи за рад *Колокације с придевом слободан и његовим контекстуалним синонимима: самосталан, независан, празан* (Филозофски факултет, Нови Сад) и Николини Јањић за рад *Исказивање темпоралног и каузалног значења у научним текстовима из области лингвистике* (Филозофски факултет, Нови Сад)

У оквиру ове рубрике објављују се они награђени радови који нису раније публиковани.

СТРУКТУРНЕ, СЕМАНТИЧКЕ И ПРАГМАТИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ ДВОКЛАУЗАЛНИХ АСИНДЕТСКИХ РЕЧЕНИЦА СА ЗНАЧЕЊЕМ СИМУЛТАНОСТИ И СУКЦЕСИВНОСТИ¹

Предмет овог рада је утицај употребе различитог глаголског аспекта на интерпретацију значења двоклаузалних асиндетских реченица у којима се може уочити и значење симултаности и значење сукцесивности радњи. У синдетским реченицама, глаголски аспект, уз употребу одговарајућег везника, утиче на формирање поменутих значења. Међутим, с обзиром на то да асиндетске реченице немају везник којим би се одређено значење прецизирало, циљ овог рада је утврдити да ли ће и на који начин употреба различитих комбинација глаголског аспекта утицати на интерпретацију двоклаузалне асиндетске реченице. Експерименталном и аналитичко-синтетичком методом утврдили смо да само аспектска комбинација *Vimpf + Vimpf* импликује симултаност, док све остале импликују и симултаност и сукцесивност. Поменуте импликатуре могуће су због тога што нема везника, који би, увевши зависну клаузу с предикатом одређеног глаголског вида, прецизирао да ли су радње истовремене или сукцесивне. Такође, наше знање о свету утиче на то да се у анализираним реченицама препозна и значење истовремености и временског следа – реченица *Читао је књигу, попио је сок* (*Vimpf + Vpf*) може се протумачити тако да је субјекат најпре неко време читао књигу, а затим попио сок (јер се не-свршени глаголи могу користити и за радњу која није доведена до краја у прошлости), или да је попио сок док је читао књигу. Слично важи и за пример *Прочитао је књигу, пио је сок*, који може значити да је субјекат прочитао књигу, а затим пио сок, или да је прочитао књигу док је пио сок. На крају, реченица *Прочитао је књигу, попио је сок* може имплицитно да је субјекат најпре прочитао књигу, а затим попио сок или да је обе радње завршио у исто време.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски језик, прагматика, семантика, синтакса, јукстапозиција, глаголски вид, симултаност, сукцесивност, импликатура.

¹ Овај рад представља скраћену верзију мастер рада *Структурне, семантичке и прагматичке особености вишезначних двоклаузалних асиндетских реченица у српском језику*, одбрањеног на Филозофском факултету у Нишу 2023. г., под менторством проф. др Бранимира Станковића.

1. Увод

У овом раду испитујемо утицај употребе различитог глаголског аспекта на значење двоклаузалних асиндетских реченица у којима се може уочити и значење симултаности, али и сукцесивности радњи. С обзиром на то да је у досадашњој литератури о синдетским реченицама указано на то да глаголски аспект, уз употребу одговарајућег везника у сложеној реченици, утиче на формирање значења истовремености, односно временског следа, циљ рада је утврдити да ли ће и како, сада код асиндетских реченица, с обзиром на непостојање везника, само промена глаголског аспекта утицати на начин интерпретације реченице. Другим речима, циљ је утврдити које аспектске комбинације ће импликовати симултаност, а које сукцесивност радњи у двоклаузалној асиндетској реченици. Разматрамо све четири могуће варијанте комбиновања глаголских аспеката: Vimpf + Vimpf, Vimpf + Vpf, Vpf + Vpf, Vpf + Vimpf.

2. Теоријски оквир

2.1. Асиндетске реченице

Асиндетске, безвезничке или јукстапозицијске реченице у србистичкој литератури дефинишу се као „сложене реченице чије се предикацијске јединице не повезују везницима као средством резервисаним за то, што је карактеристично за синдетске реченице” (Танасић 2018: 597). Ова најочљивија формална одлика условљава и друге особености асиндетских реченица: потребу за другачијим дефинисањем односа координације и субординације међу клаузама него оног код синдетских реченица, као и немогућност свођења значења асиндетске реченице на само једно.² Потоња карактеристика – вишезначност – истицана је као важно својство асиндетских реченица, међутим, у досадашњој литератури такве реченице само су издвојене као посебна група, уз коментар да се оне, због недостатка везника који би одређено значење довео у први план, могу тумачити на више начина, односно преобликовати у различите типове субординираних реченица (Станковић 1987, Танасић 2018,

² Предмет овог рада изискује додатно објашњење одлике вишезначности, те ћемо даље детаљније објаснити ту карактеристику. О различитим приступима класификацији асиндетских реченица в. Стаменковић (2025).

Badurina 2019).³ До сада, колико је нама познато, вишезначне асиндетске реченице нису анализиране структурно ни прагматички.⁴

Такође, због поменутих вишезначности, јављају се и различите недоследности у класификацијама асиндетских реченица,⁵ те се, нпр., реченице исте структуре сврставају у различите категорије – асиндетске реченице попут: *Радио, не радио – свира ти радио*, Танасић (2018: 611) убраја у раставне асиндетске реченице, Кубурић Мацура (2019) истиче и значење концесивности, док Прањковић (2002: 155) наведени модел безвезничких реченица сврстава у погодбене структуре. Даље, не спомињу се „прелазни типови” какве бележе поједини аутори – асиндетске реченице са условно-временским и временско-условним значењем (Станковић 1986); нити се спомињу асиндетске реченице које, по свом значењу, немају пандан на плану синдетских реченица – Прањковић (2002: 134) за такве реченице само каже да постоје, назвавши их „јукстапонираним структурама у најужем смислу”, али поменути појаву илуструје простом реченицом: *Vjera našeg stoljeća u tehniku i modu, bar u ovom slučaju zasniva se na sumnjivim božanstvima* (Исто: 135) и сл.⁶

Ми ћемо се у овом раду управо посветити структури, семантици и прагматици вишезначних безвезничких реченица у којима се може уочити и значење симултаности и значење сукцесивности радњи. Овај тип асиндетских реченица до сада није забележен у литератури, а како глаголски аспект и везници имају важну улогу при спецификавању временског значења у везничким реченицама, желимо испитати како ће сада, у реченицама без везника, само промена аспекта утицати на интерпретацију њиховог значења.

³ Примери вишеструког преобликовања које наводи Станковић (1987) јесу: *Производња расте, плате су боље* → *Производња расте, зато су плате боље*; *Кад производња расте, плате су боље*; *Ако производња расте, плате су боље* и *Пошто производња расте, плате су боље*.

⁴ Једино Станковић (1987) повлачи додатну паралелу између асиндетских и њима по значењу еквивалентних синдетских реченица истичући да престилизацијом асиндетске реченице долази до нарушавања контекстуалног склада, тј. „губи [се] дочаравање [нпр.] немира, изостају додатне информације стилистичке природе” (Исто: 70); такође, сложене реченице без везника условљеније су контекстом – од пошљаоца зависи да ли жели да експлицитно или имплицитно искаже неко од могућих значења реченице и сл.

⁵ Поменутих недоследности последица су и чињенице да се асиндетске реченице, пре свега координиране, класификују на основу семантике. Међутим, како је то више пута истицано, семантика није довољан критеријум за поделу сложених реченица, јер се исти или слични односи могу исказати и координираним и субординираним везничким реченицама, па се оне не разматрају заједно (Ковачевић 1998, Танасић 2015).

⁶ Вишезначност асиндетских реченица може се уклонити додавањем тзв. семантичког конкретизатора (СК) или лексичког конектора (ЛК), чији је задатак „прецизирање односа међу садржајима конструкције” (Вукић 2020: 150). Овај појам у србистичку литературу уводи Ковачевић 1998, а најопсежнију студију о томе дали су Танасић (2015) и Вукић (2020).

2.2. Исказивање темпоралног значења у синдетским реченицама

Радње у сложеним реченицама с темпоралним значењем могу се одвијати истовремено (симултаност) или пак следити једна за другом (сукцесивност), и могу бити исказане и везничким субординираним и везничким координираним реченицама. Временски след радњи у сложеној субординираној реченици успоставља се тако што радња главне клаузе може претходити радњи зависне клаузе (антериорност) или пак долазити после ње (постериорност) (Антонић 2001). Антериорност и постериорност реализују се употребом различитих везничких средстава, глаголских аспеката и глаголских облика, те различитих квантификатора (Исто). Када је у питању постериорност, у зависној клаузи углавном се налази глагол перфективног вида, а ако је имперфективног, онда трајање ограничава неки квантификатор или енуерант (Исто: 130–131). За разлику од тога, у клаузама које означавају антериорну радњу увек долази глагол перфективног вида.⁷ Поред тога, Милошевић (1982а: 53) наглашава и да „везничка средства семантички *обиљежена сукцесивношћу* [нпр. *након што, пошто, пре него што...*] допуштају слободнију селекцију аспектских значења”.

Временска симултаност подразумева потпуно или делимично поклапање трајања радњи на временској оси. За исказивање временске симултаности користи се првенствено глагол имперфективног вида у зависној клаузи, док је у главној клаузи глагол или имперфективног (потпуна симултаност) или перфективног вида (делимична симултаност). У одређеним случајевима глагол у зависној клаузи може бити и перфективног вида, међутим, како примећује Антонић (2001: 103, 2018: 310), такви модели су архаични. Као примарно обележје симултаности сматрају се *имперфективне предикације у обема клаузама* (Антонић 2001: 89).

Најтипичнији везници за исказивање симултаности јесу везници *кад* и *док*, док се за исказивање сукцесивности поред ових везника јављају и сложени везници попут: *пре него што, након што, пошто* и сл. На тај начин јасно се маркира значење временског следа, те у таквим примерима семантика глаголског вида (свршене или несвршене радње) није кључна за формирање значења реченице (Антонић 2001, Милошевић 1982а).

Дакле: свршеност глагола у предикату обеју клауза у везничкој субординираној реченици указује на сукцесивност, док је употреба несвршеног вида у обема клаузама обележје симултаности (Антонић 2001: 91, 108). Када је реч о видским комбинацијама перфективност–имперфективност или имперфективност–перфективност, пресудну улогу (у већини случајева, дакле,

⁷ Изузетак је само један модел за исказивање антериорности која прелази у симултаност: Vpf(pp) + (kv)VEC + KAD + Vimpf.

када нема додатног квантификатора који ће трајање глагола ограничити) има глаголски аспект у зависној клаузи, па ће тако свршени аспект указивати на сукцесивност, а несвршени на делимичну симултаност. Поред тога, важну улогу у формирању значења имају и везници: *кад* и *док*, који се јављају у реченицама са симултаним радњама, а за исказивање значења сукцесивности користе се и везници *пре него што*, *након што*, *пошто*, *чим* и сл., којима се недвосмислено маркира значење временског следа.

За исказивање значења симултаности и сукцесивности у координираним реченицама резервисане су саставне реченице с везницима *и*, *па* и *те*. Притом, везник *и* је најопштијег значења (Пипер 2018б: 45), па дозвољава интерпретације и сукцесивности и симултаности (Чудомировић 2015: 78). Везник *па* је специфичнији, односно он „кодира сукцесивност” (Исто: 137), док *те* упућује на сукцесивност, али је он пре свега карактеристичан за писани и формални језик (Исто: 185).

Што се тиче употребе глаголских аспеката у реченицама с овим везницима, Чудомировић (2015: 79–81) запажа да се и у овом случају глаголи имперфективног вида користе за исказивање истовремености, а перфективног за исказивање временског следа. Међутим, није редак случај и да се несвршени глаголи користе за именовање сукцесивних радњи. Сукцесивност у таквим случајевима прецизирају везници *па* или *те* (Чудомировић 2015: 135–136, 187; Пипер и др. 2022: 555), док се код везника *и* на основу контекста може разлучити о каквим радњама је реч, мада су неретко могуће и обе интерпретације (Чудомировић 2015: 83).

Сличну паралелу прави и Станковић (2020: 56), закључујући да везник *и* „нема конвенционално енкодирано значење антериорности/постериорности”, већ се оно изводи на основу нашег знања о свету – у примеру *У току дана сам два пута спавао и трипут обедовао* „било би необично импликовати да је говорник у току дана прво двапут заредом спавао, те онда трипут обедовао” (Исто). За разлику од тога, како овај аутор истиче, везник *па* ће недвосмислено упућивати на сукцесивност радњи, те у том случају нема импликатуре. Дакле, везником *па* се јасно истиче временски след радњи, тј. „недвосмислено [се] маркира да је говорник двапут спавао, а затим трипут заредом јео” (Исто).

2.3. Импликатуре

За потребе нашег рада битно је објаснити и појам *импликатура*, који уводи британски филозоф језика Х. П. Грајс (1975: 43–44). Под импликатуром Грајс подразумева свако ново, сугерисано, придодато значење основном значењу исказа (Станковић 2020: 49). Британски аутор разликује *конвенционалне* импликатуре, које су „део лексичког значења језичког израза, и то без

обзира на контекст” (Исто 2020: 11) и *неконвенционалне* тј. *конверзацијске* импликатуре, које се изводе на основу ширег контекста, позадинског знања о свету, поштовања кооперативног принципа и сл. (Исто: 51). Кооперативни принцип Грајс (1975: 45) дефинише као давање доприноса разговору онолико колико је потребно у складу с тренутним стадијумом конверзације као и правцем ка којем она иде. У складу с принципом кооперативности, Грајс (1975: 45–46) издваја и четири максиме: квантитета, квалитета, релевантности и начина,⁸ које, уколико су испоштоване од стране саговорника, доприносе успешној комуникацији.

У оквиру Грајсове теорије о импликатурама можемо направити паралелу и између асиндетских и синдетских реченица, с једне, и конверзацијских и конвенционалних имликатура, с друге стране. Наиме, синдетске реченице поседују везник који експлицира њихово значење (нпр. *али* за супротност, *јер* за каузалност, *ако* за условност итд.),⁹ док асиндетске реченице (без семантичког конкретизатора) такво везничко средство не поседују, па се њихово значење инферира на основу (реченичног) контекста. Врло често ће једна асиндетска реченица имплицитовати више значења. У контексту безвезничких реченица које разматрамо у овом раду, пример попут: *Пили су вино, јели су рибу*, може се протумачити тако да су субјекти најпре пили вино, а затим јели рибу, или истовремено и пили вино и јели рибу. Међутим, додавањем одређеног конкретизатора значења – поменути вишезначност се отклања: *Пили су вино, истовремено су јели рибу*, *Пили су вино, затим су јели рибу*.

Вишезначност асиндетских реченица још представља и кршење поменутих Грајсових максима – квантитета и начина, јер се полисемичним асиндетским реченицама износи више него што је потребно и не избегава се двосмисленост, што овај тип сложених реченица чини посебно значајним за изучавање у оквиру Грајсове теорије о импликатурама. Нас у овом раду управо интересује које импликатуре ће покренути одређена употреба глаголског вида у првој и другој клаузи када нема реченичног конкретизатора који би одговарајуће значење довео у први план.

3. Методолошки оквир

Досадашња истраживања употребе глаголског аспекта у исказивању симултаности и сукцесивности у синдетској паратакси и хипотакси (Милошевић 1982а, 1982б; Антонић 2001, 2018; Чудомировић 2015) показала су да комбинација двају имперфективних глагола означава истовременост

⁸ Превод дат према Станковић (2020).

⁹ Изузетак су поједини везници, као што је везник *и*, који има доста уопштено значење (в. претходно поглавље).

радњи, док два свршена глагола упућују на сукцесивност. Када је реч о комбинацији глаголских аспеката, значење сложене субординиране реченице одређује се на основу распореда глаголског вида у клаузама и семантике зависног везника.¹⁰ У синдетској координацији, имперфективни глаголи такође се користе за симултане, а свршени за сукцесивне радње (Чудомировић 2015: 79–81), при чему значајну улогу у означавању тока радњи имају саставни везници *па* и *те*, који јасно упућују на сукцесивност (Чудомировић 2015; Станковић 2020: 56), док се код реченица с везником *и* значење одређује на основу реченичног контекста и знања о свету (Станковић 2020: 56). Насупрот томе, у асиндетским реченицама, услед одсуства везничког средства, за тумачење значења (истовременост и/или сукцесивност) можемо се ослонити искључиво на семантику глаголског аспекта и знање о свету. Циљ овог рада је да испита у којој мери различите комбинације глаголских аспеката утичу на то да се изворни говорници српског језика одреде за једно од двају могућих значења или за оба, и на који начин.

Имајући у виду до сада изложене закључке у вези са употребом глаголског аспекта у сложеним синдетским реченицама, формулишемо следећу хипотезу:

Хипотеза 1: Различита употреба и редослед глаголског вида у двоклаузалним асиндетским реченицама у којима се уочава значење симултаности и сукцесивности имаће утицаја на одређење говорника за једно од тих двају значења.

Предикција 1: Комбинација *Vimpf + Vimpf* импликоваће симултаност.

Предикција 2: Комбинација *Vpf + Vpf* импликоваће сукцесивност.

Предикција 3: Комбинација *Vimpf + Vpf*, импликоваће симултаност, и то делимичну. Тачније, овакав модел асиндетске реченице одговарао би моделу који Антонић (2001: 88) назива делимичном симултаностју, односно случају када се трајање двеју радњи само делимично поклапа на временској оси.

Предикција 4: Комбинација *Vpf + Vimpf* импликоваће сукцесивност, јер ће перфективни глагол у предикату прве клаузе импликовати да је радња завршена, након чега почиње да се одвија нова радња у другој клаузи.

Ради испуњења циљева истраживања, у овом раду користимо експерименталну и аналитичко-синтетичку методу. Експериментална метода обухвата експеримент са судовима граматичности, где је задатак испитаника био да оценом од 1 до 5 на Ликертовој скали оцене семантичку подударност двеју асиндетских реченица – асиндетске реченице с одређеном комбинацијом глаголских аспеката и исте те реченице са семантичким конкретизатором – *затим* или *истовремено* – као верификатором значења сукцесивности или

¹⁰ Углавном се сукцесивност исказује свршеним аспектом у зависној, а несвршеним у главној клаузи, док је код симултаности редослед обрнут.

симултаности. Користили смо семантичке конкретизаторе, а не (не)зависне везнике, јер је на тај начин најпрецизније могло бити доведено у први план значење симултаности, односно сукцесивности. Комбинацијом *Vimpr + DOK + Vpr* исказала би се крајња тачка до које се одвијала радња прве клаузе (Милошевић 1982а: 55–56), дакле, не симултаност, те бисмо у том случају (услову) имали два преобликовања којима се означава сукцесивност. На плану независних везника не бисмо имали везник који би јасно указао на симултаност – везник *и* може повезивати и симултане и сукцесивне радње. У наставку рада дајемо по један пример за сваки од четири услова:

Услов 1 (*Vimpr + Vimpr*)

Читао је књигу, пио је сок.

Читао је књигу, истовремено је пио сок.

Читао је књигу, пио је сок.

Читао је књигу, затим је пио сок.

Услов 2 (*Vimpr + Vpr*)

Читао је књигу, попио је сок.

Читао је књигу, истовремено је попио сок.

Читао је књигу, попио је сок.

Читао је књигу, затим је попио сок.

Услов 3 (*Vpr + Vpr*)

Прочитао је књигу, попио је сок.

Прочитао је књигу, истовремено је попио сок.

Прочитао је књигу, попио је сок.

Прочитао је књигу, затим је попио сок.

Услов 4 (*Vpr + Vimpr*)

Прочитао је књигу, пио је сок.

Прочитао је књигу, истовремено је пио сок.

Прочитао је књигу, пио је сок.

Прочитао је књигу, затим је пио сок.

Експеримент је спроведен путем четири Гугл-упитника. Сваки упитник садржао је три реченице из једног и три реченице из неког другог услова. Комбинације су следеће:

Први упитник

Три примера *Vpr + Vpr* (x2 преобликовања) + три примера *Vpr + Vimpr* (x2 преобликовања)

Други упитник

Три примера *Vimpr + Vimpr* (x2 преобликовања) + три примера *Vimpr + Vpr* (x2 преобликовања)

Трећи упитник

Три примера *Vimpr + Vimpr* (x2 преобликовања) + три примера *Vpr + Vpr* (x2 преобликовања)

Четврти упитник

Три примера Vimpf + Vpf (x2 преобликовања) + три примера Vpf + Vimpf (x2 преобликовања)

Упитнике је попуњавало по 30 испитаника (укупно 120), изворних, монолингвалних говорника српског језика, без експлицитног лингвистичког образовања. Испитаници су били студенти Универзитета у Нишу. У експеримент смо, поред критичних примера, увели и подједнак број филера како испитаници не би препознали главни предмет истраживања. Такође, пре почетка самог експеримента испитаницима је понуђено шест примера за вежбу како би што јасније стекли увид у то шта се од њих очекује. Сви примери су рандомизовани како одговор с претходног примера не би утицао на следећи. Дакле, сваки упитник имао је по 12 критичних примера, 12 филера и шест примера за вежбу, што укупно чини 30 примера. С обзиром на то да су упитнике попуњавали различити испитаници, исте примере за вежбу и исте филере користили смо за све упитнике.

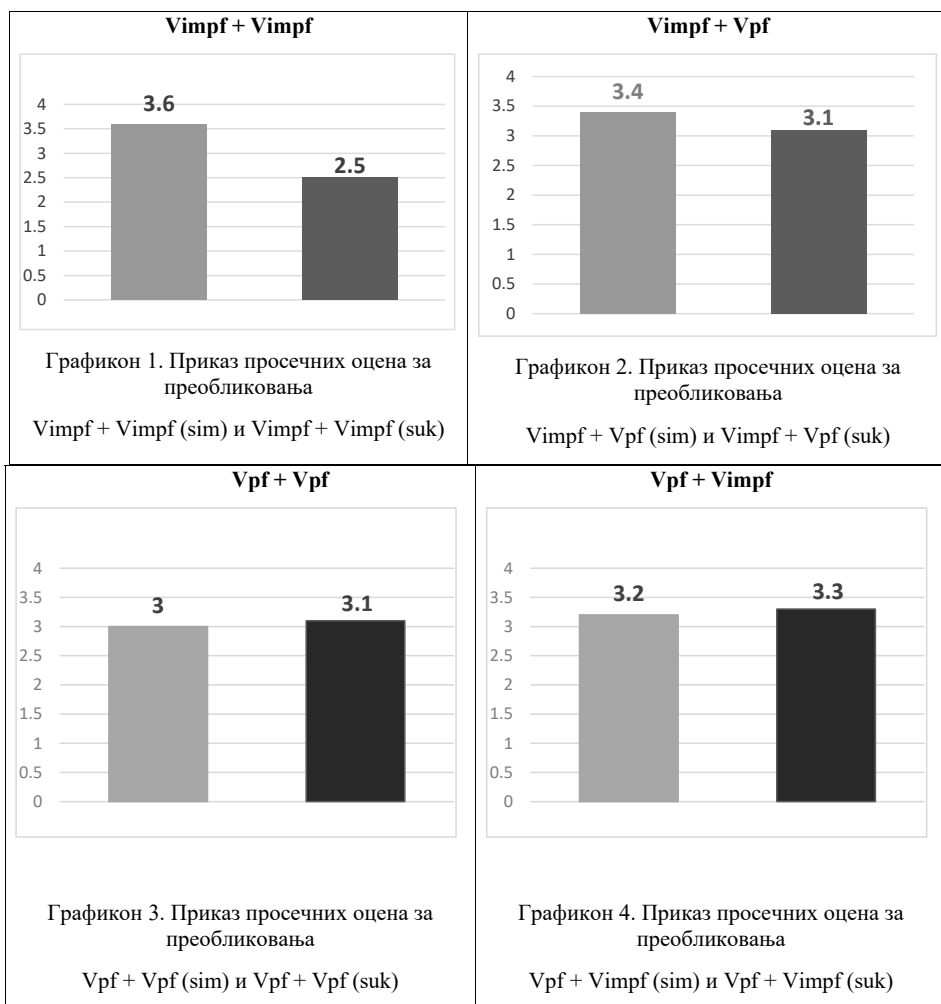
4. Анализа

У табели која следи, а на основу одговора прикупљених путем експеримента са судовима граматичности, у којима су испитаници оцењивали подударност интерпретација двеју асиндетских реченица (без конкретизатора и с конкретизатором *истовремено/затим*) – оценом од 1 до 5, приказујемо сирове податке, изражене у средњој вредности:

	Vimpf + Vimpf	Vimpf + Vpf	Vpf + Vpf	Vpf + Vimpf
Симултаност	3,6	3,4	3	3,2
Сукцесивност	2,5	3,1	3,1	3,3

Табела 1. Средња вредност одговора на тестиране услове

Исте податке приказујемо и путем графикана 1–4:

Како бисмо проверили нашу хипотезу, урадили смо статистички тест *Једнофакторску Анову са репликацијом*. Поредили смо резултате за Vimpf + Vimpf (sim) и Vimpf + Vimpf (suk); Vimpf + Vpf (sim) и Vimpf + Vpf (suk); Vpf + Vpf (sim) и Vpf + Vpf (suk); Vpf + Vimpf (sim) и Vpf + Vimpf (suk). У наставку представљамо резултате статистичког теста:

	Vimprf + Vimprf	Vimprf + Vpf	Vpf + Vpf	Vpf + Vimprf
симултаност вс. сукцесивност	p < 0,00 F = 71,36	p < 0,07 F = 3,33	p < 0,39 F = 0,74	p < 0,54 F = 0,39

Табела 2. Резултати статистичке анализе података

На основу изнетих података закључујемо да просечна оцена за симултаност код комбинације Vimprf + Vpf јесте већа од просечне оцене за сукцесивност, али међу њима нема статистички значајне разлике. Такође, код видских комбинација Vpf + Vpf, Vpf + Vimprf просечна оцена за сукцесивност већа је од просечне оцене за симултаност, али ни међу њима нема статистички значајне разлике. Статистички значајна разлика постоји само међу одговорима на услов Vimprf + Vimprf, те закључујемо да је наша прва предикција потврђена, а да су предикције 2, 3 и 4 одбачене, те је и наша хипотеза о утицају промене глаголског вида на начин интерпретације значења двоклаузалне асиндетске реченице одбачена. Добијене резултате ћемо детаљније размотрити у наредном поглављу.

5. Дискусија

Резултати статистичког теста показали су да само у комбинацији Vimprf + Vimprf постоји статистички значајна разлика међу оценама за преобликовање са СК *истовремено* и оценама за преобликовање са СК *затим* – у корист прве групе (p < 0,00; F = 71,36). У овом поглављу размотрићемо резултате које је показао статистички тест, с посебним освртом на примере у којима су наша очекивања оповргнута.

Најпре ћемо се осврнути на услов Vimprf + Vpf, тј. реченице:

- (а) Писао је дисертацију, решио је битне животне проблеме.
- (б) Пили су вино, појели су рибу.
- (в) Читао је књигу, попио је сок.
- (г) Путовали су у Русију, нацртали су пејзаже.
- (д) Играли смо ризико, одгледали смо филм.
- (ђ) Мешали смо чорбу, додали смо зачине.

У првом случају радње се интерпретирају као делимично симултане: *Писао је дисертацију, истовремено је решио битне животне проблеме*, тј. прва ситуација траје (што је импликовано имперфективним глаголом), док ту радњу из прве клаузе 'пресеца' радња из друге клаузе, односно поклапа се с првом у само једном делу временске осе (што је импликовано перфективним

глаголом). На тај би начин примери (а–ђ) на плану везничких субординираних реченица имали следеће еквиваленте:

- (a1) Док је писао дисертацију, решио је битне животне проблеме.
- (b1) Док су пили вино, појели су рибу.
- (v1) Док је читао књигу, попио је сок.
- (r1) Док су путовали у Русију, нацртали су пејзаже.
- (d1) Док смо играли ризико, одгледали смо филм.
- (ђ1) Док су мешали чорбу, додали су зачине.

Међутим, исти видски распоред испитаници су оценили високим оценама и када је конкретизатором *затим* у први план доведено значење сукцесивности. За тумачење оваквих резултата важна су запажања до којих су дошли Ашић и Станојевић (2008) и Станојевић и Ђурић (2019).¹¹ Како ови аутори тврде, несвршени глаголи могу упућивати и на завршену радњу. Поменуто се нарочито односи на глаголе који перфективни парњак добијају путем префиксације, а управо такви глаголи налазе се у првој клаузи у нашим примерима: *писати* : *написати*, *пити* : *попити*, *читати* : *прочитати*, *путовати* : *отпутовати*, *играти* : *одиграти*, *мешати* : *промешати*. Овакве имперфективне радње се „могу прекинути тако да не дођу до свог природног краја”, односно, на примеру глагола *читати*, „ја [вршилац радње] могу [...] да одлучим да престанем да читам у било којем моменту, али и да наставим са читањем после тога” (Ашић – Станојевић 2008: 5). Дакле, одређена радња која је у прошлости трајала може бити прекинута и пре достизања крајње тачке, а после ’прекидања’ може уследити и нека друга радња. Управо овакав контекст омогућава да се примери а–ђ протумаче и као сукцесивни:

- (a2) Писао је дисертацију, решио је битне животне проблеме.
+> Неко време је писао дисертацију, прекинуо је с том радњом, а затим је решио битне животне проблеме.
- (b2) Пили су вино, појели су рибу.
+> Неко време су пили вино, нису га попили до краја, па су затим појели рибу.

Поменутом употребом несвршеног вида акценат се ставља „на сам догађај, а не на његов резултат” (Исто: 10).

¹¹ Овде морамо напоменути да до наведених радова нисмо дошли пре формулације хипотеза. Међутим, како смо касније стекли увид у поменуте радове, сматрамо да ће нам закључци до којих су ови аутори дошли бити значајни при тумачењу резултата нашег истраживања.

Такође, у оваквим случајевима, када нема везника који би прецизирао след радњи, слично као код везника *и*, важи Грајсова подмаксима *иди редом*, те се импликује да се најпре десила радња у првој клаузи (односно да се дешавала неко време), а затим је уследила радња у другој клаузи.

Други случај који изискује посебну дискусију јесте комбинација Vpf + Vpf (sim), која је такође оцењена високим оценама:

(е) Написао је дисертацију, решио је битне животне проблеме.

(ж) Попили су вино, појели су рибу.

(з) Прочитао је књигу, попио је сок.

(и) Отпутовали су у Русију, нацртали су пејзаже.

(ј) Одиграли смо ризико, одгледали смо филм.

(к) Промешали су чорбу, додали су зачине.

Станојевић и Ђурић (2019: 222) истичу три фазе вршења радње: почетну, медијалну и финалну, а свршени глаголи обухватају све три фазе. Ако поново узмемо за пример глагол *читати*, односно његов свршени пандан *прочитати*, потоњи глагол обухватао би и почетну и медијалну, али и завршну фазу радње читања. У контексту управо наведеног, за наше примере, где су у обема клаузама перфективни глаголи и где је истовременост таквих радњи оцењена високом оценом, могли бисмо претпоставити следећи ситуациони контекст: завршне фазе двеју радњи поклапају се на временској оси, односно:

(е1) Написао је дисертацију, решио је битне животне проблеме.

+> У исто време је завршио писање дисертације и решио битне животне проблеме.

(ж1) Прочитао је књигу, попио је сок.

+> Неко време је читао књигу и пио сок, и једну и другу радњу завршио је у исто време.

Поред поменутих трију фаза, Станојевић и Ђурић (2019: 227) указују и на постојање тзв. постфиналне фазе, тј. стање резултата. У таквим случајевима „акценат [се] са радње премешта на њен резултат” (Исто). Ефекту таквих радњи доприноси и употреба перфекта.

(и1) Отпутовали су у Русију, нацртали су пејзаже.

+> Отпутовали су у Русију, боравили су тамо и, док су боравили тамо, нацртали су пејзаже.

У потоњем случају симултани однос ступа између уметнуте, темпоралне клаузе и последње калузе.

Резултати нашег истраживања показују и да комбинација Vpf + Vimpf, поред сукцесивности, може импликовати симултаност.

- (л) Написао је дисертацију, решавао је битне животне проблеме
- (љ) Попили су вино, јели су рибу.
- (м) Прочитао је књигу, пио је сок.
- (н) Отпутовали су у Русију, цртали су пејзаже.
- (њ) Одиграли смо ризико, гледали смо филм.
- (о) Промешали смо чорбу, додавали смо зачине.

С обзиром на то да аспектске комбинације Vpf + Vimpf, те Vimpf + Vpf уз одговарајући зависни везник могу исказати симултаност, уколико клаузу с несвршеним глаголом у предикату уводи везник *док*, и с обзиром на то да асиндетске реченице немају никакво везничко средство које би усмерило токове радњи – примери (л–о) могу се схватити двозначно, односно могу се схватити као 1) сукцесивни:

(л1) Написао је дисертацију, па је затим решавао битне животне проблеме.

На ово упућује и свршени глаголски вид у првој клаузи, али и Грајсова максима *иди редом*; а могу се схватити и 2) као делимично симултани:

(л2) Написао је дисертацију, док је решавао битне животне проблеме,

при чему се сада ситуација из прве клаузе временски само делимично поклапа са ситуацијом из друге клаузе.

Пример (н) и у овом услову би могао да импликује симултаност на исти начин као и у примеру (и), односно (и1), с тим што се сада, у примеру (н1), последње две клаузе налазе у односу потпуне истовремености, док су у примеру (и1) делимично симултане:

(н1) Отпутовали су у Русију, нацртали су пејзаже.

+> Отпутовали су у Русију, боравили су тамо и, док су боравили тамо, цртали су пејзаже.

На крају још треба приметити и то да су све поменуте импликатуре (в. примере: а1–ђ1, а2, б2, е1, ж1, и1, л1, л2, н1), односно да су могућности да се нпр. несвршена радња схвати као свршена, да се уочи резултативност одређене ситуације и сл. (уп. примере и1 и н1), заправо доступне зато што је наше знање о свету такво да допушта поменуте интерпретације. Прецизније речено, на

основу нашег знања о свету ми препознајемо да је у случају примера *Читао је књигу, попио је сок* могуће да се прва радња одвијала неко време и да није завршена / да је прекинута, а затим се друга радња, независно од прве, тј. после радње *читања*, одвила до краја. Или пак знамо да је могуће и то да субјекат у неком тренутку читања књиге попије сок (делимична симултаност). Исто тако, и примерима *Vpf + Vpf* могуће је импликовати симултаност, јер ми претпостављамо да су две радње, семантички гледано, сасвим прихватљиво могле трајати паралелно и завршити се у исто време.

Имајући у виду све до сада поменуто, закључујемо да, осим у случају *Vimpr + Vimpr*, којим се јасно импликује симултаност радњи, у свим осталим анализираним примерима наше знање о свету има пресуднију улогу када је у питању тумачење значења реченице без везника у односу на распоред глаголског вида. Односно, онда када нема везника који би с одређеним аспектским комбинацијама глагола у предикатима јасно указивао на значење симултаности или сукцесивности радњи у сложеној реченици – на основу нашег знања о свету и семантике глагола у предикатима, ми препознајемо да радње у реченицама анализираним у овом раду могу, али и не морају бити истовремене, тј. могу бити и истовремене и сукцесивне.

6. Закључак

У овом раду разматрали смо да ли и на који начин вид глагола у предикатима двоклаузалних асиндетских реченица у којима се уочава и значење симултаности и значење сукцесивности утиче на то да у први план дође једно од тих двају значења. У обзир смо узели све четири могуће аспектске комбинације: *Vimpr + Vimpr*, *Vimpr + Vpf*, *Vpf + Vpf*, *Vpf + Vimpr*.

У досадашњим истраживањима (Милошевић 1982а, 1982б; Антонић 2001, 2018; Чудомировић 2015; Пипер 2018б; Станковић 2020; Пипер и др. 2022) показано је да несвршени глаголски вид у обама предикатима указује на симултаност радњи, а свршени на сукцесивност. Када је реч о различитим глаголским аспектима у предикатима сложене везничке субординиране реченице, уопштени закључак је да су радње сукцесивне ако је глагол свршеног вида у зависној клаузи, а ако је несвршеног (и притом нема неки квантификатор који би трајање радње ограничио), радње су делимично симултане. Такође, у зависносложеној реченици с темпоралном клаузом при прецизирању значења симултаности/сукцесивности значајну улогу имају и хипотаксички везници. На плану координације, везник *па* примарно кодира сукцесивност, док је везник *и* најуопштенијег значења, те у том случају при разлучивању да ли су радње истовремене и следе једна за другом важну улогу има наше знање о свету.

С обзиром на то да асиндетске реченице немају везничко средство које би прецизирало њихово значење, у нашем случају значење симултаности или сукцесивности, циљ рада био је да се утврди да ли се и на који начин одређено значење асиндетске реченице може препознати само на основу глаголског вида, тј. испитати које ће видске комбинације импликовати значење симултаности, а које значење сукцесивности. У складу с наведеним разматрањима у вези с глаголским аспектом, пошли смо од хипотезе да ће комбинација *Vimprf + Vimprf*, *Vimprf + Vprf* импликовати симултаност – у првом случају потпуну, а у другом случају делимичну, а радње *Vprf + Vprf*, *Vprf + Vimprf* сукцесивност.

Ради испуњења циља истраживања спровели смо експеримент са судовима граматичности у коме су испитаници оценом од 1 до 5 на Ликертовој скали оцењивали значењску еквивалентност асиндетске реченице с одређеним распоредом глаголских аспеката, без семантичког конкретизатора и њеног преобликовања са семантичким конкретизатором *истовремено* или *затим*. Резултати истраживања показали су да, у реченицама које смо овим истраживањем обухватили, само оба несвршена глагола у предикату импликују симултаност, док су у осталим комбинацијама доступна оба читања. Самим тим наша хипотеза је одбачена.

Асиндетске реченице с видском комбинацијом *Vimprf + Vprf* могу импликовати, поред симултаности, и сукцесивност, јер често и имперфективни глаголи могу означавати перфективне радње, односно оне радње које су прекинуте у прошлости, нису доведене до краја или се једноставно завршетак радње подразумева. Употребом имперфективног глагола упућује се на трајање радње, а не на резултат (Ашић – Станојевић 2008: 5, 10). Такође, у овом случају важи Грајсова максима *иди редом*, којом се импликује да се најпре догодила радња у првој клаузи, с обзиром на то да је она прва изречена, па тек онда радња у другој клаузи.

Случај да комбинација *Vprf + Vprf* у предикатима може указивати и на истовремене радње, на основу одговора наших испитаника, објашњавамо тиме да се заправо завршеци радње прве и друге клаузе временски могу поклапати. Тачније, две радње су неко време паралелно трајале, а затим су се у *исто време* завршиле. Додатно појашњење изискивао је пример *Отпутовали су у Русију, нацртали су пејзаже*, где се симултаност испољава између друге клаузе (*нацртали су пејзаже*) и нове, уметнуте клаузе, *док су били тамо*, која се импликује захваљујући значењу постфиналне фазе на коју упућује глагол *отпутовати* у првој клаузи.

Могућност да видски распоред *Vprf + Vimprf*, поред очекиване сукцесивности, импликује и симултаност објаснили смо тиме да је и у овом случају, као и у случају *Vimprf + Vprf*, реч о делимичној симултаности, с тим што се у случају *Vprf + Vimprf* радња из прве клаузе делимично поклапа с радњом из друге клаузе, док је код *Vimprf + Vprf* обрнута ситуација. Још једном је изузе-

так била реченица *Отпутовали су у Русију, цртали су пејзаже*, у којој глагол *отпутовати* у првој клаузи импликује постфиналност радње, која се може појаснити уметањем подразумеване клаузе: *док су били тамо*, с којом заправо у однос истовремености ступа сада последња клауза: *цртали су пејзаже*.

На крају треба додати и то да су све поменуте импликатуре и значења асиндетских реченица (тј. перципирање несвршених радњи као да су завршене, уочавање резултативности одређених радњи и сл.) могући зато што је наше знање о свету такво да допушта да радње у реченицама које смо анализирали буду схваћене и као симултане и као сукцесивне. Изузетак представља комбинација *Vimprf + Vimprf*, која јасно указује на истовременост двеју радњи.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Ивана (2018). Реченице с временском клаузом. У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ. 289–363.
- Ашић, Тијана и Веран Станојевић (2008). Могу ли несвршене форме означавати свршеност? Случај српског несвршеног перфекта и француског имперфекта. У: *Српски језик у (кон)тексту*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет. 207–219.
- Вукић, Маја (2020). *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*. Ниш: Филозофски факултет.
- Ковачевић, Милош (1998). *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа – Србиње: Српско просвјетно и културно друштво *Просвјета*.
- Кубурић Мацура, Мијана (2019). Асиндетске структуре с концесивним значењем у савременом српском језику. *Наш језик*. L/2: 323–334.
- Милошевић, Ксенија (1982а). Улога аспекатског значења у представљању хронолошке детерминације у сложеној реченици са темпоралном клаузом у српскохрватском језику. *Књижевност и језик*. 11/2: 49–62.
- Милошевић, Ксенија (1982б). Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику. У: *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 11/2. Београд: Међународни славистички центар. 125–138.
- Пипер, Предраг (2018а). Опште одлике сложене реченице. У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ. 5–34.
- Пипер, Предраг (2018б). Напоредносложене реченице. У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ. 35–90.
- Пипер, Предраг и др. (2022). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Стаменковић, Ксенија (2025). О асиндетским реченицама у српском језику. У: *Савремена филолошка проучавања младих истраживача III*. Ниш: Филозофски факултет. 41–53.

- Станковић, Богољуб (1986). Асиндетске реченица са условним и временским значењем у српскохрватском и руском језику. У: *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 15/1. Београд: Међународни славистички центар. 179–188.
- Станковић, Богољуб (1987). Асиндетске реченице у руском језику и њихови српскохрватски еквиваленти. *Јужнословенски филолог*. XLIII: 65–82.
- Станковић, Бранимир (2020). *Основи прагматике*. Ниш: Филозофски факултет.
- Станојевић, Веран и Љубица Ђурић (2019). Аспект као фазна категорија и резултативност у француском и српском језику. *Српски језик: студије српске и словенске*. XXIV: 221–233.
- Танасић, Срето (2015). Асиндетске реченице с конкретизатором. *Јужнословенски филолог*. LXXI: 91–117.
- Танасић, Срето (2018). Асиндетске реченице. У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ. 597–633.
- Чудомировић, Јован (2015). *Семантика и прагматика саставних одн. супротних напредних везника и, па, те, а, али, него*. Београд: Филолошки факултет. Докторска дисертација.

*

- Badurina, Lada (2019). Asindetske strukture: Koordinacija, subordinacija i tekst. U: *Sarajevski filološki susreti*. 4, knj. 1. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. 24–38.
- Grice, Herbert Paul (1975). Logic and conversation. *Syntax and semantic 3: Speech arts*. 41–58.
- Pranjković, Ivo (2002). *Hrvatska skladnja: Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Ksenija Stamenković

STRUCTURAL, SEMANTIC, AND PRAGMATIC PECULIARITIES OF AMBIGUOUS BICLAUSAL ASYNDECTIC SENTENCES IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of this paper is the influence of the use of different verb aspects on the interpretation of the meaning of a biclausal asyndetic sentence in which the meaning of simultaneity and the meaning of succession of actions can be observed. So far, research on syndetic sentences has indicated that the verb aspect, with the use of the appropriate conjunction in a complex sentence, influences the formation of the meaning of simultaneity, i.e. succession. However, given that asyndetic sentences do not have a conjunction that would bring a certain meaning to the fore, the aim of this paper is to determine whether and in what way the use of different combinations of verb aspect: Vimpf + Vimpf, Vimpf + Vpf, Vpf + Vpf, Vpf + Vimpf influence native speakers of the Serbian language to opt for one of the mentioned two meanings or for both meanings.

Using the experimental and analytical-synthetic method, we determined that only the aspect combination Vimpf + Vimpf implies one meaning – simultaneity, while all other aspect combinations, Vimpf + Vpf, Vpf + Vpf, Vpf + Vimpf, imply both simultaneity and succession. The mentioned implicatures are possible because there is no conjunction (for example – *while*) which, by introducing a dependent clause with a predicate of a certain verb form, would specify whether the actions are simultaneous or successive. In that case the combinations Vimpf + Vpf, and Vpf + Vimpf can be interpreted so that the second action partially coincides with the first one on the time axis (Vimpf + Vpf) or the first one partially coincides with the second (Vpf + Vimpf). Also, our knowledge of the world influences the recognition of the meaning of simultaneity and time sequence in the analyzed sentences. This means that the sentence: *He was reading a book, he drank juice* (Vimpf + Vpf) can be interpreted so that the subject first had been reading a book for a while and then drank juice, or that he drank juice while reading a book. In a similar way, the sentence: *He read the book, he drank the juice* can also imply that the subject had read the book first and then drank the juice or that the subject completed both actions *at the same time*. The conclusions reached in this paper are supported by the following explanations in the literature (Ašić–Stanojević 2008; Stanojević–Đurić 2019): imperfect verbs can be used for an action that was completed in the past, but also interrupted in the past, not brought to the end etc. That's why Vimpf + Vpf actions can also imply succession.

KEYWORDS: Serbian language, pragmatics, semantics, syntax, juxtaposition, verbal aspect, simultaneity, succession, implicature.

Мрп Ксенија Стаменковић
Институт за српски језик САНУ
Србија
k.stamenkovic-19417@filfak.ni.ac.rs

Прикази

Јелена Редли. *Да ли је Ваш час неми филм? Развијање вештине говорења у другом/страном језику (на примерима часова српског језика)*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2023, 148 стр.

Уџбеник *Да ли је Ваш час неми филм? Развијање вештине говорења у другом/страном језику (на примерима часова српског језика)*, ауторке Јелене Редли, ванредног професора на Одсеку за српски језик и лингвистику на Филозофском факултету у Новом Саду, објављен је 2023. године, у штампаном и електронском облику,¹ у издању Филозофског факултета у Новом Саду, уз финансијску помоћ Центра за српски језик као страни (при Одсеку за српски језик и лингвистику). Бави се развијањем вештине говорења приликом учења страног/другог језика (Л2) помоћу разноврсних, пажљиво осмишљених говорних вежби. Уџбеник је настао на основу ауторкиног богатог, вишегодишњег искуства у настави српског језика као страног и настави српског језика као нематерњег.

Како се у предговору и наводи, садржај уџбеника представља одговоре на основна питања која треба имати на уму приликом планирања и припремања вежби које за циљ имају развијање вештине говорења у учењу Л2 (1. *Шта је фокус вежбе: интеракција, трансакција или нека врста монолога?*, 2. *Како ћу вежбу уобличи́ти?*, 3. *На које фазе ћу вежбу поделити?*, 4. *Каква ће подршка бити потребна ученицима?*, 5. *Који облик рада ћу користити на часу?*, 6. *Који ниво језичког знања очекујем?*, 7. *На који ћу начин и у којој фази дати повратну информацију?*). Уџбеник је намењен, пре свега, студентима који слушају предмет *Говорне компетенције у настави српског као нематерњег и страног језика*, на мастерским академским студијама модула *Српски као нематерњи и страни језик и књижевност* Филозофског факултета у Новом Саду, али и свима који се занимају за наставу (српског) језика као Л2.

Књигу чини шест поглавља: I. *Говорење као језичка вештина* (стр. 4–10), II. *Вештина говорења* (стр. 11–32), III. *Говорне вежбе* (стр. 33–40), IV. *Технике рада на говорним вежбама* (стр. 41–84), V. *Надгледање и евалуација говорења* (стр. 85–102), VI. *Две провокативне теорије о учењу страног језика*

¹ Електронска форма књиге доступна је на порталу Дигиталне библиотеке Филозофског факултета у Новом Саду: <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2023/978-86-6065-829-8>.

(стр. 103–122). Поглавља су устројена системски и прегледно, тако да се у сваком од њих читалац може прво обавестити о теоријским поставкама елементарних јединица из којих је састављена тема, а потом и о њиховој практичној примени. Будући да је реч о уџбенику, као још један вид добре методичке праксе овог наставног материјала, на крају сваког поглавља налазе се питања за понављање и задаци у вези с оним што је у њему обрађено.

У првом поглављу представљена је вештина говорења, најсложенија од четири основне језичке вештине будући да подразумева успешно овладавање свим језичким нивоима. Чест проблем у настави Л2 јесте да се она своди на објашњавање граматичких правила и учење страних речи, што, наравно, није довољно. Да би ученици стекли комуникативну компетенцију, потребно је наставни процес прилагодити том циљу, због чега ауторка инсистира на терминолошком решењу које таквом приступу овој настави одговара – *подучавање језику* уместо *предавање језика*. У овом су поглављу описана и два приступа учењу језика – *когнитивнолингвистички* и *комуникативни*, применом којих се омогућава подучавање језичким вештинама помоћу учења когнитивних процеса асоцијације, претресања идеја, класификовања и сл., као и оспособљавање ученика за стварну комуникацију с осталим говорницима језика који учи.

У другом поглављу саопштава се о основним обележјима традиционалног приступа, али и проблемима који настају његовом применом, од којих је главни немогућност да ученике припреми за интеракцију с изворним говорницима. Комуникативни приступ, с друге стране, подразумева то да наставник охрабрује и иницира комуникацију с ученицима те припрема вежбе које ће мотивисати ученике да комуницирају на Л2 и унапређују своје говорне вештине. На примеру учења перфекта у српском језику указује се на разлике у обради граматичке јединице – применом традиционалног модела (*граматика ради граматике*) часови изгледају тако да су испуњени обиљем граматичких правила, примерима изолованим из контекста те пасивизацијом ученикове улоге, док се применом комуникативног приступа (*граматика ради комуникације*) на индуктиван начин ученицима омогућује да уоче како граматичке јединице функционишу у реалном контексту, а, поред тога, његовом применом доприноси се развоју језичких вештина. У овом поглављу представљене су и говорне стратегије (*употреба минималних одговора*, *препознавање сценарија* и *употреба језичких стратегија*), које су изузетно корисне за ученике, због чега је и неопходно да их наставник подучи овим стратегијама.

У трећем поглављу читалац се упознаје с врстама говорне интеракције (*интерактивни говор*, *дуже говорење* и *симулације разних ситуација, осећања, односа*) те категоријама говорних вежби у настави страних језика (*узвратне, имитативне, интензивне, екстензивне и драмске вежбе*). Свака од вежби је

дефинисана, подељена на поткатогеорије, уколико их има, те поткрепљена примерима примене у пракси. Посебна се пажња посвећује *дриловима*, који спадају у интензивне вежбе, њиховој подели на *имитативне, једноставне супституционе, променљиве супституционе* итд. и примени, те врстама драмских вежби – *драматизацији, стимулацији* и *игри по улогама*, тј. њиховим главним карактеристикама и општим смерницама за примену на часовима. У овом се поглављу наглашава потреба за стварањем сврсисходних и разноврсних вежби, те се препоручује њихово интегрисање у часове, а не издавање у посебне лекције.

Четврто поглавље је посвећено дефинисању *језичког инпута, контролисаног аутпута и аутентичаног аутпута*, јер се комбиновањем вежби заснованих на овим процесима остварује приступ којим се постиже развијање комуникативне компетенције ученика. Представљени су различити типови вежби које се могу применити у оквиру контролисаног аутпута – *вежбе с информацијском празнином* и *мозаичке вежбе*, те вежбе аутентичног аутпута, од којих су најтипичније *игра по улогама* и *дискусија*. Поред дефиниција и описа примене различитих вежби у настави, читалац, као илустрацију сваке од описаних вежби, наилази на значајан број примера из наставне праксе, обogaћених инструкцијама како дати вежбу успешно спровести у наставном процесу. Значајан елемент овог поглавља јесте и одељак о проблемима с повећањем интеракције и њиховим потенцијалним решењима. Ометајући фактори, како их ауторка назива, као што су отпор ученика, несигурност, велика одељења, ученици различитих способности, недостатак мотивације и недовољно знање језика – могу се решити учењем процесном језику, семантизацијом нових речи, пружањем помоћи, давањем времена за припрему, стварањем подстицајне атмосфере и сл.

У петом поглављу размотрени су уобичајени проблеми с којима се наставници срећу приликом надгледања говорења, за које ауторка нуди могућа решења и упуте како их премостити. У оквиру овог поглавља пажња се усмерава и на узроке грешака код страних говорника – интерференцију (језички трансфер) и интраференцију (унутарјезичка аналогија) те грешке које су настале као последица наставног метода. Ауторка у вези с последњим типом грешака скреће пажњу на погрешан приступ наставника, тј. тенденцију да ученике преоптерећују граматиком ван контекста и да их превише исправљају, стварајући на тај начин негативну атмосферу на часу. Како би се то избегло, дати су фактори које наставник треба да узме у обзир приликом корекције грешака, као и технике којима може ученицима указати на грешке те им омогућити да их сами уоче и исправе. Имајући на уму да је наставницима оцењивање вештине говорења често изазован посао, ауторка је на крају овог поглавља представила начин на који би се оно могло успешно спровести.

Последње, шесто, поглавље посвећено је двома теоријама које се баве учењем страног језика – *неуролингвистичком програмирању* и *теорији више-струкних интелигенција*. Поменуће теорије детаљно су представљене – описан је њихов настанак и развој, примена у учењу и настави страног језика, а понуђене су и говорне вежбе на примеру часова који се ослањају на једну од ове две теорије. Поглавље се завршава битним закључком: како би олакшали процес учења, мотивисали ученике и наставно окружење учинили смисленијим и пријатнијим, наставници треба да прихвате чињеницу да су ученици различити, те да је стога неопходно примењивати и различите врсте задатака и техника.

С обзиром на циљну групу овог уџбеника и значај владања терминологијом која се користи у настави језика, његов завршни део, посве примерено наведеном, чини регистар термина и појмова, на чије се одреднице, подробно дефинисане, доследно упућује у тексту.

Овај уџбеник представља значајан допринос настави српског као Л2. Његов научни и практични значај превасходно се огледа у томе што нуди принципе савремених теорија о учењу Л2 те методичке поступке и смернице за успешно превазилажење једног од највећих изазова у овој области – развијање говорних компетенција код ученика српског као Л2. Читаоцу је омогућен увид у предности комуникативног приступа, поткрепљене апликацијама као илустративним начином на који се описани принципи могу имплементирати. Наставнике који консултују овај уџбеник његов садржај може мотивисати за примену постојећих задатака, као и за припремање властитих. Поред тога, имајући на уму да и даље, нажалост, немамо довољно наставних материјала српског језика као Л2, овај уџбеник представља снажан темељ за њихово настајање.

Од изузетне важности за (будућег) наставника јесу и практичне информације којима уџбеник обилује, произашле пре свега из ауторкиног вишегодишњег искуства у настави, при чему, пре свега, мислимо на савете за креирање атмосфере на часу, скретање пажње на то о чему све наставник треба да води рачуна како не би проузроковао контраефекат, указивање на потенцијалне проблеме приликом припреме наставног материјала, представљање одговарајућих техника којима се ученицима може указати на грешке и сл.

Мср Горица Мирковић

Одсек за српски језик и лингвистику

Филозофски факултет

Универзитет у Новом Саду

Србија

gorica.mirkovic@ff.uns.ac.rs

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА ПРИРЕЂИВАЊЕ РУКОПИСА ЗА ПРИЛОГЕ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

Часопис *Прилози проучавању језика* објављује радове из области филолошких и лингвистичких проучавања српског језика: изворне научне радове студената и млађих сарадника, настале на основу семинарских, дипломских и других оригиналних истраживања, као и прегледне радове. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији, као и они који не задовољавају научне критеријуме, не могу бити прихваћени за објављивање у *Прилозима проучавању језика*.

Аутор је дужан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се односе на истраживање, тако и библиографски подаци и наводи из литературе. Радови се пре рецензирања подвргавају провери на плагијат.

У посебној напомени при дну прве странице чланка наводи се име и звање ментора или назив и број пројекта, односно назив студијског програма у оквиру кога је чланак настао, те назив институције која је финансирала пројекат или програм. Напомена треба да је везана за наслов рада; евентуално, на истој страни се налази и напомена која садржи податак о томе да је чланак у претходној верзији био већ изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом).

Радови који не задовољавају формалне стандарде не могу да уђу у поступак рецензирања.

1. Рад доставити до 30. јуна за текућу годину у електронском облику (имејлом у Ворду у docx или rtf формату) на адресу ppj@ff.uns.ac.rs. Том приликом обавезно доставити основне податке о аутору у тексту електронске поруке (титулу и научно звање, назив и адресу институције на којој је ангажован, имејл-адресу и број контакт телефона).

2. Радове рецензирају два квалификована рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера, стога аутори морају да уклоне све информације из текста, одн. фајла на основу којих би могли да буду идентификовани, и то на следеће начине:

- а) анонимизацијом референци које се налазе у тексту и које су ауторове,
- б) анонимизацијом референци у библиографији,

в) пажљивим именовањем фајлова, како се не би видело ко је аутор.

На основу рецензија Уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. Рецензент ће, такође, навести да ли текст треба лекторисати. Уколико је одговор позитиван, аутор ће морати да плати лекторисање (што ће бити омогућено у Центру за језике).

4. Рад треба да је технички уређен на следећи начин: а) **обим:** до 30 000 карактера; б) **фонт:** Times New Roman, 12 pt; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; в) **формат:** А4; маргине: горња и доња 2 cm, лева и десна 3 cm; г) **размак:** 1,5; д) **језик рада:** српски, енглески, руски или други словенски језик.

5. Рад треба да садржи следеће елементе, овим редоследом:

а) **Име и презиме аутора** (12 pt) и **афилијацију** (10 pt) уз леву маргину:

б) **Наслов рада** испод имена аутора (величина фонта 12 pt, верзалом, центриран), одвојен од афилијације једним празним редом.

в) Пре основног текста рада, а испод наслова, **сажетац**, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (дужине од 100 до 250 речи; величина фонта 10 pt; без ознаке *Сажетак*, поравнат с афилијацијом; текст сажевка одвојен празним редом, први ред увучен 1 cm) и **кључне речи** (до 10 речи; величина фонта 10 pt; верзалом, на језику основног текста, одвојене од текста сажевка празним редом, проред 1,5 cm без увлачења првог реда).

г) Технички уређен **основни текст** (величина фонта 12 pt) на следећи начин: *наслови поглавља* се дају у болду, а *поднаслови унутар поглавља* без болда, нумерисани (нпр. **1. Увод**, 2.1. Уводне напомене; 2.2.1. Типови), уз леву маргину, малим словима. Основни текст се од наслова поглавља одваја празним редом, а не одваја се од поднасловова унутар поглавља. Први ред текста увучен 1 cm; при чему се параграфи 1., 2. итд. одвајају од претходног параграфа један ред, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6pt.

д) **Изворе** (уколико их има) и **цитирану литературу** (центрирано, верзалом,

величина фонта 10 pt, од основног текста одвојено двама празним редовима), што се наводи према упутству у т. 8.

ђ) **Резиме** (сажет опис садржине рада, до 1/10 дужине основног текста) и **кључне речи на страном језику** (10 pt): име аутора уз леву маргину, италики, наслов рада (верзалом, уз леву маргину, увучено 1 cm у односу на име аутора); испод наслова Summary, односно Резиме, центрирано; текст резимеа, увучен први ред 1 cm, поравнат с именом аутора; уколико је рад на српском, резиме може бити на енглеском, руском или другом словенском језику; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском. Резиме не сме бити преведен сажетак, већ његова проширена верзија.

Структура оригиналног научног рада треба да буде таква да у уводу јасно буду изложени научни контекст проблема, са освртом на релевантне резултате претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања. Након анализе истраживаног проблема, резултати треба да буду јасно изложени у закључку.

Прегледни рад не обухвата оригиналне истраживачке резултате, већ треба да пружи свеобухватан и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, да створи нову синтезу научних информација, да истакне сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и слично. Такође би требало да садржи теоријски утемељени став аутора.

6. Цитирање извора интегрише се у текст, и то на следећи начин:

- а) упућивање на одређену студију у целини: (Васић 1998);
- б) упућивање на одређену страну студије: (Васић 1998: 80);
- в) упућивање на одређено издање исте студије: (Радовановић 1986²: 66);
- г) упућивање на одређене студије из године у којој их има више од истог аутора: (Бугарски 1986а: 55), (Бугарски 1986б: 110);
- д) упућивање на ауторе са истим презименом: (Ивић, П. 1998: 124), (Ивић, М. 1970: 51);
- ђ) хронолошким редом се наводе студије истог аутора на које се у тексту позивамо: (Halle 1959; 1962);
- е) упућивање на студију два аутора: (Huddleston – Pullum 2002);
- ж) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

з) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици;

и) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

[...] које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

7. У фуснотама (10 pt, *footnotes*, континуирано нумерисање, а не *endnotes*) дају се само коментари аутора; први ред увучен 1 cm у односу на основни текст, проред једноструки (*single*).

8. Цитирана литература (10 pt).

У текстовим писаним ћирилицом најпре се наводе радови објављени ћирилицом (распоређени по азбучном реду), а затим радови објављени латиницом (распоређени по абecedном реду); у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа (*Hanging indent*).

Литературу навести на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Бугарски, Ранко (1996). *Језик у друштву*. Београд: Чигоја – XX век.

б) чланак у часопису:

Васић, Вера (1996). Лингвистички аспекти субординације агенса проагентивног типа у Вуковом преводу *Новог завета*. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. XLIV/ 1–3: 93–104.

в) библиографска јединица с више аутора, односно до три аутора:

Ивић, Павле и Митар Пешикан (1996). Српско штампарство. У: *Историја српске културе*. Горњи Милановац – Београд: Удружење издавача и књижара Југославије – Дечје новине. 137–145.

г) библиографска јединица с више од три аутора:

Akmajian, Adrian et al. (1991). *Linguistics, an introduction to language and communication*. 2nd ed. Cambridge, Massachusetts and London, England: The MIT Press.

д) **зборник** радова у ком аутор има текст:

Bugarski, Ranko (1982). Jezik i kultura sa sociolingvističkog stanovišta. U: *Jezik i kultura u nastavi stranih jezika* (ur. M. Stojnić). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 38–44.

ђ) речник:

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

е) чланак из новина:

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

Или, ако се не спомиње име аутора:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

ж) публикација доступна онлајн:

Veltman, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 2. 2. 2002.

9. Ако се као посебан прилог појављује **речник**, он се даје двостубачно тако да се организује речнички чланак (величина фонта 10 pt).

10. Табеларни приказ (10 pt) даје се на следећи начин, при чему се наслов табеле одваја од текста за 6 pt горе:

Табела 1: Промена придева одређеног вида

	m	f	n
NOM	нови	нова	ново
GEN	новог(а)	нове	новог(а)
DAT	новом(е)	новој	новом(е)
ACC	нови/новог(а)	нову	ново

11. Примери се дају *италиком*; при навођењу **значења речи** користе се полунаводници [“”], а **цитати** се стављају под наводнике [„”] (не: „“, ““, » «, « »). Краћи цитати се уграђују у текст, а дужи цитати (3 или више редова), као и дужи примери, издвајају се из текста (нов ред, увучено 1 cm, одвојено од основног текста 6 pt горе и доле, величина фонта 11 pt). Извори цитата/ примера дају се у заградама у самом тексту рада.

У радовима на енглеском примери из ћириличких текстова наводе се у латиничној транслитерацији.

12. За **наглашавње** се користи италики, а не болд.

13. Подаци о аутору на крају целог текста (величина фонта 10 pt, уз десну маргину) треба да садрже следеће елементе: академска титула, име и презиме, институција (називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог), земља, имејл-адреса *италиком*. Уколико има више од три аутора, дају се подаци првог аутора.

ШЕМА РАДА

Јелена Перишић

Институт за словенску филологију, Краков

БЛИСКОЗНАЧНЕ ИМЕНИЦЕ *ОСНОВА* И *ТЕМЕЉ* И МЕТОДЕ ЊИХОВЕ СЕМАНТИЧКЕ ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈЕ

празан ред, проред 1,5

празан ред, проред 1,5

Текст увучен први ред 1 cm.....

..... крај текста.

празан ред, проред 1,5

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

.....

празан ред, проред 1,5

1. Увод

1.1. Теоријски оквир, предмет, циљ, задаци

Текст увучен први ред 1 cm.....

..... крај текста.

празан ред, проред 1,5

2. Анализа и резултати анализе

празан ред, проред 1,5

Текст увучен први ред 1 cm.....

..... крај текста.

празан ред, проред 1,5

2.1. Новински стил (**брт после**)

2.1.1. Секундарни колокати лексеме основа

Текст увучен први ред 1 cm.....

..... крај текста.

празан ред, проред 1,5

3. Закључак

празан ред, проред 1,5

Текст увучен први ред 1 cm.....

..... крај текста.

празан ред, проред 1,5

празан ред, проред 1,5

ЛИТЕРАТУРА

празан ред, проред 1,5

Драгићевић, Рајна (2008). О значењској подспецификованости на примеру лексеме основа. *Јужнословенски филолог*. LXIV: 123–134.

Дражић, Јасмина (2014). *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.

*

Lakoff, George and Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago – London: University of Chicago Press.

празан ред, проред 1,5

празан ред, проред 1,5

празан ред, проред 1,5

Jelena Perišić

празан ред, проред 1,5

NEAR-SYNONYMS *OSNOVA* AND *TEMELJ* AND METHODS OF THEIR SEMANTIC DIFFERENTIATION

празан ред, проред 1,5

Summary

празан ред, проред 1,5

Text **First line indent 1 cm**

..... end of text.

празан ред, проред 1,5

KEYWORDS: collocations, *osnova*, *temelj*, semantic underspecification, synonyms, semantics.

празан ред, проред 1,5

Мср Јелена Перишић

Одсек за хрватску, српску и словеначку филологију

Институт за словенску филологију

Пољска

jelena.perisic@uj.edu.pl

САДРЖАЈ

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

Бранислав Веселиновић ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ У ВУКОВИМ <i>СРПСКИМ</i> <i>НАРОДНИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА</i> (1853)	5
Катарина Кекић ТЕРМИНОЛОГИЈА У ДЕЛУ <i>ЗАШТО? ЗАТО... ИЛИ</i> <i>ИЗАСЊЕНИЈЕ НАЈОБИЧНИЈИ ЈАВЛЕНИЈА, КОЈА У</i> <i>ЈЕСТЕСТВУ БИВАЈУ</i> ТЕОФИЛА СТЕФАНОВИЋА ИЗ 1842. ГОДИНЕ (ХЕМИЈА И ФИЗИКА)	65
Милош Милићевић О ЈЕДНОЈ ПОЗНОЈ УПОТРЕБИ ПОСЛОВНОГ ПИСМА У <i>ПРОТОКОЛУ</i> <i>РОЂЕНИХ</i> ИЗ ЦРКВЕ СВЕТОГ НИКОЛЕ У БРЕКОВУ	83
Нина Стокић ФУНКЦИЈА СЛАВЕНИЗАМА И ЛЕКСИКЕ СТРАНОГ ПОРЕКЛА У КОМЕДИЈИ <i>ПРИЈАТЕЉИ</i> ЛАЗАРА ЛАЗАРЕВИЋА (1829)	101
Никита Доронкин ПРАВОПИСАНИЕ СЛОЖНЫХ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В СЕРБСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ (СИНХРОННО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)	133
Тамара Минић ХОДОНИМИЈА НАСЕЉЕНИХ МЕСТА НА ТЕРИТОРИЈИ ГРАДА КРУШЕВЦА: ИМЕНА УЛИЦА АНТРОПОНИМСКОГ ПОРЕКЛА	147
Тијана Мркаја КОЛОКАЦИЈЕ С ПРИДЕВИМА <i>ПОШТЕН, ЧАСТАН</i> И <i>ЧЕСТИТ</i>	161
Александра Шекеровић О ГЕНИТИВНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА С ПРЕДЛОГОМ <i>ОД</i> У РОМАНУ <i>КАКО УПОКОЈИТИ ВАМПИРА</i> БОРИСЛАВА ПЕКИЋА	179
Jelena Zivlak РОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ СПАСЕЊА I ГРЕНА У ВАРТИСТИЧКИМ ПРОПОВЕДИМА	195

Лидија Стевић

МОГУЋНОСТ ПРИМЈЕНЕ ТЕОРИЈЕ ВАЛЕНТНОСТИ У

НАСТАВИ СИНТАКСЕ 207

Награда Љубомир Стојановић

Ксенија Стаменковић

СТРУКТУРНЕ, СЕМАНТИЧКЕ И ПРАГМАТИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ

ДВОКЛАУЗАЛНИХ АСИНДЕТСКИХ РЕЧЕНИЦА СА ЗНАЧЕЊЕМ

СИМУЛТАНОСТИ И СУКЦЕСИВНОСТИ. 225

Прикази

Горица Мирковић

ЈЕЛЕНА РЕДЛИ. ДА ЛИ ЈЕ ВАШ ЧАС НЕМИ ФИЛМ? РАЗВИЈАЊЕ ВЕШТИНЕ

ГОВОРЕЊА У ДРУГОМ / СТРАНОМ ЈЕЗИКУ (НА ПРИМЕРИМА ЧАСОВА

СРПСКОГ ЈЕЗИКА), НОВИ САД: ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ, 2023. 247

УПУТСТВО АУТОРИМА за приређивање рукописа за

Прилоге проучавању језика. 251